

**WYDZIAŁ
HUMANISTYCZNY
AGH**
bo za każdą technologią
stoi człowiek

**University
of Manitoba**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» (м. Львів, Україна)

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Кафедра соціології та соціальної роботи

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА (м. Харків, Україна)

Соціологічний факультет
Кафедра соціології
Кафедра соціології управління та соціальної роботи

СОЦІОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

Львівське відділення САУ,
Харківське відділення САУ

АКАДЕМІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ВЕСТЕРПЛЯТТЕ (м. Гдиня, Польща)

Відділ Гуманістичних і суспільних наук

АКАДЕМІЯ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНА ІМЕНІ СТАНІСЛАВА СТАШИЦЯ (м. Краків, Польща)

Відділ гуманістичний

МАНІТОБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (м. Вінніпег, Канада)

Інститут миру та справедливості Артура В. Мауро при коледжі Св. Павла

ВЮРЦБЮРЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮЛІУСА-МАКСИМІЛІАНА

(м. Вюрцбург, Німеччина)

Центр спорту факультету гуманітарних наук

«СОЦІОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ»

Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції
15–16 травня 2025 року

Львів 2025

УДК 316:364(063)
ISBN 978-617-574-315-7

Sociology, Social Work and Social Welfare: Regulation of Social Problems (Lviv, May 15–16, 2025): Proceedings of The XV International Scientific and Practical Conference. – Lviv: Publishin "Magnolia 2006", 2025. – 253 p.

Соціологія, Соціальна робота та Соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем (Львів, 15–16 травня 2025 р.): збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Видавництво "Магнолія 2006", 2025. – 253 с.

The conference materials present the views of young and experienced researchers on current issues of modern society. Different options for their regulation are considered.

The texts are published in the author's edition. The authors, as well as (for students and graduate students) the scientific supervisors, are responsible for the scientific content and quality of the materials submitted.

Матеріали конференції представляють погляди молодих та досвідчених дослідників на актуальні проблеми сучасного суспільства.

В них розглядаються різні варіанти їх регулювання. Тексти публікуються в авторській редакції. За науковий зміст і якість поданих матеріалів відповідають автори, а також (для студентів та аспірантів) наукові керівники.

*Рекомендовано до друку
на засіданні кафедри соціології та соціальної роботи
Національного університету «Львівська політехніка»
Протокол № 14 від 16.05.2025 р.*

ISBN 978-617-574-315-7

© Колектив авторів, 2025
© Видавництво "Магнолія 2006", 2025

CONTENT

SOCIOLOGY IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF WAR	9
<i>Savka V.</i> International scientific and practical conference "Sociology, social work and social welfare: regulation of social problems": 15 years of experience	9
<i>Bevzenko L.</i> Sociology of the future in the conditions of challenges caused by war	13
<i>Zlobina O.</i> Collective identity as a basis for strengthening social solidarity in time of war	17
<i>Sokuryanska L., Sopilniak D.</i> Ukrainian education in times of war: the state of resilience and opportunities to ensure the quality of educational services	22
<i>Parashchevin M.</i> Russian aggression as a factor of changes in the basis of ukrainian unity	25
<i>Kisla G.</i> Civic identity as a marker of consolidation of ukrainian society	29
<i>Profatilova L.</i> Oral history and storytelling in russia's war on Ukraine: memory, manipulation, and the battle for truth	31
<i>Kolesnikov O., Klymanska L.</i> Social transformation of local self-government representative bodies under martial law: a multidimensional analysis	34
<i>Gryshchenko M., Zlobina O.</i> A conceptual framework for sociological research on the recovery of communities in the context of the ongoing war	37
<i>Dyak R., Kovalisko N.</i> Managerial strategies and factors of forming corporate culture in the it sphere during the russian-ukrainian war	42
<i>Piteliak V., Simonchuk O.</i> Transformation of Hutsul highland settlements in the context of sustainable development: a sociological perspective	45
<i>Smal D., Simonchuk O.</i> Intentional rural communities in Ukraine as agents of (self)regulation of social problems	49
<i>Shtraikher O.</i> The volunteer movement in Ukraine: between crisis response and societal transformation	52
<i>Boiko N.</i> Methodology of researching ukrainian forced migrants abroad: comparison of online surveys and in-depth interviews	56
<i>Shevchenko S.</i> Ukrainian war migrants in Poland - three years after 24/02.	58
<i>Mykytenko M., Savka S.</i> Ukrainian war refugees: the problem of duality in adaptation to new host countries	63
<i>Martyniuk Y.</i> Study of the process of social reintegration of veterans as a systemic process	66
<i>Serdyuk A.</i> Agent-based simulating of ukrainian universities adaptation to a full-scale russian invasion	68
<i>Yatsyshyn U.</i> Universal design of learning as a tool for ensuring inclusiveness and accessibility of higher education	73
<i>Golikov A.</i> Holidays in times of social turbulence: between the sacred and the secular	78
<i>Nolbat S.</i> New ukrainian holiday: patriotic education in the practices of school events	84
<i>Dovbysh N.</i> Mechanisms for the formation and strengthening of social capital of territorial communities in the context of decentralization	87
<i>Maltseva K.</i> Traumatic war-induced stressors, cumulative life stress and health status since the full-scale invasion	91
<i>Balakina S., Maltseva K.</i> War-induced stress, coping strategies, and personality traits: theoretical and methodological significance of cognitive dimension of stress	95

<i>Lukyanchuk V., Melnychuk T.</i> Coping strategies as a tool for psychological research of the behavior of military personnel and civilians in stressful conditions of full-scale aggression in Ukraine.....	100
<i>Lisovyi N., Maltseva K.</i> Cognitive strategies for emotional regulation under cumulative war stress	103
<i>Lavreniuk S., Mazhak I.</i> Subjective perception of stress and coping strategies of people with disabilities during the full-scale invasion.....	108
<i>Kirichenko A., Savka V.</i> Social media and artificial intelligence in wartime conditions: from opportunities to risks.....	110
<i>Maistruk N.</i> Sociology of AI.....	113
<i>Komyshova O.</i> The impact of social media on the feeling of loneliness	118
<i>Makar M., Savka V.</i> The murder of Iryna Farion: a frame analysis of social media.....	120
<i>Mytrofanova V., Myshok R.</i> Conspiracy theories as an instrument of russian propaganda	124
<i>Batiuk B., Myshok R.</i> News consumption by ukrainians in war time: phenomenon of doomscrolling and ways to overcome it.....	127
<i>Pertsovych S., Myshok R.</i> Public perception of female military servicemen during the russian-ukrainian war	131
<i>Hechko R., Malyshevska O., Klymanska L.</i> Sexual objectification of ukrainian women in russian propaganda	134
<i>Kozhan A., Shkoliar M.</i> Corporeality as an element of self-identification in anthropomorphic and animalistic youth subcultures	138
SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE IN THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE: CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME	144
<i>Yevdokymova I.</i> Resilience of communities in Kharkiv region in the context of war: challenges and resources.....	144
<i>Koval A.</i> Between entering into society and uncertainty: the experience of ukrainian refugee women in Germany in the context of housing and social support	146
<i>Klos L.</i> From health-preserving activities in social work to the activities of social workers in the field of health care	150
<i>Soroka Y., Fal-Dutra Santos A., Prugl E.</i> The economics of care and caregiver in wartime Ukraine: five common practices	153
<i>Kravchenko O.</i> Intersectoral cooperation at the community level on comprehensive rehabilitation of veterans.....	157
<i>Kinash O.</i> Social adaptation of forced displaced persons in Ukraine and the countries of central and eastern Europe	160
<i>Kryvoruchko D., Butylina O.</i> Model of comprehensive social support for vulnerable categories in war conditions using the example of the work of the public organization "Zhyvy".....	165
<i>Zmiiovska I., Kadykalo O.</i> The pension system in Ukraine: problems and prospects.....	167
<i>Kozak O., Komarynska Z.</i> Social services and social security during the war: directions of change and adaptation.....	171
<i>Malynovskyi V.</i> State veteran policy in modern conditions.....	175
<i>Postupna O.</i> Sanatorium-resort treatment as an important component of the rehabilitation of military personnel and their preparation for the reintegration process	179
<i>Klymanska L., Dr. Jia Wite, Dr. Tetiana Bogachenko</i> Supporting disability equity through inclusive higher education in displacement settings in Ukraine and Australia	183

<i>Lukianenko R.</i> The procedure for selecting a veteran support specialist as the first step in the veteran reintegration process: features and problem aspects	187
<i>Lopushanska H., Butylina O.</i> Inclusive approach to personnel management in social service centers	192
<i>Borysiuk S.</i> Theoretical and practical aspects of social rehabilitation of military personnel and veterans in the context of transformational changes in Ukraine	195
<i>Lytvynenko I., Bybyk D.</i> Formation of social capital through rehabilitation initiatives of social entrepreneurship	198
<i>Baistruk S., Klos L.</i> Inclusion in secondary education as an indicator of social justice: barriers and prospects for development	201
<i>Protsyk O., Kozak M.</i> The use of habilitation technology in the system of social adaptation of veterans in Ukraine and abroad	204
<i>Hanina M, Kozak M.</i> Reintegration of military personnel into social life	208
<i>Shershen Y., Klos L.</i> Supporting inclusive education in times of war: challenges and tasks for the social worker	210
<i>Levkiv I., Kozak M.</i> The role of social workers in implementing social inclusion in communities	214
<i>Sychova V.</i> Domestic violence in families of veterans of the russian-ukrainian war: prevention and early detection	217
<i>Vakulenko S.</i> The role of social services in implementing a trauma-informed approach in the process of providing assistance to children	221
<i>Chupandina G., Tarasenko N.</i> Development of parental competence of persons raising a child with autism	224
<i>Shevchuk A., Klos L.</i> Social work with women who have suffered from domestic violence under martial law in Ukraine: development trends and ways of improvement	226
<i>Bashei O.</i> Social services in war conditions: new changes and challenges	230
<i>Puneiko S., Shehynska N.</i> Innovative approaches to solving social problems of vulnerable groups: synergy of social work and digital technologies	233
<i>Korenskykh M., Kozak M.</i> Family preservation as a component of social services	235
<i>Romanenko S.</i> Digitalization of social space and social security	238
<i>Shazhko Y., Kozak M.</i> The need for mentoring for children in Ukraine in today's context	242
<i>Osiianenko K., Bokla N.</i> The relevance of tutoring and mentoring in the educational process during the war in Ukraine	245
<i>Lys V., Kozak M.</i> Institutional gaps in the implementation of patronage in conditions of martial law ...	248
<i>Chulkova E., Vitkovska I.</i> A client-centered approach to social work practice	250

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ	9
<i>Савка В.</i> Конференція “Соціологія, соціальна робота та соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем”: 15 років досвіду	9
<i>Бевзенко Л.</i> Соціологія майбутнього в умовах викликів, спричинених війною	13
<i>Злобіна О.</i> Колективна ідентичність як основа зміцнення соціальної солідарності під час війни	17
<i>Сокурянська Л., Сопільняк Д.</i> Українська освіта в умовах війни: стан резильєнтності та можливості забезпечення якості освітніх послуг	22
<i>Паращевін М.</i> Російська агресія як чинник змін в основах єднання українців	25
<i>Кісла Г.</i> Громадянська ідентичність як маркер консолідації українського суспільства	29
<i>Профатілова Л.</i> Усна історія та сторітелінг у російській війні проти України: пам'ять, маніпуляція та битва за правду	31
<i>Колесніков О., Климанська Л.</i> Соціальна трансформація представницьких органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: багатовимірний аналіз	34
<i>Грищенко М., Злобіна О.</i> Понятійне поле соціологічного дослідження процесу відновлення спільнот в умовах війни	37
<i>Дияк Р., Коваліско Н.</i> Управлінські стратегії та чинники формування корпоративної культури в іт-сфері в умовах російсько-української війни	42
<i>Пітєляк В., Симончук О.</i> Трансформація гірських поселень Гуцульщини в контексті сталого розвитку: соціологічний погляд	45
<i>Смаль Д., Симончук О.</i> Іntenційні сільські спільноти в Україні як агенти (само)регулювання соціальних проблем	49
<i>Штрайхер О.</i> Волонтерський рух в Україні: між кризовою реакцією та суспільними перетвореннями	52
<i>Бойко Н.</i> Методологія дослідження українських вимушених мігрантів за кордоном: порівняння онлайн-опитувань та глибинних інтерв'ю	56
<i>Шевченко С.</i> Українські воєнні мігранти в Польщі – три роки після 24/02.	58
<i>Микитенко М., Савка В.</i> Українські біженці воєнного часу: проблема дуальності у адаптації до умов нових країн	63
<i>Мартинюк Є.</i> Дослідження процесу соціальної реінтеграції ветеранів, як системного процесу	66
<i>Сердюк А.</i> Агентна симуляція адаптації українських університетів до повномасштабного вторгнення	68
<i>Яцишин У.</i> Універсальний дизайн навчання як інструмент забезпечення інклюзивності та доступності вищої освіти	73
<i>Голіков О.</i> Свято в умовах соціальної турбулентності: між святим і світом	78
<i>Нолбат С.</i> Нове українське свято: патріотичне виховання у практиках шкільних заходів	84
<i>Довбиш Н.</i> Механізми формування та зміцнення соціального капіталу територіальних громад в умовах децентралізації	87
<i>Мальцева К.</i> Травматичні стресори війни, кумулятивний стрес упродовж життя та статус здоров'я після повномасштабного вторгнення	91
<i>Балакіна С., Мальцева К.</i> Травматичні стресори війни, копінгові стратегії та риси особистості: теоретична та методологічна значущість когнітивного виміру стресу	95

<i>Лук'янчук В., Мельничук Т. Стратегії подолання як інструмент психологічного дослідження поведінки військового персоналу та цивільних в стресових умовах повномасштабної агресії в Україні</i>	100
<i>Лісовий Н., Мальцева К. Когнітивні стратегії емоційної регуляції в умовах кумулятивного стресу від війни</i>	103
<i>Лавренюк С., Мажак І. Суб'єктивна оцінка стресу та стратегії його подолання людьми з інвалідністю під час повномасштабного вторгнення</i>	108
<i>Кіріченко А., Савка В. Соціальні медіа та штучний інтелект в умовах війни: від можливостей до ризиків</i>	110
<i>Майструк Н. Соціологія III</i>	113
<i>Комишова О. Вплив соціальних мереж на відчуття самотності</i>	118
<i>Макар М., Савка В. Вбивство Ірини Фаріон: фрейм-аналіз соціальних мереж</i>	120
<i>Митрофанова В., Мишок Р. Конспірологічні теорії як інструмент російської пропаганди</i>	124
<i>Батюк Б., Мишок Р. Споживання новин українцями під час війни: феномен думскролінгу та шляхи його подолання</i>	127
<i>Перцович С., Мишок Р. Суспільне сприйняття військовослужбовців під час російсько-української війни</i>	131
<i>Гечко Р., Малишевська О., Климанська Л. Сексуальна об'єктивація українок у російській пропаганді</i>	134
<i>Кожан А., Школяр М. Тілесність як елемент самоідентифікації в антропоморфних та анімалістичних молодіжних субкультурах</i>	138
СОЦІАЛЬНА РОБОТА І СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ	144
<i>Євдокимова І. Життєстійкість громад Харківської області в умовах війни: виклики та ресурси</i>	144
<i>Коваль А. Між прибуттям у суспільство і невизначеністю: українські матері-біженки в Німеччині в контексті житлового забезпечення та соціальної підтримки</i>	146
<i>Клос Л. Від здоров'єзберезувальної діяльності в соціальній роботі до практики соціального працівника в охороні здоров'я</i>	150
<i>Сорока Ю., Фал-Дутра Сантос А., Пругл Е. Економіка турботи та догляду в Україні військового часу: п'ять поширених практик</i>	153
<i>Кравченко О. Міжсекторальна співпраця на рівні громади щодо комплексної реабілітації ветеранів та ветеранок</i>	157
<i>Кінаш О. Соціальна адаптація вимушено переміщених осіб в Україні та країнах центрально-східної Європи</i>	160
<i>Криворучко Д., Бутиліна О. Модель комплексної соціальної підтримки вразливих категорій в умовах війни на прикладі роботи громадської організації «Живи»</i>	165
<i>Змійовська І., Кадикало О. Система пенсійного забезпечення в Україні: проблеми та перспективи</i>	167
<i>Козак О., Комаринська З. Соціальні послуги та соціальне забезпечення у період війни: напрями змін та адаптації</i>	171
<i>Малиновський В. Державна ветеранська політика в сучасних умовах</i>	175
<i>Поступна О. Санаторно-курортне лікування як важлива складова реабілітації військовослужбовців та підготовка їх до процесу реінтеграції</i>	179

<i>Климанська Л., Др. Яіа Віте, Др. Тетіана Богаченко</i> Підтримка рівності людей з інвалідністю через інклюзивну вищу освіту в умовах переміщення осіб в Україні та Австралії.....	183
<i>Лук'яненко Р.</i> Процедура відбору фахівця із супроводу ветеранів як перший крок процесу реінтеграції ветеранів: особливості та проблемні аспекти	187
<i>Лопушанська Г., Бутіліна О.</i> Інклюзивний підхід до управління персоналом у центрах надання соціальних послуг.....	192
<i>Борисюк С.</i> Теоретичні та практичні аспекти соціальної реабілітації військовослужбовців та ветеранів в умовах трансформаційних змін в Україні.....	195
<i>Литвиненко І., Бирик Д.</i> Формування соціального капіталу через реабілітаційні ініціативи соціального підприємництва.....	198
<i>Байструк С., Клос Л.</i> Інклюзія у загальноосвітніх закладах як індикатор соціальної справедливості: бар'єри та перспективи розвитку.....	201
<i>Процик О., Козак М.</i> Застосування технології абілітації в системі соціальної адаптації ветеранів в Україні та за кордоном	204
<i>Ганіна М., Козак М.</i> Реінтеграція військовослужбовців у соціальне життя	208
<i>Шершень Я., Клос Л.</i> Підтримка інклюзивної освіти в умовах війни: виклики та завдання для соціального працівника.....	210
<i>Левків І., Козак М.</i> Роль соціальних працівників у впровадженні соціальної інклюзії в громадах	214
<i>Сичова В.</i> Домашнє насильство в родинах ветеранів російсько-української війни: профілактика та раннє виявлення	217
<i>Вакулєнко С.</i> Роль соціальних служб у реалізації травма-інформованого підходу в процесі надання допомоги дітям.....	221
<i>Чупандіна Г., Тарасенко Н.</i> Розвиток батьківської компетентності осіб які виховують дитину з аутизмом.....	224
<i>Шевчук А., Клос Л.</i> Соціальна робота з жінками, які постраждали від домашнього насильства, в умовах воєнного стану в Україні: тенденції розвитку та шляхи вдосконалення	226
<i>Башей О.</i> Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики.....	230
<i>Пунейко С., Шегинська Н.</i> Інноваційні підходи у вирішенні соціальних проблем вразливих груп: синергія соціальної роботи та цифрових технологій.....	233
<i>Корєнських М., Козак М.</i> Збереження сім'ї як складова діяльності соціальних служб.....	235
<i>Романенко С.</i> Цифровізація соціального простору та соціальна безпека.....	238
<i>Шажко Є., Козак М.</i> Необхідність наставництва для дітей в Україні в умовах сьогодення	242
<i>Осіяненко К., Бокла Н.</i> Актуальність застосування тьюторства та менторства в освітньому процесі під час війни в Україні.....	245
<i>Лис В., Козак М.</i> Інституційні прогалини в реалізації патронату в умовах воєнного стану.....	248
<i>Чулкова Є., Вітковська І.</i> Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, в практиці соціальної роботи.....	250

SOCIOLOGY IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF WAR СОЦІОЛОГІЯ ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

Savka V.

Lviv Polytechnic National University

Савка В.

Національний університет «Львівська політехніка»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "SOCIOLOGY, SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE: REGULATION OF SOCIAL PROBLEMS": 15 YEARS OF EXPERIENCE

КОНФЕРЕНЦІЯ “СОЦІОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ”: 15 РОКІВ ДОСВІДУ

Background: The conference was founded in 1991 as a result of a Canadian-Ukrainian project aimed at training specialists to work in the field of social problem regulation. Over the past fifteen years, it has reached an international level. The conference participants include not only well-known domestic specialists, but also scientists from three continents: America, Europe and Australia.

Purpose: To determine the dynamics of participation in the conference of representatives of domestic and foreign universities and research institutions over the years, changes in the topics of their reports.

Methods: The study employs methods of analysis and comparison.

Results: The dynamics of participation in the conference of representatives of domestic and foreign universities, research institutions and the topics of their reports correspond to changes in social processes in Ukraine and other countries of the world.

Conclusion: Over the years, the conference has transformed from a departmental to an international one, becoming an authoritative platform for exchanging experience between scientists and practitioners from different countries, and opening up opportunities for testing the results of scientific work by young researchers.

Keywords: conference, sociology, social work, social welfare, testing of scientific developments by young researchers.

Науково-практична конференція “Соціологія, соціальна робота: регулювання соціальних проблем” була заснована в 2011 році як студентсько-аспірантська і присвячена 10-річчю кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету “Львівська політехніка”. Тоді кафедра проводила підготовку фахівців за спеціальностями “Соціологія” та “Соціальна робота”, відкритими в ході реалізації канадсько-українського проекту “Реформування соціальних служб в Україні”, який тривав від 1999 до 2003 року. Від 2019 р., у зв’язку із відкриттям у 2016 р. на кафедрі нової спеціальності, робота конференції доповнилася ще однією секцією “Соціальне забезпечення”, що відобразилося і в назві конференції.

Започатковуючи конференцію, ми прагнули допомогти своїм студентам і аспірантам позиціонуватися у освітньому та науковому просторі: не лише детальніше познайомити їх із актуальними напрямками роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, але й налагодити їхні зв’язки із здобувачами освіти з провідних закладів вищої освіти та показати себе як конкурентоздатних молодих фахівців. Ще одним важливим завданням, яке успішно виконує конференція, є можливість апробації молодими дослідниками своїх перших наукових розвідок, набуття ними досвіду спілкування у колі визнаних фахівців. Тому ми завжди дотримувалися двох

базових принципів: нерозділення на окремі секції здобувачів освіти та досвідчених науковців і обов'язкової публікації збірників конференцій. До 2020 р. вони були “паперовими”, а пізніше - у формі електронних видань.

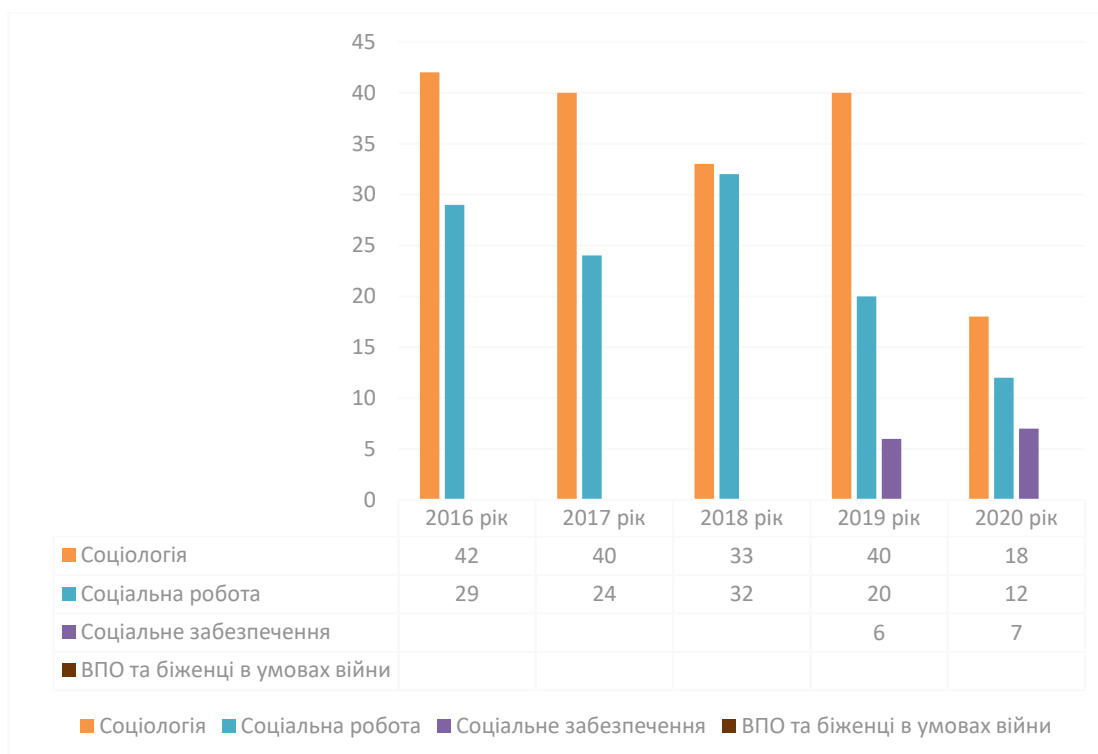
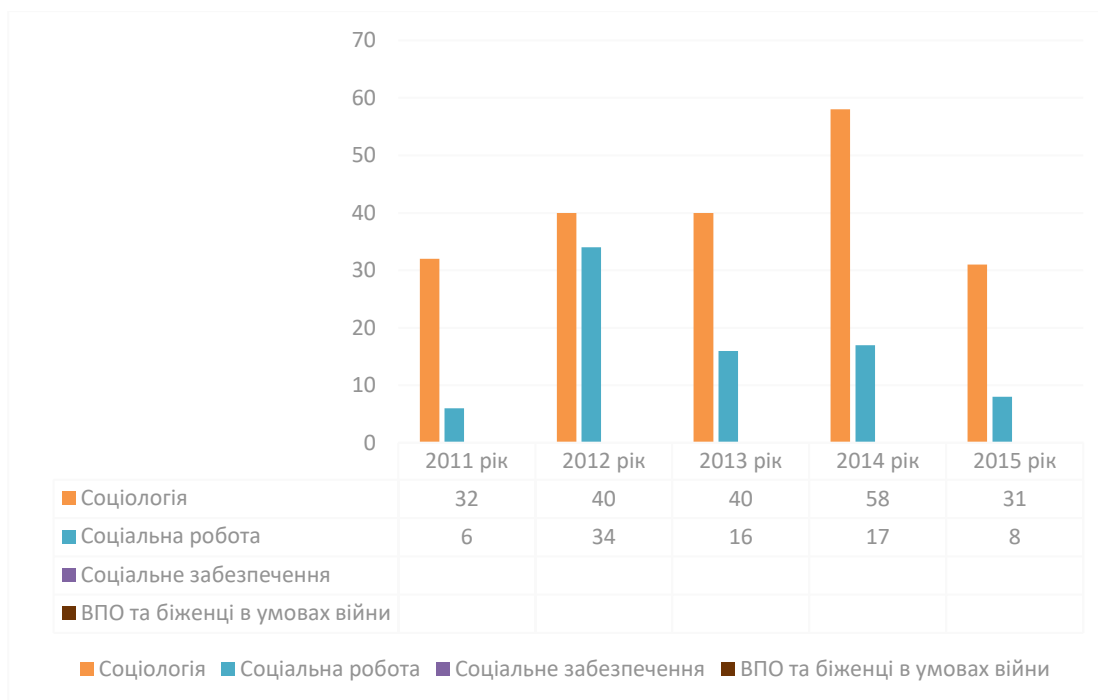
Вже з 2018 р. наша конференція набула статусу міжнародної і розширила коло учасників – залучила також науковців з досвідом і практиків соціальної сфери. Цим завдячуємо, зокрема, нашим партнерам-співorganizаторам: університетам Канади, та Польщі, Німеччини, з якими ми підтримуємо плідну співпрацю дотепер. Серед них особливо відзначимо наших постійних партнерів: Університет Манітоби (м. Вінніпег, Канада), Вюрцбурзький Університет ім. Юліуса-Максиміліана (м. Вюрцбург, Німеччина), Академію гірничо-металургійну (м. Краків, Польща), Академію військово-морського флоту (м. Гдиня, Польща), Варшавський університет, Варшавську Академію спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), Академію технічно-гуманістичну (м. Бельсько-Бяла, Польща), Люблінський Католицький університет ім. Яна-Павла II (м. Люблін, Польща). Цьогоріч учасниками нашої конференції стали вчені з двох австралійських університетів: Університету Кертін та Університету Едіт Коуен і Протестантського університету прикладних наук (м. Берлін, Німеччина), з якими ми і надалі плануємо підтримувати тісні стосунки. Всього за роки роботи конференції її учасниками були представники більше ніж десяти країн Європи, Америки, Австралії. Результатами своїх досліджень поділилися на конференції молоді та вже досвідчені науковці із більш ніж тридцяти академічних інститутів і університетів України, фахівці-практики.

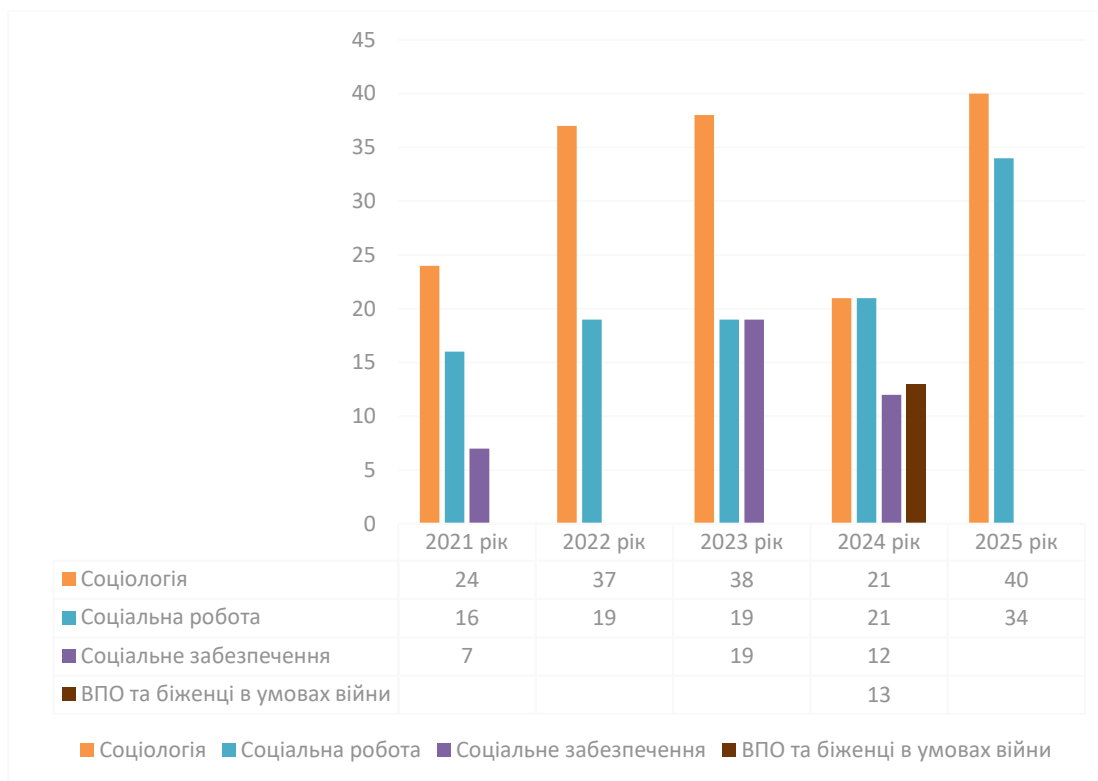
Динаміка участі представників різних установ у роботі конференції та тематика їхніх доповідей віддзеркалює соціальні процеси у нашій країні та світі. Якщо на перших конференціях основна увага відводилася різноманітним аспектам пострадянських трансформацій в українському суспільстві, то, починаючи від 2014 року, превалує тематика, пов'язана із проблемою нарощення потенціалу суспільства для протистояння російській агресії. З 2022 року ця проблематика стає домінуючою, з'являються доповіді, присвячені пошуку шляхів подолання наслідків війни, повоєнної відбудови. Цікавою є також динаміка кількості учасників: у 2011 році це були 38 студентів та аспірантів, у 2014 р. кількість учасників зросла до 75 і в наступному, зважаючи на проблеми, викликані російською агресією, знизилася до 39 осіб. У “доковідні” роки число учасників знову досягло позначки у 65-70 осіб та різко скоротилося у 2020 році - до 47 учасників, але у 2023 р. знову виростало до 76 осіб.

Починаючи із 2023 р., нашим основним партнером-співorganizатором конференції став соціологічний факультет національного університету імені В.Н. Каразіна міста-героя Харкова, який має багаторічний досвід підготовки висококваліфікованих фахівців з соціології та соціальної роботи. Участь харків'ян дозволила нашим учасникам публікуватися і в університетських фахових періодичних виданнях.

Сьогодні, підводячи перші підсумки 15-річної роботи конференції, можемо з упевністю стверджувати: в університетському просторі Центрально-Східної Європи успішно функціонує потужний майданчик для обміну досвідом молодих та досвідчених дослідників, наукові інтереси яких охоплюють не лише сфери соціології, соціальної роботи та соціального забезпечення, але й суміжних дисциплін та областей практичної діяльності, спрямованих на пошук ефективних підходів до регулювання соціальних проблем сучасних динамічних суспільств.

Додатки

Українські НДІ та університети:

Інститут соціології НАНУ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Інститут соціальної та політичної психології АПН України

Державний інститут сімейної та молодіжної політики

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова

Львівський національний університет ім. І.Франка

Українська академія друкарства (Львів)

Національна академія державного управління при Президентові України

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харківський національний університет внутрішніх справ

Харківський національний аграрний університет ім. В. Докучаєва

Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П.Василенка

Одеський національний університет ім. І. Мечникова

Донецький державний університет управління

Донецький національний технічний університет

Маріупольський державний університет

Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького

Сумський державний університет

Запорізький національний університет

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

Східноукраїнський Національний Університет ім. В. Даля

Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Рівненський державний гуманітарний університет

Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»
Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»
Хмельницький інститут соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Зарубіжні університети:

Манітобський університет (Вінніпег, Канада)
Варшавський університет (Варшава, Польща)
Академія спеціальної педагогіки ім.М.Гжегожевської (Варшава, Польща)
Академія гірничо-металургійна ім. С.Сташіца (Краків, Польща)
Католицький університет ім. Яна Павла II (Люблін, Польща)
Академія технічно-гуманістична (Бельсько-Бяла, Польща)
Старопольська вища школа (Кельце, Польща)
Університет ім.Я.Кохановського (Кельце, Польща)
Протестантський університет прикладних наук (Берлін, Німеччина)
Вюрцбурзький університет Юліуса-Максиміліана (Вюрцбург, Німеччина)
Університет Кертін (Перт, Австралія)
Університет Едіт Коуен (Перт, Австралія)

Contact information:

Savka Victor – Phd, Department of Sociology and Social Work, savka123@ukr.net

Bevzenko L.

Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine

Бевзенко Л.

Інститут соціології НАН України

SOCIOLOGY OF THE FUTURE IN THE CONDITIONS OF CHALLENGES CAUSED BY WAR

СОЦІОЛОГІЯ МАЙБУТНЬОГО В УМОВАХ ВИКЛИКІВ, СПРИЧИНЕНИХ ВІЙНОЮ

Background: In recent years, sociology of the future has begun to actively position itself as a new direction in Western sociology, although research that can be attributed to it has been conducted for a long time and has many theoretical and empirical developments. Its main subject is the expectations of social actors regarding their future and the connection of these expectations with agent actions regarding their own life trajectory.

Purpose: To identify the features of the direction of development of sociology of the future, which can develop in domestic scientific developments, taking into account the factors of influence on the expected future caused by the war.

Methods: The main method of the study is a comparative analysis of the epistemic platform on which sociology of the future operates in stable societies and the methodological foundations on which it can be developed in conditions of a large-scale social

Results: The analysis made it possible to show that methodological individualism in combination with the theory of rational choice quite successfully serves the methodological needs of the sociology of the future, under the conditions of a stable society. But a crisis society requires a different epistemology.

It is shown that an adequate choice in this context is the combination of critical realism with the complexity paradigm

Conclusion: The results of the study convincingly indicate that the sociology of the future is a promising direction of development for domestic sociology, and can offer its own approaches to studying the main issue of the influence of the image of the future on the life strategies of social actors, focusing on the uncertainty of the future, which is caused by war.

Keywords: sociology of the future, epistemic platform, crisis society, agency of a social actor in the implementation of a life trajectory

Соціологія майбутнього, що зараз активно розвивається на теренах західної соціології, своїм предметом має уявлення соціальних акторів щодо власного очікуваного майбутнього, і те, як ці очікування впливають на агентні дії цих соціальних акторів в напрямку формування своїх життєвих стратегій (Beckert & Suckert, 2020; Suckert, 2022).

Актуальні для нас є питання – як ситуація макрорівневого порядку, зумовлена війною і високою невизначеністю щодо майбутнього як окремої людини так і країни як такої, вписується в це проблемне поле. Як може розгортатися дослідницький простір соціології майбутнього в наших реаліях? Чому екстремальна ситуація війни вимагає пошуку епістемологічної платформи, відмінної від тих, що дозволяють розглядати основні питання соціології майбутнього у відносно стабільних, умовно нормальних ситуаціях. В яких *епістемологічних і концептуальних рамках* можна рухатися у пошуку рішення зазначеної проблеми? Так само важливим є питання про формат чи формати агентності соціальних акторів в процесі просування життєвою траєкторією в особливих умовах макросистемної кризи.

В якості шуканої епістемологічної платформи пропонується обрати поєднання напрацювань критичного реалізму (Archer, Bhaskar, Collier, Lawson, & Norrie, 2013) і парадигми складності (Byrne, 1998; Yang, 2021). Перший пропонує розглядати соціальну онтологію як таку, що має три рівні «реальний», «актуальний» і «емпіричний». Парадигма складності показує, як активність системи в кризові моменти створює на рівні «реального» кілька варіантів очікуваних сценаріїв макромайбутнього.. Головні положення запропонованої епістемології полягають в пропозиції перейти від методологічного індивідуалізму до інтегративного бачення ролі системи і дії в суспільних змінах, що найяскравіше проглядається в моменти суспільної кризи. Наголошується, що кризова агентність має особливий характер в не може описуватися в термінах раціонального вибору.

В рамках даної епістемології ми маємо можливість чітко відділити концептуальне бачення кризових моментів в суспільній історії від відносно стабільних. В термінах майбутнього, здатності його передбачати. ця різниця полягає в наступному. Стабільні або відносно стабільні періоди суспільних змін йдуть у відповідності до принципів, близьких до еволюційних. Навіть в моменти деякого збільшення соціальної напруженості, є можливість прогнозувати перебіг змін і ухвалювати рішення щодо корекції процесу. Ситуація кризи (точки соціальної біфуркації) вже такої можливості не залишає (Бевзенко, 2018). Майбутнє стає непрогнозованим, або прогнозованим варіативно, в межах кількох рівноймовірних сценаріїв. Найчастіше ці сценарії. за своїм смисловим наповненням, є діаметрально протилежними. Який з них стане реальним майбутнім для суспільства, що потрапило в кризову турбулентність, може вирішити одна невелика подія, часто дія якогось конкретного соціального актора.

В рамках такої концепції стверджується, що стосунки між агентом і системою, міра їх суб'єктності щодо соціальних процесів, відрізняються саме у зв'язку з мірою стабільності-кризовості суспільства. *Суб'єктність агента в кризові часи проявляється у дуже неочікуваний спосіб.* Вона може бути високою і навіть доленосною для всієї системи, але це стосується лише окремих соціальних агентів і їхніх дій в моменти кризи.

В даному разі маємо говорити про *кризовий тип агентності*, який вже не підпадає під визначення усвідомленого і раціонального вибору, оскільки раціонально можна усвідомити лише наявність кризи і варіативності майбутнього, але не існує способу раціонального і послідовного проекту руху до бажаного сценарію. Суб'єктність системи тут є визначальною. Агентність в даному разі це, швидше, спонтанний поштовх діяти в певний спосіб, який не виглядає раціональним, але свідомо приймається як єдино можливий. Використовуючи трирівневу схему соціального світу, запропоновану критичним реалізмом, можемо припустити, що маємо справу з явищем інтуїтивного резонансу системи і агента на рівні «реальності». Це відчуття потенційної можливості реалізації бажаного варіанту розвитку подій і дії в напрямі актуалізації (переміщення в «актуальне») цієї потенційності.

Розкриття ефективності запропонованої епістемології у дослідженні поставленої задачі може бути досягнуто за рахунок більш детального вивчення усіх процесів руху соціального актора по своїй життєвій траєкторії з акцентом на ситуації мікросоціальної кризи. Для розуміння соціальної кризи, адекватного нашій задачі, доцільним є звернення до поняття соціального порядку, визначеного через наявні в суспільстві повсякденні практики соціальних взаємодій. Важливим є включення в ці взаємодії не лише тих, що відбуваються за вектором людина – людина, а і тих, що мають місце у взаємодіях між людьми і речами, людьми і символами. Все це складає соціальний простір, в якому і прокладається життєва траєкторія соціального актора.

Життєву траєкторію варто розглядати як таку, що має рутинізовані відрізки і моменти розриву повсякденності, коли виникає потреба включення рефлексивності та агентності. Перехід між ними доречно описувати за допомогою поняття габітусу і габітуальної нестабільності або габітуальної кризи.

Своєю чергою, поняття габітусу доцільно розглядати в процесуальній представленості, вважаючи його певною навігаційною системою, завдяки якій відбувається рух по рутинізованих відрізках життєвої траєкторії. Очікування в такому разі є важливою складовою цієї навігаційної системи, оскільки задають напрямок руху. Підтверджені очікування є сигналом функційної спроможності габітусу, непідтверджені – потребою в зупинці і переналаштуванні.

Концептуалізації очікувань вимагає більш детального розкриття структури цього феномену. Тут варто виділяти три різні форми очікувань. Це когнітивна складова - образ власного майбутнього, а також образ майбутнього всього суспільства. Це емоційна складова – очікування у вигляді емоційного супроводу цих образів. А також практична складова – практичні рухи у напрямі очікуваного майбутнього (чи в напрямі уникнення в разі негативних емоцій).

Найважливішим для нас є очікування щодо свого майбутнього, на яке і спрямовується життєва траєкторія. Але в нашому випадку не менш важливими є додаткові, фонові очікування щодо ресурсів здійснення цієї траєкторії. Це очікування щодо себе, своїх можливостей (можна позначити як людський капітал), очікування щодо соціального оточення (соціальний капітал) і очікування щодо соціального макроконтуру (стану всього суспільства), в якому відбувається цей життєвий проект. Останнє і складає фокус нашої проблеми.

За стабільних часів цей ресурс навіть не фіксується і не помічається. Бо сама по собі стабільність є важливим ресурсом. В момент кризи стає зрозумілим, що все інше руйнується за умови руйнації цього контуру. Незначна руйнація, можливість прогнозувати зміни вимагає від актора включення усвідомленості, агентності в її традиційному розумінні, раціонального опанування зміни і вибору оптимального руху далі. Масштабна криза, відповідно до моделей в рамках запропонованої епістемології, робить непрогнозованими і непередбачуваними подальші зміни формату макропростору. Тут очікувати можна абсолютно протилежних варіантів, що і спостерігаємо ми з початку вторгнення росії в 2022 році. Життєва траєкторія кожного члена суспільства входить в залежність від того, як він вирішить цю проблему невизначеності макромайбутнього. Тут є кілька варіантів.

1. Просто виключити рівень очкувань щодо віддаленого майбутнього, обмежитися найближчим і покластися на те, як розгортатимуться події, не вчиняючи жодних агентних дій. (варіант тих, хто не евакуюється з небезпечних місць, залишається на окупованих територіях, воліє не помічати факту війни і т.і.).

2. Усвідомити невизначеність макромайбутнього і спробувати її вирішити шляхом переміщення в соціальному просторі в ті ареали, де є відносна стабільність (варіант наших переселенців, мігрантів).

3. Зупинити усі попередні проекти і очікування щодо власного майбутнього, ототожнити його з майбутнім країни (макросистеми) і переключити на цю траєкторію свої практики. Це особливого типу агентність, бо вона не є результатом раціонального вибору. Для останнього потрібна адекватне бачення ситуації і можливість прогнозу її подальшого розвитку. Запропонована епістемологія стверджує – в моменти кризи на рівні глибинної онтології (рівень «реальності» за визначенням прихильників критичного реалізму) проявляється активність системи як емерджентного утворення. Вона формує можливі варіанти, виходячи з наявних мереж взаємодій, що склалися на момент кризи. Який з цих варіантів з «реального» перейде в «актуальне», може вирішити окрема подія або людина своїми діями в момент критичної нерівноваги системи. Агентність цього кризового типу – це намір стати цією подією чи приєднатися до тих, хто має для цього силу і харизму. (Приклади наші волонтери, добробати).

І цьому моменті добре видно, як відбувається перехід від індивідуалізму до реалізму, від покладання на раціональну агентність до агентності іншого типу, яку можна позначити як інтуїтивно-вольову. Ці концептуальні пропозиції ще вимагають більш детального вивчення і теоретичного опрацювання, що і може стати предметом вітчизняної соціології майбутнього.

Список використаних джерел та літератури:

Бевзенко, Л. (2018). Інтегративна концепція соціальної напруженості — методологія, концептуальна схема, прагматика. Част. 1, 2. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 3, 43–74; 4, 73–104.

Archer, M., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T., & Norrie, A. (2013). *Critical realism: Essential readings*. USA: Routledge.

Byrne, D. (1998). *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction*. Routledge. London.

Suckert L. (2022) Back to the Future. *Sociological Perspectives on Expectations, Aspirations and Imagined Futures*. *European Journal of Sociology*. 63(3):393-428.

Jens Beckert & Lisa Suckert (2020)., .The future as a social fact. The analysis of perceptions of the future in sociology *Poetics*, <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2020.10149>

Yang, Y. (2021). Critical realism and complexity theory: building a nonconstructivist systems research framework for effective governance analysis. *Systems Research and Behavioral Science*, 38(1), 177–183. <https://doi.org/10.1002/sres.2662>

Contact information:

Bevzenko Lyubov – Doctor of Social Sciences, Senior Research Fellow, Department of Social Psychology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021), lbevzenko@gmail.com

**COLLECTIVE IDENTITY AS A BASIS FOR STRENGTHENING SOCIAL
SOLIDARITY IN TIME OF WAR
КОЛЕКТИВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
СОЛІДАРНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Background: Today, in the sociological discourse, there is a consensus on the formation of a consolidated national identity in Ukrainian society, in which civic and ethnic elements are indivisible. Studies of changes in national-civic identities in the context of the hybrid and full-scale Russian-Ukrainian war record an increase in the number of those who self-identify as citizens of Ukraine. However, it is still unclear how these changes affect the strengthening of solidarity in Ukrainian society.

Purpose: To outline possible directions for research into the links between strengthening national identity and social solidarity.

Methods: A theoretical analysis of the main concepts of the study, an analysis of sociological survey data, and a narrative analysis of in-depth interviews were carried out.

Results: Changes were recorded in such components of social identification as: self-categorization; assessment; importance; attachment and sense of interdependence; social embeddedness; behavioral involvement. The analysis revealed the following trends: 1 – change in the place of national-civic identity among other group affiliations, its transition to the place of dominant self-identification; 2 – strengthening of positive attitude towards national-civic identity both from within, at the personal level, and from without, from other national communities; 3 – strengthening of the importance of national-civic self-identification due to its awareness, transformation of hidden meaning into explicit; 4 – strengthening of emotional attachment due to strengthening of the feeling of inseparability of the fate of the group and personal fate; unification of one's own sense of "I" with the group "We"; 5 – strengthening of social inclusion against the background of a general increase in interpersonal support; 6 – the growth of behavioral practices (linguistic, cultural, volunteer) aimed at strengthening national and civic identity as an expression of social solidarity.

Conclusion: Further research into the impact of collective identity on strengthening social solidarity requires a clear separation of changes in different types of identity, a differentiation of the concepts of national and ethnic identity, national identity, national pride and patriotism, as well as clear criteria for determining the signs of social cohesion.

Keywords: collective identity, national and ethnic identity, national pride, social solidarity.

Перетворення ідентичності в критичні моменти життя українського суспільства викликали увагу науковців ще до початку повномасштабного вторгнення. Очікувалось, що ідентичності можуть «пожорсткішати» під час серйозних криз чи конфліктів, подібних до тих, які розпочалися в Україні в 2013–2014 роках [Onuch et al., 2018]. Досить швидко ці передбачення виправдалися, гібридна війна переросла у повномасштабну і тема перетворень ідентичності надзвичайно актуалізувалась.

В цьому контексті варто підкрестили нерозривність колективної ідентичності з соціальною солідарністю та колективною стійкістю [Leap & Thompson, 2018]. Солідарність створює те, що пропонується визначати як новий соціальний простір, нову форму соціальності чи нове уявлюване соціальне [Hall, 2017]. Солідарність свідчить про прихильність особистості до чогось і передбачає, що інші будуть так само віддані своїй спільноті і також будуть бачити себе частиною

ми-колективу. Вона сприймається як сила: здатність створювати зміни разом, особливо коли індивідуальні спроби здаються марними чи неефективними [Scholz, 2024]. Водночас солідарність не полягає у прийнятті ідентичності всіх інших членів спільноти [Kolars, 2016]. В певних умовах, зокрема якщо відчуття спільноти актуалізується під тиском воєнної загрози, переживання спільноти може узгоджуватися з внутрішньогруповим різноманіттям. Воно виникає незалежно від того, чи поділяють люди колективну ідентичність, і виражається через обмін досвідом, спільне сприйняття реальності та обмін спільними знаннями та значеннями [Pfaff-Czarnecka, 2020]. В таких умовах наочно можна спостерігати переплетення різних форм належності, наприклад, колективної ідентичності та соціального капіталу, які концептуально займають сфери, що перетинаються, хоча мають незалежне походження [Ahn & Davis 2020].

Колективна стійкість виявляється через солідарність, координацію та використання джерел практичної та емоційної підтримки спільноти, необхідних для адаптації та подолання тиску надзвичайних ситуацій [Williams & Drury, 2009]. Дослідження цього напряму можна поділити на дві групи. Перша концентрується на аналізі ролі наявних мереж, які об'єднують спільноти та забезпечують підтримку та захист, а також сприяють відновленню під час надзвичайного стресу та переселення [Mawson, 2005], друга представляє динамічну модель колективної стійкості, яка намагається пояснити, що спонукає людей допомагати один одному в екстремальних умовах. В основі цієї моделі — концепція соціальної ідентичності [Haslam et al., 2005]. Модель колективної стійкості на основі соціальної ідентичності ґрунтована на тому, що під час війни психологічне самосприйняття трансформується, завдяки переживанню «спільної долі» акцент переноситься з «я» на «ми», підкреслюючи спільну соціальну ідентичність [Drury et al., 2009]. Підсилення почуття єдності є атрибутивною характеристикою кризових ситуацій та забезпечує потужну колективну стійкість [Ntontis et al., 2018].

Також слід констатувати загальну згоду дослідників щодо впливу воєн на зміни національної ідентичності. Насильницьке протистояння розглядається як особлива форма суспільних відносин, в ході реалізації якої радикально перекроюються соціальні кордони перетворюються групи та переосмислюються ідентитети (Schröder, Schmidt, 2001: p. 20). Водночас варто взяти до уваги, що соціологи набагато більше вивчали те, як ідентичності творять війну, ніж те, як війна створює ідентичності (Alexseev, 2015).

Для визначення особливостей змін національної ідентичності варто взяти до уваги низку процесів, які за М. Холлером визначають вплив будь-якої війни на ідентичність. По-перше, війна піддає екстремальному випробуванню параметри ідентичностей, породжує низку важливих соціальних ефектів, які впливають на реконфігурацію ідентичності. По-друге, зовнішня загроза сприяє створенню тісної спільноти, згуртованої проти агресора. В такій спільноті розвиваються сильні емоції та почуття, близькість з її членами та ворожість до інших, визначених як «вороги». По-третє, особистий досвід переживання війни, незважаючи на болісність та амбівалентність, водночас створює виняткове відчуття єдності й товариства з членами спільноти [Haller, 2003]. На тлі цих процесів формується однозначний і унікальний національний наратив про війну, в якому ніби розвивається різноманітність досвіду та реакцій різних груп: військових; цивільних, які стали біженцями чи зазнали непоправних втрат; решти населення, яке зазнало воєнних небезпек, невизначеності та страхів, але не постраждало безпосередньо. Це створює міцне підґрунтя для зміцнення та поширення соціальної солідарності, яка у певному сенсі ґрунтується на особистісній трансформації, яка змушує людину шукати можливості для здійснення соціальних змін. [Scholz, 2024].

Результати якісного дослідження, здійсненого на основі аналізу 38 глибинних інтерв'ю [Злобіна, 2024] дають можливість прослідкувати як на основі змін національної ідентичності створюються підстави для формування соціальної солідарності. Насамперед в умовах війни відбувається трансформація від формального сприйняття самого факту належності до феномену

активного громадянства, коли людина усвідомлює цю належність як важливу для себе, відчуває себе частиною «Ми», готова діяти в інтересах своєї спільноти спільно з іншими.

Загалом війна підсилила позитивне ставлення до національно-громадянської ідентичності як на приватному, так і на суспільному рівні. Фіксується перехід від негативної оцінки національної ідентичності до нейтрального або позитивного ставлення. Це відбувається за рахунок руйнування негативних стереотипів, формується інший образ спільноти, згуртованої та здатної на спротив та відродження країни. Зміна ставлення до України та українців з боку інших народів, що сприяє підвищенню позитивної оцінки власної соціальної ідентичності.

Відбувається переоцінка сприйняття індивідом важливості даної соціальної ідентичності як ключової для самооцінки. Цей компонент інколи позначають як «сила ідентифікації» (Ashmore et al., 2004). Загалом важливість поділяють на явну та приховану. Явна — це суб'єктивна оцінка індивідом того ступеня, до якого колективна ідентичність важлива для його загального самовідчуття. Прихована, або імпліцитна важливість – це розміщення членства в певній групі в ієрархічно організованій самосистемі колективних ідентичностей, яке фактично присутнє але не обов'язково усвідомлюється. Її часто інтерпретують як помітність (Sellers et al., 1998).

Найбільш суттєві зміни в цьому компоненті ідентичності пов'язані не стільки із зростанням важливості як такої, скільки з актуалізацією важливості прихованої. Те, що було важливим імпліцитно, набуває статусу важливого явно. Ті речі, які сприймалися як належні, зокрема власна національно-громадянська приналежність набувають іншого сенсу під загрозою їхньої втрати.

Важливим соціологічним елементом колективної ідентичності є соціальна вкоріненість або соціальна включеність, яка розглядає особистість спільно з соціальним середовищем (Ashmore et al., 2004). На відміну від афективної прихильності, яка позначає близькість людини до певної соціальної категорії, соціальна включеність характеризує вбудованість колективної ідентичності індивіда в соціальні мережі та міжособистісні стосунки. Саме на основі соціальної вкоріненості і постає соціальна солідарність як почуття згурованості, яке перетворюється на дієву взаємопідтримку та взаємодопомогу.

Важливим елементом колективної ідентифікації є почуття приналежності або емоційної прихильності до групи. Деякі дослідники взагалі вважають, що внутрішньогрупова ідентифікація є наслідком прагнення індивіда позначити близькість до групи. [Smith et al., 1999]. Якщо в процесі самокатегоризації фіксується знеособлене ставлення до соціальної привабливості групи, то через емоційну прихильність виявляється особистісна цінність для індивіда певної групової належності. Війна максимально актуалізує цю складову національно-громадянської самоідентифікації насамперед через загострене відчуття того, що доля групи сприймається як така, що збігається з особистісною долею.

Повертаючись до взаємозв'язку колективної ідентичності з соціальною солідарністю та колективною стійкістю, слід підкреслити, що в центрі дослідницької уваги знаходиться не стільки індивідуальна стійкість окремої людини, скільки стійкість колективна, яка виявляє себе у здатності групи або спільноти успішно долати труднощі, пов'язані з її благополуччям або виживанням [Lyons et al., 2016].

Зокрема на підставі змін у конфігурації та значимості чинників, які, на думку респондентів, об'єднують людей в українському суспільстві, можна визначити навколо чого відбувалася консолідація суспільства після початку війни та що є системоутворювальним елементом соціальної солідарності. Для цього звернемося до аналізу даних моніторингу Інституту соціології і порівняємо зміни, які відбулися між 2021 та 2024 роком (рис.1).

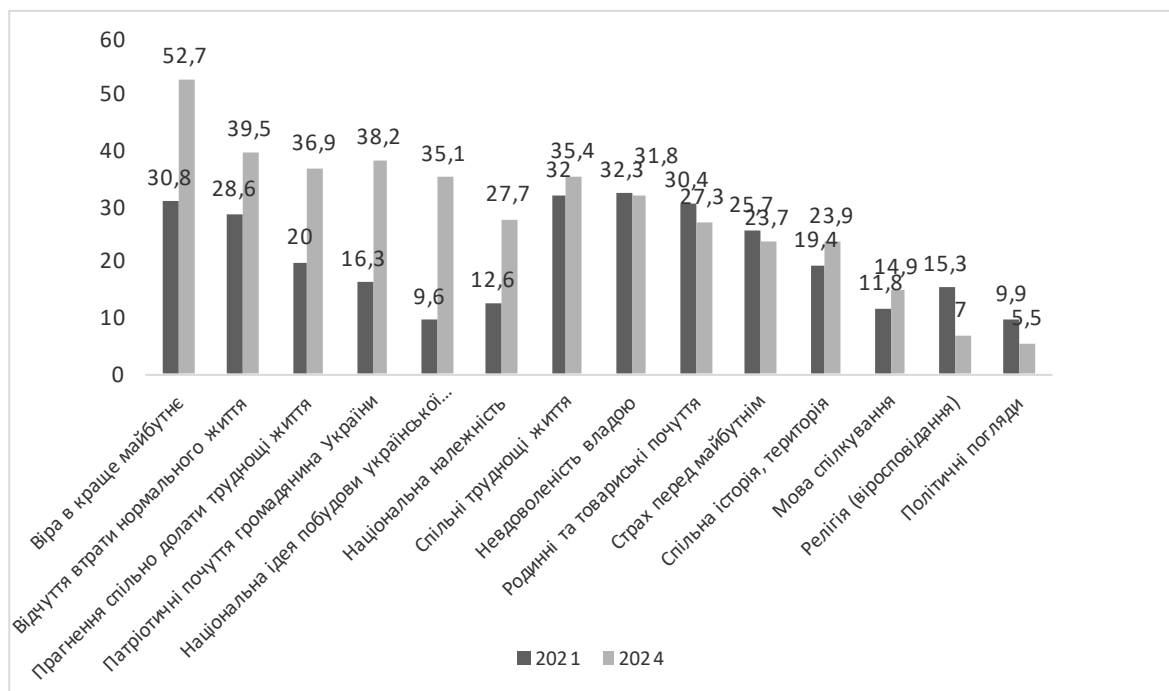

Рис.1. Трансформація уявлень населення щодо чинників, які об'єднують людей в українському суспільстві

Джерело: побудовано за даними моніторингу Інституту соціології НАН України.

Порівняння даних демонструє суттєву трансформацію загальної конфігурації чинників об'єднання населення після повномасштабного вторгнення. По-перше, на відміну від 2021 року, коли жодну позицію не обирало більше третини опитаних, у 2024 ми бачимо чітку точку єднання — «віру у краще майбутнє». Це наочний елемент консолідації і водночас важлива складова соціальної солідарності. Солідарність потенційно є активним творчим ставленням, яке тягне за собою надію на те, що майбутнє може відрізнитися від сьогодення, якщо люди будуть докладати до цього спільних зусиль [Scholz, 2024]. Другим підтвердженням посилення згуртованості суспільства є збільшення майже удвічі тих, хто обрав як чинник об'єднання позицію «прагнення спільно долати труднощі життя». Мова йде про дієвість соціальної взаємопідтримки, яка є невід'ємною складовою соціальної солідарності.

Щодо впливу національно-громадянської ідентичності на зміцнення соціальної солідарності, насамперед можна констатувати добру узгодженість даних якісного і кількісного досліджень. Очікуваним став підйом патріотичних почуттів, що створює умови для переходу від стану приналежності до дієвої участі у спільній діяльності. Однак на тлі війни відбулося і суттєве зростання об'єднання навколо двох інших ознак національно-громадянської ідентичності – національної ідеї побудови української держави і національної належності. Ці позиції, які в 2021 р. залишалися на периферії чинників об'єднання, на сьогодні є одними з ключових чинників соціальної солідарності, яка формується на основі національно-громадянської ідентичності.

Список використаних джерел та літератури:

Злобіна, О. (2024). Тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни: нарративний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 5–24, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.03.5>.

Ahn, M.Y. & Davis, H.H. (2020). Sense of belonging as an indicator of social capital, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(7/8), 627–642. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-12-2019-0258>

- Alexseev, M. (2015). War and Sociopolitical Identities in Ukraine, *PONARS Eurasia Policy Memo*, № 392. Взято з: https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/Peppm392_Alexseev_Oct2015.pdf.
- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for collective identity: Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), 80–114. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80>
- Drury, J., Cocking, C., & Reicher, S. D. (2009). The nature of collective resilience: Survivor reactions to the 2005 London bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27(1), 66–95. <https://doi.org/10.1177/028072700902700104>
- Hall, P. A. (2017). The Political Sources of Social Solidarity. In Banting K. & Kymlicka W. (Eds.). *The Strains of Commitment: The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies* (pp. 201–232). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198795452.001.0001>
- Haller, M. (2003). War and national identity. *Polemos*, 1–2, 91–116.
- Haslam, S.A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K., & Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology*. 44(3), 355–370. <https://doi.org/10.1348/014466605X37468>
- Kolers, A. (2016). *A Moral Theory of Solidarity*. Oxford: Oxford University Press.
- Leap, B., & Thompson, D. (2018). Social Solidarity, Collective Identity, Resilient Communities: Two case studies from the rural U.S. and Uruguay. *Social Sciences*, 7(12), 250. <https://doi.org/10.3390/socsci7120250>
- Lyons, A., Fletcher, G., & Bariola, E. (2016). Assessing the well-being benefits of belonging to resilient groups and communities: Development and testing of the Fletcher-Lyons Collective Resilience Scale (FLCRS). *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*. 20(2), 65–77. <https://doi.org/10.1037/gdn0000041>
- Mawson, A.R. (2005). Understanding mass panic and other collective responses to threat and disaster. *Psychiatry*, 88(2), 95–113. <https://doi.org/10.1521/psyc.2005.68.2.95>
- Ntontis, E., Drury, J., Amlôt, R., Rubin, G.J., & Williams, R. (2018). Emergent social identities in a flood: Implications for community psychosocial resilience. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(1), 3–14. <https://doi.org/10.1002/casp.2329>.
- Onucha, O., Haleb, H. E. & Sasse, G. (2018). Studying identity in Ukraine. *Post-soviet Affairs*, 34(2-3), 79–83. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1451241>
- Pfaff-Czarnecka J. (2020). From ‘identity’ to ‘belonging’ in social research: Plurality, social boundaries, and the politics of the self. *European Scientific Journal*. ESJ, 39, 113–132. <https://doi.org/10.19044/esj.2020.v16n39p113>
- Scholz, S. (2024). Collective transformative hope: On living in solidarity. In *Solidarity – Nature, grounds, and value: Andrea Sangiovanni in dialogue* (pp.182–204). Manchester, England: Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526172693.00011>
- Schröder, I.W., & Schmidt, B.E. (2001). Introduction: violent imaginaries and violent practices. In: B.E. Schmidt, I.W. Schröder (Eds.). *Anthropology of violence and conflict* (pp. 1-24). London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/978020345186110.1207/s15327957pspr02012>.
- Sellers, R. M., Smith, M. A., Shelton, J. N., Rowley, S. A. J., & Chavous, T. M. (1998). Multidimensional Model of Racial Identity: A reconceptualization of african american racial identity. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1), 18–39. <https://doi.org/10.1207/s15327957pspr020>
- Smith, E. R., Murphy, J., & Coats, S. (1999). Attachment to groups: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 94–110. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.1.94>
- Williams R., & Drury J. (2009). Psychosocial resilience and its influence on managing mass emergencies and disasters. *Psychiatry*, 8(8), 293–296. <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2009.04.019>

Contact information:

Zlobina Olena – Doctor of Sciences in Sociology, Head of the Department of Social Psychology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, ezlobina@ukr.net

Sokuryanska L., Sopilniak D.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Сокурянська Л., Сопільняк Д.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

UKRAINIAN EDUCATION IN TIMES OF WAR: THE STATE OF RESILIENCE AND OPPORTUNITIES TO ENSURE THE QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES
УКРАЇНСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАН РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ТА
МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Background: Since Russia's full-scale invasion in February 2022 more than 4 000 Ukrainian educational institutions have been damaged and 387 completely destroyed, yet the national system has continued to function and even evolve, demonstrating exceptional institutional resilience.

Purpose: To assess the resilience of Ukrainian education during the full-scale war and to identify mechanisms that enable the provision of quality educational services under extreme conditions.

Methods: A mixed-method design combined four empirical studies carried out in 2022-2024: Schools During the War (30 in-depth and three focus-group interviews across five cities); an online survey of 1023 teachers in 33 schools of Kharkiv's Saltivskiy district; a FUSILLI-project survey of 298 upper-secondary students in Kharkiv's metro and shelter schools; and the Senior Student-2024 survey of 2043 eleventh-graders in four regions.

Results: Data from four complementary studies show that, at the onset of the war, schools simultaneously assumed three additional social functions—safe shelters, volunteer centers, and psychosocial-support hubs—while continuing to provide education. Teachers identify cumulative stress and learning loss from prolonged remote instruction as the most serious challenges: 71 % would return to fully offline classes after the war ended, whereas only 2 % favor continuing exclusively online teaching. Surveys of eleventh-graders reveal strong family- and education-centered values, yet 36 % already plan careers abroad, indicating a potential post-war talent drain.

Conclusion: Ukrainian education exhibits remarkable adaptive capacity, but sustaining quality will require systematic psychosocial support, strategies to narrow online-offline inequalities, and policies to retain young talent essential for national recovery.

Keywords: resilience; Ukrainian education in times war; online learning; educational inequality; youth; schools.

Аналіз стану резильєнтності вітчизняної системи освіти розпочнемо зі статистичних даних, які засвідчують матеріальні втрати, що зазнали українські освітні заклади з початку повномасштабного вторгнення росії на територію нашої країни. Так, від бомбардувань та обстрілів постраждали 4063 заклади, 387 з них зруйновано повністю (Освіта під загрозою, 2025). Проте, незважаючи на ці втрати, на вимушене переміщення деяких освітніх закладів, що опинились у зоні бойових дій, у більш безпечні регіони України, на переїзд частини викладачів та здобувачів освіти у ці регіони та за кордон, наша освіта не тільки вижила, а й отримала певні імпульси до розвитку. На нашу думку, це свідчить про те, що серед усіх соціальних інститутів українського суспільства саме інститут освіти виявив найбільшу стійкість в умовах війни. Щоб

довести це, звернемося до даних деяких соціологічних досліджень, здійснених, у тому числі за нашої участі, протягом 2022 – 2024 рр.

Почнемо з результатів дослідницького проєкту «Школи під час війни», реалізованого Європейським Центром Wergeland (Осло, Норвегія) в рамках Програми підтримки освітніх реформ в Україні 2021-2024 за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії (МЗС). У межах цього проєкту протягом травня – червня 2022 року було проведено 30 глибинних та 3 фокусованих групових інтерв'ю з українськими вчителями, директорами шкіл та старшокласниками таких міст, як Маріуполь, Харків, Вінниця, Одеса, Львів та ін.. Дані цього дослідження засвідчили, що в перші місяці повномасштабної російсько-української війни зазнали суттєвих змін функції школи, з'явилися такі функції, які вона раніше ніколи не виконувала. Актуалізувалася безпекова функція, оскільки саме у цей період у школах (перш за все тих, що мали бомбосховище) знаходили прихисток не тільки їхні учні та вчителі, а й мешканці прилеглих мікрорайонів. Школи перетворилися на волонтерські хаби, до яких школярі, їхні батьки, педагогічні працівники, пересічні громадяни приносили продукти харчування, одяг, ліки – все те, що було потрібно людям, які через війну зазнали тих чи інших втрат. З'явилася ще одна надзвичайно важлива на той момент функція школи – функція психологічної допомоги, яку надавали всім, хто її потребував, і професійні психологи, і вчителі учням та своїм колегам, і учні вчителям та своїм однокласникам. Як зазначали наші респонденти, тоді, у ті жахливі перші тижні та місяці війни, коли психологічний стрес, спричинений нею, просто зашкалював, школа перетворилася на «велику родину». Змінився соціальний порядок шкільної системи освіти, відбулося зміщення ієрархічних відносин «вчитель-учень» у бік горизонтальних відносин між цими суб'єктами освіти. Традиційна «взаємодія в класі» трансформувалася на більш сімейні відносини між вчителем та учнем (Сокур'янська та Сопільняк, 2022).

Через рік після зазначеного вище дослідження (в травні-червні 2023 року) кафедрою соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна на замовлення Управління освіти адміністрації Салтівського району Харківської міської ради серед шкільних працівників цього району методом онлайн-опитування було проведено дослідження «Шкільна освіта в умовах війни: стан, можливості, обмеження». Всього було опитано 1023 респондента, що становить 72% генеральної сукупності – всіх педагогічних працівників 33 шкіл Салтівського району Харкова.

Дані, отримані в рамках цього дослідження, засвідчили, що на другому році війни, незважаючи на певне покращення морально-психологічного клімату у вітчизняних освітніх закладах, як і в Україні в цілому, що було пов'язано з позитивними змінами на фронті, однією з найбільш серйозних проблем, зумовлених війною, все ще був психологічний стрес вчителів та учнів, що постійно накопичувався. Не всі колективи були здатні знімати його, бо це залежить не тільки від конкретної особистості, її власних зусиль, а є продуктом колективних дій. Опитані вчителі акцентували на необхідності розвитку таких характеристик педагогічного колективу, як взаємоповага, шанобливе ставлення до своїх колег, взаємопідтримка, завдяки яким вибудовується низькостресове та сензитивне середовище. На думку наших респондентів, одним із найважливіших факторів, що зумовлюють психологічні проблеми, є брак безпосереднього, «живого» спілкування між всіма учасниками освітнього процесу в умовах онлайн-навчання. Саме дистанційний формат освіти, як вважають опитані вчителі, є причиною погіршення її якості. Результати цього та інших досліджень щодо онлайн-навчання дозволили нам дійти висновку про можливість актуалізації в Україні нового різновиду соціальної нерівності, а саме освітньої нерівності, зумовленої відмінностями у форматі навчання (офлайн-онлайн), а отже, нерівномірним формуванням та розподілом освітніх втрат між здобувачами освіти, які наразі проживають у різних регіонах України, а також за кордоном. Невипадково абсолютна більшість опитаних шкільних працівників (71%) зазначили, що після закінчення війни заклади середньої освіти мають перейти на офлайн-навчання, 27% підкреслили, що потрібно застосувати змішаний

(офлайн-онлайн) формат освіти, тільки 2% - що навчання має бути повністю в онлайн (Борисов та ін.). У цьому контексті маємо зазначити, що, незважаючи на всі ризики онлайн-навчання, саме дистанційний формат наразі забезпечує резильєнтність освітнього процесу насамперед у регіонах України, наближених до зони бойових дій (як-от у Харкові та Харківській області).

Як це не парадоксально, але війна дозволила вітчизняним освітянам, перш за все тим, хто був вимушений виїхати за кордон, отримати новий цікавий досвід, який вони переймали у своїх іноземних колег і впроваджували його, навчаючи українських школярів. Більше того, вони підкреслювали, що їхнє спровоковане війною перебування за кордоном та знайомство з освітньою системою різних країн світу довело, що вітчизняна освіта не тільки не гірша, а багато в чому краща за іноземну, що сучасна українська освіта має багато переваг, незважаючи на те, що їй бракує такого фінансування, яке мають закордонні освітні заклади.

Наведену нами вище думку шкільних працівників щодо дистанційного навчання далеко не повною мірою поділяють студенти Харківського Каразінського університету. Так, згідно з даними, отриманими у квітні 2023 року Центром соціально-гуманітарних досліджень цього вишу, серед опитаних каразінців більше тих (39%), хто віддає перевагу онлайн-навчанню, особливо, що не дивно, тих, хто працює на повну зайнятість (54%).

Що ми маємо з цим робити, як можна знизити рівень освітніх втрат в умовах війни, зокрема в тих регіонах, де офлайн-заняття неможливі? Таке прифронтове місто, як Харків, вирішує цю проблему, відкриваючи підземні школи. Мабуть, всі в Україні знають про харківську метрошколу, яка почала свою роботу 1 вересня 2023 року. Наразі тут навчаються більше 2,5 тис учнів. До кінця 2025 року міська влада планує відкрити ще декілька підземних шкіл.

Саме в метрошколі, а також в ліцеї №173, де є гарне укриття і школярі переважно навчаються в офлайн, ми провели дослідження «Практики та культура харчування харківських школярів в умовах війни», яке було здійснено в березні – квітні 2024 року в рамках міжнародного проєкту Горизонт – 2020 «Сприяння трансформації міської системи харчування через впровадження інноваційних лабораторій життя» (FUSILLI). Всього було опитано 298 старшокласників зазначених шкіл.

Підкреслимо, що в межах цього дослідження ми питали наших респондентів не тільки про те, наскільки вони задоволені якістю продукції Харківського комбінату дитячого харчування, який годує школярів, які навчаються в офлайн, а й про те, що вони перш за все цінують у своєму житті, до чого прагнуть, які особистісні якості хочуть сформувати. Як виявилось, серед термінальних цінностей старшокласників 1-е місце посідає сім'я (56%), 2-е місце - здоров'я (53%). В ієрархії інструментальних цінностей опитаних школярів 1-е місце посідає «високий інтелект, здібності» (69%), 2-е місце - «хороша освіта» (49%), 3-е місце - «працелюбність, сумлінність» (48%), 4-е місце - «знання іноземних мов» (45%).

Відповіді на те, як українські школярі збираються реалізувати орієнтації на ці цінності, ми, в тому числі, отримали в ході дослідження «Старшокласник-2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни», яке було проведено в листопаді 2024 року в Харкові, Одесі, Черкасах та таких містах Львівської області, як Дрогобич та Борислав (всього було опитано 2043 учня). Як свідчать результати цього дослідження, 40% опитаних після закінчення школи планують навчатися у вишах України, 12% - за кордоном, 11% - поєднувати навчання з роботою. Серед мотивів набуття вищої освіти 1-е місце посідає матеріальне благополуччя, 2-е – прагнення здобути професійні знання. Після закінчення вишу 24% опитаних планують працювати за кордоном, ще 12% - в іноземній фірмі в Україні. Це викликає тривогу, особливо з огляду на те, що, за даними численних досліджень, значна частина української молоді, яка наразі перебуває за кордоном, не планує повертатися на Батьківщину. Це може поглибити демографічну кризу, проблематизувати участь молоді у відбудові України після нашої перемоги над рашистами, а також актуалізувати питання про ефективність діяльності вітчизняної системи

освіти, зокрема вищої школи, певна частина випускників якої планують працювати не на благо своєї країни.

Повертаючись до питання щодо функцій сучасних закладів середньої освіти, підкреслимо, що опитані нами старшокласники акцентували лише на функції навчання. Жоден із них не зазначив таку із функцій школи, як виховна функція і більш широко соціалізаційна функція. Ніхто не говорив про школу як агента соціалізації, формування особистості. Значною мірою це зумовлюється форматом дистанційної освіти, яка поглиблює процеси віртуалізації життя сучасної молодшої людини, яка і так багато часу проводить в інтернет-просторі. Саме у цьому просторі переважно відбувається її соціалізація. Ми вважаємо інтернет-соціалізацію викривленою чи спотвореною соціалізацією, бо без безпосереднього спілкування між учасниками соціалізаційного процесу його результат навряд чи буде задовільним. Звичайно, після закінчення війни і повернення до переважного проведення навчання в офлайн-форматі ми не зможемо відмовитися від елементів дистанційної освіти, запрошуючи до викладання певних навчальних курсів чи їхніх окремих частин видатних науковців та практиків зі всього світу. Саме це буде поглиблювати резильєнтність вітчизняної освіти, а отже, резильєнтність всього українського суспільства у його боротьбі за незалежність і цілісність, у відбудові України після нашої перемоги над ворогом.

Список використаних джерел та літератури:

Освіта під загрозою (2025). URL: <https://saveschools.in.ua/>

Сокурянська Л.Г., Сопільняк Д.Р. (2022) Суб'єкти системи освіти про трансформацію соціального порядку шкільного навчання в умовах російської агресії. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Соціологічні дослідження сучасного суспільстві: методологія, теорія, методи*. 49. С. 55-65. DOI: 10.26565/2227-6521-2022-49-06

Шкільна освіта в умовах війни: стан, можливості, обмеження (2023) / Р. Борисов, О. Голіков, А. Крайнюков, В. Кутирнова, А. Ніколаєвська, Л. Сокурянська / за ред. Л. Сокурянської. Харків: Управління освіти адміністрації Салтівського району Харківської міської ради. 168 с.

Contact information:

Sokuryanska Lyudmyla – Doctor of Sociology, Full Professor, acting Head of The Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, sokuryanska@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Sopilniak Dmytro – PhD student at the Department of Sociology, School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, dmitrii.sopilnyak@gmail.com; ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-6755-3034>

Parashchevin M.

Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine

Парашевін М.

Інститут соціології НАН України

RUSSIAN AGGRESSION AS A FACTOR OF CHANGES IN THE BASIS OF UKRAINIAN UNITY

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЯК ЧИННИК ЗМІН В ОСНОВАХ ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ

Background: Ensuring social solidarity and unity of the citizens of our country remains an urgent task. Accordingly, it is necessary to study the factors that influence the formation and saving of unity.

One of these factors is the Russian military aggression, which affects the feelings and practices of solidarity directly, as well as by changing the effect of other factors. At the same time, it can be assumed that the impact of Russian aggression in this area is not uniform in all possible directions, and it is necessary to determine which areas are more affected and what is its strength.

Purpose: To determine the factors of Ukrainian solidarity those were influenced by the conditions of Russian military aggression.

Methods: Statistical analysis of data of all-Ukrainian representative public opinion polls.

Results: According to the respondent's estimates, the factors of Ukrainian unity can be divided into 3 groups: factors that did not change in the context of Russian aggression, factors that changed to a limited extent, and factors that changed significantly under the influence of military actions.

Conclusion: The impact of the Russian aggression on various potential factors of Ukrainian unity is not equal and uniform. A minority of the factors were probably affected, while a significant number of them remained unchanged even in the critical conditions of the war. Moreover, when changes occurred, they were significant, but not radical (which raises the question of the extent of the war's impact on public attitudes and relationship). An important point is that in situations of changes caused by various factors, these changes were wave-like, which is probably due to routinization of problematic situations, and suggests the possibility of a new decline in solidarity feelings and practices after the end of a large-scale war.

Keywords: Russian aggression, solidarity, national unity.

Однією з проблем, з якими із самого початку існування як незалежної держави стикалася Україна, була відсутність національної єдності. Природно що в умовах постколоніального стану ідея самої незалежності не мала однозначної підтримки в новоствореному суспільстві. Існували великі групи, які взагалі вороже ставилися до незалежної України; так само для багатьох незалежність не була особистою цінністю, і ставлення до проблематики збереження національної держави було індиферентним. Російська агресія суттєво вплинула на цю складову суспільної свідомості, стимулювала єднання українського суспільства; зменшилися суперечності, на задній план відійшли відмінності та незгода з багатьох питань (див., напр., Куко, 2023; Поліщук, 2024; Степаненко, 2024). Але повне, гомогенне єднання в сучасних гетерогенних суспільствах навряд чи можливе; єднання може бути більшим і меншим в різних площинах суспільних та міжгрупових відносин, за одними показниками може бути зростання, а за іншими – зберігатись попередній стан. Надалі за одним з можливих індикаторів поглянемо, що змінювалося протягом останніх років щодо солідаризаційних почуттів наших громадян.

Для цього скористаємось даними моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України. В цих опитуваннях респондентам пропонувалося вказати, що на їхню думку об'єднує населення нашої країни¹; пропонувався великий перелік різноманітних чинників та умов, з якого можна було обрати необмежену кількість варіантів (див. Українське суспільство, 2024: 444). Тобто в даному випадку використовувався непрямий показник – респонденти висловлювалися щодо сприйняття ситуації іншими людьми, але можна очікувати, що в цих відповідях поєднуються оцінки інших, та власне сприйняття.

Якщо порівняти розподіли відповідей на це запитання протягом всього часу російської агресії (враховуючи в якості «контрольного» останні мирний 2013 рік), то визначені інтегративні чинники можна поділити на три групи.

По-перше, це чинники, які видаються незалежними від умов агресії (Табл. 1). Вони або мало змінювалися (чинники мови спілкування, релігії, політичних поглядів, спільних труднощів життя, невдоволеності владою, страху перед майбутнім), або їх зміни (у випадку чинника родинних та

¹ Запитання формулювалося як «На Вашу думку, що сьогодні об'єднує людей в українському суспільстві?».

товариських почуттів) не можна пов'язати з воєнними подіями – практично незмінними були їх згадування в часи близькі до початку війни (2015 рік) порівняно з часом до її початку (2013 рік), та в умовах масштабних боїв (2024 рік) порівняно з часом до початку повномасштабного наступу (2021 рік).

Таблиця 1.

Чинники єднання населення України, які в умовах російської агресії залишалися незмінними, %

Чинники єднання	2013 рік	2015 рік	2016 рік	2021 рік	2024 рік
Спільні труднощі життя	33	30	27	32	35
Родинні та товариські почуття	23	24	18	30	27
Невдоволеність владою	34	36	29	32	32
Страх перед майбутнім	25	22	19	26	24
Мова спілкування	10	7	7	12	15
Політичні погляди	8	14	8	10	6
Релігія (віросповідання)	10	10	8	15	7

Причому принаймні щодо двох з цих чинників (мови та релігії) можна було б очікувати суттєвих змін. Адже це ті складові, які яскраво представлені в суспільному дискурсі, і виступають одними з обґрунтувань російської агресії. Відповідно в суспільстві має місце помітне переосмислення сприйняття української та російської мов; збільшується престиж та популярність української мови, вона активно пропагується, а використання мови агресора стає токсичним. Тож можна було очікувати, що спільність мови більше буде сприйматися як чинник єднання. Але в даному випадку це не помітно. Можна припускати, що розуміння принципової важливості орієнтації для збереження нації на українську мову є недостатньо поширеним, натомість переважає інструментальне ставлення до мови. Так само в умовах, з одного боку, відкритого використання Російської Православної Церкви для виправдання та пропаганди агресії та терору та, з іншого боку, активного наголосу держави та громадських активістів на важливості «духовної незалежності» та існування національної, незалежної від Росії Церкви, можна було очікувати більшої уваги до єднального потенціалу релігії. Проте такого цього наші співгромадяни не помічали раніше, до війни, і не помічають зараз.

До другої групи чинників можна віднести ті, щодо яких фіксується деяке збільшення уваги, але в обмеженому масштабі. Зокрема чинник національної належності в опитуванні 2024 року згадували частіше (частка згадок збільшилась приблизно в 2 рази – з близько 12% в 2015–2021 роках, до 28% в 2024 році), але таке зростання фіксувалося лише в останньому році, натомість після початку війни в 2014 році суттєвих змін не було (Табл. 2). Також має місце поступове зростання значущості чинника спільної історії та території (з 12% у 2013 році до 24% в 2024 році).

Таблиця 2.

Чинники єднання населення України, які в умовах російської агресії змінювалися в обмежених масштабах, %

Чинники єднання	2013 рік	2015 рік	2016 рік	2021 рік	2024 рік
Національна належність	7	12	11	13	28
Спільна історія, територія	12	-*	-*	19	24

* Варіант відповіді в даному році не пропонувався.

Нарешті, є низка чинників, які в часи російської агресії піддавалися помітним коливанням – тобто мали місце як збільшення, так і зменшення згадування цих чинників. Причому ці коливання видаються пов'язаними не просто з фактом агресії, а й з її етапами: після початку війни фіксувалося зростання частоти згадувань про ці чинники, потім в умовах обмеженої війни їх згадуваність зменшувалася, а в умовах повномасштабної війни знову зросла. Це чинники прагнення спільно долати труднощі, відчуття втрати нормального життя, віри в краще майбутнє, та патріотичних почуттів (Рис. 1).

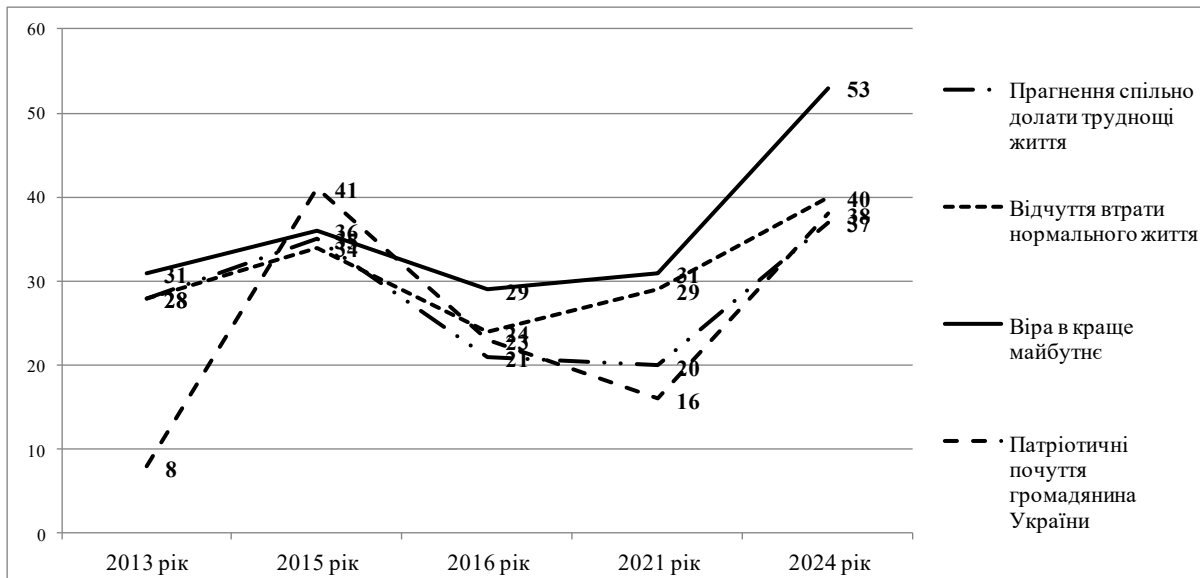

Рисунок 1. Чинники єднання населення України, які суттєво змінювалися в умовах російської агресії, %

Тобто можемо бачити, по-перше, що вплив російської агресії на різні потенційні чинники єднання українців видається досить локалізованим. Лише меншість з чинників, щодо яких проводилося вимірювання, ймовірно піддавалися цьому впливу. Натомість значна їх частина залишалась незмінною навіть в критичних умовах війни (що дозволяє припускати, що й в інших суспільних сферах наслідки війни не будуть всеохопними). По-друге, навіть коли зміни відбувалися, вони були значними, але не кардинальними (ті чинники, згадки про які в опитуванні 2024 року збільшились, згадували половина чи й дещо менше респондентів). По-третє, важливим моментом є те, що навіть щодо тих чинників єднання, які починали проявлятися більш інтенсивно, була відсутня однозначність, стійкість їх змін. Наявні ситуації «відкатів», пов'язані, ймовірно, зі звиканням до проблемних ситуацій, їхньою рутинізацією (і це є помітним за багатьма іншими, крім розглянутих тут, показниками). Російський напад 2014 року призвів до сплеску національних, патріотичних почуттів, почуттів солідарності та єднання. Тривалий період локалізованих, приховуваних, обмежених бойових дій помітно розмив ці почуття. Сплеск війни та її поширення на нові території знову актуалізували національну реакцію. Але з огляду на попередній досвід можна припускати, що після завершення широкомасштабної війни солідарні почуття та практики знову зменшаться.

Список використаних джерел та літератури:

Куко, С. (2023). Російський чинник української ідентичності. *Політичні дослідження*, 2 (6), 162–177.

Поліщук, Ю. (2024). Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження*, 2 (8), 73–93.

Степаненко, В. (2024). Стан та особливості солідарних відносин в Україні на третьому році повномасштабної війни. *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024. Київ: Інститут соціології НАН України. 151–170.*

Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024. (2024). Київ: Інститут соціології НАН України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1bqw3rZ3ajsNJ2l7zBQL5uRjAWO030EYk/view?usp=sharing>

Contact information:

Parashchevin Maksym – Doctor of Sociological Sciences, Senior Research Officer, Department of Social Psychology of the Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine, paraschevin@ukr.net

Kisla G.

M. Dragomanov Ukrainian State University

Кісла Г.

Український Державний університет ім. М. Драгоманова

**CIVIC IDENTITY AS A MARKER OF CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY
ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК МАРКЕР КОНСОЛІДАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Background: The war motivated a great increase in people's interest in the history of our country, a massive transition to the Ukrainian language, and a radical change in attitudes towards Ukrainian identity. These changes give reason to speak of a huge leap in the civic identity of Ukrainians. Millions of Ukrainians are changing their attitudes towards what it means to be Ukrainian.

Purpose: To investigate why civic identity began to strengthen during the war and became a marker of consolidation for Ukrainians.

Methods: The theoretical method of the research was the analysis of scientific works of sociologists who research the topic of civic identity.

Results: Civic identity has become an important factor in national cohesion and effective resistance. It not only unites the population around common values, but also serves as a marker of social consolidation. The growth of civic identity is the result of social reflection on the existential threat.

Conclusion: The actualization of civic identity in the minds of Ukrainians has become an important factor in the consolidation of the nation. It not only unites the population around common values, but also serves as a marker of the consolidation of society. The growth of civic identity is the result of social reflection on the existential threat.

Keywords: identity, civic identity, nation consolidation, consolidation marker.

Тема громадянської ідентичності як маркер консолідації суспільства стає одним з тиражованих напрямків наукового дискурсу як українських науковців так і іноземних. Саме громадянська ідентичність стала важливим чинником згуртованості нації та ефективного спротиву. Вона не лише об'єднує населення навколо спільних цінностей, а й слугує маркером консолідації суспільства.

Проблема консолідації української нації набула під час війни глобального значення. Під час конференції ASEN1 2023 року відомий британський науковець Е. Вільсон у Доповіді «Україна у війні: базова ідентичність та соціальне будівництво» представляв рух від неконсолідованої нації 1991 року до нації, здатної дати опір російському вторгненню, як наслідок кумулятивних змін

ідентичності в результаті послідовних революцій та двох етапів війни — 2014 та 2022 років. Загальний висновок Е.Вільсона та інших науковців полягає в тому, що в Україні наразі існує високий рівень підтримки консолідованої нації в якій громадянський та етнічний елементи неподільні. (Злобіна, 2024)

Відома українська соціологія О.Злобіна написала статтю «Тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни: нарративний аналіз» де визнала, що висновок Е.Вільсона є переважно констатацією досягнутого єднання, і поза увагою дослідників залишається сам процес змін ідентичності на індивідуальному рівні під впливом війни, не ясно за рахунок чого громадянська самоідентифікація підсилюється, в які форми практичних дій вона втілюється і чи збережеться потужна консолідація надалі (Злобіна, 2024).

Цей текст є спроба аналізу, за рахунок чого громадська ідентичність так високо актуалізується у українців, підсилюється і завдяки чому виступає маркером консолідації українців.

Війна мотивувала велике зростання у людей зацікавленості історією нашої країни, масовий перехід на українську мову та кардинальну зміну ставлення до української ідентичності. Ці зміни дають підставу казати про величезний стрибок громадянської ідентичності українців. Мільйони українців змінюють своє ставлення до того, що означає бути українцем.

Причини зростання громадянської ідентичності під час війни в Україні, на нашу думку наступні:

- зростання громадянської ідентичності як результат соціальної рефлексії на екзистенціальну загрозу,

- потреба в презентації латентне-існуючого соціального замовлення на категоричне визнання «хто я»?

- радикальне і боляче повернення українців до сакральної пам'яті і факту колонізації України,

- відчуття належності до світової цивілізації, після розуміння, що війна спрацювала на цивілізаційне роз'єднання українців і росіян,

- змістовні зміни автостереотипів українців: війна посилила стереотип у свідомості українців, що бути українцем це гідно, розмовляти українською мовою це маркер приєднання до своєї цивілізованої країни, розмовляти російською це ганебно та соромно.

Високий стрибок громадянської консолідації: «я і мій народ» «я і моя держава», на нашу думку, плідне корелює з зростанням громадянської ідентичності.

Зростання рівня емоційної консолідації.

Емоційна консолідація нації стала найяскравішим феноменом сучасної України. Концептуалізація тези полягає в тому, що спостереження за стражданнями, болем, втратою своїх співвітчизників призводить до виникнення сприйняття загальної загрози. Емоційна консолідація — це почуття зв'язку, яке відчувають люди один з одним, втілене ступенем близькості та співчутливого розуміння. Причини зростання рівня емоційної консолідації: природня реакція на війну, біль, травму, невизначеність (Ейгельсон, 2023) Емоційна консолідація — це згуртування людей на основі спільних переживань, страхів, надій та цінностей. Одним із ключових джерел емоційної консолідації стала відкрита загроза виживанню нації. Люди різного віку, походження, мови, регіональної приналежності — всі почали відчувати себе частиною одного великого «ми» - Громадянської Нації.

Зростання рівня територіальної консолідації.

Феномен територіальної солідарності ми розглядаємо як співстраждання людини, як співчуття до місця, що виникає в результаті спостереження за відносним стражданням. Визначення територіальної солідарності відображає два різних, але концептуально

взаємозв'язаних компонента: 1) співставлення і підтримка людини, що викликані спостереженням страждань (Josiassena,2022).

Йдеться не лише про адміністративно-правову єдність, а насамперед про психологічне, політичне та соціальне об'єднання громадян навколо ідеї неподільності української держави. З початком повномасштабної агресії територіальна консолідація набула нового змісту: з'явилося нове усвідомлення того, що Крим, Донбас, Херсон, Запоріжжя, Маріуполь — це не лише географія, а частина нашої колективної ідентичності. Мільйони внутрішньо переміщених осіб стали символом цієї консолідації. Таким чином, територіальна консолідація під час війни стала не просто юридичною нормою, а глибоко відчутною суспільною потребою. Українці дедалі більше сприймають країну як єдине ціле, де доля кожного регіону важлива для всіх. Цей процес, хоч і болючий, значно зміцнив фундамент державності й відкрив шлях до реальної національної інтеграції, громадянської консолідації.

Список використаних джерел та літератури:

Злобіна О. Тенденції змін національно-громадянської ідентичності під час війни: нарративний аналіз. *stmm*. 2024 (3): 5-24

Ейгельсон І. Згуртованість і конфлікти. Що відбувається з людьми в часи війни та що з цим робити? <https://zn.ua/ukr/war/zhurtovanist-i-konflikti-shcho-vidbuvajetsja-z-ljudmi-v-chasi-vijni-ta-shcho-z-tsim-robiti.html>

Alexander Josiassena,b, Florian Kock a , A. George Assaf Research note In times of war: Place solidarity. Режим доступу: https://www.cbs.dk/files/cbs.dk/22_in_times_of_war_annals_002.pdf

Contact information:

Kisla Ganna – professor of department sociology and social communication Ukrainian State University n. M. Dragomanova

Profatilova L.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Профатілова Л.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ORAL HISTORY AND STORYTELLING IN RUSSIA'S WAR ON UKRAINE: MEMORY, MANIPULATION, AND THE BATTLE FOR TRUTH УСНА ІСТОРІЯ ТА СТОРІТЕЛІНГ У РОСІЙСЬКІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПАМ'ЯТЬ, МАНІПУЛЯЦІЯ ТА БИТВА ЗА ПРАВДУ

Background: The Russian war against Ukraine is not only a military conflict but also a struggle over narrative. Russia employs storytelling as propaganda, using simplified and emotionally charged messages to justify the invasion. In contrast, oral history serves as a resistance method, preserving authentic, complex, lived experiences. While both oral history and storytelling share roots in oral tradition, they diverge significantly in purpose and execution, particularly during wartime.

Purpose: This text contrasts the roles and functions of oral history and state-sponsored storytelling (propaganda) in the context of Russia's invasion of Ukraine. It examines how each shapes public perception, preserves memory, and either supports truth or enables manipulation.

Methods: A comparative-analytical method was used to systematically compare both approaches. Narrative and content analysis were used to better understand the structure, functions, and content of oral history and storytelling.

Results: Oral history offers deep insights into the psychological, social, and political effects of war. It documents war crimes, survival strategies, and personal experiences under occupation. Propaganda storytelling spreads disinformation, fuels nationalism, and suppresses dissent. It reduces complex realities to binary oppositions that serve state interests. A comparative table highlights the differences in purpose, structure, verification, ethics, and audience impact.

Conclusion: Both oral history and storytelling are powerful narrative tools, but their ethical weight and societal impact depend on intent and use. In the Russian war against Ukraine, oral history embodies truth, resistance, and human dignity. In contrast, Russian propaganda storytelling distorts reality and supports authoritarian control. This narrative conflict underscores the importance of media literacy and historical integrity.

Keywords: oral history, storytelling, Russian war against Ukraine.

In a war where misinformation is a weapon, how stories are told, and who tells them, matters deeply. The Russian invasion of Ukraine is fought not only on the battlefield, but also through narrative (Piechota, G. 2020). Russia's state apparatus uses storytelling to construct simplified, emotionally charged narratives that justify aggression and rally domestic support. Conversely, oral history, based on evidence and personal testimony, provides a counterbalance, preserving the complex, often painful realities of those who survived the conflict. Both methods come from the oral tradition, which is not only a means of communication but also a means of preserving memory. That is, before the text was born, we spoke. And both of these approaches support the tradition of preserving memory through performance, intonation, and emotion. Whether it is a refugee recounting his or her escape during war (oral history) or a folktale with a moral (storytelling), both convey values, identity, and collective memory.

Oral history and narrative focus on an individual. A storyteller may adopt a character's voice. An oral historian records real-life accounts. In both, the voice is personal, emotional, and grounded in lived experience. Despite their shared roots, oral history and storytelling serve different purposes and follow different rules. In the context of Russia's war against Ukraine, these distinctions carry serious implications.

Oral history is a research method focused on collecting and preserving personal and collective experiences. It provides unique, firsthand insight into historical and social phenomena, often revealing voices omitted from official records. This method adds depth and nuance to our understanding of complex events.

The Russian invasion of Ukraine in 2022 initiated a global conversation around war crimes and the lived experience of those affected by the conflict. Within this context, the personal testimonies of individuals who endured occupation, displacement, or life on the frontlines have become invaluable. Their narratives do not merely supplement broader analyses of the war, they are integral to understanding its human, social, and ethical dimensions.

Oral history enables researchers to systematically document such stories for future analysis. It allows for the study of how war impacts civilians, reshapes norms, and influences perceptions of identity and justice. Through careful interpretation, scholars identify patterns in survival, resilience, and the consequences of displacement.

Studies based on oral history contribute to fields like international relations, human rights, and conflict studies. These narratives may expose violations of international law, supporting accountability for war crimes. They also illuminate how state-sponsored storytelling is experienced at the individual level, offering insight into how narratives are constructed and resisted.

Storytelling, or narrative communication, by contrast, is a tool for influencing perceptions. Used in many contexts, it becomes particularly powerful in times of war, when it can shape or distort reality. The narratives that have largely flooded the Russian media space are framed as vivid stories that simplify and dramatize real events. Russia has perfected a propaganda machine that relies heavily on storytelling

(Zavershynska, P. 2024). Central narratives include references to World War II and the “fight against Nazism,” which are used to justify military aggression and portray Russians as liberators, while Ukrainians are portrayed as extremists. Or, the famous fictional story of the “crucified boy,” as part of a mythologized narrative about Ukrainian crimes. Similar “horror” stories continued after the withdrawal of troops from the Kursk region, where Ukrainian soldiers allegedly committed crimes against the population. Or the Bucha massacre, which Russian state-sponsored storytelling presented not as a war crime but as a theatrical fiction.

These narratives evoke fear, nostalgia, or national pride, paving the way for acceptance of violence. Independent voices are suppressed, and state-sponsored storytelling becomes the dominant discourse. Unlike oral history, which embraces complexity, propaganda storytelling reduces everything to a moral binary that reinforces state power.

Methodological and Ethical Comparison between Oral History and Russian Propaganda Storytelling

Table 1

Feature	Oral History	Storytelling (Russian Propaganda)
Purpose	Documenting truth, education, justice	Justifying war, legitimizing state violence
Structure	Interviews, archived testimonies	Simplified narratives, repeated slogans
Verification	Fact-checked, contextualized	Often false, emotionally charged, unverified
Ethics	Informed consent, human dignity	Manipulation, fear-based messaging
Audience Impact	Promotes critical thinking and empathy	Encourages conformity and nationalist fervor

In Russia’s war against Ukraine, memory itself is a battlefield. Beyond the physical conflict, there is a battle for control over meaning. Ukrainian historians, journalists, archivists, and legal experts are building a reliable oral history archive recording testimonies from civilians, soldiers, and former prisoners. These accounts are not just historical records. They actively counter disinformation.

Meanwhile, Russia uses storytelling as a propaganda tool and strategic weapon. Through a mix of lies and emotional appeal, it constructs a compelling but false narrative. These stories aim not to inform but to manipulate, influencing the understanding of war events by domestic audiences, making it harder for international observers to see the war clearly and act decisively.

The main comparative characteristics of these two approaches are presented in Table 1. Oral history relies on the rigorous collection and analysis of firsthand testimonies from civilians, survivors, and war participants. It adheres to ethical standards such as informed consent and factual verification. Propagandistic storytelling, by contrast, employs emotionally charged, often fictional narratives designed to manipulate public opinion and justify state violence, disregarding factual accuracy and ethical considerations.

Thus, oral history and storytelling are powerful tools. However, their worth depends on purpose and context. In this war, oral history is a tool of resistance. Propagandistic storytelling is a tool of repression. This stark contrast shows why ethical storytelling is crucial in times of crisis. Narratives shape understanding, drive action, and define legacy. Ukraine's efforts to preserve living memory are not only about protecting history, but also about protecting humanity. Therefore, developing citizens' ability to

critically evaluate information should be considered a priority and a moral obligation for the media, education systems, state institutions, and civil society (UNESCO, 2021).

List of sources and references:

Piechota, G. (2020). *Storytelling as a Form of Political Propaganda. Political Protests in Hong Kong in the Narrative of RT and CCTV Networks*. Zarzadzanie Mediami. 8(4), 347-370.
<https://doi.org/10.4467/23540214ZM.20.039.12643>

Zavershinskaia, P. (2024). *State's Legitimation of Violence through Strategic Narration: How the Kremlin Justified the Russian Invasion of Ukraine*. The International Spectator, 59(2), 18–36.
<https://doi.org/10.1080/03932729.2024.2327492>

UNESCO. (2021). *Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377067>

Contact information: Profatilova Liudmyla – Senior Lecturer, Department of Sociology,
profatilova@karazin.ua

Kolesnikov O., Klymanska L.
Lviv Polytechnic National University

Колесніков О., Климанська Л.
Національний університет "Львівська Політехніка"

SOCIAL TRANSFORMATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT REPRESENTATIVE BODIES UNDER MARTIAL LAW: A MULTIDIMENSIONAL ANALYSIS
СОЦІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БАГАТОВИМІРНИЙ АНАЛІЗ

Background: The full-scale Russian invasion on February 24, 2022, led to significant transformations of all social institutions in Ukraine, but local self-government bodies were particularly affected as they found themselves at the forefront of interaction with citizens in crisis conditions. Forming effective representative bodies of local government capable of functioning during the war became a key task for maintaining community stability.

Purpose: To identify the structural components of the social capital of local council deputies and their impact on the social transformation of representative bodies during the war.

Methods: Factor, cluster, and regression analysis. The empirical base consisted of data from the CEC of Ukraine website about 42,382 deputies of local councils of various levels, including regional, city, and settlement councils from different regions, which were coded according to 12 indicators.

Results: Factor analysis (KMO=0.506, $p<0.001$) revealed five main dimensions of social capital: territorial-political profile (12.6% of variance), electoral capital (11.6%), professional-age status (11.1%), mandate stability (10.2%), and party identity (10.0%). Cluster analysis allowed the identification of 5 typical profiles of deputies by level and structure of social capital. The "frontline territories paradox" was revealed, where deputies demonstrate higher stability compared to relatively safe regions.

Conclusion: The social capital of deputies has a complex, multidimensional structure, and its level directly affects the stability of representative bodies under martial law. Deputies with a high combination of territorial-political and electoral capital proved to be the most adapted to crisis conditions. The practical significance of the results lies in the possibility of predicting the stability of representative bodies during crises.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року призвело до значних трансформацій усіх соціальних інститутів в Україні, проте особливого удару зазнали місцеві органи самоврядування, які опинилися на передовій взаємодії з громадянами в кризових умовах. Формування ефективних представницьких органів місцевої влади, здатних функціонувати під час війни, стало ключовим завданням для збереження стабільності громад. Обласні, районні, міські, сільські та селищні ради, обрані на місцевих виборах 2020 року, зіткнулися з безпрецедентними викликами, які змінили їхній склад, функції та соціальний капітал депутатів.

У соціологічному дискурсі соціальний капітал розглядається як сукупність мережевих, статусних, освітніх, економічних ресурсів та довіри, що впливає на здатність соціальних акторів ефективно функціонувати у кризових ситуаціях (Бурд'є, 1986; Патнем, 2000). Під інституційною стійкістю депутатського корпусу в цьому дослідженні розуміється здатність депутатів зберігати свої мандати та продовжувати виконувати представницькі функції в умовах воєнних загроз, що операціоналізується через тривалість перебування на посаді з моменту виборів та в період після початку повномасштабного вторгнення. Війна стала своєрідним "природним експериментом", що дозволив перевірити гіпотезу про зв'язок між різними вимірами соціального капіталу депутатів та їхньою інституційною стійкістю на виборних посадах в екстремальних умовах.

Це дослідження спрямоване на виявлення структурних компонентів соціального капіталу депутатів місцевих рад та їхній вплив на соціальну трансформацію представницьких органів під час війни. Емпіричну базу склали дані з сайту ЦВК України про 42 382 депутатів місцевих рад різних рівнів, включаючи обласні, міські та селищні ради з різних регіонів, що були закодовані за 12 показниками: освіта, партійність, тип роботи, регіон безпеки, термін перебування на посаді, електоральна підтримка, стать, вікова група та ін.

Для перевірки гіпотези про вплив соціального капіталу на стійкість депутатів у представницьких органах було застосовано комплексну методологію, що включала факторний, кластерний та регресійний аналіз. Факторний аналіз ($KMO=0.506$, $p<0.001$) виявив п'ять основних вимірів соціального капіталу: територіально-політичний профіль (12.6% дисперсії), електоральний капітал (11.6%), професійно-віковий статус (11.1%), стабільність мандату (10.2%) та партійна ідентичність (10.0%). Сукупно ці фактори пояснюють 55.5% загальної варіативності соціального капіталу депутатів. Виявлена факторна структура свідчить про багатовимірність соціального капіталу в представницьких органах та необхідність комплексного підходу до його оцінки. Зокрема, територіально-політичний профіль відображає особливий зв'язок між регіональною належністю, партійною ідентичністю та безпековим контекстом – фактори, які набувають особливого значення під час воєнних дій. Можна припустити, що низька вага освітнього компоненту в структурі соціального капіталу (0.259) свідчить про його другорядність у порівнянні з іншими складовими. Натомість, партійність (0.922) та термін перебування на посаді (0.737) виступають ключовими маркерами соціального капіталу депутатів в умовах кризової ситуації, що підтверджує гіпотезу про пріоритетність політичних та інституційних зв'язків над особистісними характеристиками.

Кластерний аналіз дозволив ідентифікувати 5 типових профілів депутатів за рівнем та структурою соціального капіталу. Перший кластер представлений впливовими депутатами з високою електоральною підтримкою в прифронтових районах – "кризові лідери", що демонструють надзвичайну стійкість у складних умовах. Другий кластер – депутати обласних рад та великих міст у регіонах з періодичними обстрілами. Третій кластер охоплює депутатів зі скороченим терміном перебування, переважно старшого віку (51+ р.), у прифронтових зонах. Четвертий та п'ятий кластери представляють аномальні групи з екстремальними показниками освіти та партійності, що потребують додаткового вивчення. Така кластеризація дозволяє висунути гіпотезу про кристалізацію нових типів політичного лідерства в умовах війни, коли екстремальні обставини формують специфічні адаптаційні стратегії соціальних акторів.

Регресійний аналіз ($R^2=0.013$, $p<0.001$) встановив значущі предиктори тривалості перебування депутатів на посаді: партійність ($\beta=-4.385$, $p<0.001$), регіон безпеки ($\beta=-14.833$, $p<0.001$), вікова група ($\beta=3.881$, $p<0.001$) та рівень ради ($\beta=-0.697$, $p<0.001$). Цікаво, що попри невелике значення R^2 , всі ці предиктори є статистично значущими, що свідчить про складну, нелінійну природу взаємозв'язків у соціальному капіталі. Від'ємний коефіцієнт партійності може вказувати на більшу автономність безпартійних депутатів у прийнятті рішень щодо продовження своєї діяльності в умовах війни, що може говорити про посилення значимості особистісного чинника в кризових умовах. Варто зазначити, що депутати прифронтових зон демонструють довший середній термін мандату (1630.8 днів) порівняно з тилowymi (1587.3) та зонами регулярних обстрілів (1581.0), що суперечить поширеним уявленням про вищу плинність кадрів у небезпечних регіонах. Цей "парадокс фронтових територій" може пояснюватись кількома гіпотезами: 1) посиленням соціальної відповідальності в умовах безпосередньої небезпеки; 2) різною "ціною виходу" для депутатів у різних безпекових зонах – залишення посади в прифронтовій зоні сприймається громадою як "дезертирство", тоді як у тилу подібне рішення не має таких репутаційних наслідків; 3) інтенсифікацією громадського контролю за діяльністю представницьких органів у прифронтових регіонах, що стримує депутатів від складання мандатів.

Дисперсійний аналіз (ANOVA) підтвердив статистично значущу різницю між термінами перебування депутатів на посаді залежно від безпекової ситуації ($F=61.257$, $p<0.001$). Порівняльний t-аналіз за гендерною ознакою виявив, що чоловіки отримують більше голосів на виборах (324.04 проти 288.39, $p=0.002$), однак немає значущої різниці у тривалості перебування на посаді ($p=0.742$), що свідчить про вирівнювання гендерних розривів у стійкості мандату. Це дозволяє припустити, що в умовах кризи відбувається зрушення в сприйнятті гендерних ролей, і жінки-депутатки демонструють не меншу стійкість та ефективність, ніж чоловіки, попри нижчу початкову електоральну підтримку.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що соціальний капітал депутатів має складну багатовимірну структуру, а його рівень безпосередньо впливає на стійкість представницьких органів в умовах воєнного стану. Найбільш адаптованими до кризових умов виявилися депутати з високим поєднанням територіально-політичного та електорального капіталу. Водночас, виявлено "парадокс фронтових територій", де депутати демонструють вищу стабільність порівняно з відносно безпечними регіонами, що може пояснюватись посиленням соціальної відповідальності та згуртованості в умовах прямої небезпеки.

Практичне значення результатів полягає у можливості прогнозування стійкості представницьких органів під час кризових ситуацій та розробки стратегій підвищення ефективності місцевого самоврядування через розвиток соціального капіталу депутатів. У подальших дослідженнях варто зосередитись на якісному аналізі трансформації соціальних практик депутатів та процесів інституційної адаптації місцевих рад до умов воєнного стану.

Список використаних джерел та літератури:

Бурдье П. (1986). *Форми капіталу*. В: Дж. Річардсон (Ред.), *Посібник із теорії та досліджень у галузі соціології освіти*, 241-258.

Патнем Р. Д. (2000). *Боулінг наодинці: Занепад і відродження американської спільноти*. Нью-Йорк: Simon & Schuster.

Центральна виборча комісія України. (2025). Офіційний веб-сайт. <https://www.cvk.gov.ua/>

Contact information:

Kolesnikov Oleh – PhD Student, Department of Sociology and Social Work, oleh.r.kolesnikov@lpnu.ua

Gryshchenko M., Zlobina O.

Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine

Грищенко М., Злобіна О.

Інститут соціології НАН України

**A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR SOCIOLOGICAL RESEARCH ON THE
RECOVERY OF COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF THE ONGOING WAR
ПОНЯТІЙНЕ ПОЛЕ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ
ВІДНОВЛЕННЯ СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ВІЙНИ**

Background: Russia's war against Ukraine has led to widespread destruction of housing, infrastructure, normal community life, and the lives of millions of Ukrainians. Despite the ongoing war, recovery processes began in 2022 and are now unfolding at both national and local levels, at a fundamental level as well as through applied projects. At the same time, there is no agreed-upon conceptual framework for describing the various components of the recovery process, either within sociology or, in particular, at the interdisciplinary level.

Purpose: To define a conceptual framework for the recovery processes of Ukrainian communities in the context of the ongoing war, identify key concepts, and show the interrelationships between them.

Methods: Analysis of the conceptual framework of Ukrainian and foreign English-language publications that study community recovery processes, with a focus on the specific application of concepts in sociology and other behavioral sciences.

Results: A range of concepts denoting the process of community recovery in the context of the ongoing war has been outlined. The concept of “recovery” is defined as the broadest and umbrella concept, covering social, infrastructural, institutional, and cultural dimensions. Recovery is revealed through a series of interrelated concepts such as “reconstruction”, “long-term postwar development”, and “reconciliation”. These concepts, in turn, combine narrower categories: “rebuilding”, “rehabilitation”, “restoration”, “justice”, “healing”, as well as “memory practices”, “commemoration”, etc.

Conclusion: Recovery is a multi-level and multi-stage process, which is described using a wide range of concepts that reflect its various components and also influence the formation of research frameworks, policy areas, and intervention practices. These concepts are interrelated, forming a conceptual field where signifying processes both intersect and act as conditions for one another. The complexity of the conceptual field requires interdisciplinary dialogue to build understanding among researchers, coherence in the policy-making process, and effective communication in both political and practical dimensions.

Keywords: recovery in the context of ongoing war, reconstruction, rehabilitation, reconciliation, regeneration, healing.

З 2014 року Україна зазнала значних втрат та руйнувань, масштаби яких різко зросли з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. На сьогодні 26% території України та 11% територіальних громад перебувають під окупацією та під впливом бойових дій (Укрінформ а, 2024). Десятки мільйонів Українців вимушено переїхали у пошуках безпеки. Десятки тисяч цивільних та сотні тисяч військових зазнали поранень, та загинули від війни (Укрінформ б, 2024; Інтерфакс-Україна, 2025). Станом на кінець 2024 року за деякими оцінками Україна зазнала втрат житла та інфраструктури на \$170 млрд (Київська школа економіки, 2024), і кількість втрат постійно зростає.

Відновлення на ранньому етапі починається відразу після руйнування з швидкого реагування та надання екстреної допомоги. За ним слідує середньостроковий та стратегічний

етапи процесу відновлення. Планування стратегічного відновлення в Україні розпочалось весною 2022 року та знайшло своє відображення в Плані відновлення України (Кабінет Міністрів України, 2024). Відтоді процес стратегічного відновлення триває, як на рівні держави, так і на рівні громад, незважаючи на продовження війни.

Процес відновлення досліджується на перетині різних дисциплін: планування, інженерії, соціології, економіки, політичних наук, психології, антропології, наук про управління, міжнародних стосунків, правничих дисциплін тощо. Для його означення застосовують різні поняття: «відновлення», «відбудова», «реабілітація» тощо. Водночас немає узгодженості щодо інтерпретації цих понять, що часом використовуються як синоніми. Кожна дисципліна розбудовує свій понятійний апарат. Важливим є інтегрованість українських досліджень в загальносвітовий контекст, що потребує використання узгодженості з англійською термінологією, в якій для позначення процесу відновлення застосовують різні терміни, що часто також мають неоднозначні трактування: «recovery», «reconstruction», «rebuilding», «rehabilitation», «restoration» тощо. Таким чином ситуація з використанням спільної понятійної мови ускладнюється відсутністю порозуміння в тлумаченні понять як в українському, так і в англійському середовищі (Quarantelli, 1999).

Дане дослідження є спробою долучитись до побудови спільної понятійної мови в сфері досліджень відновлення на основі розрізнення та уточнення змісту основних понять та визначення взаємозв'язків між ними.

Для процесів відновлення саме українських громад спочатку важливо визначити особливості розуміння процесу відновлення під час війни, що триває. Ключовими рисами відновлення в цих умовах є: 1) спричинення втрат та руйнувань саме людськими діями, що має глибокі, довготривалі політичні, соціальні, економічні, екологічні, культурні та психологічні наслідки для суспільства; 2) необхідність врахування перехідного періоду, під час якого встановлюється мир на території та безпечна ситуація (ймовірно відносний чи тимчасовий), а також відновлюється управління територією, що включає гарантування безпеки, стабілізацію, інституційне відновлення та передачу повноважень «цивільній легітимній владі»; 3) можливості нових руйнувань чи поновлення бойових дій (Jabareen, 2013).

Процесу відновлення в цих умовах потребує: 1) втручання для створення «м'якої» (відновлення інституцій та системи управління, налагодження соціальних зв'язків та відновлення довіри) та «твердої» (відновлення фізичних об'єктів) інфраструктури; 2) уваги та чутливості до специфічної для конфлікту динаміки; 3) зв'язку кожного втручання із довгостроковою стратегією, а також наближення до довгострокового миру; 4) одночасного приділення уваги вирішенню нагальних проблем та забезпеченню довготривалого відновлення; 5) комплексних заходів з відновлення інфраструктури, реставрації соціальних інститутів, реактивації та відновлення економіки та соціального відновлення, відновлення справедливості, роботи з пам'яттю та примиренням, психологічного та фізичного зцілення для спільноти та індивідів (Sakalasuriya et al., 2019).

В дослідженнях процесів відновлення спільнот після воєн та катастроф найбільш поширено використання понять «відновлення» (recovery), «реконструкція» (reconstruction), «відбудова» (rebuilding), «реабілітація» (rehabilitation), «примирення» (reconciliation), менш поширеними є вживання понять «реставрація» (restoration), «регенерація» (regeneration), «лагодження» (repair), «подолання» (coping) для позначення різних процесів, пов'язаних із відновленням та інших термінів, що позначають процеси трансформації громад спрямованих на повернення стійкої життєдіяльності під час або після війни. Розглянемо послідовно ці поняття, їх значення та взаємозв'язок (рис. 1).

Найбільш широкими та узагальненими є поняття «відновлення» та «реконструкція». Ці поняття використовуються у взаємозв'язку, іноді навіть як синоніми, однак все ж це різні поняття.

Поняття «відновлення» є ширшим та вказує більше на процесуальність, ніж на результат та використовується в контексті загального бачення майбутнього, стратегій, політик. Тоді як «реконструкція» є складовою частиною процесу відновлення та вказує на дії стратегічного характеру спрямовані на відновлення в економічному, інфраструктурному, інженерному, інституційному, соціальному, екологічному контекстах. Відновлення також містить у собі розуміння інших процесів спрямованих на відновлення соціальної тканини, побудови миру, відновлення довіри, примирення, переосмислення чи створення нових ідентичностей, відновлення справедливості, зцілення та побудови колективної пам'яті тощо. У сучасній науковій літературі поняття "відновлення" (recovery) розглядається як парасольковий термін, який охоплює весь процес реагування після катастрофи, включаючи як відновлення повсякденної діяльності, так і запровадження нових моделей соціального функціонування (Quarantelli, 1999).

У класичному розумінні відновлення громади (community recovery), трактується як процес поступового відновлення повсякденних рутин, повернення до "нормальності" (Rossi, 1993). У ширшому сенсі, як зазначає МакКінзі, відновлення — це довготривалий процес повернення до функціонального стану, який передбачає не лише фізичне відновлення, а й відтворення соціальних зв'язків, довіри, солідарності та інституцій (McKinzie, 2017). Сучасне розуміння процесу відображає відновлення, не просто як відновлення старого порядку, а як реформування, створення нового соціального порядку, який змінює підстави для виникнення старих проблем, що заважають нормальному благополуччю (Ripley, 2017).

Отже, **відновлення** слід концептуалізувати насамперед як процес, а не як стан або результат (Quarantelli, 1999). Цей процес є динамічним. Він вкорінений у соціальній структурі, організаційних моделях та культурних практиках постраждалого суспільства (Quarantelli, 1999; Nigg, 1995). Відповідно, відновлення є не лише технічним завданням, а глибоко соціальним явищем, яке стосується цінностей, інтересів, норм та інституцій (Quarantelli, 1999). Цей процес відбувається на різних рівнях — від індивідуального, до місцевого, національного та глобального (Sliwinski, 2020) і розгортається з різною швидкістю в різних секторах, регіонах, громадах чи для різних соціальних груп (Quarantelli, 1999; Sliwinski, 2020). На процес відновлення впливають багато факторів, як умов до катастрофічної події, так і контексту відновлення і зовнішніх впливів. Відновлення передбачає участь значної кількості акторів, від органів влади, міжнародних інституцій до низових ініціатив (Pisou, 2009a).

Реконструкція — це комплексне поняття, що позначає не лише процес відбудови зруйнованого, але й створення більш стійких та сучасних структур для забезпечення стійкого миру та розвитку. Реконструкція включає в себе відновлення фізичної та соціальної інфраструктури, політичних та економічних інститутів, а також має на меті досягнення довгострокової стабільності та запобігання майбутнім конфліктам (Indira Gandhi National ..., n.d.; Jabareen, 2013). Поняття, що описують як складові процесу реконструкції, так і його умови — це «відбудова» (rebuilding), «реабілітація» (rehabilitation), «лагодження» (repair), «реставрація» (reconstruction), «адаптація» (adaptation), ревіталізація «revitalization», оновлення (renewed) тощо.

Поняття **повоєнний розвиток** охоплює комплекс стратегічних соціально-економічних, інституційних і територіальних змін, спрямованих на довготривале оновлення, стабілізацію та трансформацію суспільства після завершення збройного конфлікту. Включає у себе реформи, інвестиції, інновації, оновлення державних і місцевих систем, спрямоване не лише на подолання наслідків війни, але й на створення якісно нових умов для розвитку (Sakalasuriya et al., 2019). На відміну від реконструкції, повоєнний розвиток має перспективну орієнтацію і трансформаційний характер.

Поняття **примирення** описує процес відновлення довіри, соціальної згуртованості та здатності до мирного співжиття всередині суспільства та між сторонами, які пережили конфлікт або насильство. Включає визнання шкоди, повернення справедливості, визначення репарацій,

розбудову діалогу, комеморацію, зцілення та формування нових стосунків, заснованих на повазі й відповідальності (Rettberg & Ugarriza, 2016). Може мати особистісний, груповий, національний або інституційний вимір, і є ключовим компонентом постконфліктного відновлення. Взаємопов'язане з іншим понятійним полем, що визначає поняття «розбудови миру» (peace building) та включає поняття «відновлення справедливості» (justice recovery), «колективна травма» (collective trauma), «колективна пам'ять» (collective memory), «реінтеграція» (reintegration) та «інтеграція» (integration) або «інклюзія» (inclusion). Поняття примирення також переплітається із вужчими поняттями такими, як зцілення (healing), «подолання» (coping) та практики комеморації (commemoration practices) тощо.

Регенерація (regeneration) – це стратегічний, довготривалий і багатовимірний процес оновлення територій, спільнот або систем, що зазнали руйнування, занепаду чи соціального виключення, який не обмежується фізичним відновленням середовища, а передбачає комплексне перепланування, економічну активізацію, соціальну інтеграцію та культурну репарацію. Це поняття позначає більш довготривалий процес розвитку *після відновлення*, який акцентує трансформаційний підхід, спрямований не на повернення до попереднього стану, а на подолання структурних причин занепаду та формування якісно нових умов для життя. На відміну від реконструкції, регенерація прагне створити якісно нове майбутнє, стійке до викликів, інклюзивне й соціально справедливе (Hussein, 2019).

Схематично взаємозв'язок усіх розглянутих понять можна представити наступним чином (рис.1).

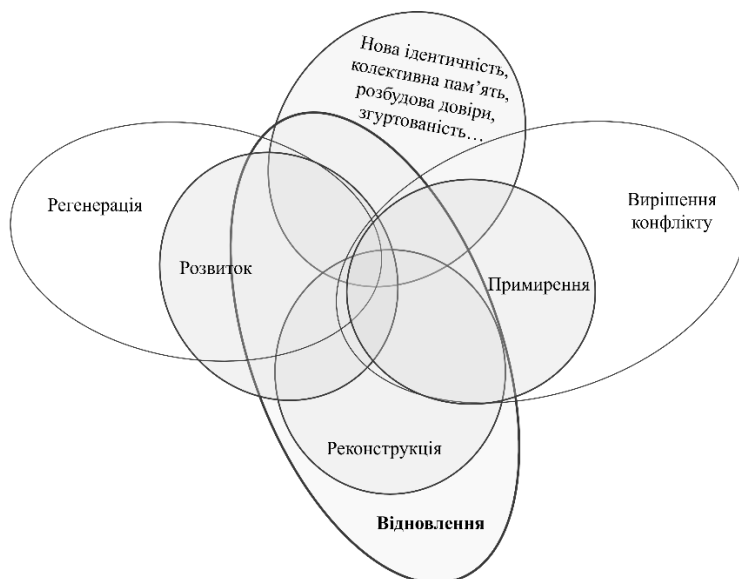

Рисунок 1. Взаємозв'язок ключових понять в понятійному полі позначення процесу відновлення після /під час війни

Отже, поняття відновлення використовується для позначення всіх процесів та явищ, що визначають відновлення, є його умовою або складовою. Методологія дослідження відновлення в різних галузях соціологічного знання потребує розбудови спільного понятійного апарату, із залученням до дискусій представників різних дослідницьких дисциплін (планування, соціології, економіки, антропології, інженерії тощо) та розробників політик в сфері відновлення на національному та локальному рівнях.

Список використаних джерел та літератури:

Інтерфакс-Україна. (2025, 8 квітня). ООН: щонайменше 12 910 цивільних, у тому числі 682 дитини, вже вбито внаслідок війни в Україні. Інтерфакс-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1062286.html>

Кабінет Міністрів України. (2024). План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
Київська школа економіки. (2024, листопад 2024). Прямі збитки інфраструктури України через війну зросли до \$170 млрд: оцінка KSE Institute станом на листопад 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-listopad-2024-roku/>

Укрінформ а. (2024, 5 лютого). Близько 26% території України поки залишаються окупованими Росією — Зеленський. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3822910-blizko-26-teritorii-ukraini-poki-zalisautsa-okupovanimi-rosieu-zelenskij.html>

Укрінформ б. (2025, 18 березня). В Україні тимчасово окупованими є 460 громад. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3971875-v-ukraini-timchasovo-okupovanimi-e-460-gromad.html>

Billaud, J. (2020). Postwar reconstruction. In A. De Lauri (Ed.), *Humanitarianism: Keywords* (pp. 162–164). Brill. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv2gjwwnw.80>

Centemeri, L., Topçu, S., & Burgess, J. P. (Eds.). (2022). *Rethinking post-disaster recovery: Socio-anthropological perspectives on repairing environments*. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003184782>

Indira Gandhi National Open University (2017). Unit 15: Post-conflict reconstruction and rehabilitation. In MPSE-006: Peace and conflict studies. School of Social Sciences. URL: <https://egyankosh.ac.in/handle/123456789/24590>

Jabareen, Y. (2013). Conceptualizing “post-conflict reconstruction” and “ongoing conflict reconstruction” of failed states. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 26(2), 107–125. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10767-012-9118-3>

McKinzie, A. E. (2017). A tale of two cities: Variations in perceptions of disaster recovery and the importance of intersectionality. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3(4). DOI: <https://doi.org/10.1177/2332649217702659>

Nigg, J. M. (1995). Disaster recovery as a social process (DRC Preliminary Paper No. 219). Disaster Research Center, University of Delaware. URL: <http://udspace.udel.edu/handle/19716/625>

Picou, J. S. (2009a). Disaster recovery as translational applied sociology: Transforming chronic community distress. *Humboldt Journal of Social Relations*, 32(1), 123–157.

Quarantelli, E. L. (1999). The disaster recovery process: What we know and do not know from research. Disaster Research Center, University of Delaware.

Rettberg, A., & Ugarriza, J. E. (2016). Reconciliation: A comprehensive framework for empirical analysis. *Security Dialogue*, 47(6), 517–540. DOI: <https://doi.org/10.1177/0967010616671858>

Ripley, S. (2017). *Reflections on recovery: Analyzing disaster recovery frameworks for the cities of Seattle and Wellington through a lens of reflexive sociology* (Master's thesis, University of Washington). University of Washington ResearchWorks Repository. URL: <https://digital.lib.washington.edu/server/api/core/bitstreams/5c637e1f-a8a3-4b45-af14-8c6cfafac080/content>

Rossi, I. (1993). *Community reconstruction after an earthquake: Dialectical sociology in action*. Praeger.

Sakalauriya, M., Haigh, R. P., & Amaratunga, D. (2018). A conceptual framework to analyse consequences of post-conflict reconstruction interventions. *Procedia Engineering*, 212, 894–901. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2018.01.115>

Sliwinski, A. (2020). Post-disaster recovery. In A. De Lauri (Ed.), *Humanitarianism: Keywords* (pp. 160–162). Brill. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctv2gjwwnw.79>

Tierney, K., & Oliver-Smith, A. (2012). Social dimensions of disaster recovery. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 30(2), 123–146.

Contact information:

Gryshchenko Mariia – Leading sociologist in the Department of Social Psychology, PhD candidate outside postgraduate studies, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, Gryshchenko.maria@gmail.com

Dyak R., Kovalisko N.

Ivan Franko National University of Lviv

Дияк Р., Коваліско Н.

Львівський національний університет імені Івана Франка

MANAGERIAL STRATEGIES AND FACTORS OF FORMING CORPORATE CULTURE IN THE IT SPHERE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
УПРАВЛІНСЬКІ СТРАТЕГІЇ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ІТ-СФЕРІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Background: The Russian-Ukrainian war has significantly influenced corporate governance strategies in Ukraine, especially in the IT sector. This context has led to a shift from traditional management models to more flexible and human-centered approaches, which aim to ensure employee well-being and organizational resilience.

Purpose: To explore the key strategies and sociocultural factors shaping corporate culture in Ukrainian IT companies under the conditions of war.

Methods: The study applies a sociological approach based on the analysis of empirical studies, expert surveys, and publications from Ukrainian digital platforms (e.g., Forbes.ua, Speka, DOU.ua).

Results: Human-centered leadership and flexible working models have become dominant. Managers prioritize mental health, individual work schedules, and empathetic leadership. The corporate culture adapts by integrating shared values, volunteering, and national identity. Internal communication, trust, and transparency play critical roles in team cohesion and crisis resilience.

Conclusion: War conditions have accelerated the transformation of corporate culture in Ukrainian IT companies. The transition to flexible, people-focused management and value-based corporate identity strengthens team unity and organizational sustainability.

Keywords: corporate culture, IT sector, Ukraine, war, human-centered leadership, flexibility, resilience.

У сучасному динамічному середовищі управлінські стратегії виступають ключовим інструментом забезпечення конкурентоспроможності та ефективності організацій. Стратегічне управління – це процес формування, реалізації та коригування цілей і напрямів розвитку підприємства, що спирається на глибокий аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища. Управлінські стратегії дозволяють передбачити виклики, адаптуватися до змін і досягати довгострокових результатів, зберігаючи гнучкість і здатність до інновацій.

Сучасна стратегія управління базується на аналізі ринку, ресурсів організації, її місії, цілей і цінностей. Вона враховує як макросередовище (економічні, соціальні, політичні, технологічні фактори), так і мікросередовище (споживачі, конкуренти, постачальники, посередники). Одним із головних завдань є визначення стратегічного набору – комплексу стратегій, що відповідають різним аспектам діяльності організації, зокрема конкурентній, інноваційній, фінансовій, маркетинговій тощо. (Фісенко та Малик, 2016)

Розробка стратегії починається з визначення місії та візії організації, після чого формуються стратегічні цілі. Місія відповідає на питання, для чого існує організація, а візія – якою вона прагне

стати в майбутньому. На підставі цього формуються ключові напрями розвитку, які спрямовують дії менеджменту. Далі проводиться SWOT-аналіз, що дозволяє виявити сильні та слабкі сторони організації, а також можливості й загрози зовнішнього середовища. Це дає змогу сформулювати обґрунтовану стратегію, яка відповідає актуальним викликам.

Управлінські стратегії класифікуються за різними критеріями. Вони можуть бути корпоративними (загальні стратегії розвитку компанії), бізнес-стратегіями (напрямки розвитку окремих бізнес-одиниць) та функціональними (стратегії в межах окремих функцій – маркетинг, фінанси, виробництво). Серед корпоративних стратегій виділяють стратегії зростання, скорочення та стабілізації. Конкурентні стратегії, такі як стратегія лідерства за витратами, диференціації та фокусування, дозволяють організації займати вигідну позицію на ринку.

Особливе значення має інноваційна стратегія, яка визначає, як організація впроваджує новачки у свою діяльність. Така стратегія передбачає пошук нових ідей, розробку продуктів, вдосконалення процесів і технологій. Управління інноваційними процесами базується на інтеграції наукових, технологічних, фінансових і організаційних ресурсів, а також на стратегічному партнерстві з іншими організаціями, дослідницькими центрами, вищими навчальними закладами.

Успішна реалізація стратегії вимагає ефективної організаційної структури, системи контролю та мотивації, кадрової політики та корпоративної культури (Синицька та Білецька, 2011). Однією з ключових передумов є участь персоналу в реалізації стратегічних цілей – це забезпечує мотивацію, ініціативу і гнучкість. Також важливою є адаптивність стратегії – здатність оперативно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі та відповідно формувати корпоративну культуру.

Ефективне стратегічне управління вимагає постійного моніторингу результатів, перегляду планів і гнучкої корекції. Стратегія не є статичним документом, вона повинна змінюватися відповідно до реалій. Застосування стратегічного менеджменту забезпечує організаціям стійкий розвиток, конкурентні переваги та здатність до самовідновлення в умовах кризи.

Загалом, управлінські стратегії поєднують аналітичне мислення з творчим підходом, жорстке планування з гнучким реагуванням (Жоган та Савчук, 2009). Успішна стратегія – це не лише набір заходів, а цілісна система, що охоплює всі рівні управління, від стратегічного бачення до щоденних операцій.

У підсумку, стратегічне управління дозволяє перетворити виклики середовища на нові можливості. Воно формує передумови для сталого розвитку, підвищення ефективності та довготривалої конкурентоспроможності. В умовах постійної невизначеності і змін стратегічне мислення стає основою успіху кожного керівника і всієї організації (Стамбульська та Передало, 2022).

У період повномасштабної війни в Україні IT-компанії зіткнулися з безпрецедентними викликами, що вимагали негайної трансформації управлінських стратегій та корпоративної культури. Традиційні моделі управління поступилися місцем гнучким, людиноцентричним підходам, орієнтованим на забезпечення добробуту працівників та стійкість бізнесу в умовах кризи. Ці підходи включають впровадження гнучких моделей роботи, таких як дистанційна та гібридна форми, що дозволяє забезпечити безперервність бізнес-процесів навіть в умовах бойових дій. Керівники IT-компаній зосередили увагу на емоційному стані працівників, впроваджуючи програми підтримки ментального здоров'я, індивідуальні графіки роботи та гнучкі умови праці. Згідно з дослідженням Gartner, 82% працівників вважають важливим, щоб їх сприймали як особистостей, а не лише як виконавців завдань (Даценко, 2023).

Забезпечення фізичної безпеки працівників стало пріоритетом: організовувалися евакуації до безпечніших регіонів, надавалися ресурси для роботи в умовах відсутності електроенергії та інтернету, а також фінансова та психологічна підтримка. Ефективна внутрішня комунікація стала

критично важливою для підтримки довіри та мотивації команд. Керівники організували регулярні онлайн-зустрічі, де обговорювали поточну ситуацію, ділилися планами та відповідали на запитання працівників, що сприяло зниженню тривожності та підвищенню згуртованості колективів (Баловсяк, 2022).

Багато ІТ-компаній активно долучилися до волонтерських ініціатив, підтримуючи Збройні Сили України та надаючи допомогу постраждалим від війни. Це не лише підвищило моральний дух працівників, але й зміцнило корпоративну культуру, засновану на спільних цінностях та відповідальності перед суспільством.

Серед основних тез, що окреслюють стан і перспективи розвитку ІТ-галузі в Україні виділяють такі кілька ключових:

- Попри виклики, спричинені повномасштабним вторгненням, компанії зосереджуються на збереженні позицій та адаптації до змін глобального ринку. Головними ринками залишаються США, Велика Британія, Німеччина та Ізраїль.

- Експорт ІТ-послуг скоротився приблизно на 5% порівняно з минулим роком, що є продовженням тенденції зниження, яка розпочалася у 2023 році. Основними причинами є зниження попиту на технологічні послуги на глобальному рівні, а також ризики, пов'язані з війною в Україні.

- Глобальні тенденції також впливають на українську ІТ-галузь. Після буму, викликаного COVID-19, багато компаній почали скорочувати персонал та оптимізувати витрати. Українські компанії, як частина глобального ринку, відчувають ці зміни, посилені впливом війни.

- На ринку спостерігається зниження попиту на junior та middle спеціалістів, тоді як вузькопрофільні фахівці залишаються затребуваними. Сервісні компанії найбільше зазнають скорочень через завершення проєктів та складнощі з пошуком нових клієнтів.

- Ключовими факторами для відновлення галузі є завершення війни, стабільність бізнес-середовища та відновлення довіри міжнародних клієнтів. Індустрія готова до нового зростання, зокрема завдяки розвитку кібербезпеки та оборонних технологій.

- Війна посилила тенденцію відкриття закордонних офісів українських компаній, де працює значна частина ІТ-спеціалістів. Водночас, Україна залишається комфортною країною для життя та роботи, і після стабілізації ситуації очікується повернення спеціалістів.

- Асоціація ІТ Україна продовжує активно співпрацювати з ЗВО. У 2024 році понад 130 представників з 90 університетів взяли участь у навчальній програмі з сучасного менеджменту та технологій. Така взаємодія дозволяє адаптувати освітні програми до потреб ринку ІТ послуг. (Шевчук, 2025)

Таким чином, в умовах війни ІТ-компанії в Україні продемонстрували здатність до швидкої адаптації та впровадження людиноцентричних управлінських стратегій. Фокус на емоційному добробуті працівників, гнучкість організаційних процесів та активна соціальна позиція стали ключовими чинниками стійкості та ефективності бізнесу в кризовий період.

Список використаних джерел та літератури:

Баловсяк Н. (2022). Справжність та турбота. Як змінювалась корпоративна культура ІТ-компаній за війни. URL: https://speka.media/spravznist-ta-turbota-yak-zminyuvallas-korporativna-kultura-it-kompanii-za-viini-98xrmv?utm_source=chatgpt.com

Даценко А. (2023) COVID-19 і війна змінили ІТ-менеджмент. Традиційні підходи до управління не працюють. URL: https://forbes.ua/innovations/covid-19-ta-viyna-zminili-it-menedzhment-traditsiyini-zasobi-upravlinnya-ne-pratsyuyut-shcho-mayut-robiti-upravlintsi-rozpovidaekspert-rinku-anna-datsenko-05042023-12854?utm_source=chatgpt.com

Жоган І. М., Савчук Л. М. (2009) Корпоративна культура в системі управління підприємством. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. № 6. 216–218. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/6412>

Синицька О.І., Білецька О.О. (2011). Організаційна чи корпоративна культура: теоретичні підходи до тлумачення понять, *Економічні науки*. №5. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_5_1/099-102.pdf (дата звернення: 11 січня 2022 р.)

Стамбульська Х., Передало Х. (2022). Корпоративна культура: сутність, типи та роль у розвитку організації. *Ефективна економіка*, 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2022/206.pdf

Фісенко Е. С., Малик І. П. (2016). Корпоративна культура як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених*. Вип. 10. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/22448>

Шевчук М. (2025). IT-сектор у третій рік війни – стійкість, адаптація та нові можливості. URL: <https://itukraine.org.ua/it-sektor-u-tretij-rik-vijni-stijkist-adaptatsiya-ta-novi-mozhливosti/>

Contact information:

Dyak Rostyslav – PhD student, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, rostyslavdyiak@gmail.com

Kovalisko Natalia – Doctor of Sociology, Professor, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, kovalisko@mail.lviv.ua

Piteliak V., Simonchuk O.

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Пітеляк В., Симончук О.

Інститут соціології НАН України

TRANSFORMATION OF HUTSUL HIGHLAND SETTLEMENTS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ТРАНСФОРМАЦІЯ ГІРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ГУЦУЛЬЩИНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Background: Hutsul highland communities have historically developed as integrated socio-ecological systems with a high degree of local balance, largely shaped by geographical and historical conditions. However, over the past decades, these communities have undergone profound transformations due to modernization, globalization, external challenges and crises (such as climate change, economic instability, the pandemic, and war). This has led to the disintegration of the historically established unity between social structure, economic practices, and the natural environment. At the same time, the region retains significant potential for local sustainable development, which requires renewed analytical reflection and the formulation of strategies for long-term socio-ecological development.

Purpose: To analyze the socio-ecological transformation of Hutsul highland communities in the context of sustainable development and to outline ways of integrating traditional cultural heritage with ecological and social innovations.

Methods: An interdisciplinary analysis based on sociological, historical, and environmental research, combined with the examination of additional informational sources.

Results: The study revealed that the established balance between social organization, economic practices, and the natural environment—typical of traditional Hutsul settlements—has been disrupted by modernization, globalization, and crises (such as the pandemic and war), leading to socioeconomic

decline as well as demographic and cultural losses. The analysis highlights existing vulnerabilities across the social, economic, and environmental dimensions. It identifies that the potential for sustainable development lies in the contextual adaptation of social and ecological innovations to integrate them with valuable local traditions and knowledge.

Conclusion: The highland communities of Hutsulshchyna face critical challenges that threaten their unique socio-ecological heritage and sustainable future. Ensuring sustainable development requires moving beyond mere preservation of the past or uncritical adoption of external models. The key lies in strengthening the inherent capacities of local communities while carefully integrating adapted social and ecological innovations. The success of this transformation critically depends on enhancing community agency through participatory governance, fostering social cohesion and equity, and ensuring that innovations align with the specific cultural and environmental context of the Hutsul region.

Keywords: Hutsulshchyna, mountain settlements, sustainable development, crises, Ukraine

Historically, the highland settlements of Hutsulshchyna developed in close interaction with a complex natural environment, which contributed to their localization and self-sufficiency based on subsistence economies—livestock farming, forest-related trades, and crafts (Lavruk, 2005; Zelenchuk & Zelenchuk, 2025)—and the use of local resources with minimal ecological impact. The traditional social structure was founded on strong inherited ties (kinship and neighborhood) and a high level of mutual assistance, forming a community in the spirit of *Gemeinschaft*. The family served as the key bearer of ethnocultural traditions. Social relations were largely governed by flexible customary law, with the community playing a central regulatory role. In traditional Hutsul culture, everyday labor and belief systems were deeply intertwined with the surrounding natural environment (Shukhevych, 2018). Understanding this historical socio-ecological model is crucial for analyzing contemporary transformations and preserving cultural heritage.

The socio-economic and cultural landscape of the Carpathian region of Ukraine, shaped over centuries, underwent major transformations during the 20th century—particularly as a result of collectivization and other Soviet policies—and continues to change under the influence of contemporary socio-economic and globalization processes. These long-term changes, sharply intensified by recent crises such as the pandemic and the full-scale war, have given rise to a complex set of acute and interrelated problems across the social, economic, and environmental dimensions.

The region is undergoing profound transformations that affect the very structure of society, its reproduction, and its cultural foundations. The demographic situation serves as an indicator of deep social problems: low birth rates and declining life expectancy (Tesliuk, 2024) reflect not only economic factors but also the level of social optimism, access to quality social and medical services, and overall quality of life. These trends are compounded by large-scale labor migration, which has long characterized the region, as well as mass forced displacement caused by the war (Tesliuk, 2024). Internal migration—namely, the influx of internally displaced persons (IDPs)—results in some demographic compensation, yet the structure of these migration flows differs significantly. Those leaving the region, especially abroad, are primarily working-age individuals and youth, whereas among incoming IDPs, the majority are older adults and women with children. This dynamic triggers complex processes of social adaptation and integration, which may lead both to potential social tension and to the emergence of new social networks, reshaping the social structure and cultural landscape of local communities. A lack of economic opportunities and unfavorable living conditions—including a deficit of social infrastructure (Pitiulych, 2015)—hinder the retention of not only local youth but also potential new residents. The impact of globalization and mass tourism poses a threat to the preservation of authentic local culture. Processes of commercialization and erosion of traditions are evident, along with the breakdown of intergenerational transmission of knowledge and practices.

The economic situation in the region, especially in mountain communities, presents a number of serious challenges with direct social consequences. High unemployment rates and low household incomes (Vasylytsiv, 2023) are not only economic indicators but also factors that generate social inequality, poverty, and limited opportunities for self-realization, thereby fueling labor migration. A major obstacle to development is the underdevelopment of infrastructure. Poor road conditions limit not only economic activity but also social mobility and access to services—social, educational, and medical. Problems in the communal sector, particularly difficulties in waste management, directly affect the quality of life and the attractiveness of the area for residence and business, reinforcing disparities between mountain areas and other regions.

The dynamics of the environmental condition in the Carpathian region reflect the complex interaction between human activity and the natural environment. The worsening of socio-economic problems has environmental consequences, such as deforestation, which—alongside land degradation and river pollution (Voloshchuk & Hiletskyi, 2022)—creates significant ecological and social risks. The decline of traditional transhumant sheep herding also negatively affects the biodiversity of alpine meadows (*polonynas*), disrupting the established socio-ecological balance. Additional anthropogenic pressure comes from the growth of domestic tourism, particularly in its unregulated forms, which intensifies the strain on vulnerable mountain ecosystems (Roman, 2022). Waste disposal remains a pressing issue, linked to the absence of structured social practices. These processes, combined with the impacts of global climate change (floods, droughts), threaten ecological balance and traditional ways of life, exacerbating existing social problems.

The analysis of current challenges outlines a complex set of problems that require resolution and highlights the need to develop new development strategies that integrate traditional potential with contemporary opportunities.

The future of Hutsul communities depends on their ability for social adaptation and constructive transformation, which entails not only economic development or the implementation of technologies, but above all the strengthening of social ties, the development of social capital, the promotion of social justice and inclusion, and the preservation and interpretation of cultural identity through dialogue and cooperation. The search for sustainable development pathways may rely on the creation of priority development territories (Zhuk, 2014) and the adaptation of innovative approaches, particularly the experience of sustainable communities and ecovillages in areas such as social organization, participatory governance, and ecological technologies (Nikitchenko & Ryndiuk, 2023; Singh, Keitsch, & Shrestha, 2019), with attention to the local context.

The ability of Hutsul communities to achieve sustainable development and social adaptation is inseparable from the quality of internal relationships and the effectiveness of collective action. The experience of sustainable communities and ecovillages emphasizes the importance of deliberately strengthening trust and cooperation through communication methods such as nonviolent communication (NVC), dialogical practices, facilitation, and mediation for constructive conflict resolution. At the same time, the implementation of participatory models of governance and collective decision-making—such as sociocracy or other locally adapted forms—can significantly enhance community agency, involve residents in local development planning, and expand their rights and capacities. In the context of Hutsul villages, the integration of these social and managerial tools, adapted to local culture, can strengthen traditional forms of collective interaction (such as the community institution and traditional inclination toward self-reliance), support conflict resolution, and stimulate joint economic initiatives. This, in turn, increases social cohesion, adaptability, and overall community resilience.

The introduction of ecological technologies—such as permaculture, regenerative agriculture, renewable energy (solar panels, micro-hydropower, biofuels), and eco-construction—is not only a matter of technical modernization but also a significant social process for Hutsul villages. This process affects social interactions, the labor market (e.g., supporting local craftsmen through construction using local

materials, which is embedded in traditional architecture), resource distribution, and potentially social stratification. The integration of permaculture, based on traditional local knowledge, can enhance food security within the community. The transition to renewable energy increases energy independence and may affect household economies. Therefore, a key social aspect of implementing these innovations is ensuring equitable access to their benefits and minimizing potential negative social consequences for different population groups.

Thus, the path toward restoring local sustainability lies in the adaptive, context-sensitive integration of social and ecological innovations, which will foster social cohesion and community well-being.

Список використаних джерел та літератури:

Васильців, Т. Г. (Ред.). (2023). *Соціальна вразливість населення Карпатського регіону України: стан, виклики, сценарії послаблення* [Електронне науково-аналітичне видання]. Львів: ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”.

Волощук, М. Д., & Гілецький, Й. Р. (2022). *Водно-ерозійні процеси у природних комплексах Українських Карпат: Монографія*. Івано-Франківськ: Симфонія форте.

Жук, П. В. (2014). Методологічні основи та практичні завдання сталого розвитку гірських територій України. *Регіональна економіка*, (3), 66–75.

Зеленчук, Я. І., & Зеленчук, В. Я. (2025). Вплив гірських природно-кліматичних умов Українських Карпат на формування етносоціальної системи Гуцульщини. У *Наукове товариство імені Шевченка (Ред.), Збірник наукових праць Міжнародної Карпатської Школи: весняна сесія (1–5 травня 2025 року): перше видання* (с. 1–13). Наукове товариство імені Шевченка.

Лаврук, М. М. (2005). *Гуцули Українських Карпат (Етнографічне дослідження): Монографія*. Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.

Нікітченко, Т. В., & Риндюк, С. В. (2023). Екопоселення як нова форма стійких сільських поселень. *Вісник Вінницького політехнічного інституту. Архітектура, будівництво, екологія*, (1), 1–7.

Пітюлич, М. М. (2015). *Регулювання розвитку гірських територій в умовах модернізації економіки України* (Докторська дисертація). ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України”.

Роман, Л. Ю. (2022). Неорганізований екотуризм Карпат: екологічні проблеми. *Екологічні науки: науково-практичний журнал*, (5)44, 233–237. <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2022.eco.5-44.35>

Теслюк, Р. Т. (2024). Демографічні передумови розвитку ринку праці Карпатського регіону України у воєнний та повоєнний періоди. *Економіка та суспільство*, (72)

Шухевич, В. О. (2018). *Гуцульщина* (в 5 ч.; репринтне вид. 1899–1908 рр.; упоряд. О. О. Савчук, передм. А. А. Карпенко, післям. М. С. Глушко). Видавець Олександр Савчук.

Singh, B., Keitsch, M. M., & Shrestha, M. (2019). Scaling up sustainability: Concepts and practices of the ecovillage approach. *Sustainable Development*, 27(6), 1136–1145. <https://doi.org/10.1002/sd.1882>

Contact information:

Vasyl Piteliak – PhD student, Social Structures Department, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, v.piteliak@gmail.com

**INTENTIONAL RURAL COMMUNITIES IN UKRAINE AS AGENTS OF
(SELF)REGULATION OF SOCIAL PROBLEMS
ІНТЕНЦІЙНІ СІЛЬСЬКІ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ ЯК АГЕНТИ
(САМО)РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ**

Background: Intentional rural communities are a modern social phenomenon that form alternative models of social organization, ecological thinking, and civic engagement. In the context of war and deepening social problems in Ukraine, such communities are gaining particular relevance as examples of effective local self-governance, social cohesion, and responsibility.

Purpose: To analyze intentional rural communities as new social agents capable of self-regulating current social problems in rural settlements of Ukraine.

Methods: The research is based on an interdisciplinary systemic approach combined with the analysis of scientific literature covering the issues of sustainable development, local self-governance, social innovations, and transformation of rural areas.

Results: Intentional rural communities function as effective agents of self-regulation of social challenges in the following dimensions. Socio-structural: they operate on the basis of horizontal governance and voluntary participation; they promote the integration of internally displaced persons, veterans, families with children, etc. Socio-economic: they implement practices of ecological agriculture, permaculture, energy saving; they demonstrate elements of local self-sufficiency in meeting basic needs, including food, housing, and social services. Socio-cultural: they form a new socio-cultural identity that differs from the traditional rural way of life.

Conclusions: Intentional rural communities in Ukraine represent new bottom-up forms of organized social cohesion and innovation. They act as living laboratories of social change, capable of partially compensating for the lack of state support and responding flexibly to the challenges of wartime and post-war periods.

Keywords: intentional communities, rural areas, social innovation, self-governance, social cohesion, Ukraine.

Analysis of intentional rural communities, which allows identifying structural and functional features of new forms of settlements, is expedient to conduct through the lens of three main dimensions: socio-economic, socio-structural, and socio-cultural. This approach makes it possible to identify features of a new model of social organization, ecological thinking, civic participation, and other factors that ensure these communities' ability to self-regulate social problems.

Socio-economic dimension

Intentional rural communities are characterized by a high level of economic autonomy and income diversification. Their economic structure includes organic farming, ecotourism, craft production, handicrafts, social entrepreneurship, and online employment (Horb, 2017; Rosokha, 2020; Zalevskiy, 2023). In many communities, alongside agriculture, remote employment is actively developing — residents work as freelancers, IT specialists, online educators, or creative professionals, ensuring financial flexibility and independence from their place of residence (Zalevskiy, 2023).

Economic activity is often organized through short supply chains, direct sales via social networks, cooperative associations, and ecological certification systems (Summer in a Jar, 2024; Zalevskiy, 2023). Digital platforms play an important role in accessing both domestic and foreign markets.

Financial independence reduces reliance on state support: participants in such communities focus on self-sufficiency, crowdfunding, donor funding, grant programs, and support from global networks, including GEN Ukraine (Kropyvko, 2015; Plotnikova, 2016).

Socio-structural dimension

The social structure of intentional communities is based on the voluntary association of people from various social backgrounds who share common values, ideologies, and lifestyles. This fundamentally distinguishes them from traditional communities, where cohesion is mainly formed based on kinship or territorial ties (Dieieva, 2008; Kovalchuk, 2024). Governance in such communities is horizontal: decisions are made collectively at general meetings (veche), ensuring maximum involvement of community members in self-governance (Walker & Plotnikova, 2018).

Intentional communities attract city dwellers, primarily youth, which positively affects the demographic structure. The creation of favorable conditions for family life, the development of alternative education, and support for parenting contribute to maintaining a positive birth rate dynamic (Rosokha, 2020; Kropyvko, 2015).

Such communities are often formed in sparsely populated or neglected villages, playing a role in their revival, especially in the context of post-war reconstruction (Horb, 2017; Zalevskyi, 2023).

Socio-cultural dimension

The value foundation of intentional communities is an ecological way of life, spirituality, alternative education, conscious rejection of consumerism, and adherence to a healthy lifestyle (Harmash, 2015; Nazarenko, 2019; Nikitchenko & Ryndiuk, 2023). These principles are embodied in daily life, architectural solutions, and internal community interactions. A characteristic feature is worldview pluralism — spirituality and faith are viewed as a personal matter (Dieieva, 2008). An integral part of daily life is adherence to principles of physical and mental health, including rejection of alcohol, meditation, psychological support (Pysarenko, 2016; Harmash, 2015).

Cultural life in communities is actively developed through festivals, workshops, seminars, and the revival of traditional holidays (Kovalchuk, 2024; Kropyvko, 2015). Educational initiatives for both children and adults usually have an alternative or experimental character. The high educational level of residents contributes to the development of self-education practices.

The spatial environment of such communities is organized according to ecological and aesthetic principles: natural materials, eco-construction, autonomous water supply and energy-saving systems are used (Nikitchenko & Ryndiuk, 2023; Dieieva, 2008).

Conclusions

Intentional rural communities in Ukraine demonstrate a new format of social organization based on economic diversification, social cohesion around shared values, high educational and cultural activity, and a focus on self-sufficiency. These communities not only adapt to modern challenges but also offer alternative models for the development of rural areas, serving as potential agents of sustainable recovery in post-war Ukraine.

Список використаних джерел та літератури:

Гармаш, О. І., & Писаренко, П. В. (2015). Екопоселення як нові екокультурні центри України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Біологія, біотехнологія, екологія*, (214), 64–71.

Горб, О. О., Чайка, Т. О., & Яснолоб, І. О. (2017). Розвиток екопоселень в умовах органічного землеробства як напрям використання потенціалу відновлюваних джерел енергії в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*, 2017(3), 52–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2017_3_11

Дієва, Т. С. (2008). Феномен екопоселення у світі та в Україні. *Наукові записки НаУКМА*, 83 (Соціологічні науки), 77-82. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6121>

Залевський, М. (2023). *Екопоселення – стійкість, адаптивність та взаємодія сталих спільнот*. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Ковальчук, Б. В. (2024). *Тенденції розвитку екологічної архітектури в Україні* (Бакалаврська кваліфікаційна робота, Волинський національний університет імені Лесі Українки). Луцьк. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24385>

Кропивко, М. М. (2015). Організаційні особливості створення родових садіб як альтернативної форми розвитку господарств населення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія: Економіка, 2(2), 24–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%282%29_6

Літо в банці. (2024). *Офіційний профіль в Instagram*. Отримано [31.03.2025], з <https://www.instagram.com/summerinajar.ua/>

Назаренко, М. С. (2019). Екопоселення: світогляд як спроба вирішення глобальних екологічних проблем. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія, (2), 159–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2019_2_33

Нікітченко, Т. В., & Риндюк, С. В. (2023). Екопоселення як нова форма стійких сільських поселень. *Матеріали ЛІІ науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету*. Факультет будівництва, цивільної та екологічної інженерії. Вінницький національний технічний університет. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/40823>

Писаренко, П. В., & Гармаш, О. І. (2016). Етнографічні особливості українського народу та їх роль у створенні екопоселень на території України. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*, (4), 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDAA_2016_4_19

Плотнікова, М. Ф. (2016). Соціократія як інструмент управління розвитком сільських територій. *Вісник ХНАУ*. Серія: Економічні науки, (1), 141–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2016_1_18

Росоха, В. В. (2020). Управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації влади. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ: Збірник тез IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 березня 2020 року, м. Херсон)*, 110–112. Херсон: ХДАУ. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/18681>

Walker, K., & Plotnikova, M. (2018). Ecological settlement as a self-government model in rural areas. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 40(3), 416–423.

Contact information:

Smal Dmytro – PhD student, Social Structures Department, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, smal.dmytro@gmail.com

THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE: BETWEEN CRISIS RESPONSE AND SOCIETAL TRANSFORMATION
ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ: МІЖ КРИЗОВОЮ РЕАКЦІЄЮ ТА СУСПІЛЬНИМИ ПЕРЕТВОРЕННЯМИ

Background: Since 2014, Ukrainian society has been undergoing a prolonged social crisis caused by war, weakened state institutions, and the need for civic self-organization. In this context, the volunteer movement has acquired particular importance as a mechanism for maintaining social stability and a driver of transformation.

Purpose: This study aims to examine the role of the volunteer movement in Ukraine's societal transformations between 2014 and 2025, with an emphasis on its functions during times of social crisis.

Methods: The research is based on a qualitative biographical approach. The theoretical framework combines concepts from the theory of new social movements, the notion of social crisis, and the complexity paradigm.

Results: The findings reveal that the Ukrainian volunteer movement exhibits key characteristics of new social movements: it is grounded in value-driven motivation, horizontal organization, and informal networks. Respondents view volunteering as an extension of their existing civic stance rather than a means of professional advancement. Participation in volunteer activities acts as a stabilizing force during crises, particularly by facilitating the adaptation of internally displaced persons. Volunteering is also interpreted as an ethical response to threat, though often accompanied by emotional fatigue. As initiatives develop, there is a trend toward partial institutionalization, while a commitment to autonomy and informality remains strong.

Conclusion: The Ukrainian volunteer movement is not only a reaction to extraordinary circumstances but also a locus of ongoing social change. It reshapes structures of solidarity, perceptions of civic engagement, and models of action under instability. As a dynamic agentic formation, volunteering sustains societal functioning during crises and fosters the rethinking of social norms, identities, and modes of belonging, offering prospects for further research.

Keywords: agency, social change, volunteer movement, new social movements, social crisis, adaptation, self-organization, civil society.

В умовах сучасних соціальних трансформацій волонтерський рух в Україні постає не лише як відповідь на кризові виклики, а й як активний агент глибинних суспільних змін. У контексті війни та соціальної нестабільності волонтерські ініціативи набули масового характеру, об'єднуючи представників різних соціальних груп навколо спільної мети — допомоги армії, переселенцям і постраждалим.

Проблематика соціальних змін досліджується представниками різних наукових шкіл та дисциплін в Україні. Зокрема, вплив соціальних рухів на формування української культури аналізував О. Грабовий, питання агентності та ролі особистості як суб'єкта змін — О. Злобіна, Л. Бевзенко, О. Яковлева, В. Щербина. У психологічному вимірі тему соціальних змін розробляла Л. Люта, у правовому — М. Недюха, І. Сопілко, В. Череватюк. Теоретичні аспекти діяльності суспільних рухів у контексті соціальних трансформацій висвітлює Т. Савельєва. Соціологічний аналіз волонтерського руху в Україні у період криз здійснює М. Козачук, який також класифікує його основні типи. У світовій науковій думці до сьогодні зберігається тенденція до дослідження

динаміки соціальних змін, спровокованих соціальними рухами у контексті їхнього впливу на політичну сферу, тоді як їх вплив на суспільство загалом залишається здебільшого поза увагою науковців (Shewly & Gerharz, 2022).

У межах цього дослідження ми поставили за мету дослідити, як волонтерський рух в Україні впливає на соціальні зміни, зокрема в контексті тривалих кризових подій, що охоплюють період від 2014 до 2025 року. Теоретична рамка дослідження соціальних змін у контексті Теорії нових соціальних рухів дає змогу зосередитися не лише на політичних аспектах впливу волонтерського руху, а й на його агентності в культурних і соціальних трансформаціях. На відміну від традиційних підходів (теорії мобілізації ресурсів чи теорії політичного процесу), ця парадигма акцентує увагу на повсякденних практиках, колективних ідентичностях та ціннісних змінах. Теоретики нових соціальних рухів підкреслюють значення символічного виміру дії та трансформації норм і уявлень (Melucci, 1985; Castells, 1997; Offe, 1985). Волонтерський рух в Україні відповідає ключовим характеристикам цього типу рухів — від горизонтальної організації до дій, що засвідчують певний спосіб життя та систему цінностей.

Представлений у статті аналіз результатів авторського дослідження, проведеного методом біографічного інтерв'ю, є початковим етапом ширшого емпіричного дослідження та має на меті окреслити ключові теми для подальшого вивчення. Біографічний підхід дає змогу глибше зрозуміти, як досвід волонтерства трансформує життєві стратегії, соціальні ролі та ідентичності учасників (Giugni, 2004; May, 2011). Вибірка включала представників обох хвиль мобілізації — так званих «волонтерів першого покоління» (2014–2015 роки) та «другого покоління», які долучилися після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Загальна кількість інформантів – 20 осіб. Такий підхід дозволив простежити, як змінюється досвід участі залежно від соціального контексту та динаміки кризи.

Волонтерський рух в умовах соціальної кризи

Як зазначають Д. Делла Порта та Г. Дітер, у процесі взаємодії із іншими акторами (соціальними інститутами, союзниками, опонентами тощо), соціальні рухи також піддаються змінам, адаптуються та переосмислюються (Della Porta & Dieter, 1995). Діапазон соціальних змін, які здатні викликати соціальні рухи варіюється в залежності від типу руху (наприклад, зміни, спровоковані радикальними рухами будуть іншими за своєю природою, ніж зміни від реформістських рухів), від репертуару руху, соціального контексту тощо (Shewly & Gerharz, 2022).

Волонтерський рух в Україні розвивається у специфічному середовищі кризи державності та суспільних інституцій, що обумовило його специфіку як форми самоорганізації громадян для подолання викликів війни та політичної нестабільності.

Хоча на момент початку повномасштабного вторгнення державні інституції зберігали здатність до базового функціонування (про що свідчить, зокрема, висока довіра до Збройних сил України та органів влади (Київський міжнародний інститут соціології, 2025)), саме волонтерський рух заповнював численні прогалини у системі допомоги. Його мобілізаційна здатність і гнучкість у відповідь на кризу свідчать про роль волонтерських спільнот як тимчасового компенсатора інституційних недоліків.

М. Шульга зазначає, що у ситуації нестабільності у суспільстві, з одного боку, спостерігається ослаблення соціальних інституцій, а з іншого – нестабільність сприяє утворенню нових структур, які мають усі шанси утвердитися як стабільні суспільні інститути (Шульга, 2019). Українська соціологиня Л. Бевзенко аналізує постмайданні події через поняття «соціальної напруженості» — розривів у мережевих взаємодіях у суспільстві, які, залежно від подальших дій, можуть сприяти якісним змінам у структурі громадянського суспільства (Бевзенко, 2018).

Низка учасників наголошувала на важливості збереження автономності від держави — як умови суспільної довіри, уникнення бюрократії та збереження неформальності й гнучкості. Така

еволюція дозволяє інтерпретувати волонтерський рух, з одного боку, як альтернативну форму дії громадянського суспільства з потужним стабілізуючим потенціалом в умовах соціальної кризи, а з іншого — як динамічне агентне утворення, що постійно балансує між неформальністю, ефективністю та зовнішнім тиском на формалізацію.

Волонтерство як механізм адаптації та трансформації в умовах кризи

Канадська науковиця Дж. Дженсон визначає соціальну кризу як період радикальних змін, коли традиційні соціальні структури втрачають стабільність, а нові форми організації та ідентичності лише починають формуватися. Послаблення звичних соціальних норм у цей час створює простір для переосмислення ролей, цінностей і політичних правил (Jenson, 1991; Johnston & Klandermans, 1995, p. 116). Такий підхід є релевантним для аналізу українських реалій після 2014 року, а особливо — після початку повномасштабної війни у 2022 році, яка спричинила глибоку дестабілізацію інституційного порядку та водночас — посилення волонтерських ініціатив.

У цьому контексті волонтерство стало не лише інструментом допомоги, а й засобом соціальної адаптації до нових обставин. Зокрема, для внутрішньо переміщених осіб воно виступало механізмом інтеграції у нове середовище: волонтерська діяльність дозволяла їм налагодити соціальні зв'язки, знайти підтримку, відчутти включеність і подолати ізоляцію. Таким чином, волонтерство можна розглядати як форму колективної мобілізації, що знижує соціальну напругу та сприяє відновленню почуття контролю в умовах кризи.

У межах авторського якісного дослідження низка респондентів також інтерпретувала волонтерство як відповідь на стрес: допомога іншим ставала способом подолання тривожності, безпорадності та мобілізації внутрішніх ресурсів. Водночас інші вказували на вигорання, що виникало внаслідок надмірного залучення й емоційного навантаження. Це дозволяє трактувати волонтерство як амбівалентний механізм подолання кризи, який водночас підтримує суб'єкта і може ставати джерелом нової вразливості.

Також респонденти наголошували, що саме наявні цінності спонукали їх до участі, в той же час — волонтерство стало радше продовженням уже сформованої громадянської позиції, аніж навпаки. Тобто цінності не змінювалися внаслідок залучення, натомість саме вони зумовили включеність. Окрім того, респонденти чітко розрізняли «волонтерство» і «роботу», підкреслюючи відмінність у мотивації: перше є відповіддю на внутрішні переконання, друге є засобом досягнення особистих чи професійних цілей. Тобто волонтерство витлумачувалося як відповідь на потребу діяти у кризовій ситуації, а не як інструмент для кар'єрного зростання чи підвищення соціального капіталу.

Це дозволяє інтерпретувати волонтерство як форму етичної соціальної дії, що ґрунтується на усвідомленій громадянській позиції, а не на прагматичних міркуваннях. Це повністю відповідає логіці нових соціальних рухів, де рушійною силою є не зовнішня мотивація, а внутрішні переконання, символічні смисли та колективна ідентичність. Згодом багато ініціатив пройшли шлях від ситуативної реакції до більш сталої організації — зі структурованим управлінням, логістикою, фінансами, комунікацією. Однак навіть у таких випадках учасники наголошували на важливості збереження неформальності та гнучкості зв'язків, що залишається сутнісною ознакою нових соціальних рухів.

Волонтерський рух у парадигмі складності: самоорганізація та інституціоналізація

О. Злобіна Л. Бевзенко аналізують волонтерський рух через методологію парадигми складності, відповідно до якої суспільство функціонує як нелінійна, динамічна система. Вони виділяють два механізми соціальних змін — *організаційний* та *самоорганізаційний*, підкреслюючи, що у фазі гострої кризи саме волонтерство компенсує ослаблені інституції, тоді як зі стабілізацією — його агентність знижується, поступаючись інституціоналізованим формам дії (Бевзенко & Злобіна, 2021).

Більшість респондентів характеризували свій досвід волонтерства як спонтанну реакцію на дестабілізацію — спосіб діяти у ситуації невизначеності. Для частини з них участь у волонтерстві ставала засобом впорядкування повсякденного життя, коли традиційні рамки поведінки руйнувалися (особливо зважаючи на контекст повномасштабного вторгнення). Ініціативи виникали як неформальні структури: спочатку це були тимчасові зібрання знайомих, родин або сусідів, які поступово трансформувалися в стабільні волонтерські осередки з власними логістичними, комунікаційними та управлінськими механізмами. З часом відбувалося часткова формалізація та інституціоналізація волонтерських ініціатив — створення фондів, пошук донорської підтримки, підпорядкування певним правилам звітності.

Респонденти також описували ситуації, коли, зі зменшенням гостроти потреб і підвищенням спроможності державних інституцій (зокрема це стосується волонтерської діяльності до повномасштабного вторгнення), волонтерська активність знижувалася або трансформувалася: частина учасників перейшла до менш активної участі, інші — переключилися на точкові ініціативи або обрали співпрацю з формалізованими структурами. Це відповідає логіці поступового переходу від самоорганізаційної до організаційної фази дії, описаної в межах згаданої парадигми.

Отже, український волонтерський рух слід розглядати як приклад нового соціального руху, що активізується у відповідь на глибоку соціальну кризу й виступає агентом суспільних трансформацій. Його розвиток демонструє, як в умовах ослаблення інституцій виникають альтернативні структури солідарності, а громадяни набувають нових форм суб'єктності. Проведене якісне дослідження методом біографічного інтерв'ю виявило, що волонтерський рух в Україні є активним агентом соціальних змін, що сприяє формуванню нових соціальних зв'язків та ідентичностей, демонструючи високий рівень соціальної солідарності та самоорганізації. Аналіз підтвердив релевантність Теорії нових соціальних рухів, оскільки українське волонтерство проявляє ознаки культурної та соціальної агентності, спрямованої на трансформацію норм та уявлень, окрім політичної дії. Ключовою мотивацією участі є внутрішні цінності та громадянська позиція, а волонтерство сприймається як неогоїстична етична соціальна дія. Рух демонструє динамічний характер, еволюціонуючи від спонтанних ініціатив до часткової інституціоналізації, зберігаючи при цьому прагнення до неформальності та гнучкості. В умовах кризи інституцій волонтерство виступає важливим компенсатором недоліків, підкреслюючи важливість автономії від держави.

Волонтерство є механізмом соціальної адаптації та трансформації, сприяючи інтеграції та долаттю стресу, але може мати й амбівалентні наслідки. Дослідження досвіду різних хвиль волонтерства показує еволюцію активності залежно від динаміки кризи, з тенденцією до зниження спонтанності та переходу до більш структурованих форм участі.

Подальші дослідження будуть спрямовані на глибше вивчення впливу волонтерства на різні аспекти соціальних змін в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

Бевзенко, Л. (2018). Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, (3), 43–74; (4), 73–104.

Бевзенко, Л., & Злобіна, О. (2021). Волонтерство в умовах інституційних та структурних змін: генеза та агентні впливи. *Український соціологічний журнал*, (26), 27–35. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-26-03>

Київський міжнародний інститут соціології. (2025, січень 9). *Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>

Шульга, М. О. (2019). Методологія дослідження кризового соціуму. У О. Г. Злобіна (Ред.), *Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз* (с. 9–25). Інститут соціології НАН України.

Castells, M. (1997). *The power of identity: The information age: Economy, society, and culture* (Vol. II). Blackwell Publishers.

Della Porta, D., & Rucht, D. (1995). Left-libertarian movements in context: A comparison of Italy and West Germany, 1965–1990. In J. C. Jenkins & B. Klandermans (Eds.), *The politics of social protest: Comparative perspectives on states and social movements* (pp. 229–272). UCL Press.

Giugni, M. G. (2004). Personal and biographical consequences. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell companion to social movements* (pp. 489–508). Blackwell Publishing.

Jenson, J. (1991). All the world's a stage: Ideas, spaces and time in Canadian political economy. *Studies in Political Economy*, (36), 43–72.

Johnston, H., & Klandermans, B. (Eds.). (1995). *Social movements and culture* (Vol. 4). University of Minnesota Press.

May, V. (2011). Self, belonging and social change. *Sociology*, 45(3), 363–378. <https://doi.org/10.1177/0038038511399624>

Melucci, A. (1985). The symbolic challenge of contemporary movements. *Social Research*, 52(4), 789–816.

Offe, C. (1985). New social movements: Challenging the boundaries of institutional politics. *Social Research*, 52(4), 817–868.

Shewly, H. J., & Gerharz, E. (2022). Activism, social movements, and social change: An incessant societal process. In R. Baikady, N. Peng, & L. M. Garcia (Eds.), *The Palgrave handbook of global social change* (pp. 1–15). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-030-87624-1_261-2

Contact information:

Shtraikher Olena – Student of PhD Programme, Department of Sociology and Social Work, olena.a.shtraikher@lpnu.ua

Boiko N.

Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine

Бойко Н.

Інститут соціології НАН України

METHODOLOGY OF RESEARCHING UKRAINIAN FORCED MIGRANTS ABROAD: COMPARISON OF ONLINE SURVEYS AND IN-DEPTH INTERVIEWS МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ЗА КОРДОНОМ: ПОРІВНЯННЯ ОНЛАЙН-ОПИТУВАНЬ ТА ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю

Background: With the outbreak of hostilities in Ukraine on February 24, 2022, about 4.3 million Ukrainians were forced to leave the country, creating a new vulnerable group of migrants with deep emotional trauma and unique experiences related to war, occupation, and separation from loved ones. Researching this group is relevant for understanding their social status, psychological health, and adaptation in host countries.

Purpose: To analyze the main methods of researching Ukrainian forced migrants abroad. To assess the effectiveness of in-depth focused interviews as a method of researching an emotionally traumatized vulnerable group of Ukrainian forced migrants.

Methods: A mixed methodology was used: in-depth focused face-to-face interviews, online surveys among Ukrainian forced migrants.

Results: The study showed that in-depth interviews allow for the involvement of a wider range of socio-demographic groups of migrants, including those who have experienced complex traumatic experiences. Trust, anonymity, and safety were found to be key factors in consent to participate. Respondents often noted the therapeutic effect of participating in the interview, which contributed to a deeper understanding of their own experiences.

Conclusion: In-depth focused interviews are not only a scientifically valuable method for studying vulnerable groups of Ukrainian forced migrants in the context of war, but also have significant therapeutic potential. For the successful conduct of the study, it is necessary to take into account ethical aspects, build trusting relationships, and create a safe space for participants.

Keywords: migration, forced migrants, war in Ukraine, online survey, in-depth interviews, vulnerable groups.

Події в Україні, що розпочалися 24 лютого 2022 року, спричинили значну хвилю міграції українців. За даними «EUROSTAT» 2025 року [4.3 million under temporary protection in January 2025], з кінця лютого 2022 року близько 4,3 мільйона громадян України, переважна більшість яких раніше не планувала виїжджати за кордон, отримали статус тимчасового захисту в країнах ЄС.

Дослідження вимушених мігрантів з України, які наразі перебувають за кордоном є одним з актуальних наукових запитів сьогодення. Основними методами дослідження українських мігрантів у країнах Європейського Союзу є глибинні інтерв'ю та онлайн-опитування, що поширюються через соціальні мережі та месенджери (Telegram, WhatsApp тощо). Результати таких досліджень значною мірою залежать від специфіки застосованих методів, особливостей досліджуваної групи, актуальної ситуації в Україні тощо.

У дослідженні використовувалась методологія змішаних методів, що поєднує глибинні фокусовані інтерв'ю віч-на-віч та онлайн-опитування серед українських вимушених мігрантів. Досвід проведення онлайн-опитувань засвідчує, що ця форма дослідження залучає переважно активних онлайн-користувачів, готових дискутувати та висловлювати власні погляди. Водночас глибинні інтерв'ю розширюють можливості для участі ширшої кількості респондентів із різних соціально-демографічних груп.

Війна в Україні породив нову вразливу групу мігрантів. Українці, які опинилися в умовах війни, зазнали значних емоційних травм. Багато з них пережили хворобу, втрату близьких, розлуку, опинилися під загрозою життя, перебували на окупованих територіях або проходили через фільтраційні табори. Крім того, вони мають родичів, які залишилися на окупованих територіях або наразі захищають Україну на передовій. Такі обставини формують у цій групі високу чутливість та рефлексивність. Вивчення цієї категорії мігрантів є важливим науковим завданням.

Глибинні інтерв'ю забезпечують можливість якісного, глибокого дослідження цієї вразливої групи. Однак її особливості вимагають від дослідника обережного, емпатичного підходу. Часто українці вагаються давати офіційні інтерв'ю, мотивуючи відмову такими причинами: «це моє особисте життя», «не хочу ділитися з іншими», «не хочу згадувати болючі моменти», «боюся розплакатися», «турбуюся про безпеку родичів на окупованих територіях». Серед мотивів згоди на інтерв'ю превалювало бажання допомогти покращити ситуацію, довіра до дослідника, прагнення поділитися творчістю (наприклад, віршами, написаними під час бомбардувань) та зацікавленість у суспільних проблемах.

Після проведення глибинних інтерв'ю респонденти часто відзначали терапевтичний ефект, висловлюючи подяку та зауважуючи, що бесіда допомогла їм переосмислити важливі питання та

полегшила емоційний стан. Досвід проведення глибинних інтерв'ю серед українців, які отримали тимчасовий захист в Ірландії, підтверджує, що довіра, анонімність і безпека є ключовими складовими успішного дослідження. Респонденти готові спілкуватися лише з тими, кому довіряють, а емоційний зв'язок є визначальним фактором для згоди на участь.

Результати дослідження засвідчують, що глибинні фокусовані інтерв'ю не лише мають значну наукову цінність для вивчення специфіки вразливої групи українських вимушених мігрантів, але й можуть відігравати важливу терапевтичну та надихаючу роль для учасників дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

4.3 million under temporary protection in January 2025. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250310-2>

Contact information:

Boiko Nataliia – Doctor of Sociological Sciences, a leading research fellow at the Department of Social Psychology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, bnatal28@ukr.net

Бойко Наталія – докторка соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України, bnatal28@ukr.net

Shevchenko S.

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Шевченко С.

Інститут соціології НАН України

UKRAINIAN WAR MIGRANTS IN POLAND - THREE YEARS AFTER 24/02. УКРАЇНСЬКІ ВОЄННІ МІГРАНТИ В ПОЛЬЩІ – ТРИ РОКИ ПІСЛЯ 24/02.

Background: Poland is second in the list of countries in terms of the number of Ukrainian war migrants, currently there are almost a million such people. Understanding the various indicators of the situation of migrants, understanding their socio-demographic composition, studying attitudes and expectations is necessary for Ukrainian society.

Purpose: to describe the main characteristics of Ukrainian war migrants in Poland.

Methods: methods of statistical data analysis, secondary data analysis of sociological studies, qualitative approach (in-depth interviews with migrants) were used.

Results: The socio-demographic parameters of Ukrainian war migrants in Poland were considered, the Polish political context of Ukrainian war migrants was analyzed, the employment and wealth situation were considered as well as mental health dimensions.

Conclusion: Poland remains an acceptable country for almost million Ukrainian war migrants, despite financial and political difficulties. Despite the precarious situation, many female migrants remain in Poland with their children, valuing safety and opportunities for their children, rationalizing the choice to be abroad in this way. Ukrainian war migrants in Poland are not a homogeneous group, they have quite different attitudes, expectations and degrees of involvement in the Ukrainian context.

Keywords: Ukrainian war migrants, expectations, uncertainty, families, in-depth interview.

Чисельність українських воєнних мігрантів у Польщі – зміни протягом 3 років.

Статистичні дані стосовно українських воєнних мігрантів у Польщі, хоча й фіксуються детально завдяки видачі унікальних ідентифікаційних номерів (PESEL), станом на сьогодні не є

вичерпними, але більш надійного джерела даних наразі немає. Щомісячна статистика видачі номерів PESEL із додатковою позначкою UKR показує збільшення чисельності мігрантів протягом останнього року – з 953 тис. в квітні 2024 р. до 994 тис. станом на квітень 2025 р. (Szczegółowe statystyki..., 2025). На піку (жовтень 2022 р.) ця кількість сягала 1,38 млн, але з січня 2023 р. і до цього часу – коливається в межах від 950 тис. до 1 млн. осіб.

Чому ці дані не є вичерпними? Тому що частина українських воєнних мігрантів, які зараз перебувають у Польщі, за цей час легалізувалася в інший спосіб – отримали дозвіл на тимчасове перебування на підставі роботи, підприємницької діяльності або родинних зв'язків. Отримання такого дозволу автоматично виключає людину з реєстру воєнних мігрантів, адже статус UKR втрачається. Трапляються ситуації, коли жінка отримала дозвіл на тимчасове перебування на підставі роботи, тобто її виключено зі статистики, що базується на PESEL UKR, водночас її неповнолітні діти продовжують перебувати в статусі воєнних мігрантів. Нам не вдалося знайти інформацію про кількість виданих саме воєнним мігрантам дозволів на тимчасове перебування.

Як змінювався статево-віковий розподіл українських воєнних мігрантів у Польщі? Навесні 2022 р. майже половину мігрантів склали неповнолітні діти, а дорослих чоловіків було тільки 4,1%. Далі частка дітей трохи зменшилась і зараз становить 39% (рік тому – 40,8%). Серед дорослих поступово збільшується частка чоловіків – частина з них не є військовозобов'язаними з огляду на вік, стан здоров'я, піклування про членів родини та інші легальні причини; частина виїхала нелегально або виїхала з окупованих територій; також причиною є те, що жінки, які приїхали до Польщі в перші місяці після вторгнення, вже встигли знайти більш-менш постійну роботу та отримати дозвіл на тимчасове перебування (а значить, вибули зі статистики військових мігрантів). Станом на зараз частка повнолітніх жінок серед мігрантів складає 41,8%, повнолітніх чоловіків – 19,2% (Рис.1.).

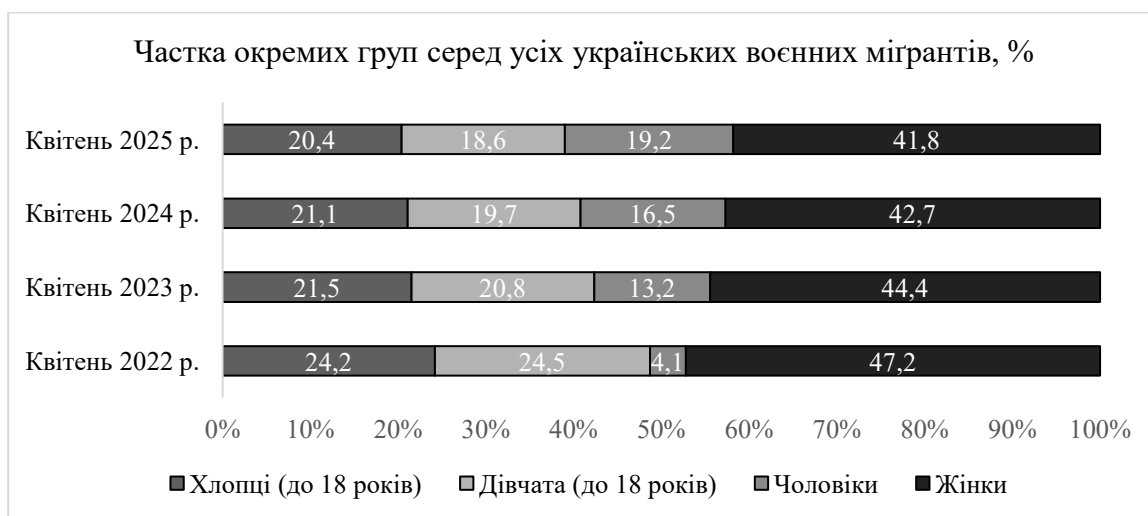

Рис.1. Частка хлопців, дівчат, чоловіків та жінок серед українських воєнних мігрантів, 2022-2025 рр., у %.

Джерело: розраховано авторкою за даними польської державної статистики станом на 07.04.2025 р. (Szczegółowe statystyki..., 2025).

Поширена думка про те, що з України масово виїжджають хлопці перед настанням повноліття, польською статистикою скоріше підтверджується, ніж ні. З літа 2024 року абсолютна кількість хлопців зі статусом воєнного мігранта починає зростати, а дівчат – залишатися сталою (Рис.2.). Перші місяці минулого року хлопців та дівчат 2009-2007 років народження було порівну (приблизно по 35 тисяч), але з літа минулого року спостерігається зростання кількості саме

хлопців. Станом на квітень цього року хлопців віком 16-18 років налічується вже 48,8 тис., дівчат відповідного віку – так і залишилось 35,9 тис.

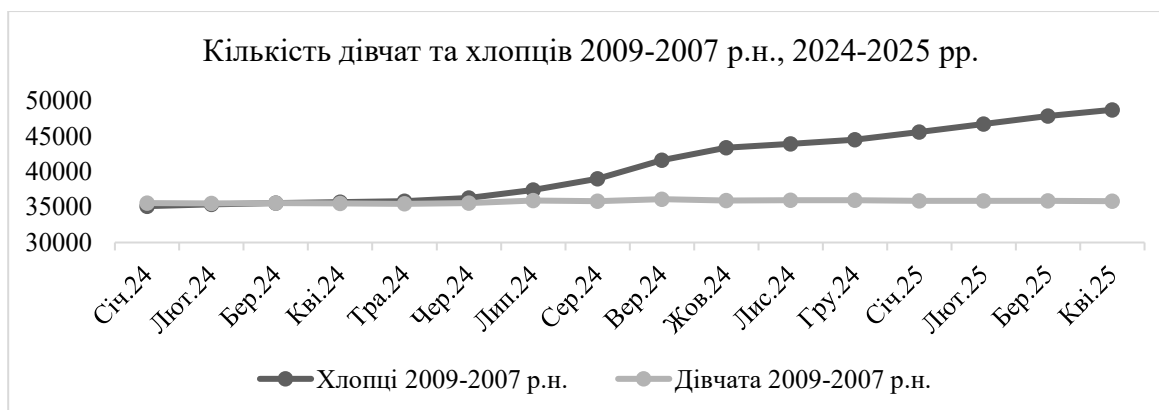

Рис.2. Кількість хлопців та дівчат 2009-2007 років народження серед українських військових мігрантів, 2024-2025 рр.

Джерело: розраховано авторкою за даними польської державної статистики станом на 07.04.2025 р. (*Szczegółowe statystyki...*, 2025).

Політичний контекст. Навесні 2025 р. українські військові мігранти в Польщі (разом українськими довоєнними трудовими мігрантами) стали зручним об'єктом маніпуляцій з боку різних політичних сил напередодні президентських виборів, призначених на травень. Кандидати від крайньо правих, правих та навіть центристських партій дозволяють собі антиукраїнську риторику різного кшталту – від одіозних гасел «Стоп українізації Польщі» та зривання українського прапора² до ідей про те, що першими до лікаря мають потрапляти польські громадяни³. Натомість тільки нечисленні політики лівого спектру голосно засуджують такого роду риторику як вкрай несправедливу та дискримінаційну, втім їхній рейтинг все одно залишається низьким. Українці, не маючи польського громадянства та, відповідно, виборчих прав, залишаються в цій ситуації виключно об'єктом політичних маніпуляцій, який використовується в різний спосіб кожною з політичних сил.

Переважна більшість українських військових мігрантів, на наш погляд, не свідомі цього. Власне, це не дивує, адже мігранти не є польськими громадянами, більшість розцінює своє перебування в Польщі як тимчасове, і, що можливо найважливіше, не має жодного ресурсу для заглиблення в польський політичний ландшафт.

Як часто буває, для багатьох визначальним є особистий досвід та вже наявні переконання. Якщо людині особисто допомогли (допомагають) поляки, особливо в стані найвищої вразливості навесні 2022 року, і негативного міжособистісного досвіду вона не має, то, швидше за все, вона оцінюватиме ставлення громадян Польщі до українських мігрантів як хороше. З іншого боку, наявність особистого негативного досвіду під час робочої взаємодії, або під час навчання дітей, або при контактах із орендодавцями (власниками житла) призводить до стійких негативних упереджень, які до того ж цементуються під час дискусій в соціальних мережах.

Зайнятість. Частка військових мігрантів, які працюють, становить 68% за даними опитування, проведеного в середині 2024 р. Національним банком Польщі, ще 19% знаходяться в пошуку праці, а 12% – не є працездатними (Narodowy Bank..., 2024: 15). При цьому види робіт, які виконують мігранти, є мало престижними та низькооплачуваними. Серед всіх працюючих в

² Див. статтю «Інцидент на мітингу Гжегожа Брауна в м. Біла Підляська. “Скандал і ганьба”». URL: <https://www.rp.pl/polityka/art42218991-incydent-na-wieczu-grzegorza-brauna-w-bialej-podlaskiej-skandal-i-wstyd>

³ Див. статтю «Українці в кінець черги». URL: <https://www.termidia.pl/mz/Ukraincy-na-koniec-kolejki-61251.html>

Польщі воєнних мігрантів 51% виконує некваліфіковану роботу, 31% – роботу, що потребує спеціальних кваліфікацій (але не вищої освіти), 16% – роботу, що потребує вищої освіти (Narodowy Bank..., 2024: 17). Для порівняння – серед довоєнних мігрантів некваліфіковану роботу виконує 37%, а кваліфіковану – 46%, адже ці люди (в цілому маючи нижчий рівень освіти, ніж ті, хто приїхали після вторгнення) цілеспрямовано їхали працювати на будівництві, в сфері транспорту і т.д., і зараз мають в цілому вищий рівень доходу, ніж воєнні мігранти.

Враховуючи те, що серед воєнних мігрантів більшість має вищу освіту, зрозуміло, що значна частина з них вимушена працювати в Польщі нижче рівня своєї кваліфікації. Такі ж результати були отримані в дослідженні мігранток, де 60% жінок вказало, що вони працюють, причому 73% з них – нижче рівня своєї кваліфікації (Długosz, 2025). Ситуація зайнятості серед воєнних мігрантів ускладнена тим, що виїзд був раптовим та незапланованим; посади, які відповідають кваліфікації, вимагають знання польської на високому рівні; попит на ринку праці вимагає скоріше робітничих спеціальностей. Крім того, жінки, які виїхали з маленькими дітьми, часто не можуть знайти роботу через те, що мають самотійно доглядати дітей, а пропонувані години зайнятості не враховують розклад роботи дитячих навчальних закладів. Налаштованість багатьох воєнних мігрантів на повернення в Україну також схиляє їх до тимчасової малокваліфікованої праці, ніж до складного шляху нострифікації дипломів, вдосконалення знання мови та пошуку праці за спеціальністю.

Жінки опинилися в цій ситуації в більш вразливому становищі, ніж чоловіки – за даними згаданого дослідження Нацбанку, медіанний рівень заробітної плати жінок-мігранток в 2024 р. становив близько 3,5 тис. злотих нетто, чоловіків – біля 4,5 тис. (Narodowy Bank..., 2024: 19). Зауважимо, що серед довоєнних мігрантів ця диспропорція теж є. В цілому ж по країні медіанний рівень зарплати в квітні 2024 р. склав 4,76 тис. злотих нетто⁴. Враховуючи те, що мігрантам у переважній більшості випадків потрібно орендувати житло, а також те, що їхня праця часто регулюється не трудовим договором, а умовою цивільного-правового характеру (тобто, без оплати лікарняних, відпусток тощо), то така ситуація є досить прекарною.

Соціальне самопочуття. Крім об'єктивно вимірюваних параметрів, таких як статус зайнятості чи заробітна плата, важливим є соціальне самопочуття та ментальне здоров'я цієї спільноти. Дослідження польських соціологів, проведене в січні-лютому 2025 р. серед жінок-мігранток, показує, що найбільшими стесорами для них залишаються невизначеність та відсутність планів щодо майбутнього (61%), розлука з близькими, які залишилися в Україні (61%) та нестача грошей на поточні потреби (46%) (Długosz, 2025). В цьому ж дослідженні було виміряно стан психічного здоров'я, динаміка якого є загрозовою порівняно з попередніми хвилями опитування, адже поширеність симптомів тривожності, депресії та стресу істотно зросли порівняно з 2024 роком.

Проведене нами рік тому якісне дослідження українських жінок та підлітків у Польщі теж показує, що для жінок тими чинниками, які дають змогу нормально функціювати і не вдатися у стан відчаю, умовно кажучи, перебувати десь на нулі соціального самопочуття, є, по-перше, безпека, по-друге, усвідомлення того, що вони створюють найкращі умови для своїх дітей. Натомість для самих підлітків адаптація в основному проходить більш успішно. Якщо жінки намагаються пристосуватися, адаптуватися до раптової та незапланованої міграції, зокрема знайти свою нішу на ринку праці, забезпечивши собі та дітям задоволення базових життєвих потреб, то підліткові наративи (а також наративи жінок щодо своїх дітей) пов'язані з можливостями, які відкриваються для молодих людей в країні ЄС (Шевченко, 2024).

⁴ Див. статтю «6 500 злотих брутто – стільки або менше заробляє половина працюючих в Польщі». URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Mediana-wynagrodzen-w-Polsce-w-kwietniu-2024-8822478.html>

Висновки. По трьох роках після початку повномасштабної війни Польща залишається привабливою (чи, точніше, прийнятною) країною для українських воєнних мігрантів, кількість яких не зменшується, і навіть потроху зростає. Не дивлячись на фінансову вразливість та політичні контексти останнього року, на те, що соціальна підтримка мігрантів у Польщі незначна, а також на те, що, на відміну від інших країн ЄС, Польща поки що не продовжила тимчасовий прихисток після 30.09.2025 р., воєнні мігранти продовжують залишатися в Польщі. Статистичні дані свідчать про зростання серед них кількості хлопців підліткового віку з літа 2024 року, водночас кількість дівчат відповідних років народження не збільшується.

Не дивлячись на всі складнощі незапланованої міграції, схоже на те, що для українських воєнних мігранток (говоримо зараз про жінок, які є більш дослідженою групою, і яких просто більше), песимістичні очікування щодо майбутнього України є свого роду раціоналізацією поточного вибору перебувати за кордоном. Це узгоджується з даними, отриманими в Україні: «українки, які проживають за кордоном, оцінюють усі ризики, пов'язані з життям в Україні, набагато вище, ніж ті, хто знаходиться всередині країни» (Жінки у війні..., 2025: 82). Водночас, ці песимістичні очікування самі по собі, поряд із всіма складнощами перебування за кордоном у ситуації невизначеності, можуть частково пояснювати погіршення стану ментального здоров'я протягом останнього року.

На завершення нагадаємо, що українські воєнні мігранти в Польщі не є однорідною групою, і говорячи про них, варто бути обережним із узагальненнями, адже спектр їхніх установок та очікувань доволі широкий – від глибокої залученості до українського життя до розриву зв'язків із Україною, причому такий розрив може бути не тільки свідомим вибором, а й результатом неспроможності впоратися із життєвими викликами.

Список використаних джерел та літератури:

Długosz, P. (2025). *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Trzeci rok w Polsce*. Lublin. Academicon. DOI: 10.52097/acapress.9788367833288

Narodowy Bank Polski. (2024). *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce w 2024 roku: Raport z badania ankietowego*. <https://nbp.pl/wydarzenie/raport-z-badania-ankietowego-sytuacja-migrantow-z-ukrainy-w-polsce-w-2024/>

Szczegółowe statystyki dot. osób zarejestrowanych w rejestrze obywateli Ukrainy i członków ich rodzin, którym nadano status cudzoziemca na podstawie specustawy. Stan na 07.04.2025 r. (2025). URL: <https://dane.gov.pl/pl/dataset/2715,zarejestrowane-wnioski-o-nadanie-statusu-ukr/resource/66088/table>

Жінки у війні: мотивації залишатися та причини виїжджати. (2025). Центр економічної стратегії. <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/doslidzhennya-1.pdf>

Шевченко, С. (2024). Українські воєнні мігранти в Польщі: життя підлітків та їхніх матерів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 31–64. DOI 10.15407/sociology2024.04.51

Contact information:

Shevchenko Svitlana – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, svetls@ukr.net

UKRAINIAN WAR REFUGEES: THE PROBLEM OF DUALITY IN ADAPTATION TO NEW HOST COUNTRIES

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ ВОЄННОГО ЧАСУ: ПРОБЛЕМА ДУАЛЬНОСТІ У АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ НОВИХ КРАЇН

Background: After Russia's full-scale invasion in 2022, over 6 million Ukrainians became refugees. This led to a major humanitarian and social shift, raising the issue of balancing integration with the preservation of national ties.

Purpose: The article aims to explore the duality of Ukrainian refugee adaptation — balancing integration into host societies with identity preservation and return prospects.

Methods: The study applies comparative and content analysis, drawing on academic sources, statistics, and integration practices in Lithuania, Poland, Germany, and the Czech Republic.

Results: Results show a dual pattern: refugees integrate via work and education, but often lose connection to Ukraine. Youth tend to stay abroad, while older generations prefer to return. Effective policies support language, education, and diaspora ties.

Conclusion: Policies must support both dignified living abroad and future return. Ukraine should invest in identity support and reintegration strategies.

Keywords: Ukrainian refugees, dual adaptation, integration, labor migration, identity, repatriation, education, diaspora, Russian-Ukrainian war.

Мільйони українців, які вимушено покинули свої домівки, спричинили найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Наслідки цієї кризи відчутні не тільки в Україні, а й у країнах, котрі прихистили біженців. Тому вони стали предметом уваги багатьох науковців. Наприклад, в роботі колективу авторів із університетів Торонто, Гента, Праги та Лондона, базованій не лише на власних дослідницьких матеріалах, але й на вторинному аналізі публікацій українських дослідників, описується становище українських біженців у країнах Європи та Америки, бар'єри для їхньої адаптації у цих країнах та перспективи подальшого становища вимушених мігрантів. (Sokar et al., 2022)

Проблема українських біженців має багатовимірний та внутрішньо суперечливий характер. В ній і Україна і країни, які прийняли вимушених переселенців, бачать для себе ризики і позитивного і негативного характеру.

Україна, хоча і ризикує втратити значну кількість населення, до певної міри, зацікавлена у такому стані справ з вимушеною міграцією, оскільки це дозволяє зберегти життя її громадян. Важливо також що хоча б тимчасове проживання у демократичних країнах, зокрема європейських, дозволить українцям не лише набути нового позитивного досвіду, але й відчуті і певні проблеми цих країн. А це дозволить їм зробити свідомий вибір на шляху євроінтеграції України. Тому українське суспільство, влада висловлюють вдячність державам, які дали притулок українським біженцям та розгорнули програми підтримки для них. Але Україна потребує їхнього повернення після закінчення бойових дій.

В країнах, які прийняли українських біженців, також немає однозначного трактування цих проблем. Якщо не враховувати гуманітарних вимірів цих питань, то прийняття українських біженців не лише створило для них певні проблеми, але й дозволило, хоча б частково, врегулювати певні соціально-економічні проблеми цих країн. Біженці заповнили лакуни їхнього

ринку праці, які часто з'явилися в результаті бажання громадян країн-реципієнтів міграції знайти більш оплачувані та престижні робочі місця. Зі всієї Європи за рівнем працевлаштування українських біженців лідирує Литва з показником 57%. Слідом йдуть Данія (53%) та Польща (48%). Ці країни демонструють високі показники зайнятості завдяки великому попиту на низькокваліфіковану робочу силу, де мовні та інші вимоги є менш жорсткими. Порівняно з Німеччиною де тільки 27% біженців були влаштовані на роботу, тому що вони підтримують принцип “мова перш за все”, а це передбачає більш довгостроковий інтеграційний підхід. Українська молодь також поповнила ряди студентів місцевих університетів. Станом на 24 липня 2024 року у вищих навчальних закладах Литви здобувають освіту близько 1100 українців. Для порівняння, ця цифра складає 1.07% від 102400 студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах Литви у 2022-2023 навчальному році. Студенти з України віддають перевагу таким спеціальностям, як міжнародний бізнес, інформаційні системи та кібербезпека, глобальний маркетинг, програмні системи, бухгалтерський облік та фінанси. Теоретично, українці матимуть шанс на працевлаштування, адже країна стикнулася з проблемою старіння нації.

Реалізація програм підтримки вимушених мігрантів також вимагала певних затрат, а отже не завжди позитивно сприймалася громадянами цих країн. Наприклад усім українським біженцям в Чехії місцеве Бюро праці виплачувало станом на 2023 рік допомогу у розмірі 5 тис. крон. (приблизно €200). Якщо переселенцю надають безкоштовне житло, щоденне багаторазове харчування та гігієнічне приладдя, то він не може претендувати на виплату, адже отримав базову допомогу (житло, їжу та засоби гігієни). Водночас громадяни, які приймали біженців, долучилися до так званої “народної дипломатії”: вони на прикладі власного прямого спілкування з українцями мали можливість познайомитися із культурою українців, особливостями їхнього менталітету. Показник «Люди та цінності» (People & Values) у методології Глобального індексу м'якої сили відображає, як ставляться до українців у різних країнах світу, а також які етичні, культурні та соціальні цінності асоціюються з Україною. Він враховує такі характеристики, як приязність, відкритість, толерантність та готовність допомагати іншим. У 2024 році Україна отримала найвищі оцінки людей та цінностей в Азербайджані, Литві, Естонії, Фінляндії, Канаді та Домініканській Республіці. (Brand Ukraine, 2025)

Тому програми адаптації вимушених переселенців до умов країн, які прийняли вимушених мігрантів, повинні б передбачати не лише гідне забезпечення всього спектру їхніх життєвих потреб: достойного житла, матеріально-фінансових виплат, медичного обслуговування, але й убезпечувати їх від схильності до утриманства, стимулювати їх до максимального самозабезпечення. Водночас, в інтересах України є максимальне стимулювання своїх громадян до майбутнього повернення на Батьківщину.

Тому і українська держава повинна створювати власні програми, спрямовані на підтримку української ідентичності вимушених переселенців. Це можна забезпечити не лише шляхом реалізації різного культурницьких проектів українських митців у країнах перебування, але й стимулюванням навчання студентів та учнів - переселенців у вітчизняних навчальних закладах. Станом на січень 2025 року 355 747 українських дітей за кордоном навчалися одночасно у двох школах: дистанційно в українських і очно – у школах країни перебування, писало видання «Нова українська школа» з посиланням на Міністерство освіти та науки України. Скільки загалом українських дітей наразі перебуває за кордоном — достеменно невідомо. У грудні 2023 року повідомлялось, що ця позначка може сягати понад мільйона. (Герасименко, 2025)

Цілком очевидно що є сенс і у стимулюванні створення самодопомогових громадських організацій переселенців у країнах їхнього тимчасового проживання, поєднання їхньої активності із місцевими структурами українських діаспор. Такого роду організаційні осередки могли б створюватися не лише за територіальним принципом, чи при церквах, але й за професійним, чи за місцем навчання, продовжуючи традиції, наприклад, давніх земляцтв українських студентів у

відомих європейських університетах. Канадець українського походження Павло Грод вп'яте за рік приїхав в Україну (дані 2023 року). Грод очолює Світовий конгрес українців – організацію що об'єднує багатомільйонну українську діаспору в 70 країнах. Під час війни бюджет конгресу збільшився у 25 разів, до \$25 млн. Організація закуповує та доставляє в Україну гуманітарну допомогу, енергетичне обладнання, військову техніку. Ще один напрям роботи – міжнародний. «Ми створюємо сильний український світ», – каже Грод. (Орел, 2023)

Заходи зі сприяння поверненню передбачають вплив на чинники, які його стимулюють, чи, навпаки, перешкоджають. Їх можна розподілити на три групи. 1) індивідуальні характеристики біженців (вік, стать, склад сім'ї, освіта, життєвий досвід); 2) структурні чинники, тобто безпекова та соціально-економічна ситуація в країні походження і ситуація, в якій біженці перебувають у країні притулку; 3) політичні чинники – політика країн перебування та походження, вплив міжнародних гуманітарних організацій. Найважливіші індивідуальні чинники повернення біженців – вік і стать. Молодші члени сімей вимушених мігрантів менш прив'язані до рідної країни, ніж старші члени родини, особливо, якщо перебувають у країні притулку вже тривалий час, навчаються, вивчили мову, товаришують з однолітками. Своє подальше життя вони пов'язують уже з країною перебування, що водночас може спонукати також і їхніх батьків залишитися за кордоном. Для молодих чоловіків призовного віку додатковим мотивом неповернення є прагнення уникнути мобілізації. Натомість особи старшого віку емоційно більш прив'язані до домівки та орієнтовані на повернення. (Хом'як, 2019)

Таким чином, проблематика адаптації українських біженців у країнах їхнього проживання має складний і суперечливий характер: не лише Україна, але і країни, які прийняли мігрантів, бачать у ній певні ризики і позитивного і негативного характеру. Відповідно, складність і суперечливість проблем вимагає вивіренних та науково обґрунтованих рішень, спрямованих на їхнє ефективне регулювання.

Список використаних джерел та літератури:

Sokar, A., & Wells, M. (2023). Features of adaptation of Ukrainian refugees in the new social environment. *Journal of Social Research*, 15(3), 45-62. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/d62b/db0ce03613ca3ab12435bb339d4e67986063.pdf>

Хом'як, А. (2019). Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(43), 139–146. doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195706](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195706)

Орел, І. (2023, вересень 12). Інтерв'ю з головою Світового конгресу українців Павлом Гродом. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/v-deyakikh-rechakh-ukraina-e-bilsh-zakhidnoyu-nizh-sam-zakhid-golova-svitovogo-kongresu-ukraintsiv-pavlo-grod-pro-povernennya-bizhentsiv-piv-milyarda-dolariv-vid-diaspori-ta-borotbu-z-rosiyskoi-propag-12092023-15944>

Герасименко, Я. (2025). Рада визнала результати навчання українських дітей за кордоном. *Нромадске*. URL: [https://hromadske.ua/polityka/240444-rada-vyznala-rezultaty-navchannia-ukrayinskykh-ditey-za-kordonom#:~:text="](https://hromadske.ua/polityka/240444-rada-vyznala-rezultaty-navchannia-ukrayinskykh-ditey-za-kordonom#:~:text=)

Звіт про сприйняття України у світі 2024. (2025, березень 11). *Brand Ukraine*. URL: <https://brandukraine.org.ua/uk/analytics/ukraine-global-perception-report-2024/>

Contact information:

Mykytenko Myroslava – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, mur267238@gmail.com

Savka Viktor – Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work, Institute of Humanities and Social Sciences, savka123@ukr.net

STUDY OF THE PROCESS OF SOCIAL REINTEGRATION OF VETERANS AS A SYSTEMIC PROCESS
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ, ЯК СИСТЕМНОГО ПРОЦЕСУ

Background: Russia's full-scale invasion of Ukraine has resulted in a growing number of veterans who represent an increasingly heterogeneous social category. When returning to civilian life, veterans face the need for social reintegration into the environments from which they were previously disintegrated. The process of social reintegration is systemic and includes successive stages of veterans' integration into the military environment, disintegration from it, and reintegration into civilian life. The study of this process requires a comprehensive analysis of the transformation of identity, change of status and social roles of a veteran during the transition between different environments.

Purpose: to conceptualize the process of social reintegration as a systemic process, the study of which should include an analysis of the social integration and disintegration of veterans.

Methods: the article uses systematic analysis to study the process of social reintegration of veterans, as well as empirical research of domestic and foreign sociologists on the topic.

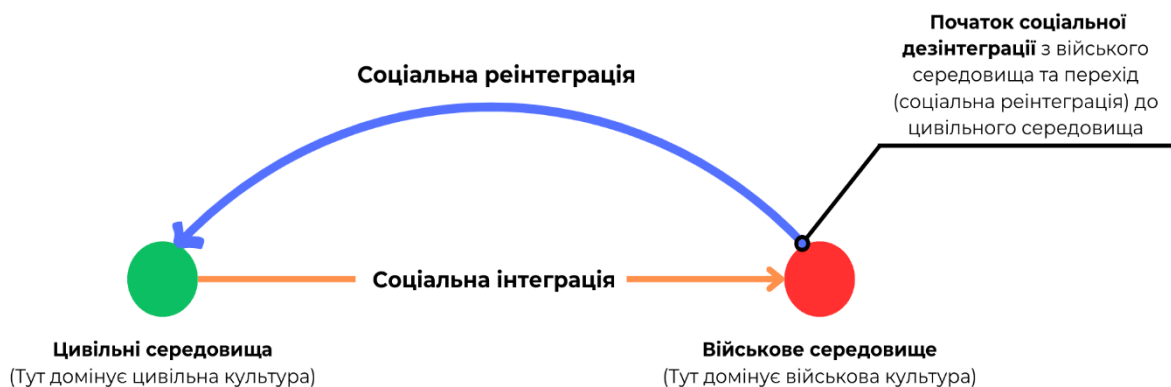
Results: The integral features of the social reintegration of veterans are: the sequence of stages of integration, disintegration and reintegration; transformation of identity in the process of transition between environments; the need for assimilation to military and civilian culture; change of social statuses, positions and roles. Social reintegration depends on the success of the veteran's adaptation in different social groups, on assimilation into civilian culture and on providing opportunities for such assimilation at the micro, meso and macro levels.

Conclusion: The social reintegration of veterans is a systemic process, the study of which should include an analysis of the veteran's sequential passage through the stages of integration, disintegration and reintegration. The key aspect of this process is the assimilation of a veteran to military and civilian culture, transformation of identity, change of status and social roles of a veteran during the transition between different environments. The systematic and leveled nature of social reintegration indicates its relational nature, which includes individual actions, interaction with the immediate environment, wider social groups and institutions.

Keywords: social reintegration of veterans, military culture, civilian culture, civilian environments, military environment, veterans' identity.

Процес соціальної реінтеграції ветеранів є системним процесом, оскільки він є неможливим без попереднього проходження ветеранами таких процесів, як соціальна інтеграція та соціальна дезінтеграція. Тобто перед тим, як пройти процес соціальної реінтеграції у цивільне життя (цивільні середовища), ветеран має бути соціально інтегрованим у військове середовище та військову культуру. У результаті цієї інтеграції він стає частиною певної соціальної категорії в межах збройних сил, перебування в якій формує для нього нову ідентичність, соціальну позицію та роль. Після інтеграції у військовому середовищі для ветерана стає можливою соціальна дезінтеграція з цього середовища (наприклад унаслідок, набуття інвалідності, самовільного залишення частини, закінчення військового конфлікту), і лише після цього — процес соціальної реінтеграції. Власне, соціальну реінтеграцію можна визначити як процес повернення (або набуття нових, втрачених) до тих соціальних середовищ, соціальних груп чи категорій, позицій і ролей, з

яких ветеран раніше був дезінтегрований добровільно, примусово або вимушено внаслідок переходу від цивільних середовищ до військового середовища (рис. 1).

*Рис. 1. Схема процесу реінтеграції ветеранів
(Джерело: складено автором)*

Військове та цивільні середовища є соціальними середовищами, які, своєю чергою, є однорідними наборами таких самих або схожих позицій та ролей, дій і мислення індивідів, інтеграція між якими відбувається через механічну солідарність (Штомпка, 2020). Тому військове середовище пов'язане з військовою діяльністю, і притаманне тим, хто залучений до служби у війську та виконує відповідні бойові завдання, а цивільні середовища — це всі ті середовища, які не пов'язані з військовою діяльністю; сюди можна віднести мистецьке, політичне, церковне та інші (Штомпка, 2020).

Також під час переходу від військового до цивільних середовищ відбувається й перехід від військової до цивільної культури. Культура ж у середовищах є набором схожих дій (звичаїв, традицій) та способів мислення (переконань, уподобань) їхніх представників (Штомпка, 2020). Цей набір схожих дій, переконань і способів мислення має й військова культура, якій притаманна дисципліна, наполеглива праця, патріотизм, відвага, честь і чесність, гордість за службу, пріоритет місії над особистими потребами, подолання труднощів, лідерство й наполегливість, особлива товарицькість і взаємна довіра між військовими, а також сувора система порядку, структури й тренувань, що формує унікальний спосіб життя, відмінний від цивільного середовища й культури в них (McCormick, Currier, Drescher, & Griffin., 2019). Цивільна ж культура притаманна для всіх цивільних середовищ й є більш гетерогенною системою цінностей, соціальних норм та практик, що суттєво різниться від уніфікованої військової культури. Відповідно, ветеран проходить не тільки перехід, а й процес асиміляції до тих дій (звичаїв, традицій) та способів мислення, притаманних цивільній культурі, з якої він раніше був дезінтегрований, і яка з часом стали для нього менш звичною через формування у нього військової ідентичності. Неасимільованість ветерана до цивільної культури може ускладнювати процес його соціальної реінтеграції в первинні групи (сім'ю, родичів, друзів) та вторинні групи (робочий колектив, громаду), у яких може домінувати саме цивільна культура. Тому забезпечення мікро-, мезо- та макрорівних можливостей для асиміляції ветерана до цивільної культури є важливою складовою успішного проходження процесу його соціальної реінтеграції та тих звичних практик, позицій та ролей, які ветеран мав до інтеграції у військове середовище.

Іншою важливою особливістю проходження ветераном процесу соціальної реінтеграції є те, що під час переходів між середовищами у ветерана змінюється його соціальна ідентичність, соціальні позиції та ролі, які він виконує у тому чи іншому середовищі/соціальних групах. Військову ж ідентичність можна розглядати як таку, що укорінена в повсякденних практиках,

характерних для військового середовища. Вивчення зміни ідентичності ветеранів є особливо важливим для розуміння соціальної реінтеграції, адже після завершення участі в бойових діях вони вже не є тими, ким були до входження у військове середовище, оскільки набувають нової ідентичності, сформованої через спільно пережитий досвід, наприклад участь у бойових діях.

Підсумовуючи, соціальна реінтеграція ветеранів є системним процесом, вивчення якого включає послідовний аналіз досвіду ветеранів з соціальної інтеграції, дезінтеграції, а також власне соціальної реінтеграції. Такий підхід дозволяє оцінити процес соціальної реінтеграції як системний та послідовний, вивчення якого неможливе без оцінки попереднього досвіду ветеранів до початку інтеграції у військове середовище, інтеграції у військове середовище, дезінтеграції з військового середовища, а також реінтеграції у цивільні середовища, з яких ветеран був дезінтегрований через початок служби у війську. На кожному з цих етапів важливо також розуміти досвід переходів між середовищами, процес асиміляції до військової та цивільної культури, трансформацію ідентичності ветерана, а також зміну його статусу, позицій та ролей у наслідок переходів. Отже, системність та рівневість процесу соціальної реінтеграції вказує на те, що даний процес є реляційним процесом, а отже вивчення соціальної реінтеграції ветеранів та її успішності не відбувається відокремлено від індивідуальних дій, взаємодії з близьким оточенням, взаємодії з вторинними групами, функціонування ветеранів у просторі а також взаємодії з інститутами та системами.

Список використаних джерел та літератури:

McCormick, W. H., Currier, J. M., Drescher, K. D., & Griffin, B. J. (2019). Military culture and post-military transitioning among veterans: A qualitative analysis. *Journal of Veterans Studies*, 4(2), 287–298.

Штомпка, П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства: [підручник: монографія]. Нове розширене видання. Львів: Колір ПРО.

Contact information:

Martyniuk Yevhen – PhD student, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences and Social Technologies, National University of «Kyiv-Mohyla Academy», ye.martyniuk@ukma.edu.ua

Serdyuk A.

National University of Kyiv-Mohyla Academy

Сердюк А.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

AGENT-BASED SIMULATING OF UKRAINIAN UNIVERSITIES ADAPTATION TO A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION **АГЕНТНА СИМУЛЯЦІЯ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ДО ПОВНОМАШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ**

Background: Russia’s full-scale invasion of Ukraine has severely disrupted the country’s higher education system, damaging infrastructure, displacing staff and students, and forcing institutions to rapidly adapt. Despite these challenges, Ukrainian universities have demonstrated resilience by relocating, switching to online education, and modifying academic procedures.

Purpose: To explore how Ukrainian universities, students, and faculty adapt to war-induced disruptions using an agent-based model that captures individual behaviors, institutional strategies, and systemic patterns under crisis conditions.

Methods: The study employed agent-based modeling (ABM) to simulate the behavior of students, teachers, and universities in a wartime context. The model was calibrated using official statistics and empirical studies from 2022–2024. Scenario analysis was used to assess the effects of ongoing war and policy changes, such as the removal of military deferment for students.

Results: The model reproduced major empirical trends, including drops in enrollment and staff numbers and patterns of stress-related dropout. Scenario analysis revealed that the war accounted for a 10% reduction in student numbers, while eliminating military deferment would cause an additional 6% decline. University performance declined under war intensity and recovered more slowly when relocation or online transitions occurred.

Conclusion: The results demonstrate that agent-based modeling is a valuable tool for analyzing crisis adaptation in higher education. Both external shocks (e.g., war) and internal policy changes (e.g., deferment rules) significantly affect system stability. Universities' survival depends on flexible adaptation strategies informed by simulation-based insights.

Keywords: agent-based modeling, Ukraine, war, organizational adaptation, simulation, higher education.

Russia's full-scale invasion of Ukraine has severely disrupted the country's higher education system. By early 2023, 167 institutions had been damaged and 24 destroyed (Zayachuk, 2024). Students and staff faced large-scale displacement: 20% of academic personnel at Zaporizhzhia Polytechnic were internally displaced or emigrated, while 5% of students suspended studies due to occupation and insecurity (Greshta et al., 2023). Despite this, Ukrainian universities, students, and faculty have shown remarkable resilience.

The war has created unstable conditions requiring constant adaptation to shifting dangers and policies. To simulate these dynamics among diverse actors in a system that never stabilizes, we use agent-based modeling (ABM). ABM captures complexity and continuous change, making it suitable for testing government policies—such as relocations or online education mandates—before implementation.

ABM, a generative social science method, models macro-level outcomes emerging from individual interactions (Epstein & Axtell, 1996). Agents are autonomous, governed by simple decision rules, and operate within environments shaped by local or network-based interactions (Epstein, 2008). ABMs emphasize dynamics over static outcomes, helping to reveal patterns traditional methods may miss.

They are especially valuable in understanding complex social processes, generating hypotheses, bounding outcomes, and testing policy in contexts with limited data or experimental access. However, ABMs face challenges: balancing simplicity and realism, validating with empirical data, modeling decision uncertainty, and scaling computationally (Collins et al., 2024; Lee et al., 2015; Gilbert et al., 2018).

The scientific problem this research addresses is how to model and understand the dynamic, interdependent behaviors of higher education institutions, students, and staff under conditions of armed conflict and policy uncertainty. The purpose of this research is to simulate and analyze how Ukrainian universities, students, and academic staff adapt to wartime disruptions and policy changes using an agent-based model calibrated with real-world data. Using real data to calibrate the model, we aim to explore future trends and test potential scenarios.

Model Description

Our model simulates Ukraine's higher education system following the full-scale Russian invasion of February 24, 2022, using NetLogo 6.4.0. It incorporates real parameters: 314 universities, an average of 3,090 students per university, and a student-to-teacher ratio of 7.23.

Agents include students, teachers, and universities. Students have demographic, academic, and psychological attributes. They apply to universities, may drop out under stress (with special thresholds for military-age males), study abroad, return as stress decreases, and graduate. Teachers have

professional and psychological traits; they seek employment, may resign under stress, face layoffs during downsizing, and experience skill decay. Universities vary by location, quality, capacity, infrastructure damage, and operational mode. They assess local risk, manage faculty stress, relocate under threat, merge when damaged, switch to online teaching, expel students, fire staff, or shut down.

The environment represents Ukraine with a shifting frontline, city network (20–24 cities, minimum spacing), and regional war intensity tied to frontline distance. Big cities are marked red, home cities cyan. Universities are pentagons sized by student count: blue (normal), red (damaged), violet (merged), turquoise (relocated). Students are green (idle), yellow (abroad), or hidden (enrolled); expelled or dropped-out students appear near former institutions. Teachers are orange (unemployed) or hidden (employed).

The simulation starts in September 2022, progressing one day per tick. War intensity fluctuates with a sine wave. The academic calendar includes September/February admissions, June/December graduations, expulsions after exams (February/June), and quarterly dropout checks. Academic progress updates monthly (Bachelor's: 4 years; Master's: 2; PhD: 4). The model is calibrated with empirical data from 2022–2024.

Adaptation Strategies

All agents operate under environmental impact where war intensity, proximity to the frontline, and damage to their university facilities significantly impact stress levels and overall functioning. Some environmental events like air raids trigger immediate adaptation reactions such as forced online transitions and stress spikes. Other environmental demands like bureaucratic and regulatory changes generate secondary adaptation via higher stress levels. Students adapt to war conditions through **mobility decisions** (going abroad or returning) based on stress thresholds and safety considerations. Military-age males exhibit extra university persistence due to **conscription avoidance motivation**. Students' academic performance deteriorates when stress exceeds certain thresholds, with recovery occurring at variable rates depending on environmental conditions. Teachers respond to high stress by potentially **quitting their positions**. Their teaching effectiveness diminishes under sustained stress, with skill deterioration occurring when stress exceeds 60%.

Universities adapt to safety threats through **relocation** and **switching to online** education mode. When facing physical damage, they implement **rebuilding** efforts or **relocation** strategies. Enrollment challenges trigger **faculty layoffs**, institutional **closures**, or **mergers** with other universities. Poor student performance leads to **expulsion** policies, while faculty overcapacity results in **faculty layoffs**.

Calibration with Real-World Data

Our model's parameters were calibrated using Ukrainian higher education studies during the full-scale Russian invasion and statistical information provided by the State Statistics Bureau.

On the university level, calibrated parameters include the student-teacher ratio of 7.23 (SSSU, 2024) and program distribution of 71% bachelor's, 25% master's, and 4% doctoral programs (Eurydice, 2023). The monthly infrastructure recovery rate after a missile attack or war-induced damage was set to 33% (Porkuian et al., 2023). Transition to an online mode of study is triggering at 40% of the local risk with a quality impact of -15%. University relocation has a 20% impact on quality (Zayachuk, 2024; Galynska & Bilous, 2022).

On the level of student and teacher agents, we calibrated stress impacts of 0.4 for students and 0.65 for teachers, with performance declining at 10% and 5% per stress point above 60, respectively (Tsybuliak et al., 2024b; Polyvianaia et al., 2025a). The student dropout threshold was set at 52% based on PHQ-9 scores, while the return-to-study threshold was calibrated at 35%, and the recovery rate at 7.5% monthly (Polyvianaia et al., 2025b; Kurapov et al., 2024). For teachers, the dropout threshold was 60%, with slower recovery at 15% per six months (Tsybuliak et al., 2024a).

Model Validation via Reproducing Real-world Patterns

Due to limited empirical research on the mechanisms linking war, stress, and education, our model validation relies primarily on visualization. This allows us to detect patterns and unexpected behaviors when data is scarce. We ran the model 30 times under medium parameter settings (314 universities, air-raid intensity 3 or 5, regulation intensity 3 of 5), simulating three years (1080 ticks). Results were compared to empirical data (Fig. 1).

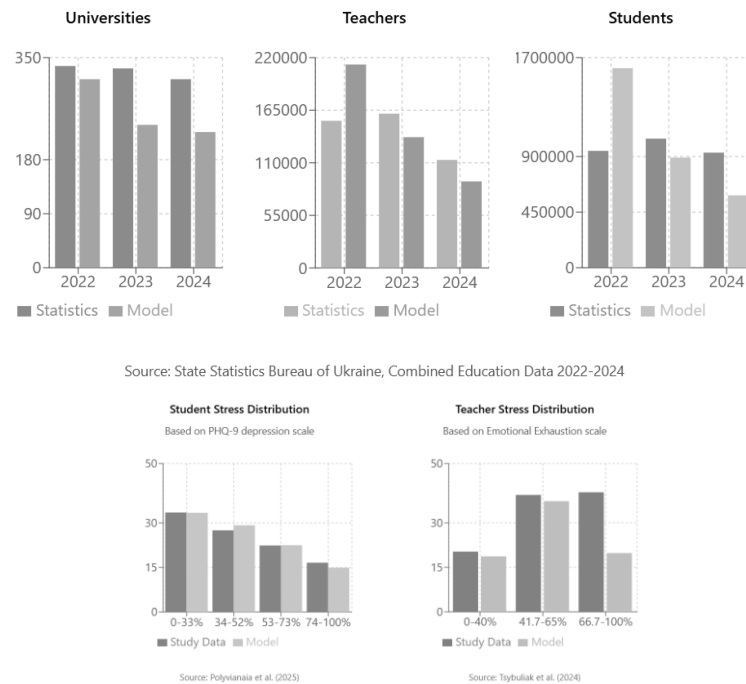

Figure 1: War-induced Changes in Ukrainian Higher Education Institutions and Stress Level: Research Data versus Model Output

The model demonstrates **moderate validity**, capturing key trends such as declining university numbers, shifts in enrollment, and reduced academic staff by 2024. It closely replicates student stress distribution patterns across all categories (0–33%, 34–52%, 53–73%, 74–100%).

However, discrepancies remain. The model overestimates the pace and severity of decline, indicating a need to adjust resilience parameters. It misses the temporary rise in 2023 teaching staff and Master's enrollment, suggesting gaps in adaptation mechanisms. It also underestimates high teacher stress (19.8% in the model vs. 40.3% in data), pointing to calibration needs.

Given data constraints and the model's exploratory aim—understanding adaptation in wartime higher education—these results are promising.

To explore the effects of war and conscription policies, we ran three scenarios:

1. **Baseline** (2022–2024): Simulates actual wartime conditions.
2. **No War**: War intensity and air raids set to zero to simulate sudden peace.
3. **No Deferment**: War continues, but student deferments are removed to isolate military service effects.

Each scenario was run 30 times over two years (except Baseline: three years). Results diverged significantly:

- **Enrollment** dropped 46% in the Baseline, 41% in No War (1.02 million students), and 52% in No Deferment (839,000 students).

- **Academic performance** improved slightly in all cases, especially in No Deferment.

- **Stress levels** fell over time across scenarios: about one-third of students had moderate stress in 2022, but by 2023 most remaining students reported low stress.

Results and Discussion

Our model shows that both war conditions and military deferment policies significantly affect Ukraine's higher education system. The war alone accounts for a 10% drop in student numbers, while removing student exemptions from military service would cause an additional 6% decline.

We developed an agent-based model in NetLogo 6.4.0 to simulate how Ukrainian universities, students, and staff adapt to full-scale war. The model, calibrated with real data for 314 institutions, incorporates stress, infrastructure damage, policy changes, and academic cycles. Validation against empirical data confirmed its ability to capture key trends, though it slightly overestimates the pace of change and underestimates staff stress levels.

Scenario analysis highlights the combined impact of conflict and policy decisions on enrollment and institutional stability. These findings underscore the importance of resilience-building strategies and careful policy design during wartime.

Future research will focus on better calibration using additional qualitative and quantitative study. Sensitivity analysis will also help to determine factors and their combinations that can reduce negative effects of the war on the Ukrainian higher education system.

List of sources and references:

- Collins, A., Koehler, M., & Lynch, C. (2024). *Methods That Support the Validation of Agent-Based Models: An Overview and Discussion*. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 27(1), 11. <https://doi.org/10.18564/jasss.5258>
- Epstein, J. M. (2008). Why Model? *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 11(4)12. <https://www.jasss.org/11/4/12.html>
- Epstein, J. M. (2008). *Why Model? Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 11(4)12. <https://www.jasss.org/11/4/12.html>
- Epstein, J. M., & Axtell, R. L. (1996). *Growing Artificial Societies: Social Science from the Bottom Up*. MIT Press.
- Epstein, J. M., & Axtell, R. L. (1996). *Growing Artificial Societies: Social Science from the Bottom Up*. MIT Press.
- Eurydice. (2023). Higher education - Ukraine. European Union. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/ukraine/higher-education>
- Galynska, O., & Bilous, S. (2022). Remote learning during the war: Challenges for higher education in Ukraine. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 1(5), 1–6. <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220105.01>
- Gilbert, N., et al. (2018). *Computational Modelling of Public Policy: Reflections on Practice*. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 21(1), 14. <https://doi.org/10.18564/jasss.3669>
- Greshta, V., Shylo, S., Korolkov, V., Kulykovskiy, R., & Kapliienko, O. (2023). Universities in times of war: Challenges and solutions for ensuring the educational process. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 80–86. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.10](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.10)
- Klusmann, U., Richter, D., & Lüdtko, O. (2016). Teachers' emotional exhaustion is negatively related to students' achievement: Evidence from a large-scale assessment study. *Journal of Educational Psychology*, 108(8), 1193–1203. <https://doi.org/10.1037/edu0000125>
- Kurapov, A., Martseniuk, O., Ivankova, I., & Volkova, N. (2024). Impact of war on Ukrainian university students and personnel: A repeated cross-sectional study. *Journal of Loss and Trauma*. <https://doi.org/10.1080/15325024.2024.1234567>
- Lee, J.-S., et al. (2015). *The Complexities of Agent-Based Modeling Output Analysis*. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 18(4), 4. <https://doi.org/10.18564/jasss.2897>

Polyvianaia, A., Martseniuk, O., Makarenko, O., et al. (2025a). Impact of mental health on academic performance of Ukrainian university students during wartime. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. <https://doi.org/10.1007/s00127-025-02867-7>

Polyvianaia, A., Yachnik, Y., Fegert, J. M., Sitarski, E., Stepanova, N., & Pinchuk, I. (2025b). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry*, 25(236). <https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1>

Porkuian, O., Tselishchev, O., Halhash, R., Ivchenko, Y., & Khandii, O. (2023). Twice displaced, but unconquered: The experience of reviving a Ukrainian university during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 98–105. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.12](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.12)

State Statistics Service of Ukraine. (2024). Demographic and social statistics/Education. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_e/osv.htm

Tsybuliak, N., Lopatina, H., Popova, A., Shevchenko, L., & Suchikova, Y. (2024). Burnout and migration of Ukrainian university academic staff during the war. *SAGE Open*, 14(3), 1–16. <https://doi.org/10.1177/21582440241279137>

Tsybuliak, Natalia and Popova, Anastasia and Lopatina, Hanna and Shevchenko, Liudmyla and Suchikova, Yana, Factors Influencing Burnout in Ukrainian Academic Staff During Full-Scale War. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4913025>

Zayachuk, M. (2024). Ensuring quality higher education in Ukraine in times of war. *Journal of Adult and Continuing Education*, 31(1), 137–157. <https://doi.org/10.1177/1477971424123452>

Contact information:

Serdyuk Artem – PhD student of the Sociology Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy, a.serdiuk@ukma.edu.ua

Yatsyshyn U.

Lviv Polytechnic National University

Яцишин У.

Національний університет «Львівська політехніка»

UNIVERSAL DESIGN OF LEARNING AS A TOOL FOR ENSURING INCLUSIVENESS AND ACCESSIBILITY OF HIGHER EDUCATION УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН НАВЧАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ТА ДОСТУПНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Background: Universal Design for Learning at the university is important because it contributes to the creation of an inclusive and accessible educational environment for all students, taking into account their different needs and capabilities. In the context of the war in Ukraine, when many people have been traumatized and displaced, UDL becomes especially relevant to ensure equal access to quality education for the most vulnerable students. The implementation of the UDL helps the university to become more resilient and adaptive to new challenges, providing quality education for all, regardless of their life experience.

Purpose: to analyze the principles of Universal Design for Learning and to study the activity of the Ministry of Education and Science of Ukraine in implementing the principles of UDL in higher education institutions.

Methods: Method of analysis, methods of theoretical exploring and document analysis.

Results: There is a certain disconnect between the progressive principles of UDL and the current level of their reflection in Ukrainian higher education regulations. Although there are provisions in the

legislation to ensure inclusiveness and accessibility, specific mechanisms and details of implementing the principles of the UDL, such as flexibility in the presentation of information, modes of action and student involvement, often remain at the level of recommendations or general provisions rather than clear requirements or standards.

Conclusion: Implementing Universal Design for Learning in Ukrainian universities is a key approach to creating an inclusive and accessible educational environment. The application of the principles of UDL not only helps to take into account the diverse needs of students, but also increases the sustainability and adaptability of the higher education system to modern challenges. Ukraine is just starting to work in this direction, developing guidelines for educational institutions of different levels, but the legislative framework needs to be improved. It is also important to revise university budgets to take into account the need to prepare an accessible educational environment for different students and to train staff on the principles and practices of UDL.

Keywords: Universal Design for Learning, educational environment, accessibility of higher education, inclusion.

Концепція Універсального дизайну навчання (УДН) (англійською Universal Design for Learning - UDL) виникла у 1984 році як результат роботи дослідників з Гарвардської школи післядипломної освіти Девіда Роуза та Енн Мейер, які шукали засоби зробити освіту доступнішою для всіх учнів. Роуз та його колеги з Центру прикладних спеціальних технологій (Center for Applied Special Technologies - CAST), некомерційної організації з досліджень та розробок у сфері освіти, продовжили розвивати цю концепцію на початку 1990-х років (Wason, 2014). У ситуації, коли типова навчальна програма розроблена для однорідної групи учнів і не здатна задовольнити їхні різні потреби, що покладає тягар на учнів адаптуватися до негнучких навчальних програм та на викладачів створювати персоналізовані до потреб кожного учня матеріали, УДН сприяє розробці та впровадженню гнучкої, адаптивної навчальної програми, матеріалів, методів і оцінювання, щоб надати всім учням можливість доступу, участі та прогресу, зменшуючи бар'єри для навчання (Ralabate, 2011). Роуз визначив філософію УДН як «чіткі цілі, гнучкі засоби, на відміну від чітких цілей та обмежених засобів, які зазвичай мають школи» (Цит. за: Wason, 2014).

УДН побудовано на принципах універсального дизайну - концепції, що виникла на початку 1970-х років, запропонованої архітектором Рональдом Мейсом з Університету штату Північна Кароліна, який мав на меті створити середовище, доступне для людей з будь-якими фізичними можливостями, без необхідності адаптації чи спеціалізованого дизайну. Цей підхід еволюціонував від фокусу на безбар'єрному дизайні, спочатку зосередженому на архітектурному середовищі, до ширшого бачення доступного дизайну, застосовного до всіх аспектів життя (Burgstahler, 2008).

УДН - це освітня концепція, розроблена для того, щоб зробити навчання доступним для студентів з різними потребами та здібностями. Вона зміщує акцент з «виправлення» учнів на адаптацію навчальної програми для кращого навчання всіх учнів, особливо тих, хто має інвалідність. Принципи УДН зосереджені навколо трьох ключових сфер: залучення, репрезентація, дія та самовираження. Принципами УДН є (7 з них узяті з принципів універсального дизайну і два додано у відповідності до потреб навчання): 1) рівноправне використання (навчальний план має бути розроблений таким чином, щоб бути корисними і доступними для людей з різними здібностями); 2) гнучкість у використанні (навчання має бути побудоване з урахуванням широкого діапазону індивідуальних здібностей, що передбачає вибір способів та методів роботи); 3) простота та інтуїтивна зрозумілість (навчання має бути побудовано в простій і зрозумілій формі, незалежно від досвіду, знань, мовних навичок та рівня концентрації студента; потрібно усувати непотрібну складність); 4) сприйнятна інформація (навчання має бути розроблено таким чином, щоб необхідна інформація ефективно доносилася

до студента, незалежно від умов навколишнього середовища або сенсорних здібностей студента); 5) допустимість помилок (викладання має передбачати варіативність індивідуального темпу навчання та набуття студентами необхідних навичок); 6) невисокі фізичні зусилля (навчання має бути розроблено таким чином, щоб мінімізувати несуттєві фізичні зусилля і забезпечити максимальну увагу до навчання); 7) розмір і простір для доступу та використання (навчання має бути розроблено з урахуванням відповідних розмірів і простору для доступу, досяжності, маніпуляцій і використання приміщень і приладів, незалежно від розміру тіла, постави, мобільності та комунікативних потреб студента); 8) спільнота студентів (навчальне середовище має сприяти взаємодії та спілкуванню між студентами, а також між студентами та викладачами); 9) навчальний клімат (навчання має бути розроблене таким чином, щоб бути доброзичливим та інклюзивним, високі очікування покладати на всіх студентів) («Introduction to Universal Design in Higher Education», 2013, с. 10-11).

Відповідно до вищезазначених принципів, для застосування УДН у навчальному процесі закладу вищої освіти рекомендовано: надавати цифрові або онлайн конспекти, підручники та матеріали, щоб студенти могли скористатися індивідуальними допоміжними технологіями для їх опрацювання (традиційно, екранні зчитувачі, збільшення тощо); застосовувати лекції з візуалізацією, групові вправи, обговорення, онлайн-дошки для різних стилів навчання; надавати детальні критерії оцінювання для іспитів, робіт, проєктів; розробляти навчальні програми з вичерпною інформацією та посібники для виконання складних завдань; структурувати курсові проєкти з можливістю здачі окремих компонентів для зворотного зв'язку; пропонувати онлайн-вправи на додаток до аудиторних занять; у невеликих аудиторіях розсаджувати студентів по колу для кращої видимості доповідачів; сприяти спілкуванню між студентами (дискусійні групи, чати); встановлювати особистий зв'язок зі студентами та застосовувати мотиваційні стратегії; зазначати в плані курсу необхідність поваги до розмаїття та заохочувати обговорення індивідуальних навчальних потреб з викладачем («Introduction to Universal Design in Higher Education», 2013, с. 13-14).

Міністерство освіти та науки України звертає увагу на необхідність створення інклюзивного середовища для тих, хто навчається на всіх рівнях освіти. Вносяться зміни у законодавство, проводяться зустрічі та круглі столи для обміну досвідом, розробляються рекомендації для закладів освіти. Проте опитувань стосовно доступності навчання у закладах вищої освіти, або результатів моніторингів з цього питання на веб-сайті Міністерства немає (або вони недоступні для ознайомлення). Вартує зазначити, що поняття «універсальний дизайн» у Законі України «Про вищу освіту» зустрічається лише в контексті відповідності вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами будівель та приміщень закладів освіти (Про вищу освіту, ст.70, п.2). У Законі України «Про освіту» «універсальний дизайн у сфері освіти - дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну» (Про освіту, ст.1, п.28), а також кілька разів згадується необхідність організації навчального процесу «з урахуванням принципів універсального дизайну та/або розумного пристосування».

На веб-сайті Міністерства можна ознайомитися із Звітом за результатами моніторингу з метою популяризації кращих освітніх практик інклюзивної освіти в Україні та подальшої інтеграції в систему освіти (2024). Тут акцент зроблений на інклюзивному навчанні. Зокрема для закладів вищої освіти рекомендовано застосовувати комплексний підхід, що охоплює такі ключові аспекти: 1) забезпечення доступності, що включає створення умов для безперешкодного навчання, що включає надання спеціалізованих навчальних інструментів та ресурсів, а також персоналізованої підтримки для кожного студента з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю; важливим є формування безбар'єрного фізичного простору, що передбачає

адаптовані будівлі, обладнання та необхідні ресурси; крім того, передбачається виділення фінансових засобів на модернізацію навчального закладу для задоволення індивідуальних потреб студентів в інклюзивному середовищі та створення спеціалізованих підрозділів, відповідальних за цю сферу; 2) адаптацію навчальних ресурсів, що включає розробку та застосування навчальних матеріалів, що враховують різноманітні потреби студентів, зокрема через використання альтернативних форматів подання інформації, таких як аудіозаписи або збільшений розмір шрифту; 3) індивідуалізоване навчання, яке включає застосування педагогічних стратегій, що беруть до уваги унікальні освітні потреби та потенціал кожного студента, з метою забезпечення максимально ефективного навчального процесу.

У 2024 році листом МОН до керівників департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних (військових) адміністрацій запропоновано методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти. В додатку до цього листа містяться «Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладі вищої освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків з дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп». Відповідно до документу, діяльність закладу вищої освіти зі створення інклюзивного середовища має ґрунтуватися на принципах: поваги до гідності та самостійності особистості; рівності можливостей та гендерної рівності; толерантності та відсутності дискримінації; відкритості, гнучкості й повного залучення; поваги та прийняття особливостей осіб з особливими освітніми потребами; забезпечення архітектурної, інформаційної, освітньої та соціальної доступності; поваги до індивідуальності та здібностей; інноваційності та впровадження найкращих практик; дотримання стандартів якості; узгодженості дій; безперервності інклюзивної освіти; індивідуалізації навчання та гармонійного розвитку; залучення до суспільства та підготовки до професійної діяльності.

Фізичний та освітній простір закладу освіти має бути організовано з урахуванням принципів універсального дизайну та розумного пристосування для задоволення потреб усіх учасників освітнього процесу та відвідувачів. Доступність, ключовий принцип універсального дизайну, охоплює архітектуру, транспорт, інформацію та освітні послуги, включаючи ІКТ (згідно зі статтею 9 Конвенції ООН). В освітній діяльності доступність забезпечується шляхом адаптації до потреб учасників через зміну подання матеріалу (без зміни суті), умов виконання завдань та методів навчання. Додатково можуть застосовуватися: гнучкий темп навчання, альтернативні формати матеріалів, неофіційні канали комунікації для повторення та роз'яснень. Рішення про таку адаптацію приймає заклад вищої освіти (Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладі вищої освіти, 2024).

Запропоновано також спланувати комплекс заходів, спрямованих на: внесення змін до розкладу, форм та форматів освітнього процесу; активне впровадження міждисциплінарності та персоналізованих освітніх траєкторій для максимального врахування індивідуальних потреб і потенціалу кожного студента; забезпечення варіативності навчальних методик, орієнтованих на різні способи сприйняття, засвоєння та відтворення інформації здобувачами освіти; перегляд і модернізацію методів, методик та підходів до викладання; забезпечення адміністративної гнучкості, пошук та впровадження дієвих управлінських рішень; цілеспрямовану підготовку науково-педагогічних працівників, викладачів та адміністративного складу закладу вищої освіти для усвідомлення важливості та оволодіння способами ефективного впровадження новітніх освітніх методик і допоміжних технологій у повсякденну діяльність університету; надання всебічної підтримки всім учасникам освітнього процесу (Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладі вищої освіти, 2024).

Для ефективною інклюзії заклад вищої освіти може запровадити спеціальний супровід, створивши відповідний підрозділ підтримки студентів з особливими освітніми потребами (центр,

відділ тощо) у межах штатного розпису, залучаючи інших фахівців та волонтерів. Спеціальний супровід може включати допомогу в організації навчання, розробку та моніторинг індивідуальних планів, індивідуальні консультації, психологічну та педагогічну підтримку під час навчання, а також створення умов для соціальної та побутової підтримки, інформації та допомоги з гуртожитком, технічними засобами реабілітації (Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладі вищої освіти, 2024).

Проте вартує кілька слів сказати про проблеми, з якими може стикатися заклад вищої освіти під час впровадження УДН. Перше - це обмежені ресурси. УДН включає закупівлю та підтримання функціонування низки технічних засобів, які мають допомагати студентам з різними особливими освітніми потребами, а також розробку методичних матеріалів у різному форматі. Друге - це брак розуміння переваг і особливостей УДН серед викладачів, адміністративного та навчально-допоміжного персоналу і керівництва закладу освіти. Проведення навчальних курсів, тренінгів, семінарів з цього питання потребуватиме виділення додаткових витрат коштів та часу. Третє - це інерційність освітньої системи. Традиційні підходи до викладання, що глибоко вкорінені в академічній культурі, можуть чинити опір змінам. І нарешті - недостатня кількість чітких державних нормативних документів або положень і рекомендацій закладів освіти, що регламентують та стимулюють впровадження УДН. Немає чіткого розуміння, як на практиці впроваджувати принципи УДН.

Отже, як ми побачили, концепція УДН ґрунтується на наукових уявленнях про те, як люди навчаються, з акцентом на гнучкість і персоналізацію навчального середовища. Прийнявши принципи Універсального дизайну навчання, заклади вищої освіти можуть створити інклюзивне та досьупне середовище, де кожен студент може успішно навчатися, тим самим підвищуючи зацікавленість, мотивацію до навчання та загальні результати навчання.

Список використаних джерел та літератури:

Звіт за результатами моніторингу з метою популяризації кращих освітніх практик інклюзивної освіти в Україні та подальшої інтеграції в систему освіти. (2024). Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Bezbarjernist/2024/09/10/zvit-za-rezultatamy-monitorynhu-z-metoyu-populyaryzatsiyi-krashchykh-osvitnikh-praktyk-inklyuzyvnoyi-osvity-10092024.pdf>

Про вищу освіту, Закон України № 1556-VII (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

Про освіту, Закон України № 2145-VIII (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрних освітніх послуг у закладі вищої освіти з урахуванням потреб людей з порушеннями мови, слуху, комунікації, руху, батьків з дітьми, людей старшого віку та інших суспільних груп. *Методичні рекомендації щодо запровадження безбар'єрності освітніх послуг у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти* (лист МОН України №6/668-24 від 04.09.2024 року) <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66d/850/0f5/66d8500f5d232894940546.pdf>

Bacon, K. (2014, 14 січня). *Harvard Graduate School of Education*. How a little idea called Universal Design for Learning has grown to become a big idea — elastic enough to fit every kid. <https://www.gse.harvard.edu/ideas/ed-magazine/14/01/all-along>

Burgstahler, S. E., (2008). Universal design in higher education. In S. E. Burgstahler & R. C. Cory (Eds.), *Universal design in higher education: from principles to practice*. Cambridge, MA: Harvard Education Press. <https://www.researchgate.net/publication/230853086> Universal design in education Principles and applications

Introduction to Universal Design in Higher Education. (2013). У S. E. Burgstahler (Ред.), *Universal Design in Higher Education. Promising Practices* (с. 9–14). University of Washington. https://www.washington.edu/doi/sites/default/files/atoms/files/Universal%20Design%20in%20Higher%20Education_Promising%20Practices.pdf

Ralabate, P. K. (2011). Universal Design for Learning: Meeting the Needs of All Students. *The ASHA Leader*, 16(10), 14–17. <https://doi.org/10.1044/leader.fr2.16102011.14>

Contact information:

Yatsyshyn Uliana – associate professor of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, uliana.v.yatsyshyn@lpnu.ua

Golikov A.

V. N. Karazin Kharkiv National University

ГОЛІКОВ О.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

HOLIDAYS IN TIMES OF SOCIAL TURBULENCE: BETWEEN THE SACRED AND THE SECULAR

СВЯТО В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ: МІЖ СВЯТИМ І СВІТОМ

Background: In times of social turbulence, holidays—traditionally perceived as stabilizing "threads" weaving the social fabric—face paradoxical transformations. While they historically functioned as mechanisms of cohesion through rituals and symbols, periods of crisis (e.g., war, revolution, or economic collapse) destabilize their role, turning them into contested arenas where sacred and profane meanings collide. Ukraine's ongoing full-scale war exemplifies this dynamic: traditional holidays (e.g., Christmas, Easter) compete with new forms of sacrality (memorial events, protests), while state narratives vie for symbolic dominance over collective memory. Despite extensive research on holidays as sociocultural phenomena, their function during upheaval remains underexplored, particularly in contexts where social "magma" (Castoriadis) erupts, old institutions crumble, and new identities emerge.

Purpose: to analyze the transformation of holidays in socially turbulent contexts, focusing on Ukraine, and to identify how they evolve from tools of consensus into battlegrounds for symbolic power, identity redefinition, and collective trauma negotiation.

Methods: a theoretical analysis integrating sociological frameworks (Durkheim's sacred / profane, Luhmann's communication systems), philosophical concepts (Agamben's "bare life", Eriksen's "tyranny of the moment"), and cultural anthropology (rituals, myths). Case studies from contemporary Ukraine illustrate key mechanisms of holiday adaptation, deformation, and reinterpretation.

Results: Seven transformation scenarios were identified: preservation/innovation (e.g., shifting Christmas to December 25 as a political-religious act); deformation (e.g., International Women's Day reframed to honor female soldiers); ghettoization (e.g., Soviet-era holidays); cancellation (e.g., replacing Victory Day with Remembrance Day); destruction; reinterpretation (e.g., Ivan Kupala reinvented as a symbol of resilience); hybridization (e.g., merging Defender's Day with Orthodox Pokrova traditions).

Key trends include the rise of emotionally charged, war-contextualized rituals (candlelight vigils, virtual memorials) and the struggle over symbols (e.g., replacing Soviet-era ribbons with national motifs). Holidays increasingly serve as tools for negotiating collective trauma (Alexander) and asserting sovereignty over "bare life" (Agamben).

Conclusion: in turbulent times, holidays transcend their traditional role, becoming dynamic instruments for social survival, identity reinvention, and resistance. They reflect and amplify societal fractures while offering avenues for reclaiming agency. Ukraine's experience demonstrates that sacred practices are never static—they are perpetually (re)created, with crises acting as catalysts for reinvention. Further research should explore long-term impacts on social cohesion and generational memory.

Keywords: holiday transformation, social turbulence, collective trauma, symbolic power, ritual adaptation, wartime identity, Ukraine.

Свято завжди було тимчасовим порушенням звичайного порядку речей – моментом, коли священне вторгається в профанний світ, розриваючи тканину повсякденності. Але що відбувається з цим "розривом" у часи соціальних потрясінь, коли самі основи суспільного порядку починають тремтіти? Коли стабільність ритуалів розбивається об гострі краї реальності, а традиційні символи вступають у боротьбу з новими, більш актуальними формами сакрального?

Свята – ці невидимі «нитки», що зшивають соціальну тканину в єдине ціле – ніколи не були простими календарними мітками та маркерами. Вони завжди виконували роль соціальних стабілізаторів: через ритуали та символи суспільство «нагадувало» собі, хто воно є, звідки прийшло і куди прямує, та й взагалі нагадувало про себе своїм членам. Але що стається з цими нитками, коли сама тканина починає розпадатися під тиском війн, революцій, економічних колапсів? Коли свято із механізму консолідації перетворюється на поле боротьби за право визначати, що сакральне, а що – профанне?

Актуальність дослідження криється в самій сутності та змісті сучасних соціальних процесів. Сьогодні, коли світ нагадує киплячий котел – від глобальних конфліктів до культурних розколів – зрозуміти трансформацію свят стає ключем до розгадки більш глибоких механізмів соціальних змін. Україна, яка переживає глибоку ідентичнісну та ціннісну кризу під час повномасштабної війни, є ідеальним прикладом такого процесу. Тут традиційні свята (як Різдво чи Великдень) стикаються з новими формами сакрального (меморіальні акції, протести), а державні наративи про минуле і майбутнє ведуть запеклу боротьбу за символічний простір.

Проблемна ситуація полягає в тому, що попри численні дослідження свят як соціокультурних феноменів, їхня роль у періоди соціальної турбулентності залишається недостатньо вивченою. Більшість теорій (від Е. Дюркгейма до М. Еліаде) аналізують свята в стабільних умовах, де вони виконують функцію "соціального клею". Однак коли суспільство потрапляє в стан "магми" (К. Касторіадіс), коли старі інституції руйнуються, а нові ще не сформовані, свято перестає бути інструментом стабільності. Воно стає ареною конфлікту між різними версіями священного, інструментом травматичної пам'яті (Дж. Александер), способом виживання у стані "голого життя" (Дж. Агамбен), тактикою у протистоянні стратегіям (М. де Серто). Саме ця динаміка – перехід від стабілізації до боротьби – потребує системного аналізу.

Мета дослідження – розкрити механізми трансформації свят в умовах соціальної турбулентності, з'ясувати, як вони із інструментів консенсусу перетворюються на поля символічних битв, і визначити, які сценарії їхньої еволюції можливі в таких умовах.

Дослідницькі завдання:

1. Проаналізувати ключові аспекти свят в умовах соціальних криз (зокрема, концепції колективної травми, "голого життя", тиранії моменту).
2. Визначити ключові сценарії трансформації свята: від адаптації до руйнації.
3. Дослідити, як символи, ритуали та міфи переосмислюються під тиском зовнішніх обставин.
4. З'ясувати, яку роль у цих процесах відіграють держава, суспільство та інституції.
5. Продемонструвати ці механізми на прикладах сучасної України.

Основна гіпотеза ґрунтується на ідеї, що свято в умовах турбулентності втрачає функцію стабілізатора і стає індикатором соціальної кризи (відображаючи розколоти в суспільстві), інструментом перезавантаження ідентичності (через реінтерпретацію символів), полем боротьби за владу (де різні агенти намагаються нав'язати свої наративи). Але цей процес супроводжується опором: частина суспільства все ще сприймає старе свято як "своє", тоді як інші вимагають нових форм пам'яті. Таке «зіткнення магматичних потоків» потребує істотного переосмислення самого феномену свята.

Методологічна основа дослідження поєднує: соціологічний аналіз (теорії Е. Дюркгейма, К. Касторіадіса, Н. Лумана); культурну антропологію (концепції міфу, ритуалу, символу); філософські підходи (Агамбен про стан винятку, Еріксен про тиранію моменту). **Практична значущість:** розуміння цих механізмів допомагає передбачити, як змінюються суспільні настрої під час криз, як ефективно працювати з колективною пам'яттю та уникати маніпуляцій з боку політичних сил. Для України, яка зараз активно перевизначає себе, це питання є не просто теоретичним. Отже, цей текст – спроба зазирнути за куліси святкових фасадів, щоб зрозуміти: що насправді відбувається, коли суспільство, немов фенікс, спалахує новими формами священного серед руїн старого світу.

"Пропалина" в соціальній тканині: коли святе виходить з-під контролю

Свято — це не просто календарна подія, а аномальна зона в раціонально організованому соціальному просторі. Воно метафоризується як "пропалина" — тимчасовий розрив у повсякденності, через який у світ профанного «проривається» священне. Ця «пропалина» є слідом магматичного прориву "священного" за Емілем Дюркгеймом (Durkheim, Cladis, Cosman 2008). В такому світлі свято постає як механізм підтримки колективної солідарності за рахунок специфічності гетеротопії за М. Фуко (Foucault 2012) як "іншого простору", де (тимчасово і тим просторово) скасовуються «звичайні» правила. Гетеротопічність стосується і гетерохронності, що дозволяє соціологічно, а не етнографічно чи антропологічно, побачити феноменологію міфу М. Еліаде (Eliade 1963), в оптиці якої свято онтологізується як відтворення міфічного часу, акт сакрального (пере)встановлення світу.

Однак ключова відмінність між святом у стабільних і кризових умовах полягає в тому, що в періоди соціальної турбулентності ця "пропалина" стає неконтрольованою, оспорюваною, дискусійною, атакованою, причом як сувереном (за Дж. Агамбеном (Frost 2025)), так і «конкурентною» пропалиною, альтернативним міфом, інакшими інтерпретаціями. Замість чітко врегульованого ритуалу (наприклад, офіційного параду, фреймованої практики, відрегульованого та номенклатурного апарату символів) виникає конкуренція між різними формами священного — державними, альтернативними, протестними, комерційними, андерграундними, субкультурними, архаїчними, експериментальними.

У стабільні часи свято практикується та функціонує як відрегульований (а іноді й зарегульований) механізм: приходить у визначені дати, (від)творює заздалегідь знайомі та банальні у своїй зручності (і зручні у своїй банальності) ритуали, підтверджує та ре актуалізує звичні символи. Наче старий і надійний годинник, воно відміряє час, надаючи йому передбачувану структуру. Але в періоди кризи цей механізм ламається.

І якщо розуміти свято дюркгейміанськи як спосіб підтримки колективної солідарності, то в періоди розколу чи турбуленції для самого суспільства, в моменти кризи чи руйнації старих форм ідентичності та символічних континуумів свято перестає бути просто інструментом консолідації. Воно стає полем битви, де змагаються різні версії священного, різні «потоки магми» (за К. Касторіадісом (Adams 2022)). «Магматичний» стан соціальності передбачає втрату сил старих інституцій та виривання з глибин колективної (не)свідомості нових символів, практик, дискурсів, речових втілень, врешті-решт – нових форм спільності.

В цьому магматичному зіткненні може відбуватися як контамінація свят (як це відбулося часто-густо з язичницькими святами в процесі хрещення Русі чи в більшовицькій реінтерпретації дореволюційного календаря), так і «захливання» одного потоку іншим, так і «розмежування» «просторів впливу» та «фіксації соціальних форм» двома потоками соціальної магми як хаотичного потоку колективних уявлень, які в періоди кризи вириваються на поверхню.

Але самий факт конкуренції «магматичних потоків» означає, що традиційні свята (наприклад, релігійні) втрачають монополію на сакральність, а нові форми (меморіальні акції, протести, флешмоби) стають носіями нового, і часто-густо сильнішого (або принаймні свіжішого, актуальнішого, затребуванішого конкретними соціальними групами чи носіями поточної влади) емоційного «заряду».

В Україні ці процеси відбувається особливо яскраво та бурхливо. Війна у поєднанні з трансформаціями суспільства, соціокультурними зсувами, «скасуваннями» попередніх версій історії у виконанні владних агентів – все це не просто змінило календар, це переписало та реінтерпретувало саму логіку святкування. Урочистості поєднуються з актами спротиву, релігійні вибори та смисли «переплелися» з політичними. Навіть **Новий рік**, колись аполітичне свято родинної теплоти, тепер часто супроводжується думками: "А чи буде в наступному році мир?"

Практики "пропалини": як суспільство керує святом, а біль перетворює ритуал

Ще один парадокс пов'язаний з тим, що якщо у стабільні періоди свято функціонує як механізм стабілізації, то в умовах кризового та турбулентного суспільства воно стає ще одною «точкою нестабільності» та «вразливим вузлом». Показово, що як на перше, так і на друге працюють всі його основні елементи – ритуали, символи, речі, дискурси. Всі ці елементи, які підкріплюють, підтримують та допомагають своєю однозначністю, звичністю, банальністю, тривіальністю в стабільні періоди, перетворюються на щоденний та щосекундний «виклик» в турбулентні періоди, що ми і спостерігаємо.

Ритуали, зокрема, деформуються з (пере)означенням значущостей та священностей: так, зоряне «переозначення» неба феєрверками у 2022-2024 роках перетворилося на нагадування про загрозу, небезпеку, тривогу. Речі набувають нових смислів, які «підхоплюються» комунікативними потоками – це відбувається, наприклад, з «присвоєнням» українською культурою великдневих «крашанок» (які, нагадаємо, корінням йдуть до ранньохристиянської міфології про місіонерство, а то й взагалі в дохристиянські святкування весни та образи світу як яйця). Символ перетворюється на поле боротьби, де бере участь держава (що намагається контролювати символи, замінюючи старі або виробляючи власні символи), суспільство (яке витворює власні альтернативи, або, як сказав би М. де Серто, «тактики» (Erisoso 2025)), окремі люди в їхніх унікальних умовах (які особливо контекстуалізують святкування та в подальшому «застигають» в повсякденностях цих людей).

Саме так відбувається те, що Джефрі Александер, говорячи про колективну травму, описував як процес не просто "переживання" катастрофи суспільствами – але як процес осмислення, трансформації болю на частину ідентичності. І свята в цьому процесі грають ключову роль – саме як «пропалина», яка «застигає» зафіксованою та охололою магмою. Тут показовими є не тільки стихійні процеси «прориву магми», «пропалення тканини», «протуберанця священного в профанному», але й те, які політики на макро- та макрорівні здійснюють різні агенти в цій ситуації. Як наростає інтенсивність ритуалів, як вони наповнюються символами та інтерпретаціями, як практики (особливо в умовах неможливості реалізації звичним чином) заміщуються та здійснюються в інших фреймах – до такого належать практики вшанування загиблих: виставлення портретів на майданах, написи імен на стінах, створення віртуальних меморіалів тощо.

В такій хаосмотичній антроподицеї (Farronato 2014) відбувається міксування суб'єктності та об'єктності, свободи та примусу, і навіть «голоного життя» та суверену (Frost 2025). І тут мало зауважити, що в умовах війни людина часто опиняється в стані винятку, коли держава може скасувати звичайні правила, і тоді саме ритуали (навіть імпровізовані) стають тимчасовими островами стабільності. Свято в такому випадку – це не розвага, а спосіб відновити контроль над хаосом. Справа глибше: сувереном «голоного життя» ситуативно може ставати найнеочікуваніший суб'єкт. Адже період турбулентності – це суцільна винятковість, коли «звичайні правила» скасовуються зовсім не за правилами, а боротьба за суверенність відбувається за щосекундно хаосмотично здійснюваною антроподицеєю.

Тиранія моменту: коли час прискорюється, а свято трансформується

Враховуючи ж, що все це відбувається не в традиційному суспільстві, а в тому, що Т. Ю. Еріксен називав "тиранією моменту" (Eriksen 2001), тобто станом, коли прискорення суспільного життя руйнує традиційні форми комунікації, – то у контексті дослідження свята це означає, що старі, «повільні», «надійні» у своїй протяжності ритуали (як багатогодинні літургії чи народні гуляння) поступаються місцем швидким, інтенсивним діям: флешмобам, онлайн-акціям, символічним жестам у соцмережах, сторіз як вершина «тиранічного моменту». В українському суспільстві останніх років можна знайти чимало яскравих прикладів цього процесу: так, раніше гібридний за своєю сутністю (християнсько-язичницькій) день Івана Купала був пов'язаний із тривалими обрядами (від вінкоплетіння до пошуку папороті), то зараз його часто святкують через військово-патріотичні акції, в запалюванні вогнищ, флешмобах тощо.

В такій багатоманітності набуває актуальності осмислення питання трансформації свята. Адже у періоди соціальної турбулентності свято може розвиватися за кількома шляхами. Найповерховіший погляд дозволяє вичленувати наступні можливі сценарії.

1) Збереження та оновлення: так, у випадку з Різдом частина українців перейшла на святкування 25 грудня, і в умовах напруженості українського суспільства це одночасно релігійний і політичний вибір;

2) Деформація: так, якщо раніше 8 березня стереотипно був день "квітів і парфумів", то зараз активно витворюється і просувається дискурс цього свята як дня підтримки жінок на фронті;

3) Гетоїзація (відхід у "підпілля"), чому приклад дають деякі радянські свята;

4) "Скасування", яке офіційно замінено на 8 травня, а саме свято державою і гегемонічними соціальними групами та акторами переосмислюється як День пам'яті;

5) Руйнація, коли через неможливість або заборону певних практик свято «втрачається», а його культура «розмивається» або взагалі щезає;

6) Реінтерпретація – як ми зазначали вже вище, тут показовий приклад дає набування військово-патріотичного підтексту низкою свят і ритуалів (наприклад, обряди "очищення" через вогонь як символ перемоги);

7) Гібридизація: нові форми на основі старих, наприклад, "День захисника України" (14 Жовтня) поєднав традиційну Покрову і сучасний військовий контекст;

Система комунікацій і свято: що залишається поза увагою?

Якщо суспільство – це система комунікацій, де кожен елемент (включаючи свята) існує лише тому, що про нього говорять (Rogowski 2023), то специфічно соціальне існує лише в комунікативності. Але що відбувається, коли комунікація ламається?

Під час війни частина свят зникає з публічного простору, переходячи у сферу приватного. Наприклад, весілля тепер часто відбуваються без розкішних застін – не тому, що люди не хочуть святкувати, а тому, що це може виглядати недоречно на тлі загального болю. І чимала частина конфліктів, скандалів та недійних активностей пов'язано в тому числі з такими недоречностями.

Інші свята, навпаки, посилюються: день народження стає не просто датою, а моментом, коли людина ще раз усвідомлює: "Я живий. Ми живі. Ми вистояли", а також доєднує, за спостереженнями автора, свій особистий день народження до колективних практик боротьби (зокрема, пропонуючи замість подарунку взяти участь в зборі грошей чи донатів) – і таким чином перенаповнює для себе нібито суто особисте свято.

Але важливо пам'ятати, що комунікація святкового здійснюється не суто раціональними механізмами. В цій комунікації імпульс смислу проходить трикутником «міф – ритуал – символ», в якому свято (пере)створює реальність. Міф у святі, якщо звернутися до напрацювань М. Еліаде (Eliade 1963), описує (наприклад, міф про Воскресіння у Великдень) та (пере)створює світ (через ритуали та участь у них самих людей). Саме тому комунікація свята – це не просто повідомлення. І саме у кризових умовах це стає очевидним: міф в таких умовах не лише підтверджує старий порядок, але й може стати інструментом його зміни.

Відповідно, важливим елементом стає комунікація ритуалом, який дією транслює певне значення або породжує це значення в очевидних чи неочевидних практиках святкування: так, подяка ЗСУ на початку наукової конференції також є переосмисленням неочевидно святкового акту.

І нарешті, символ як не тільки інструмент, але й простір комунікації остаточно позбавляє комунікацію суто раціонального «виробленого» та «сфабрикованого» смислу, поєднуючи до нього політичні акти, емоційні занурення, ціннісні конотації і так далі.

Таким чином, свято є дзеркалом та мірилом кризи суспільства як тканини, одночасно «пропаленої» та конституційованої магмою священного. Свято в умовах соціальної турбулентності – це вже не просто традиція. Це механізм виживання, спосіб відновити контроль над реальністю. Воно може адаптуватися, зникати, перероджуватися, ставати полем битви. І саме в цій трансформації видно, як суспільство (пере)визначає себе. Бо свято – це не просто дата в календарі. Це момент, коли суспільство вирішує – звісно, не суто раціональним чином, але в складній (мета)комунікації в трикутнику «міф – символ – ритуал» – чим воно є і яким є світ навколо.

Всі ці процеси показують: священне ніколи не є статичним. Воно завжди (пере)створюється — і саме в кризові часи стає видно, чи виживе старе свято, чи його замінить нове, більш відповідне конкретній соціокультурній ситуації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Adams S. (2022). *Castoriadis's Ontology: Being and Creation*. Fordham University Press.
2. Durkheim É.; Cladis M.S.; Cosman C. (2008). *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford University Press
3. Eliade M. (1963). *Myth and Reality*. Harper & Row.
4. Epicoco L.M. (2025). Michel de Certeau. Feltrinelli.
5. Eriksen Th.H. (2001). *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*. Pluto Press.
6. Farronato Ch. (2014). *Eco's Chaosmos: From the Middle Ages to Postmodernity*. University of Toronto Press.
7. Foucault M. (2012). *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. Vintage Books.
8. Frost T. (2025). *The Slave in Legal and Political Philosophy: Agamben and His Interlocutors*. Routledge.
9. Rogowski R.(editor). (2023). *The Anthem Companion to Niklas Luhmann*. Anthem Press.

Contact information:

Golikov Alexander – Doctor of Sociological Sciences, Professor at the Department of Sociology,
golikov@karazin.ua.

Nolbat S.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Нолбат С.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**NEW UKRAINIAN HOLIDAY: PATRIOTIC EDUCATION IN THE PRACTICES OF
SCHOOL EVENTS**

**НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СВЯТО: ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ПРАКТИКАХ
ШКІЛЬНИХ ЗАХОДІВ**

Background: In wartime, education faces contradictory societal demands. On one hand, the sector loses priority, yielding financial, personnel, and intellectual resources to defense, infrastructure, and humanitarian needs. Paradoxically, these constraints necessitate heightened attention to educational quality to avert a looming crisis. On the other hand, schools are tasked with fostering patriotic consciousness among students to prepare a workforce for national defense and recovery—a critical need amid Ukraine’s demographic decline and youth emigration. Concurrently, the ongoing educational reform («New Ukrainian School») requires monitoring not only for academic outcomes but also for long-term social, cultural, and psychological effects, underscoring the relevance of sociological research on school transformations.

Purpose: To examine the transformation of school celebrations as a socio-educational phenomenon in wartime Ukraine, analyzing how their structure, content, and symbolic functions align with or diverge from broader pedagogical trends under the New Ukrainian School (NUS) reform.

Methods: A qualitative study of 29 publicly available school event scripts from the «Na Urok» platform, targeting primary school audiences (where NUS is most implemented). Thematic analysis identified prevalent patriotic themes, participant roles, and methodological approaches.

Results: Scripts emphasized Ukrainian symbols, religious traditions, historical and military heroism, and cultural figures. Practices included passive reception, performance, and creative tasks, with minimal student agency or critical analysis. Key trends included emotional intensity, low factual content, archaization, and war-related contextualization across themes.

Conclusion: School events under NUS prioritize emotional engagement and archaic/nationalist tropes while marginalizing analytical or student-led participation. Further research is needed across age groups to assess long-term societal impacts.

Keywords: holiday, patriotic education, school events, New Ukrainian School.

В умовах війни проблеми освіти постають у суспільстві протирічно. З одного боку, освітня сфера втрачає пріоритетність і поступається ресурсами – фінансовими, кадровими, інтелектуальними – на користь оборонної, інфраструктурної та гуманітарної. Обмежені обставини, діалектично, вимагають особливо ретельної уваги до змісту та якості надаваної освіти для уникнення освітньої катастрофи найближчими роками. З іншого боку, на освіту, зокрема шкільну, покладається значна частина формування патріотичної свідомості учнів для підготовки людського ресурсу, необхідного для захисту і відбудови держави. Останнє постає надзвичайно гостро на тлі наступаючої в Україні демографічної кризи (Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану, 2024) та відтоку за кордон молоді, зокрема

підліткового віку. Водночас, триває впровадження освітньої реформи, ефекти якої потребують ретельного моніторингу на різних рівнях: не лише фіксування рівня знань та задоволеності дітей, батьків і вчителів, але й аналізу довготривалих соціальних, культурних і психологічних наслідків. З цього постає актуальність дослідження трансформацій шкільної освіти в соціологічному ключі.

В 2017 році було розпочато втілення реформи шкільної освіти, що має назву «Нова українська школа» (НУШ). Підхід ґрунтується на відході від теоретичної та фактологічної навантаженості в шкільній освіті з орієнтацією на здобуття практичних навичок. Крім того, важливою складовою є зменшення бюрократичної обтяженості та сприяння креативності й самостійності вчителів. За минулі роки НУШ критикували, зокрема на рівні міністерства (Духніч, 2024), за низький рівень надання саме освітніх та аналітичних компетенцій. Тим не менш, досі продовжується реформування в незмінному напрямку, тож дослідження залишається доречним.

Одним з концептуальних компонентів підходу НУШ є «наскрізний процес виховання, що ґрунтується на цінностях» (Гриневич та ін, 2016), серед яких – патріотизм, повага до історико-культурного надбання і традицій українського народу (Про освіту, 2025). Одним з – але не єдиним, зважаючи на «наскрізність» – шляхів впровадження цієї концепції є організація і проведення свят та пам'ятних днів для школярів. Подібна практика не є новаторською і широко застосовувалася і у дореформенній шкільній освіті України (Новарчук, 2011), втім, вона продовжує використовуватись і може слугувати джерелом дослідницької інформації в силу своєї доступності для зовнішнього спостереження. У межах цієї розвідки ми звернемося до пропонувань у відкритому доступі сценаріїв шкільних свят для обрисовання характерних рис та проблематик останніх, пов'язаних з прищепленням цінностей патріотизму.

Як засіб побудови єдності з групою свято діє чи не від початку свого існування як феномену, хоча інструментальним стало далеко не одразу. Архаїчне святкування передбачало єднання, чи не злиття з колективом після періодів роз'єднуючої індивідуальності і слугувало збереженню та відтворенню цього колективу як такого (Caillois, 1988). На більш пізніх стадіях розвитку суспільств функція тимчасового святкового об'єднання спеціалізувалася за різноманітними сакралізованими основами: не тільки приналежністю до груп різноманітного масштабу, а й ключовими цінностями, ідеями та міфами. Суспільство, що обожнювало себе (Дюркгайм, 2002) в цілому, продовжує це робити, враховуючи власне різноманіття.

Для українського суспільства до таких свят, що сприяють державній єдності та апелюють до національної ідентичності, ми відносимо закріплені та не закріплені офіційно свята, пов'язані з українською державністю: свята, що апелюють до державотворення (день Незалежності, день Конституції, день Соборності України), свята, присвячені національним символам (день Прапора, день Гімна, день української писемності та мови, день вишиванки), сучасні та історичні героїки військового (день захисників України, день Козацтва, день Героїв, день Героїв небесної сотні, день Кіборгів) та культурного (день народження Тараса Шевченка, день народження Лесі Українки, день народження Ліни Костенко) характерів, пам'ять про національні трагедії (день пам'яті жертв Голодомору, день пам'яті жертв Чорнобильської катастрофи, день пам'яті бою під Крутами). До них також варто відносити і деякі релігійні, зокрема християнські та язичницькі свята, які мають історичні традиції святкування українцями (найбільшою мірою це стосується Різдва і Коляди, Великодня, Івана Купала та Масляної). Ці та інші свята та пам'ятні дати застосовуються для патріотичного виховання молоді, зокрема шляхом проведення свят та лінійок у межах класу чи школи.

«Нова українська школа», спрямована у тому числі й на насадження патріотизму, за втілення принципу зниження контролю над вчителями, не пропонує чіткого переліку свят, необхідних для відзначення з учнями. Значна доля відповідальності, таким чином, покладається на плечі педагогів, які приймають рішення про проведення свят та їхній зміст, зважаючи при цьому на

зовнішні рекомендації. Сценарії свят, створених вчителями, публікуються у відкритому доступі на відповідних ресурсах, або продаються. Для дослідження ми відібрали 29 сценаріїв шкільних свят, розміщених на сайті «На Урок». Обрані сценарії орієнтовані переважно на учнів молодшого шкільного віку, оскільки саме для цієї категорії НУШ впроваджена найбільш успішно наразі.

Для відібраних сценаріїв основними тематиками були символи України (мова, вишиванка, писанка, калина, гарбуз, вареник), релігійні традиції (Різдво-Коляда, Великдень, Андріївські вечорниці), пам'ять трагедій (Чорнобильська катастрофа, початок російсько-української війни), історична (українське козацтво) та сучасна героїка (захисники України), культурні постаті (Тарас Шевченко, Леся Українка). Крім того, наявна група свят, присвячених загальній патріотичній тематиці («З Україною в серці», «Україна понад усе»). Загалом можна спостерігати емоційну насиченість та низьку фактологічну наповненість (за рідкісними виключеннями), що як характерно для жанру свята, так і відповідає принципам НУШ.

Втілення патріотичних свят у школі передбачає залучення учнів до ряду практик святкування: пасивного сприйняття (прослуховування розповіді вчителя, віршів, музики, перегляду фото та відео), відтворення наданої інформації (декламація віршів, співання пісень, розігрування постановок), розумові активності (розгадування ребусів, відповіді на питання, участь в інтелектуальних іграх), творчі активності (створення власних ілюстрацій на тему свята). Найбільш поширеною є участь школярів у святах у якості виконавців – акторів, декламаторів, учасників ігор. Рідше зустрічається позиція учнів у структурі свята як інтерпасивних (Zizek, 1998) учасників, які спостерігають та споживають надане. Майже повністю відсутня активна позиція учнів, які б виступали співорганізаторами свят, а також стимуляція аналітичного підходу (за рідкісним виключенням). Це може свідчити про часкову редукцію свята як феномену до його архаїчного взірця, який потребує спільної діяльності у святі, але не критики (розділення) його синкретичності. Втім, варто враховувати специфіку аудиторії обраних сценаріїв та у подальших дослідженнях перевірити гіпотезу для аудиторії школярів старшого віку.

У шкільних святах, зокрема пов'язаних з релігією, регулярно експлуатується тематика народних вірувань та архаїчних традицій, відтворюються забобони. Практикування архаїчного включається до ознак української ідентичності. Ірраціональні традиційні практики витісняють власне релігійну складову в сценаріях християнських свят. Таке спостереження підсилює нашу гіпотезу про ірраціоналізацію та архаїзацію свят, пов'язаних з державністю, та релігійних свят (Голіков та Нолбат, 2024).

Крім того, помічається пов'язування різноманітних свят з актуальною в українському суспільстві проблематикою війни. У сценаріях позначаються свої та чужі, актуалізуються притиснення та конфлікти, при тому це стосується як пам'ятних дат, безпосередньо пов'язаних з війною, так і в інших (релігійних, історичних, символічних). Характерними практиками є хвилина мовчання та висловлення вдячності захисникам. Ця група практик вводить школярів у соціальний контекст та пропонує їм роль у зазначеній ситуації – як тих, хто має ворога, відчуває скорботу та вдячність.

Таким чином, ключовими особливостями «нового українського свята» можна наразі назвати емоційну насиченість, неаналітичність, практичне залучення учасників, практикування архаїчного та введення в соціальну роль учасника війни. Підводячи підсумок, зазначимо, що феномен сучасного свята в освітньому середовищі потребує подальшого детального дослідження, на рівні різних вікових груп і форм, як для виявлення освітніх і виховних тенденцій у післяреформній школі, так і для аналізу більш широкого соціокультурного аспекту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Caillois, R. (1988). *Festival*. In D. Hollier (Ed.), *The College of Sociology*. Minneapolis: the University of Minnesota Press.

2. Zizek, S. (1998). *The interpassive subject*. Paris: Centre Georges Pompidou.
3. Голіков, О. та Нолбат, С. (2024). Простір сприйняття свят українцями: до можливостей концептуалізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 149–168.
4. Гриневич, Л., Елькін, О. та Калашнікова, С. (2016). Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України.
5. Духніч, О. (2024, лютий 15). Позбутися ганебної невротизації освіти. Лісовий порівнює знання українських учнів із європейськими й анонсує в школі кардинальні зміни. *New Voice of Ukraine*. Отримано з <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/nush-distanciynе-navchannya-ta-ukrittya-u-shkolah-yaki-reformi-vidbudutsya-v-osviti-novini-ukrajini-50393001.html?code=8b03cbf1-62ac-4b75-a7d4-1310e21c1614&fbclid=IwAR0s2wZgZTsZJan1KsoIC-GJ4J4hSGwul3vKaCH7Nh9i70S1SQBW5etwp3k> Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану, 2024
6. Дюркгайм, Е. (2002). *Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії*. Київ: Юніверс
7. Новарчук, Б. (2011). *Свято в рідній школі. Збірник сценаріїв*. Луцьк: Терен.
8. *Про освіту*. Закон України, (2025, травень 5) No. 2145-VIII.
9. *Інформація про результати роботи органів державної реєстрації актів цивільного стану у 2024 році*. Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану. Отримано з https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info

Contact information:

Nolbat Sofiia – PhD student at the Department of Sociology, sofiia.nolbat@student.karazin.ua.

Dovbysh N.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Довбиш Н.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

MECHANISMS FOR THE FORMATION AND STRENGTHENING OF SOCIAL CAPITAL OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Background: In the context of reforming the local government system in Ukraine, decentralization has become a key tool for improving the efficiency of local government. However, to ensure the sustainable development of territorial communities, it is not enough to simply transfer powers and finances - it is necessary to form a social foundation based on trust, solidarity, cooperation and citizen activity. Social capital is a critically important resource for the functioning of decentralized communities, as it ensures effective interaction between citizens, authorities, business and civil society.

Purpose: To analyze the mechanisms for the formation and strengthening of social capital in territorial communities of Ukraine under decentralization, to outline their significance for the sustainable development of local government and to identify factors that influence the effectiveness of this process.

Methods: Study of practical experience of territorial communities; analysis of reports of international programs; comparative analysis of mechanisms of participation and transparency; analysis of documents.

Results: Four key mechanisms that form the basis of social capital are identified: public participation, institutionalization of cooperation, information transparency, and civic education.

Despite the positive results, barriers have been identified: uneven resource provision, formalization of participation, low level of citizens' competencies, and the influence of martial law.

Conclusion: Social capital is a determining factor in the effectiveness of decentralization. Its formation requires a comprehensive policy that includes support for participation, transparency, cooperation, and education. Only the systematic and conscious implementation of these mechanisms will allow communities not only to effectively manage but also to counteract modern challenges, in particular the challenges of war and social disintegration.

Keywords: Decentralization, social capital, territorial communities, public participation, transparency, partnership, education, local self-government, trust, participation.

У контексті реформування системи місцевого самоврядування в Україні, децентралізація стала ключовим інструментом підвищення ефективності управління на місцевому рівні. Проте для забезпечення сталого розвитку територіальних громад недостатньо лише передачі повноважень і фінансів – необхідним є також формування якісної соціальної основи, що базується на довірі, солідарності, співпраці та активності громадян. Саме ці характеристики є основними компонентами соціального капіталу, який, згідно з Р. Патнемом, «полегшує координацію дій заради взаємної вигоди» (Putnam, 2000).

Таким чином, актуальність дослідження механізмів формування та зміцнення соціального капіталу в умовах децентралізації зумовлена потребою пошуку ефективних інструментів, які дозволяють громадам не лише самостійно управляти ресурсами, а й вибудовувати сталу систему взаємодії між усіма соціальними акторами на місцях.

Соціальний капітал є специфічним видом ресурсу, який формується через соціальні зв'язки, спільні цінності, норми та довіру. Він не є матеріальним, проте має значний вплив на ефективність управлінських і суспільних процесів. За визначенням П'єра Бурдьє, соціальний капітал – це сукупність актуальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних із наявністю стабільної мережі більш-менш інституціоналізованих відносин (Bourdieu, 1986). У межах територіальних громад соціальний капітал є критичним чинником формування спроможності до самоорганізації, спільного вирішення проблем, реалізації локальних ініціатив та забезпечення зворотного зв'язку з владою. Децентралізація підвищила значущість цього ресурсу, адже нові умови управління вимагають ширшої залученості громадян до ухвалення рішень і планування розвитку. (Ніколаєнко І. М., 2020).

Децентралізація в Україні, яка активно реалізовується з 2014 року, не лише перерозподілила владні повноваження, а й трансформувала механізми соціальної взаємодії на місцевому рівні. Передача повноважень і фінансів громадам стимулювала розвиток горизонтальних зв'язків між мешканцями, посилила відповідальність місцевої влади перед громадянами, а також сприяла появі нових форм участі населення в управлінні (Стукало, 2019).

Ці зміни спричинили необхідність розвитку соціального капіталу як інфраструктури взаємодії, яка забезпечує не лише легітимність, а й ефективність управлінських рішень. Водночас, цей процес не є автоматичним: формування соціального капіталу потребує свідомих дій, спрямованих на зміцнення довіри, підвищення рівня залучення та створення умов для партисипації.

У контексті децентралізаційних процесів в Україні, успішне формування соціального капіталу в територіальних громадах потребує не лише передавання повноважень і ресурсів, але й побудови системи довіри, співпраці й активної участі громадян. На основі аналізу практик територіальних громад, наукових досліджень та рекомендацій міжнародних проєктів (наприклад, USAID DOBRE), виділяються такі ключові механізми:

1. Громадська участь (партисипація). Залучення мешканців до ухвалення рішень є базовою умовою формування довіри до місцевої влади. Інструменти громадського бюджету, публічні слухання, електронні консультації, дорадчі органи дають можливість жителям відчувати свою причетність до розвитку громади. Участь у прийнятті рішень формує відчуття відповідальності та спільної мети, що є основою соціального капіталу (Batanov, 2021). Наприклад, громади на Львівщині та Полтавщині впровадили бюджети участі, де мешканці безпосередньо голосують за проєкти, що фінансуються з місцевого бюджету. Але, на жаль, через воєнний стан ці практики у більшості громад призупинені і не функціонують повноцінно. За словами В. Батанова (2021), така форма участі формує відчуття спільної відповідальності та мети, що є основою для виникнення горизонтальних зв'язків довіри – ядра соціального капіталу.

2. Інституціоналізація співпраці. Створення та підтримка ініціативних груп, громадських рад, партнерств між бізнесом, громадянським суспільством та місцевою владою забезпечують сталість соціальної взаємодії. Такі платформи дозволяють налагодити постійну комунікацію та інституціалізувати співпрацю, що формує стійкі мережі соціального капіталу. Стійкість соціального капіталу значною мірою залежить від створення стійких форм взаємодії. Це можуть бути: ініціативні групи мешканців, громадські ради при ОМС, місцеві партнерства «влада-бізнес-громадськість». У програмі DOBRE особливий акцент робиться на створенні місцевих коаліцій, які розробляють стратегії розвитку громади за участю різних зацікавлених сторін. Ці структури допомагають інституціалізувати співпрацю, зробити її сталою, а не ситуативною. Але насправді, практика показує, що такі утворення носять формалізований характер, а з настанням, знову ж таки, воєнного стану так і взагалі втратили свою актуальність та практичність. Тобто, на мені стоїть відновлення наново стійких форм взаємодії, які до 2022 року намагалися зайняти своє стабільне місце в управлінні.

3. Інформаційна відкритість та прозорість. Регулярне інформування громадськості про діяльність органів влади, відкриті дані, прозорі механізми розподілу ресурсів – усе це сприяє підвищенню довіри, яка є ключовим компонентом соціального капіталу. Без прозорості – партисипація перетворюється на формальність. Довіра – ключовий елемент соціального капіталу, який формується через прозорість управлінських процесів. Відкритий доступ до бюджетної інформації, онлайн-трансляції засідань рад, публічні звіти посадовців – усе це зміцнює довіру до влади та запобігає зловживанням. Дослідження «Індекс прозорості місцевого самоврядування» показує, що громади з високими показниками відкритості мають кращі показники взаємодії з громадянами.

4. Освіта та підвищення громадянської компетентності. Розвиток соціального капіталу вимагає інвестицій у навчання як для представників органів місцевого самоврядування, так і для активних громадян. Тренінги, семінари, обміни досвідом сприяють зростанню управлінської спроможності та здатності до колективних дій. Формування ефективного соціального капіталу неможливе без постійного підвищення кваліфікації та рівня обізнаності як у представників ОМС, так і у громадян. Результатом є підвищення управлінської спроможності, розвиток культури співпраці та готовність до колективних дій. Ще не менш важливою є освіта громадянського суспільства та молоді. Формування активного громадянства вимагає інвестицій у громадянську освіту:

- навчання громадських активістів основам участі, правовому регулюванню діяльності ОМС, механізмам громадського контролю;

- інформаційні кампанії щодо ролі громадянина в системі управління.

Молодь – ключовий ресурс соціального капіталу в довготривалій перспективі. Важливими є:

- програми з розвитку молодіжного лідерства;

- молодіжні ради як інструменти залучення до ухвалення рішень;

- інтеграція тем громадянської освіти в шкільну та позашкільну освіту.

Молодіжні ініціативи стимулюють розвиток культури волонтерства, солідарності та спільної відповідальності – фундаментальних компонентів соціального капіталу.

Освіта – це довготривала інвестиція у спроможність громади до саморозвитку, здатність до ефективної взаємодії та збереження демократичних цінностей. Без освітніх зусиль – як з боку ОМС, так і громадянського суспільства – розвиток соціального капіталу залишиться декларацією. Найбільший ефект досягається там, де навчання є системним, інтегрованим і орієнтованим на практичну участь

Зазначені механізми є не випадковими, а базуються на аналізі успішних практик. Наприклад, у громадах, де активно впроваджуються інструменти участі, рівень довіри до влади значно вищий, ніж у громадах із формальним підходом до демократії. Прозорість та інституційна сталість співпраці забезпечують передбачуваність і ефективність комунікації. А без розвитку компетентностей громадян – навіть найкращі інструменти не будуть використані ефективно. Ці механізми є взаємопов'язаними та взаємопідсилюючими. Вони дозволяють створити комплексну модель розвитку соціального капіталу, що відповідає викликам децентралізації.

Попри позитивну динаміку, низка факторів гальмує формування соціального капіталу:

- нерівномірність ресурсного забезпечення громад;
- політична нестабільність та недовіра до інституцій;
- слабка інституційна культура участі;
- низький рівень громадянської свідомості в окремих регіонах.

Ці проблеми потребують цілеспрямованої державної та місцевої політики, орієнтованої на підтримку соціального капіталу як важливої складової розвитку. Успішна реалізація децентралізаційної реформи в Україні потребує не лише адміністративної перебудови чи передачі повноважень. Її ефективність великою мірою залежить від рівня розвитку соціального капіталу, який забезпечує якісну взаємодію між усіма учасниками управлінських процесів – громадянами, владою, бізнесом і громадянським суспільством. Брак довіри, слабка участь громадян у прийнятті рішень, недостатня відкритість влади та низька громадянська компетентність – це виклики, що гальмують сталий розвиток територіальних громад. Тому потрібна цілеспрямована державна та місцева політика, орієнтована на:

- підтримку інститутів громадської участі;
- посилення прозорості та підзвітності влади;
- створення платформ для міжсекторального партнерства;
- освітні програми для громадян і посадовців.

Соціальний капітал є критично важливим чинником ефективності децентралізації. Він формує інфраструктуру взаємної довіри, підтримки та співпраці між громадянами та владою. Формування цього капіталу має здійснюватися через низку взаємопов'язаних механізмів – громадську участь, прозорість, партнерство та освіту. Від їх ефективного впровадження залежить не лише якість місцевого врядування, а й спроможність громад до самостійного розвитку в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел та літератури:

Batanov, O. V. (2021). Партисипативна демократія як інструмент розвитку територіальних громад. *Наукові праці НДІ публічного права*, 1(31), 45–53.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Ніколаєнко, І. М. (2020). Соціальний капітал як чинник розвитку територіальних громад у процесі децентралізації. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент*, 1(81), 60–65.

Стукало, Н. М. (2019). Механізми формування соціального капіталу в умовах децентралізації. *Економіка та держава*, 12, 113–118.

USAID DOBRE. (2020). *Підтримка децентралізації в Україні*. <https://www.globalcommunities.org/where-we-work/ukraine/dobre>

Transparency International Україна. (2021). *Індекс прозорості місцевого самоврядування*. <https://ti-ukraine.org>

U-LEAD з Європою. (2021). *Кращі практики залучення громадян до місцевого врядування*. Програма «U-LEAD з Європою».

Децентралізація в Україні. (2023). *Офіційний портал*. <https://decentralization.gov.ua>

Contact information:

Dovbysh Nataliia – graduate student, Department of Sociology, n.e.dovbysh@student.karazin.ua

Maltseva K.

National University of “Kyiv-Mohyla Academy”

Мальцева К.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

TRAUMATIC WAR-INDUCED STRESSORS, CUMULATIVE LIFE STRESS AND HEALTH STATUS SINCE THE FULL-SCALE INVASION ТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОРИ ВІЙНИ, КУМУЛЯТИВНИЙ СТРЕС УПРОДОВЖ ЖИТТЯ ТА СТАТУС ЗДОРОВ'Я ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Background: Published research points to the heightened levels of distress and mental health concerns among the Ukrainians, while showing evidence of their high resilience in the face of the ordeals of war. It is important to account for the amount of stressful experiences individuals have lived through prior to the invasion, contributing to the impact of traumatic stressors induced by the armed conflict. However, the cumulative life stress is often omitted from the assessment of individual health outcomes in Ukraine.

Purpose: The study focuses on the theoretical significance of integrating the impact of pre-war life stress with that of war-induced traumatic events in order to (1) refine the nomological network of the stress process and (2) contribute to the development of more comprehensive measures of stress and its effects on health.

Methods: This paper presents an analytic review grounded in a series of quantitative surveys of mental health carried out in Ukraine since the full-scale invasion.

Results: The effects of the cumulative life-stress before war, as well as protective factors of resilience should be considered to ensure an accurate evaluation of the stress-health link.

Conclusion: The study showcases the importance of integrating the impact of cumulative life stress and resources of resilience in the assessment of the influence of war-induced stressors on health outcomes among Ukrainians.

Keywords: traumatic stressors; life stress; health; armed conflict; Ukraine

Війни являють собою найпотужніші стресори, з якими може зустрітися суспільство. Оскільки збройний конфлікт несе безпосередню загрозу життю та здоров'ю як комбатантів, так і

цивільних, стресори війни є серед найбільш травматичних подій життя (Lim et al., 2022). Як будь-який збройний конфлікт, війна в Україні несе негативний потенціал для здоров'я її громадян. Більшість досліджень впливів збройних конфліктів на здоров'я типово зосереджувалися на ветеранах та цивільних, хто вижив після війни, чи на біженцях. Під час активного збройного конфлікту на території, де іде війна, доступних даних зазвичай бракує. Опублікованих поточних даних про рівні стресу та стан здоров'я українців під час війни недостатньо і в цілому висновки щодо наслідків війни у здоров'ї наразі можуть існувати тільки проміжні (Pavlova et al., 2022). Результати наявних досліджень свідчать про погіршення психоемоційного стану опитаних українців (97,8%), симптоми виснаженості (86,7%), депресії (84,3%), стурбованості (84,4%), гніву (76,9%) та самотності (51,8%) (Kugarov et al., 2023). Опубліковані дані також дають змогу зробити висновок, що в Україні жінки потерпають від стресорів війни більше, ніж чоловіки (Kugarov et al., 2023). Інше дослідження, проведене у 2022 р. (Karatzias et al., 2023), звітує про високий рівень нараження на стрес серед його учасників (всі респонденти відмітили хоча б один стресор, пов'язаний з війною; в середньому кількість досвідів війни налічувала дев'ять і стресори типово існували кластерно). Автори також повідомляють про наявність зв'язків «доза-ефект», тобто учасники з найбільшим нараженням на стрес відповідали більшій кількості діагностичних клінічних критеріїв для посттравматичного розладу (ПТСР) чи комплексного ПТСР. У вибірці діагностичним критерієм ПТСР відповідали 25,9% респондентів, і додаткові 14,6% відповідали критеріям комплексного ПТСР (Karatzias et al., 2023). Своєю чергою, ПТСР формує маладаптивні поведінкові стратегії, що у комплексі негативно позначаються на здоров'ї у довготривалій перспективі.

Війна несе високу ймовірність негативних наслідків для здоров'я, добробуту та рівня життя населення, позначаючись на соціальних мережах та напруженості важливих соціальних стосунків. Більшість досліджень впливу стресорів війни на українське населення мають у фокусі саме чинники ризику; тим часом, надзвичайно важливим є розуміння того, що багатовимірність стресу включає також *стресостійкість* і доступні ресурси для опору стресу, і що вплив стресу на здоров'я є *кумулятивним*, включаючи обставини життя та дитинства (Slavich & Shields, 2018). Це означає, що для повноцінного пояснення впливу війни на здоров'я українців слід враховувати життєві події, що мали місце до війни і сприяли формуванню індивідуальної вразливості чи, навпаки, закладанню ресурсів стресостійкості, що проявляються пізніше, зокрема, в обставинах війни.

Війна міняє соціальну екологію спільноти, а також характер повсякденних стресорів, їхню поширеність та сприйняття. Умови війни наражають індивідів на об'єктивно підвищену загрозу життю та здоров'ю і здійснюють свій вплив через специфічний для цих умов досвід, включаючи психологічну травму та ПТСР (Hoppen et al., 2021; Karam & Bou Ghosn, 2003). Наслідки війни серед цивільних позначаються на різних аспектах фізичного та психічного здоров'я. Ризики, з якими пов'язаний досвід війни, включають підвищену ймовірність серцево-судинних захворювань, розладів імунної реакції і коротшу тривалість життя, гостру реакцію на стрес, депресивний розлад, зловживання наркотичними речовинами, травму і ПТСР (Helpman, Besser, & Negia, 2015). У психічному здоров'ї, дослідження стресорів, пов'язаних зі збройним конфліктом, найчастіше зосереджуються на посттравматичному та депресивному розладах, оскільки вони можуть формувати поведінкові наслідки, що виступатимуть медіаторами подальших негативних наслідків у фізичному здоров'ї. Однак їхні результати характеризуються непослідовністю: епідеміологічні дослідження демонструють дещо різні результати щодо превалентності ПТСР і депресивного розладу серед тих, хто пережив війну – від 0% до 99% для ПТСР і від 3% до 85,5% для депресії (Morina, Stam, Pollet, & Priebe, 2018).

Є два різні бачення, що пояснюють вплив війни як стресора. Перший підхід характеризується як психосоціальний і його основний акцент розміщує тягар стресу війни назовні

щодо індивіда, тобто в соціальному середовищі, зміненому війною. Другий підхід є травмо-центрованим; його представники розміщують основний тягар всередині індивіда і, відповідно, вважають, що для розробки інтервенцій слід працювати з внутрішньо-особистісною травмою і ПТСР (Miller & Rasmussen, 2010). Стресори війни характеризуються як множинні і хронічні. Вони можуть діяти після завершення активної фази війни, а їхні наслідки можуть чекати роками перед тим, як проявитися (Karam & Ghosn, 2008). Зустріч зі стресорами війни являє собою деструктивний для прогнозів здоров'я чинник для всіх категорій громадян, передусім виокремлюючи вразливість біженців, рятувальників-працівників департаменту надзвичайних ситуацій, а також тих, хто були свідком чи жертвою насильства, спостерігали руйнування інфраструктури, бачили мертві тіла чи допомагали їх ховати (Karam & Bou Ghosn, 2008; Scoglio & Salhi, 2020).

Однак зустріч з травматичним стресорами не означає автоматичного формування психологічної травми чи психопатології; дослідження вказують, що у постанні наслідків дії стресорів, в тому числі травматичних, є важливі індивідуальні відмінності (Besser, Zeigler-Hill, Weinberg, Pincus, & Neria, 2014; Fleming et al., 2018; Maltseva, 2024; Мальцева, у друці; Maltseva & Sereda, under review). Відповідно, постає питання: що вирізняє людей, які менш вразливі до травматичних стресорів? Які саме характеристики вони мають, що дозволяють їм боротися із травматичними обставинами більш успішно, порівняно з іншими індивідами, і звідки постали ці властивості? Систематичні докази вказують на сприятливі обставини дитинства (теплі стосунки з батьками), що, у свою чергу, формують характерну агломерацію психологічних та поведінкових рис, як оптимістичний світогляд, висока самоповага та надія у критичних ситуаціях, що дозволяють більш позитивне бачення майбутнього і сприйняття подій як більш «підконтрольних» викликів, що викликають менше негативних емоцій та менше відчуття загрози; також важливою є наявність позитивних соціальних зв'язків (Besser, Zeigler-Hill, Weinberg, Pincus, & Neria, 2014; Maltseva, 2024; Maltseva & Sereda, under review).

Ці аспекти підводять до думки про елементи механізму впливу стресу на здоров'я. Хоча зв'язок між зустріччю зі стресором (англ. stress exposure) та постанням патологій не обов'язково має причинний характер, поглиблення розуміння того, які саме чинники/обставини виступають сприятливими передиспозиціями для руйнівної дії травматичних стресорів, є важливим (Segerstrom & O'Connor, 2012). Чинники ризику розвинути психопатологію як результат стресорів війни включають тривожний тип прив'язаності, високий рівень сприйняття стресу та покладання на себе відповідальності за всі події життя (Greene, Itzhaky, Bronstein, & Solomon, 2017). Оскільки ці чинники є транс-ситуативними і супроводжують індивіда упродовж життя, у цій площині критичною є оцінка кумулятивного стресу, пережитого упродовж життя до настання травматичних обставин війни (Fleming et al., 2018). Накопичений роками стресовий досвід є ґрунтом, на який потрапляє травматичний досвід війни. Наразі дослідники працюють над формулюванням інтегрованих моделей стресу, які поєднують дію хронічних та гострих стресорів упродовж життя, та обґрунтовують роль травматичного досвіду дитинства у патологіях пізніше у житті (Slavich & Shields, 2018; Fauver, Clark, & Schwartz, 2024). Відповідно, більш нещодавні дослідження тягара війни у психічному здоров'ї українців намагаються пояснити не лише чинники ризику, а і чинники стресостійкості (Дембіцький та ін., 2024; Kovalenko, 2024; Maltseva, 2024). Однак вивченню захисних чинників (як-от оптимізм, надія, наявність позитивних соціальних зв'язків і висока самоповага) (Besser, Zeigler-Hill, Weinberg, Pincus, & Neria, 2014; Maltseva, 2024) приділяється пропорційно менше уваги, ніж чинникам ризику як в Україні, так і в світі. Психологічні чинники та соціальні обставини, що можуть виступати антецедентами ресурсів стресостійкості, є перспективним напрямком досліджень для покращення життя суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

Дембіцький, С. та ін. (2024). *Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації*. Звіт про науково-дослідну роботу. Інститут соціології НАН України.

Мальцева, К. (у друці) Стратегія орієнтації життєвої історії, стресостійкість та самооцінка здоров'я після повномасштабного вторгнення (тези доповіді наукової конференції «Дні науки НаУКМА», 3 березня 2025 р.).

Besser, A., Zeigler-Hill, V., Weinberg, M., Pincus, A. L., & Neria, Y. (2015). Intrapersonal resilience moderates the association between exposure-severity and PTSD symptoms among civilians exposed to the 2014 Israel–Gaza conflict. *Self and Identity*, 14(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/15298868.2014.966143>

Fauver, M., Clark, E. M., & Schwartz, C. E. (2024). A new framework for understanding stress and disease: The developmental model of stress as applied to multiple sclerosis. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 18, 1365672. <https://doi.org/10.3389/fnint.2024.1365672>

Fleming, T. P., Watkins, A. J., Velazquez, M. A., Mathers, J. C., Prentice, A. M., Stephenson, J., Barker, M., ..., & Godfrey, K. M. (2018). Origins of lifetime health around the time of conception: Causes and consequences. *Lancet*, 391 (10132), 1842–1852. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30312-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30312-X)

Greene, T., Itzhaky, L., Bronstein, I., & Solomon, Z. (2018). Psychopathology, risk, and resilience under exposure to continuous traumatic stress: A systematic review of studies among adults living in southern Israel. *Traumatology*, 24(2), 83–103. <https://doi.org/10.1037/trm0000136>

Helpman, L., Besser, A., & Neria, Y. (2015). Acute posttraumatic stress symptoms but not generalized anxiety symptoms are associated with severity of exposure to war trauma: A study of civilians under fire. *Journal of Anxiety Disorders*, 35, 27–34. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2015.08.001>

Hoppen, T.H., Priebe, S., Vetter, I., et al. (2021). Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: A systematic review and meta-analysis. *BMJ Global Health*, 6:e006303. doi:10.1136/bmjgh-2021-006303

Karam, E., & Bou Ghosn, M. (2003). Psychosocial consequences of war among civilian populations. *Current Opinion in Psychiatry*, 16(4), 413–419. <https://doi.org/10.1097/00001504-200307000-00007>

Karatzias, T., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., McElroy, E., Redican, E., Vang, M. L., Cloitre, M., Ho, G. W. K., Lorberg, B., Martsenkovskiy, D., & Hyland, P. (2023). War exposure, posttraumatic stress disorder, and complex posttraumatic stress disorder among parents living in Ukraine during the Russian war. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 147(3), 276–285. <https://doi.org/10.1111/acps.13529>

Kovalenko, J. (2024). Surviving the atrocity: A study of resilience and coping behaviour among Ukrainians during the Russo-Ukrainian war. *Journal of Health Psychology*, 29(14), 1688-1703. doi:10.1177/13591053241274464

Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167-174. doi: 10.1080/15325024.2022.2084838

Lim, I. C. Z. Y., Tam, W. W. S., Chudzicka-Czupala, A., McIntyre, R. S., Teopiz, K. M., Ho, R. C., & Ho, C. S. H. (2022). Prevalence of depression, anxiety and post-traumatic stress in war- and conflict-afflicted areas: A meta-analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 978703. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.978703>

Maltseva, K. & Sereda, P. (under review) The relationships between war-induced stressor exposure, endorsement of values dimensions, and quality of life in Ukraine after the full-scale invasion.

Maltseva, K. (2024). Stress exposure, perceived stress, protective psychosocial factors, and health status in Ukraine after the full-scale invasion. *Journal of Health Psychology, 29*(14), 1640–1652. <https://doi.org/10.1177/13591053241259728>

Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2017). The mental health of civilians displaced by armed conflict: An ecological model of refugee distress. *Epidemiology and Psychiatric Sciences, 26*(2), 129–138. <https://doi.org/10.1017/S2045796016000172>

Morina, N., Stam, K., Pollet, T. V., & Priebe, S. (2018). Prevalence of depression and posttraumatic stress disorder in adult civilian survivors of war who stay in war-afflicted regions. A systematic review and meta-analysis of epidemiological studies. *Journal of affective disorders, 239*, 328–338. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.07.027>

Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. X. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry: The Journal of the Association of European Psychiatrists, 65*(1), e79. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.2335>

Scoglio, A. A. J., & Salhi, C. (2021). Violence exposure and mental health among resettled refugees: A systematic review. *Trauma, Violence & Abuse, 22*(5), 1192–1208. <https://doi.org/10.1177/1524838020915584>

Segerstrom, S. C., & O'Connor, D. B. (2012). Stress, health and illness: Four challenges for the future. *Psychology & Health, 27*(2), 128–140. <https://doi.org/10.1080/08870446.2012.659516>

Slavich, G. M., & Shields, G. S. (2018). Assessing lifetime stress exposure using the Stress and Adversity Inventory for Adults (Adult STRAIN): An overview and initial validation. *Psychosomatic Medicine, 80*(1), 17–27. <https://doi.org/10.1097/PSY.0000000000000534>

Contact information:

Maltseva Kateryna – Dr. habilis in Sociology, Associate Professor, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, maltsevaKS@ukma.edu.ua

Balakina S., Maltseva K.

National University of “Kyiv-Mohyla Academy”

Балакіна С., Мальцева К.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

WAR-INDUCED STRESS, COPING STRATEGIES, AND PERSONALITY TRAITS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SIGNIFICANCE OF COGNITIVE DIMENSION OF STRESS

ТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОРИ ВІЙНИ, КОПІНГОВІ СТРАТЕГІЇ ТА РИСИ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНА ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ КОГНІТИВНОГО ВИМІРУ СТРЕСУ

Background: One of the theoretical developments in stress research concerns the significance of evaluative, mental aspects of stress, which is reflected in further distinguishing stress exposure and perceived stress in terms of their impacts on health, especially in view of the better prognostic qualities of the latter. Albeit not all the elements of this mechanism are clearly understood, the differential effects of these two types of stress experiences on health emphasize the importance of understanding the cognitive dimension of stress process and the role of individual differences in buffering stress.

Purpose: The study focuses on the theoretical and methodological significance of highlighting the cognitive (evaluative) dimension of stress as seen through the conceptual lens integrating the effects of stress exposure, coping strategies, and personality.

Methods: This paper presents an analytic review grounded in quantitative data on stress, coping strategies, personality traits, and mental health collected in Ukraine since the full-scale invasion in February 2022.

Results: We highlight the complexity and non-uniformity of the inter-linkages between stress, coping strategies, personality facets and health outcomes, and emphasize the importance of understanding of the causal pathways by which the traumatic war-induced stressors can affect health in Ukraine.

Conclusion: Together with traumatic stressors, both coping strategies and personality traits can co-determine stress intensity during war.

Keywords: stress; coping strategies; personality; health; measurement; war; Ukraine

За останні кілька десятиліть дослідження стресу пройшли довгий шлях, як методологічно, так і в площині розвитку теоретичної моделі стресу. У результаті підсилення міждисциплінарної співпраці у соціальних науках змінилося розуміння механізму дії стресу і як він пов'язаний із здоров'ям та захворюваннями, включаючи психологічну травму. Одним із визначних теоретичних вдосконалень у сфері впливу стресу на здоров'я є визнання ролі когнітивних процесів (зокрема, оцінки та інтерпретації ситуації як стресогенної), що відображено у запропонованому термінологічному розрізненні між фактом нараження на подію чи обставину, який можна об'єктивно зареєструвати та виміряти (англ. *stress exposure*), і суб'єктивним внутрішнім досвідом, що виникає в результаті оцінки суворості події-стресора (англ. *perceived stress*) (Maltseva, in review). В емпіричних дослідженнях сприйняття стресу («суб'єктивний стрес») часто демонструє кращі прогностичні властивості щодо спричинення негативних наслідків для здоров'я, порівняно із «об'єктивним стресом». Хоча не всі елементи цього механізму до кінця зрозумілі (Slavich & Shields, 2018), сам по собі висновок щодо диференційованого впливу цих двох видів стресу на здоров'я наголошує на важливості розуміння (1) ролі когнітивного виміру процесу стресу та (2) впливу ресурсів стресостійкості та рис особистості як складника індивідуальної вразливості, у тому числі у вищій стресовій реактивності, більш вираженій тривожності та слабшій здатності швидко відновлюватись після стресових ситуацій (Shields et al., 2023; Podber & Gruenewald, 2025).

В контексті методології, вищезазначений теоретичний вододіл між об'єктивною кількістю стресових подій, пережитих індивідом, та його чи її суб'єктивним сприйняттям міри стресовості ситуації (уявленням індивіда щодо інтенсивності власного дистресу після пережитого стресового досвіду) набуває ще більшого значення не тільки у світлі точності оцінки впливу стресу на здоров'я, але і повноти теоретичного покриття задіяних процесів. Попри чітко з'ясовані та ґрунтовно емпірично вивчені зв'язки між стресом та статусом здоров'я, накопичена доказова база не дозволяє науковцям продовжувати вважати ланку між стресовою подією (тобто, об'єктивним стресом) та негативними наслідками для здоров'я обов'язково неунікним причинно-наслідковим зв'язком. Замість цього дослідники звертаються до соціальних, культурних та психологічних чинників, що підсилюють здатність індивіда опиратися стресу, а також більше досліджують пов'язану з цим питанням можливість уповільнення епігенетичного старіння та збільшення років життя без немичності (Cohen et al., 2018; Epel et al., 2018; Fitzgerald et al., 2021; McEwan, 2019; Turner et al., 2020).

Одним із важливих вимірів стресу, які можуть виступати у ролі предикторів інтенсивності стресової реакції, є стратегії (чи стилі) копіngu зі стресом (Parker & Endler, 1992). Нагальність цього питання зростає у часи війни (Kovalenko, 2024). Копінг-стратегії - це способи, завдяки яким

люди пораються зі стресом, “постійно мінливі когнітивні та поведінкові зусилля, що спрямовані на керування конкретними зовнішніми та/або внутрішніми вимогами, що оцінюються як обтяжуючі або такі, що перевищують ресурси людини” (Lazarus & Folkman, 1984, с.141). Найчастіше виділяють дві основні форми копінг-стратегій: емоційно-сфокусовані, які стосуються регуляції емоцій щодо проблеми, та проблемо-сфокусовані, які спрямовано на менеджмент проблеми, яка спричиняє стрес. Також виділяють копінг-стратегії уникнення (англ. avoidance) та соціальної підтримки, які можуть входити до більш загальних сценаріїв копінг-стратегій.

Для дослідження копінг-стратегій та оцінки їхнього впливу на інтенсивність стресу розроблено різні інструменти: CSI, WCQ, CISS, COPE (Carver, Scheier & Weintraub, 1989; Parker & Endler, 1992; Amirkhan, 1990; Pearlin & Schooler, 1978). Загалом інструменти відрізняються між собою, передусім, мірою врахування поточної ситуації чи контексту. Для емпіричних досліджень найчастіше використовують класифікацію копінг-стратегій, що розділяє стратегії, спрямовані на розв’язання проблеми, на здобуття соціальної підтримки та на уникнення проблеми.

Існують систематичні докази того, що соціальна підтримка здатна зменшувати рівень стресу (Baqutayan, 2011; Kristiana et al., 2022; Крупа & Мальцева, 2019). Однак, у процесі вимірювання доступної індивіду соціальної підтримки її показники можуть затьмарюватись присутністю суміжних конструктів, як-от суб’єктивного сприйняття соціальної підтримки, яка може відрізнитися від фактичної, та пошук соціальної підтримки, який може відрізнитися від соціальної підтримки концептуально та операційно. Все це може впливати на результати. В нещодавньому оглядовому дослідженні сам по собі пошук та отримання допомоги дітьми демонстрував неочікувані негативні наслідки через формування у них уявлень про нижчу компетентність (Sierksma & Shutts, 2025). Більше того, у дослідженні, проведеному в Китаї, пошук соціальної підтримки погіршував рівень ментального добробуту (Lo, Leung, Lui & Ng, 2022). Оскільки пошук підтримки не завжди означає її отримання, це, зокрема, може впливати на оцінку якості отриманої підтримки, а також її внеску у ментальне благополуччя та, відповідно, впливу на рівень стресу. Отже, можна стверджувати, що зв’язок соціальної підтримки з рівнем стресу є багатогранним і неоднозначним.

Щодо стратегії вирішення проблем, існує більше доказів її впливу на стрес у напрямку його зменшення. Ця стратегія ангажує проблему напряду, намагаючись активно сприяти її розв’язанню шляхом залучення зусиль, уваги та ресурсів. Також існують докази її сприятливого впливу на психічне здоров'я, рівні адаптивності та стресостійкості (наприклад, Коваленко, Лемещук & Камінська, 2016; Субашкевич & Бордіян, 2023; Mazhak, Paludo & Sudyn, 2023). У дослідженні з Китаю стратегія розв’язання проблем покращувала стан ментального добробуту завдяки концентрації уваги на подоланні проблеми та прикладанню зусиль для її вирішення (Lo, Leung, Lui & Ng, 2022).

Своєю чергою, стратегія уникнення полягає в вилученні з уваги, нагальних планів та щоденних зусиль проблеми, що спричиняє стрес. У цілому ця стратегія вважається маладаптивною, тобто такою, що погіршує благополуччя людини та потенційно може підвищувати рівень стресу (Lo, Leung, Lui & Ng, 2022; Коваленко, Лемещук & Камінська, 2016; Lo, 2017). Однак результати деяких досліджень вказують, що уникнення може негативно корелювати з рівнем стресу (Thapa, Karki & Kaphle, 2023). Тобто в деяких сценаріях стратегія уникнення може зменшувати рівень стресу, особливо коли проблема чи стресова ситуація очікується як короткотривала; в короткочасній перспективі така стратегія є дієвою, адже вона сприяє «вичікуванню», поки проблема минеться.

Схожими до стратегії уникнення вважаються стратегії "самозвинувачення" та "поведінкової відстороненості", які можуть асоціюватися з гіршим станом здоров'я, зокрема серед українських біженок в Чехії після повномасштабного вторгнення (Mazhak, Paludo & Sudyn, 2023). В цьому ж дослідженні вказувалось, що респонденти, які використовували стратегію позитивного

переоцінювання, вище оцінювали свій психо-емоційний стан. Позитивне переоцінювання типово притаманне людям з високим та середнім рівнем стресостійкості (Субашкевич & Бордіян, 2023).

Огляд досліджень копінгової поведінки під час війни в Україні змушує задуматись над тим, що важливу роль відіграє динаміка війни (Kovalenko, 2024). Дослідження, проведене в Україні у квітні-травні 2023 р., показало, що українцям у подоланні стресу на тому етапі війни найбільше допомагали музика, піклування про когось та спілкування, а також прогулянки та спостереження за природою (Gozak et al., 2023). У публікації 2024 р. у студентській вибірці стратегії прийняття відповідальності та активних намагань розв'язати проблему позитивно корелювали зі стресостійкістю. Стратегія уникнення, навпаки, асоціювалась з нижчим рівнем стресостійкості (Литвинчук & Римарчук, 2024).

Одним із важливих детермінантів стресу, що накладається на роботу копінгових стратегій, є риси особистості, що складають «стійкі індивідуальні відмінності між людьми» (McCrae & John, 1992, с.224). Їхня висока прогностична сила у передбаченні суб'єктивного рівня стресу широко визнається (Pollak, Dobrowolska, Timofiejczuk & Paliga, 2020; Vollrath, 2001). У дослідженні, проведеним весною 2024 року із залученням моделі Великої п'ятірки (англ. the Big Five) (Балакіна, у друці), продемонстровано, що такі риси особистості, як екстраверсія та сумлінність, зменшували рівень сприйнятого стресу студентів перших курсів бакалаврату НаУКМА. Цей ефект пояснюється тим, що екстраверсовані студенти більш схильні мати широку мережу соціальних зв'язків, бути впевненими в собі та говіркими; завдяки наполегливості та організованості, сумлінні студенти ефективніше вирішують проблеми, що знижує їхній рівень стресу. Водночас риса невротизму збільшувала рівень стресу (ймовірніше, через тривожність та переживання, які характерні для людей із високою вираженістю цієї риси).

Копінгові стратегії можуть впливати на стани індивіда як напряму, так і опосередковано. Приміром, у дослідженні, яке стосувалось копінг-стратегій як модераторів та медіаторів, з'ясувалось, що стратегія пошуку соціальної підтримки та стратегія уникнення є модераторами зв'язку між стресом та якістю життя. Обидві стратегії послаблювали деструктивний вплив стресу на якість життя батьків, чиї діти мають розлад аутичного спектру (Dardas & Ahmad, 2013).

Дослідження зв'язку копінг-стратегій зі стресом та загальним станом людини набувають особливого значення під час війни, бо можуть надати цінні інсайти щодо боротьби зі стресом у важкі часи. Існують різноманітні копінг-стратегії, однак часто вони показують протилежні результати щодо зв'язку зі стресом завдяки залученості інших когнітивних та особистісних чинників. Ця тематика потребує подальших досліджень для покращення індивідуального та суспільного добробуту українців.

Список використаних джерел та літератури:

Балакіна, С. (у друці) Вплив ціннісних пріоритетів, рис особистості та копінг-стратегій на рівень стресу серед студентів БП-1 НаУКМА (тези доповіді, *Дні науки НаУКМА*).

Коваленко, І., Лемещук, М., & Камінська, А. (2016). Стратегії подолання стресу та перфекціонізм. <https://doi.org/10.11603/2415-8798.2016.2.6694>

Крупа, В. & Мальцева К. (2019). Соціальний стрес та превалюючі стресори серед студентів бакалаврату НаУКМА. *Наукові праці НаУКМА. Соціологія*, 2, 62–73. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2019.2.62-73>

Литвинчук, Н., & Римарчук, А. (2024). Стресостійкість та копінг-стратегії студентів в умовах воєнного стану. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*, 1(24), 78–85. <https://doi.org/10.18372/2411-264x.24.19252>

Субашкевич, І. Р., & Бордіян, Я. І. (2023). Копінг-стратегії подолання стресу серед учнівської молоді. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (1), 91–97. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.15>

- Amirkhan, J. H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The coping strategy indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 1066–1074. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.1066>
- Baqutayan, S. (2011). Stress and social support. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 33(1), 29. <https://doi.org/10.4103/0253-7176.85392>
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(2), 267–283. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>
- Cohen, S., Murphy, M. L. M., & Prather, A. A. (2018). Ten surprising facts about stressful life events and disease risk. *Annual Review of Psychology*, 70 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-102857>
- Dardas, L. A., & Ahmad, M. M. (2013). Coping strategies as mediators and moderators between stress and quality of life among parents of children with autistic disorder. *Stress and Health*, 31(1), 5–12. <https://doi.org/10.1002/smi.2513>
- Epel, E. S., Crosswell, A. D., Mayer, S. E., Prather, A. A., Slavich, G. M., Puterman, E., & Mendes, W. B. (2018). More than a feeling: A unified view of stress measurement for population science. *Frontiers in Neuroendocrinology*, 49, 146–169. <https://doi.org/10.1016/j.yfrne.2018.03.001>
- Fitzgerald, K. N., Hodges, R., Hanes, D., Stack, E., Cheishvili, D., Szyf, M., ... & Bradley, R. (2021). Potential reversal of epigenetic age using a diet and lifestyle intervention: a pilot randomized clinical trial. *Aging*, 13 (7), 9419–9432. <https://doi.org/10.18632/aging.202913>
- Gozak, S., Yelizarova, O., Stankevich, T., Parats, A., Chorna, V., Tovkun, L., Lebedynets, N., & Bondar, O. (2023). Adaptive coping strategies of Ukrainians during the war. *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 8(4). <https://doi.org/10.26766/pmgrp.v8i4.463>
- Kovalenko, J. (2024). Surviving the atrocity: A study of resilience and coping behaviour among Ukrainians during the Russo-Ukrainian war. *Journal of Health Psychology*, 29(14), 1688-1703. [doi:10.1177/13591053241274464](https://doi.org/10.1177/13591053241274464)
- Kristiana, I. F., Karyanta, N. A., Simanjuntak, E., Prihatsanti, U., Ingarianti, T. M., & Shohib, M. (2022). Social support and acculturative stress of international students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11), 6568. <https://doi.org/10.3390/ijerph19116568>
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
- Lo, C.-F. (2017). Stress and coping strategies among university freshmen in hong kong: Validation of the coping strategy indicator. *Psychology*, 08(08), 1254–1266. <https://doi.org/10.4236/psych.2017.88081>
- Lo, C.-F., Leung, F. K.-Y., Lui, C. P.-F., & Ng, E. C.-B. (2022). Predictive effect of extraversion and neuroticism on mental health during the covid-19 pandemic in hong kong: The mediating role of coping strategies. *Psychology*, 13(09), 1391–1412. <https://doi.org/10.4236/psych.2022.139089>
- Mazhak, I., Paludo, A. C., & Sudyn, D. (2023). Self-reported health and coping strategies of Ukrainian female refugees in the Czech Republic. *European Societies*, 1–27. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2203230>
- Maltseva, K. (in review) Social determinants of health in biocultural research: A review of evidence.
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175–215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x>
- McEwen, B. S. (2019). The good side of “stress.” *Stress*, 1–2. <https://doi.org/10.1080/10253890.2019.1631794>
- Parker, J. D. A., & Endler, N. S. (1992). Coping with coping assessment: A critical review. *European Journal of Personality*, 6(5), 321–344. <https://doi.org/10.1002/per.2410060502>

Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19(1), 2. <https://doi.org/10.2307/2136319>

Podber N., & Gruenewald, T.L. (2025). Positive life experiences and physical health: Associations and mediating pathways. *Journal of Health Psychology*, 0(0). doi:10.1177/13591053251329060

Pollak, A., Dobrowolska, M., Timofiejczuk, A., & Paliga, M. (2020). *The effects of the Big Five personality traits on stress among robot programming students. Sustainability*, 12(12), 5196. doi:10.3390/su12125196

Shields, G. S., Fassett-Carman, A., Gray, Z. J., Gonzales, J. E., Snyder, H. R., & Slavich, G. M. (2023). Why is subjective stress severity a stronger predictor of health than stressor exposure? A preregistered two-study test of two hypotheses. *Stress and Health*, 39(1), 87–102. <https://doi.org/10.1002/smi.3165>

Sierksma, J., & Shutts, K. (2025). The unintended negative consequences of help in childhood. *Current Directions in Psychological Science*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/09637214251323594>

Slavich, G. M., & Shields, G. S. (2018). Assessing lifetime stress exposure using the Stress and Adversity Inventory for Adults (Adult STRAIN): An overview and initial validation. *Psychosomatic Medicine*, 80(1), 17–27. <https://doi.org/10.1097/PSY.0000000000000534>

Thapa, A., Karki, R., & Kaphle, M. (2023). Self-Perceived stress and coping strategies during COVID-19 pandemic among the students of kathmandu metropolitan city. *Journal of Mental Health Disorders*, 3(1), 6–15. <https://doi.org/10.33696/mentalhealth.3.016>

Turner, A. I., Smyth, N., Hall, S. J., Torres, S. J., Hussein, M., Jayasinghe, S. U., ... Clow, A. J. (2020). Psychological stress reactivity and future health and disease outcomes: A systematic review of prospective evidence. *Psychoneuroendocrinology*, 104599. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2020.104599>

Vollrath, M. (2001). Personality and stress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(4), 335–347. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00245>

Contact information:

Balakina Sofia – MA student, Department of Sociology, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, sofia.balakina@ukma.edu.ua

Maltseva Kateryna – Dr. habilis in Sociology, Associate Professor, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”, maltsevaKS@ukma.edu.ua

Lukyanchuk V., Melnychuk T.

G.S. Kostyuk Institute of Psychology,

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Лук'янчук В., Мельничук Т.

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

COPING STRATEGIES AS A TOOL FOR PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF THE BEHAVIOR OF MILITARY PERSONNEL AND CIVILIANS IN STRESSFUL CONDITIONS OF FULL-SCALE AGGRESSION IN UKRAINE

СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРСОНАЛУ ТА ЦИВІЛЬНИХ В СТРЕСОВИХ УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році створило безпрецедентну ситуацію екстремального стресу як військових так і для всього українського населення. Значних

психологічних ресурсів для адаптації українського народу вимагають інтенсивні бойові дії, обстріли, руйнування, вимушене переміщення та постійна загроза життю. У цьому контексті ключову роль відіграють стратегії подолання (копінг-стратегії) – психологічні механізми, що допомагають індивідам справлятися зі стресом, підтримувати ментальне здоров'я та адаптуватися. Для розуміння психологічної стійкості українців та розробки ефективних програм підтримки й реабілітації, особливо для військових та ветеранів представляє вивчення цих стратегій, що є критично важливим. Систематизація наукових робіт, щодо копінг-стратегій, які використовують українські військові та цивільні в умовах війни є метою даного теоретичного дослідження.

Основою теоретичних засад дослідження стресу та подолання, для розуміння реакцій на стрес слугує транзакційна модель Лазаруса та Фолькмана. Вона наголошує на суб'єктивному сприйнятті та оцінці стресової події (первинна оцінка загрози, вторинна – оцінка ресурсів). В умовах війни ці оцінки пов'язані із загрозою життю, втратами та наявністю підтримки. Стратегії подолання класифікуються на проблемно-орієнтовані, що спрямовані на зміну стресора (планування, пошук інформації); емоційно-орієнтовані - спрямовані на регуляцію емоційної реакції (пошук соціальної підтримки, позитивне переосмислення, уникнення);

Малоадаптивні, які приносять тимчасове полегшення, але мають негативні довгострокові наслідки (вживання психоактивних речовин, поведінкове відсторонення). Важливим концептом є психологічна стійкість (resilience) – динамічна здатність до позитивної адаптації, що залежить від соціальної підтримки, самооцінки, оптимізму та особистісної твердості (hardiness). Стійкість на рівні громад також впливає на індивідуальне подолання.

Стратегії подолання серед військового персоналу характеризуються деякою обмеженістю наявних даних щодо копінгу саме українських військових під час повномасштабної агресії. Дослідження, що наявні, вказують на потенційну важливість особистісної твердості (залученість, контроль, сприйняття труднощів як виклику) та знаходження сенсу у службі як ресурсів подолання. Ментальне здоров'я та, ймовірно, копінг-процеси відрізняються у професійних військових та цивільних, що вступили до лав ЗСУ/ТрО, а також залежать від статі, сімейного стану та досвіду перебування в зоні бойових дій. Соціальна підтримка та можливість обговорювати бойовий досвід є значущими для запобігання ПТСР. Необхідні подальші дослідження специфічних стратегій різних груп військовослужбовців.

Дослідження стратегій подолання серед цивільного населення фіксують високі рівні психологічного дистресу, тривоги, депресії та безсоння з початку повномасштабного вторгнення. Продуктивні копінг-стратегії, що пов'язані з кращим ментальним здоров'ям, часто включають використання інструментальної підтримки, планування (проблемно-орієнтовані), а також самовідволікання, прийняття, позитивне мислення (емоційно-орієнтовані). Також фіксується поведінкове відсторонення, що може бути малоадаптивним. Соціальна підтримка та стійкість забезпечують відчуття колективної ідентичності та практичну допомогу і на рівні громади виступають життєво важливими ресурсами. Захисними фактори виступають тут виступають оптимізм та соціальна підтримка .

Порівняльний аналіз та роль стійкості дають нам наступне. Хоча стресори відрізняються (пряма загроза життю у військових vs наслідки руйнувань і переміщення у цивільних), обидві групи дослідження використовують схожі стратегії (пошук соціальної підтримки, планування). Проте військові можуть більше покладатися на особистісну твердість та пошук сенсу, а цивільні – на емоційно-орієнтовані стратегії. Стійкість є ключовим фактором для обох груп, сприяючи адаптивному подоланню. Часто вона може формуватися через ефективний копінг. Високий рівень стійкості українського суспільства на рівні місцевого самоврядування також підтримує індивідуальне подолання.

Резюмуючи можна констатувати, що війна має значний негативний вплив на ментальне здоров'я українців. Розуміння використовуваних стратегій подолання та факторів стійкості є основою для розробки ефективної психологічної допомоги. Необхідно заповнити прогалини: провести цілеспрямовані дослідження копінгу українських військових, лонгітюдні дослідження для відстеження динаміки, якісні дослідження для глибинного розуміння досвіду, враховувати культурні особливості, оцінювати ефективність програм підтримки та проводити порівняльний аналіз з іншими конфліктами.

Список використаних джерел та літератури:

Anjum, G., Aziz, M., & Hamid, H. K. (2023). Life and mental health in limbo of the Ukraine war: How can helpers assist civilians, asylum seekers and refugees affected by the war? *Frontiers in Psychology*, 14(11), 292–299.

Bartone, P. T., Ursano, R. J., Wright, K. M., & Ingraham, L. H. (1989). Hardiness protects against war-related stress in Army Reserve forces. *Military Psychology*, 1(1), 3–17.

Eid, J., & Morgan, C. A. (2006). Dissociation, hardiness, and performance in military cadets participating in survival training. *Military Medicine*, 171(5), 436–442.

Giordano, R., Lipscomb, A., Jefferies, K., Kwon, J., & Giammarchi, M. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. *Journal of Youth Resilience Studies*, 12(2), 45–60.

McElheran, M., Annis, F. C., Duffy, H. A., & Chomistek, T. (2024). Strengthening the military stoic tradition: Enhancing resilience in military service members and public safety personnel through functional disconnection and reconnection. *Frontiers in Psychology*, 15, 92–94.

Nordstrand, A. E., Bøe, H. J., Holen, A., Reichelt, J. G., Gjerstad, C. L., & Hjemdal, O. (2020). Social support and disclosure of war-zone experiences after deployment to Afghanistan-Implications for posttraumatic deprecation or growth. *Traumatology*, 26(4), 351–359.

Pavlova, Yu., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. X. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *European Psychiatry*, 65(1), 79.

Pavlova, Yu., Rogovska, O., & Petrytsa, P. (2023). Exposure to war, war nightmares, insomnia, and war-related posttraumatic stress disorder: A network analysis among university students during the war in Ukraine. *Journal of Affective Disorders*, 343, 500–507.

Rabinovych, M., Brik, T., Piddubnyi, I., et al. (2024). Predicting budget robustness of Ukrainian local self-government during Russia's war against Ukraine. *East European Politics and Societies*. Advance online publication.

Rabinovych, M., et al. (2022). Resilience on the periphery: Understanding the impacts of population displacement on infrastructure systems beyond the disaster zone. *International Journal of Emergency Management*, 18(2), 1–18.

Rabinovych, M., et al. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*, 37(4), 1121–1140.

Rabinovych, M., et al. (2023). Local democracy and resilience in Ukraine: Learning from communities' crisis response in war. Council of Europe.

Shigemoto, E. (2017). Resilience under military operational stress: Can leaders influence hardiness? *Parameters*, 47(2), 61–73.

Volkova, D. (2023). Soft resilience in Eastern Europe's secondary cities. *Urban Studies*, 60(9), 1745–1763.

Xu, W., Pavlova, I., Chen, X., Petrytsa, P., Graf-Vlachy, L., & Zhang, S. X. (2023). Mental health symptoms and coping strategies among Ukrainians during the Russia-Ukraine war in March 2022. *International Journal of Social Psychiatry*, 69(4), 957–966.

Contact information:

Lukyanchuk Vyacheslav – researcher at the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine, lukcrimea@meta.ua

Lisovyi N., Maltseva K.

National University of Kyiv-Mohyla Academy

Лісовий Н., Мальцева К.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

**COGNITIVE STRATEGIES FOR EMOTIONAL REGULATION UNDER
CUMULATIVE WAR STRESS**

**КОГНІТИВНІ СТРАТЕГІЇ ЕМОЦІЙНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ В УМОВАХ
КУМУЛЯТИВНОГО СТРЕСУ ВІД ВІЙНИ**

Background: Despite being separate traumatic events, the stressors of war form a cumulative psychological impact. In conditions of prolonged uncertainty, individuals experience chronic stress in various areas of life — physical danger, economic instability, and mental exhaustion. These stressors interact with cognitive assessments and exacerbate emotional symptoms, including fear and anxiety.

Purpose: To investigate how affective deregulation through internal belief-desire mechanisms leads to increased pressure from cumulative stress, and to outline strategies for recalibrating emotional responses in the face of chronic threats.

Methods: Theoretical analysis based on an integrative literature review and appropriate synthesis of findings from cognitive science and stress research.

Results: Fear as an emotion does not arise as a reflex to external stimuli but as a cognitively structured state. The production of feelings occurs due to the discrepancy between the perceived danger (beliefs) and the major personal goals (desires). Cumulative stress reinforces threat-oriented beliefs, leaving basic desires unsatisfied, leading to chronic emotional hyperreactivity. Three strategies for modulating this internal architecture are proposed: (1) cognitive reframing of beliefs, (2) recalibration of maladaptive goals, and (3) narrative integration of fear into a coherent self-concept.

Conclusion: During war, emotional overload is shaped by external stressors and internal appraisal structures. By strategically adjusting patterns of beliefs and desires, an individual can reformat fear from a disabling reaction into a purposeful, manageable signal. This approach allows for better emotional regulation, resilience, and restoration of the ability to act under conditions of prolonged stress.

Keywords: cumulative stress, belief-desire theory, fear, cognitive assessment

Воєнні стресори, які можуть бути одноразовими травматичними подіями, мають кумулятивний ефект у довгостроковій перспективі. Вони набувають форми тривалого накопичення стресових факторів у різних сферах життя: небезпека фізичному добробуту (обстріли, безпосереднє знаходження в зоні бойових дій), фінансові труднощі, підтримання соціальних зв'язків, ментальне виснаження через повсякденну невизначеність тощо. Цей кумулятивний стрес від війни перевантажує фізіологічні системи та змінює когнітивні оцінки майбутніх подій (James et al., 2023; Scott et al., 2015). Далі буде запропонований потенційний для

використання теоретичний зв'язок між кумулятивним стресом від війни та афективною дерегуляцією, зосереджуючись на когнітивно-мотиваційній моделі емоцій «переконання-бажання» (Reisenzein, 2008). Ця модель дозволяє зрозуміти, як в індивіда виникає відчуття страху на основі внутрішніх оцінок, а не лише зовнішніх загроз — і, що важливо, як цю конструкцію можна змінити.

Кумулятивний стрес є сукупним психологічним навантаженням від численних тривалих стресорів у різних життєвих напрямках (Slopen et al., 2018). У контексті воєнного часу індивіди часто мають хронічний стрес у стосунках, роботі, житлі, відчувають депривацію та дискримінацію — усе це має задокументовані негативні наслідки для здоров'я (Carpiniello, 2023; Dembitskyi et al., 2024; Lockwood et al., 2022). Важливо зацентрувати, що ці стресори не пасивно накопичуються, а взаємодіють з повсякденними подіями та когнітивними оцінками, посилюючи вираженість фізіологічних та емоційних симптомів. Це продукує більший тиск щоденних викликів та погіршення афективних реакцій на них (Kemeny, 2003) — охоплюючи більшу ймовірність та інтенсивність фізичних симптомів (наприклад, головного болю, нудоти) та підвищену емоційну реактивність (Lockwood et al., 2022). Тоді інтерпретація повсякденних подій тяжіє до «загроз, з якими неможливо справитися та / чи вплинути на них», аніж «викликів, які я можу подолати» (Blascovich, 2008). Так кумулятивний стрес зокрема опосередковано підвищує вразливість до страху, реструктуруючи сприйняття.

Теорія переконань-бажань Райзенцайна (ТПБР) розглядає емоції як неконцептуальні метарепрезентації системи переконань-бажань (Reisenzein, 2009). Згідно з цією моделлю, емоції (наприклад, страх та тривога) виникають, коли новонабуті переконання про світ взаємодіють з бажаннями, які вже існували. У цій моделі страх виникає, коли індивід (1) *переконаний*, що небажана подія можлива або неминуча, (2) та одночасно *бажає*, щоб вона не відбулася. Механізмом запуску є порівняння переконань та бажань, яке виявляє відповідність або невідповідність між новими переконаннями й збереженими бажаннями. Наприклад, страх перед ракетним обстрілом виникає не через саму сенсорну подію, а через поєднання переконання в те, що обстріл може статися, та бажання, щоб сім'я залишалася в безпеці.

Відповідно за цією моделлю емоції є не інстинктивними реакціями, а структурованими результатами внутрішніх оцінок. Важливо те, що *інтенсивність емоцій* залежить від (1) сприйманої впевненості у власному переконанні, (2) особистої значущості бажання (персональної важливості цілі, якій загрожує небезпека) та (3) сприйманої близькості загрози (часової, просторової чи психологічної). Таке структурування пропонує чітке когнітивне пояснення того, як пов'язані з війною стресори, відфільтровані через особисті занепокоєння та очікування, стають емоційними переживаннями. Додатково це пояснює, чому один і той самий зовнішній стимул може викликати різні емоційні реакції у різних індивідів, залежно від того, як він обробляється в їхній системі переконань і бажань.

Однак слід розділити страх та прото-страх. Страх як емоція виникає, коли індивід переконаний, що небажана подія можлива або ймовірна, та водночас бажає, щоб вона не відбулася. Ця структура — негативна репрезентація наміру-досягнення (Reisenzein, 2008) — формує мінімальну когнітивну умову для виникнення страху. Компонент переконання забезпечує випереджувальну оцінку загрози, а компонент бажання кодує мотиваційну значущість уникнення цього результату. Відповідно страх — це не рефлекторна реакція, а когнітивно сконструйований емоційний стан, який відображає невідповідність між очікуваною реальністю та ціннісними цілями.

Тоді як прото-страх — докогнітивна афективна реакція, яка передую повному формуванню страху як емоції, заснованої на переконаннях і бажаннях (Miceli & Castelfranchi, 2015). Його викликають еволюційно значущі стимули: раптовий шум, агресивний вираз обличчя або швидкий, який фіксується периферійним зором (O'Connell, et al., 2024). Ці подразники

обробляються підкірковими шляхами без залучення вищих ділянок кори, котрі відповідають за концептуальну оцінку. Прото-страх не потребує переконань чи бажань, а отже, позбавлений навмисного змісту, який визначає власне емоцію. Натомість він характеризується автоматичними фізіологічними реакціями (рефлекс здригання, прискорене серцебиття тощо).

У застосуванні до контексту війни попередньо описані механізми допомагають пояснити, як кумулятивний стрес поступово реструктурує емоційні патерни. Коли індивід переживає постійну невизначеність, хвилювання або втрати, у нього формується стійке переконання, що світ є небезпечним та непередбачуваним (Carleton et al., 2006, Carleton, 2016). Водночас основні бажання — безпеки, самостійності та стабільності — залишаються незадоволеними. Невідповідність між переконаннями та бажаннями стає хронічною. Ця невідповідність збільшує частоту та інтенсивність реакцій страху. Навіть незначні події (наприклад, зміни планів, мікроконфлікти, гучні звуки) можуть викликати непропорційну емоційну реакцію, оскільки вони когнітивно пов'язані з більшими, невирішеними страхами. Коли система переконань стає більш орієнтованою на загрозу, афективна система стає більш схильною до страху (Peterson, 2002).

Страх, коли помірний та контрольований, може підвищити уважність та проактивну поведінку. Однак під впливом кумулятивного стресу страх часто стає дезадаптивним, що призводить до підвищеної пильності, безпорадності та імпульсивної поведінки (Baumeister & Scher, 1988). Коли сприйнята загроза є інтенсивною та неконтрольованою, страх призводить не до подолання, а до розпачу та відсторонення.

Якщо страх згідно з ТПБР, є не грубою реакцією на зовнішні подразники, а структурованим результатом внутрішніх когнітивно-мотиваційних оцінок, для нас це означає, що можна не просто зменшувати зовнішні стресори (що часто нездійснено в умовах війни), а стратегічно змінювати внутрішню логіку, яка породжує емоції. Втручання на рівні переконань і бажань дозволяє нам змінювати емоційні реакції — не пригнічуючи їх, а переосмислюючи їхні причини. Далі запропоновано три потенційні стратегії для реалізації цього.

Перша — когнітивне переосмислення, яке спрямоване на переконання індивіда. В умовах кумулятивного стресу може переоцінюватися ймовірність загрози або недооцінюватися здатність впоратися з нею. Когнітивна система стає упередженою до виявлення та підтвердження небезпеки — процес, посилений минулим впливом стресорів. Переосмислення широко використовується в когнітивно-поведінковій терапії (Catanzano et al., 2022) та передбачає свідоме подолання звичних та/або автоматичних оцінок загрози. Дієво це реалізовується зокрема через письмову саморефлексію (Pennebaker, 1997) та включає ймовірнісні міркування («наскільки ймовірною є ця загроза?»), та переривання автоматичних асоціацій між сигналом і небезпекою. Метою є не синтетичний оптимізм, а точність: приведення переконань у відповідність до того, що є дійсно ймовірним, а що — перебільшенням.

Друга — коригування цілей, які стосуються компонента бажання. Хронічний стрес може замикати на недосяжних бажаннях: абсолютній безпеці, повному контролю або відновленні втраченого минулого. Такі цілі, коли не досягаються, стимулюють стрес через когнітивну неузгодженість (Dilakshini & Kumar, 2020) та можуть провокувати більш інтенсивне вираження тривоги та/або страху. Втручання тут передбачає переосмислення того, що є значущим для індивіда. Наприклад, замість прагнень повернутися до того, «як було раніше», індивід може переорієнтуватися на цілі, засновані на повсякденних процесах: як можна допомогти найближчим зараз, у що слід вкладати свою увагу зараз, щоб покращити роботу, як відновити/сформувані стабільність в особистому житті через мікрокроки? Коригування бажань не означає відмову від планів, але переформулювання їх таким чином, щоб вони лишалися досяжними в рамках нинішньої реальності.

Третя — нарративна інтеграція між переконаннями, бажаннями та ідентичністю. Оцінки, засновані на страху, можуть ототожнюватися з самим собою. Наприклад, «я завжди в небезпеці»,

«я не можу впоратися». Це вже не емоційні реакції, а вписані в наратив ідентичності переконання, які формують майбутні очікування. Важливо помістити подібні переконання в контекст — не як правдиві твердження про себе, які модулюють самоцінність (Solomon, et al., 1991), а як локалізовану реакцію на конкретні умови. Це дає простір для альтернативного саморозуміння, сприяючи психологічній гнучкості. Наративна інтеграція має на меті не усунення страху, а його репозиціонування — з визначальної риси на одну з частин більшого, динамічного самонаративу.

Разом ці три стратегії можуть сформувати цілісну модель модуляції емоційної реактивності шляхом перекалібрування базової системи переконань і бажань. Замість того, щоб намагатися усунути страх чи тривогу, які є еволюційно функціональними, мета полягає в оптимізації їхнього впливу: пропорційно реальним загрозам, спрямовані на конкретні дії та інтегровані в стійку Я-концепцію. У контексті війни такий підхід може зменшити афективне перевантаження, розширити уявлення про функціонування емоцій та відновити почуття контролю над повсякденням.

Отже, кумулятивний стрес від війни змінює емоційні патерни не лише через зовнішні загрози, але й через внутрішні порушення в структурах переконань і бажань, часто провокуючи страх і тривогу. Згідно з теорією переконань-бажань Райзенцайна такі емоції виникають через усвідомлену невідповідність між очікуваною небезпекою та бажаннями індивіда, що робить страх когнітивно структурованим, а не інстинктивним станом. Утім емоційну дерегуляцію в умовах війни можна пом'якшити не шляхом зменшення стресових факторів (що часто неможливо), а через перекалібрування внутрішніх оцінок. Завдяки когнітивному переосмисленню, коригуванню цілей та наративній інтеграції індивід може перетворити емоційні реакції з того, що паралізує, на сигнал до конструктивних дій. Це є потенційним шляхом до формування психологічної гнучкості та відчуття контролю над повсякденням в умовах хронічної невизначеності.

Список використаних джерел та літератури:

Blascovich, J. (2008). Challenge, threat, and health. In J. Y. Shah & W. L. Gardner (Eds.), *Handbook of motivation science* (pp. 481–493). The Guilford Press.

Carleton, R. N., Norton, M. P. J., & Asmundson, G. J. (2006). Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(1), 105–117. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014>

Carleton, R. N. (2016). Into the unknown: A review and synthesis of contemporary models involving uncertainty. *Journal of Anxiety Disorders*, 39, 30–43. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2016.02.007>

Carpiniello, B. (2023). The Mental Health Costs of Armed Conflicts—A Review of Systematic Reviews Conducted on Refugees, Asylum-Seekers and People Living in War Zones. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 2840. <https://doi.org/10.3390/ijerph20042840>

Catanzano, T., Azizaddini, S., Clayton, M. J., Pham, T., Methratta, S. T., Fishman, M. D., Moser, F. G., & Dunnick, N. R. (2022). Framed and reframed! The art of using cognitive behavioral techniques to combat burnout. *Current Problems in Diagnostic Radiology*, 52(2), 130–133. <https://doi.org/10.1067/j.cpradiol.2022.07.010>

Dembitskiy, S., Stepanenko, V., Злобіна, О., Golovakha, Y., & Naydonova, L. (2024). Wartime psychological stressors: proliferation and effects among the Ukrainian population. *Соціологія*, 4, 5–26. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.005>

Dilakshini, V. L., & Kumar, S. M. (2020). Cognitive dissonance: a psychological unrest. *Current Journal of Applied Science and Technology*, 54–60. <https://doi.org/10.9734/cjast/2020/v39i3030970>

James, K. A., Stromin, J. I., Steenkamp, N., & Combrinck, M. (2023). Understanding the relationships between physiological and psychosocial stress, cortisol and cognition. *Frontiers in Endocrinology*, 14. <https://doi.org/10.3389/fendo.2023.1085950>

Kemeny, M. E. (2003). The Psychobiology of stress. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4), 124–129. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01246>

Kimberly G Lockwood, Luke Peddie, Alexandra D Crosswell, Benjamin A Hives, Natalie Slopen, David M Almeida, Eli Puterman, Effects of Chronic Burden Across Multiple Domains and Experiences of Daily Stressors on Negative Affect, *Annals of Behavioral Medicine*, Volume 56, Issue 10, October 2022, Pages 1056–1067, <https://doi.org/10.1093/abm/kaac001>

Miceli, M., & Castelfranchi, C. (2015). *Expectancy and emotion*. Oxford University Press.

O’Connell, K., Rhoads, S. A., & Marsh, A. A. (2024). Fear: An evolutionary perspective on its biological, behavioral, and communicative features. In L. Al-Shawaf & T. K. Shackelford (Eds.), *The Oxford handbook of evolution and the emotions* (pp. 500–519). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197544754.013.25>

Pennebaker, J. W. (1997). Writing about emotional experiences as a therapeutic process. *Psychological Science*, 8(3), 162–166. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1997.tb00403.x>

Peterson, J. B. (2002). *Maps of meaning: The Architecture of Belief*. Routledge.

Reisenzein, R. (2008). Emotions as metarepresentational states of mind: Naturalizing the belief–desire theory of emotion. *Cognitive Systems Research*, 10(1), 6–20. <https://doi.org/10.1016/j.cogsys.2008.03.001>

Reisenzein, R. (2009). Emotional experience in the Computational Belief–Desire Theory of Emotion. *Emotion Review*, 1(3), 214–222. <https://doi.org/10.1177/1754073909103589>

Scott, S. B., Graham-Engeland, J. E., Engeland, C. G., Smyth, J. M., Almeida, D. M., Katz, M. J., Lipton, R. B., Mogle, J., Munoz, E., Ram, N., & Sliwinski, M. J. (2015). The Effects of Stress on Cognitive Aging, Physiology and Emotion (ESCAPE) Project. *BMC Psychiatry*, 15(1), 146. <https://doi.org/10.1186/S12888-015-0497-7>

Slopen, Natalie, Celena Meyer, and David R. Williams, 'Cumulative Stress and Health', in Carol D. Ryff, and Robert F. Krueger (eds), *The Oxford Handbook of Integrative Health Science*, Oxford Library of Psychology (2018; online edn, Oxford Academic, 9 Oct. 2018), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190676384.013.5>

Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A Terror Management Theory of Social Behavior: The Psychological functions of Self-Esteem and Cultural Worldviews. *In Advances in experimental social psychology* (pp. 93–159). [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60328-7](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60328-7)

Contact information:

Lisovyi Nazar – PhD student of The Department of Sociology of National University of Kyiv-Mohyla Academy, nazar.lisovyi@ukma.edu.ua

**SUBJECTIVE PERCEPTION OF STRESS AND COPING STRATEGIES OF PEOPLE
WITH DISABILITIES DURING THE FULL-SCALE INVASION**
**СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА СТРЕСУ ТА СТРАТЕГІЇ ЙОГО ПОДОЛАННЯ ЛЮДЬМИ
З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ**

В умовах війни люди з інвалідністю зазнають тривалого впливу багаторівневих стресорів: постійних фізичних загроз, обмеженого доступу до медичних та соціальних послуг, недоступність громадських просторів (зокрема укриттів), руйнування звичних форм соціальної взаємодії, погіршення фізичного та психічного здоров'я. Досвід стресу у таких умовах стає не епізодом, а фоновим станом повсякденності.

Концептуальну основу осмислення цього досвіду складає теорія загального адаптаційного синдрому Selye (1936), що описує три фази стресової відповіді організму: тривогу, адаптацію та виснаження. В умовах війни ці фази чітко простежуються у респондентів/ок: від шоку й дезорієнтації — до спроб пристосування і, в багатьох випадках, — до виснаження на тлі хронічного стресу. Значний внесок у розуміння суб'єктивної природи стресу зробив Lazarus (2006), який у межах когнітивно-емоційного підходу розглядає стрес як результат оцінки ситуації та наявних ресурсів для її подолання. Така динамічна модель дозволяє пояснити варіативність стратегій подолання у людей з інвалідністю, враховуючи їхній життєвий досвід, рівень тривожності, інституційну підтримку, доступ до ресурсів і соціальний контекст. Доповненням до цієї теоретичної рамки є дослідження Albrecht & Devlieger (1999), які показали, що багато людей з інвалідністю навіть в умовах обмеженого доступу до ресурсів зберігають позитивну оцінку якості свого життя. Це дає підстави розглядати стратегії подолання не лише як реакцію на стрес, а як активний процес збереження суб'єктності, сенсів та повсякденного контролю попри соціальну незахищеність.

Емпірична частина дослідження проведена за допомогою інтерпретативного феноменологічного аналізу (ІРА), що дозволив реконструювати досвід людей з інвалідністю в умовах війни, зосередившись на їхньому сприйнятті, інтерпретації та адаптаційних практиках (Smith, Flowers, & Larkin, 2021). У глибинних інтерв'ю взяли участь 22 респонденти/ки з різними нозологіями інвалідності.

Повсякденність людей з інвалідністю в умовах війни характеризується глибокою нестабільністю, що охоплює не лише соціальні та матеріальні аспекти, а й особисті сенси, тілесний досвід і самосприйняття. Учасники/ці дослідження описували свій досвід через відчуття психоемоційного тиску, що транслюється у тривожність, втрату контролю, страх, приглушення емоцій, а з плином та продовженням воєнного стану — у хронічне емоційне виснаження. Стрес посилювався внаслідок погіршення доступності медичної допомоги, фізичного та психічного здоров'я у зв'язку з умовами життя та вразливості до зовнішніх загроз, особливо у випадках ізоляції та не захищеності через недоступність простору, зокрема укриттів. Утрата можливості у деяких випадках самостійно пересуватися, організувати побут, працювати або навчатися створюють глибоке відчуття втрати автономії та суб'єктності. Психоемоційний стан загострювався на фоні втрати звичних соціальних зв'язків, відчуття самотності та бездіяльності.

Війна трансформувала саму структуру повсякденності: від звичних повсякденних дій залишались лише фрагменти, які респонденти/ки намагались втримати як точки опори — у рутині, тактильних практиках, комунікації з іншими, творчості або у складних психоемоційних

станах — ігноруванні ситуації. Попри глибокий і тривалий психоемоційний тиск, значна частина опитаних демонструє активну спробу адаптуватися до нової реальності: формування нових сенсів, пошук соціальної корисності, взаємна підтримка, креативна діяльність, психотерапія або ритуали самозаспокоєння постають як стратегії подолання, що дозволяють зберігати життєздатність, суб'єктність і зв'язок з оточенням.

Стратегії подолання стресу у респондентів/ок були різнорівневими — від тілесної саморегуляції до складних форм соціальної взаємодії та креативної рефлексії. На базі емпіричного матеріалу було виокремлено кілька типових форм адаптаційної відповіді: тілесно-сенсорна регуляція (заспокійливі дії, музика, розмальовки); підтримання рутини (ритуали, робота, навчання); соціальна активність (волонтерство, взаємна допомога, активізм); психотерапія та зменшення інформаційного тиску (медіа-дієта, медитації, седативні засоби); творче самовираження (писання віршів, рукоділля, хобі тощо). Деякі респонденти/ки вдавалися до ігнорування свого психічного стану й використовували стратегії як-от самодіагностику, надмірне завантаження себе справами, очікування “кращих часів”, в окремих випадках виражене безсилля перед ситуацією. Деякі стратегії ігнорування іноді допомагали короткостроково, однак не усували джерела стресу. Водночас інші респонденти/ки зверталися до психотерапевтів, намагаючись отримати професійну підтримку. Тут виявився бар'єр доступності послуг — як фінансовий, так і інфраструктурний.

Таким чином, попри соціальну незахищеність, більшість людей з інвалідністю демонструють значну адаптивність, мобілізуючи власні внутрішні й зовнішні ресурси для збереження психологічної стійкості. Стратегії подолання не лише допомагають знизити рівень тривожності, а й формують нову структуру повсякденності, в якій зберігається простір для колективної дії, рефлексій щодо війни та свого стану, й турботи про себе й близьких. Вони слугують не лише відповіддю на виклики війни, а й формою адаптації до нової повсякденності.

Список використаних джерел та літератури:

Albrecht, G. L., & Devlieger, P. J. (1999). The disability paradox: high quality of life against all odds. *Social Science & Medicine*, 48(8), 977–988. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(98\)00411-0](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(98)00411-0)

Lazarus, R. S. (1999/2006). *Stress and emotion: A new synthesis*. Springer Publishing Company. [https://cipra.cl/biblioteca/estres/Richard%20S.%20Lazarus%20-%20Stress%20and%20emotion_%20a%20new%20synthesis%20-%20Springer%20Publishing%20Company%20\(2006\).pdf](https://cipra.cl/biblioteca/estres/Richard%20S.%20Lazarus%20-%20Stress%20and%20emotion_%20a%20new%20synthesis%20-%20Springer%20Publishing%20Company%20(2006).pdf)

Selye, H. (1936). A syndrome produced by diverse noxious agents. *Nature*, 138(3479), 32–33. <https://www.nature.com/articles/138032a0>

Smith, J., Flowers, P., & Larkin, M. (2021). *Interpretative Phenomenological Analysis* (2nd ed.). SAGE Publications Ltd. <https://www.perlego.com/book/3797145/interpretative-phenomenological-analysis-theory-method-and-research-pdf>

Contact information:

Lavreniuk Sofia – PhD student, Department of Sociology, NaUKMA, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0650-945X>, sofiia.lavreniuk@ukma.edu.ua

**SOCIAL MEDIA AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN WARTIME CONDITIONS:
FROM OPPORTUNITIES TO RISKS**
**СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІД
МОЖЛИВОСТЕЙ ДО РИЗИКІВ**

Background: The rapid development of digital technologies and AI has reshaped the informational landscape, especially during armed conflicts. Integrated with AI tools, social media now critically influence public sentiment, security, and politics. The Russo-Ukrainian war, particularly after 2022, exposed new challenges and opportunities in using these technologies for information warfare.

Purpose: To investigate the features and consequences of the integration of social media and artificial intelligence technologies during an armed conflict.

Methods: The research combines theoretical analysis of contemporary academic works with empirical data, including digital reports and media consumption studies, to assess the societal impact of social media and AI in Ukraine during the war.

Results: Social media serves as a crucial tool for real-time communication, coordination, and support during conflicts, while AI enhances military operations, planning, and information security. Yet, their integration also heightens risks of manipulation, disinformation, and societal polarization, especially in hybrid warfare.

Conclusion: The results of the study show that while the development of artificial intelligence and social media during war has numerous positive applications, it also creates serious problems that require an urgent response. Strengthening media literacy, promoting critical thinking and implementing responsible information consumption practices are crucial strategies for minimizing the negative impact of digital technologies during crises.

Keywords: social media, artificial intelligence, Russian-Ukrainian war, information security, disinformation, media literacy, digital technologies, information warfare.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та штучного інтелекту (далі ШІ) суттєво трансформує інформаційний простір сучасного суспільства, особливо в умовах збройних конфліктів. Соціальні медіа, інтегровані з інструментами ШІ, стали важливим елементом інформаційної системи, що значною мірою впливає на суспільні настрої, безпеку та політичні процеси. Російсько-українська війна, особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, значною мірою змінила природу інформаційного простору та висвітлила нові виклики й можливості, пов'язані з використанням соціальних медіа та технологій ШІ. На відміну від попередніх збройних конфліктів, сучасна війна розгортається не лише на фізичному, але й на цифровому полі бою, де інформація перетворюється на стратегічний ресурс та потужну зброю.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика впливу соціальних медіа та штучного інтелекту в умовах війни привертає дедалі більше уваги науковців, проте сучасні виклики вимагають комплекснішого підходу до її вивчення. В українському науковому просторі це питання досліджували Дашко І. М., Череп О. Г., Калюжна Ю. В., Малтиз В. В. та Михайліченко Л. В. (2025), запропонувавши теоретичні основи використання цифрових технологій для підтримки суспільства в кризах. О. Усманова та А. Зіброва (2023) розглядали соціальні мережі як джерело інформації для журналістики, а проблему дезінформації в умовах гібридних війн дослідили Дунаєва Л. М. (2022) та І. І. Проноза (2023). Роль штучного інтелекту в інформаційній

війні висвітлила К. О. Яндола (2024). Попри значні напрацювання, питання впливу соціальних медіа та ІІІ на суспільство в умовах збройних конфліктів залишається відкритим і потребує подальшого вивчення з урахуванням нових технологічних і соціальних змін.

Мета статті - дослідження особливостей та наслідків впровадження соціальних мереж та ІІІ в умовах воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу статті. За даними звіту Digital підготовленого дослідницькими групами Meltwater та We Are Social, станом на січень 2025 року в світі було майже 5,56 млрд інтернет-користувачів, із них понад 5,24 млрд активні в соцмережах. В Україні кількість користувачів соціальних мереж сягнула 21,6 млн (Kemp, 2025). Із початком повномасштабної війни соцмережі стали основним джерелом новин: за даними дослідження Громадянської мережі ОПОРА, їх використовують 73,4 % українців. У 2024 році соціальні мережі очолили перше місце в рейтингу довіри серед інших джерел інформації. Протягом останніх трьох років найпопулярнішими платформами залишаються Telegram, YouTube та Facebook (*ДОСЛІДЖЕННЯ. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни, 2024*).

У сучасну епоху цифровізації стрімкий розвиток соціальних медіа та ІІІ суттєво вплинув на суспільство, викликаючи неоднозначні оцінки дослідників. З одного боку, соціальні медіа забезпечують населення доступом до: актуальних новин, термінових попереджень про небезпеку, координат пунктів гуманітарної допомоги та евакуаційних маршрутів, а ІІІ допомагає виявляти фейкові новини та аналізувати суспільні настрої. З іншого боку, цифрові технології використовуються для поширення дезінформації та ведення інформаційних війн, що особливо актуально для України в умовах російської агресії. Дослідження Усманової О.В. та Зіборової А.О. (2023) підкреслює, що соціальні мережі стали важливим інструментом оперативного поширення інформації під час війни. Унікальною перевагою цих платформ є можливість миттєвої передачі даних без посередників, що дозволило фіксувати та оприлюднювати факти воєнних злочинів російських військ на території України практично в режимі реального часу, забезпечуючи функцію своєрідного "цифрового свідка" в умовах війни.

В умовах сучасного збройного конфлікту соціальні платформи стали ключовим інструментом інформаційної взаємодії, організації волонтерських ініціатив, збору коштів та координації допомоги Збройним силам і цивільним. Під час повномасштабного вторгнення росії цифровий простір перетворився на арену міжнародної солідарності, де відомі особистості та інфлюенсери активно підтримували гуманітарні ініціативи.

В свою чергу, ІІІ демонструє значний потенціал у військовій сфері. Адмірал ВМС США у відставці Дж. Ставрідіс зазначає, що війна в Україні стала "випробувальним майданчиком" для ІІІ, який підвищує точність ухвалення рішень, оптимізує логістику та управління дронами (Валкевич, 2023). У сфері інформаційної безпеки українські розробники створили платформу Mantis Analytics (Федоров, 2024), яка в режимі реального часу аналізує дані ЗМІ та соцмереж, допомагаючи ефективно протидіяти російській дезінформації.

Попри всі переваги, зокрема можливість швидкого виявлення та нейтралізації неправдивої інформації, інтеграція штучного інтелекту в соціальні медіа має й негативні наслідки. Автоматизація інформаційних потоків посилює ризики поширення дезінформації та маніпуляцій. Підтримана цифровими технологіями, дезінформація впливає на свідомість громадян і змінює суспільно-політичні процеси. Використання ІІІ поглиблює соціальні протиріччя, підриває довіру до офіційних джерел і ускладнює розпізнавання достовірної інформації.

Після повномасштабного вторгнення Росія активно використовує ІІІ для створення й поширення фейкових повідомлень. За даними Мін'юсту США, редактор державного ЗМІ створив програму для ботоферми: близько тисячі акаунтів, що маскувалися під американців, поширювали проросійські наративи. Як зазначив директор ФБР Крістофер Рей, ІІІ масштабував дезінформаційну кампанію для підриву підтримки України (Bloomberg, 2024).

Технологічний розвиток є важливим чинником прогресу, але суспільство має трансформуватися разом із технологіями, щоб уникнути залежності від алгоритмів, ШІ та великих баз даних. Стратегії боротьби з фейками, створеними ШІ, поділяють на короткострокові - виправлення неправдивої інформації та довгострокові - розвиток критичного мислення і медіаграмотності (Дашко І. М. та ін., 2025). У цьому процесі сам ШІ може стати корисним інструментом – як для перевірки фактів, так і для підвищення обізнаності населення. Водночас медіаграмотність охоплює не лише особисті навички, а й передбачає відповідальність держави за протидію дезінформації через фінансування відповідних технологій. ШІ має ключове значення для національної безпеки, допомагаючи оперативно виявляти кіберзагрози й фальшиві повідомлення.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що розвиток ШІ та соціальних медіа в умовах війни має як позитивні, так і негативні наслідки для суспільства під час війни. Для того щоб зменшити негативний вплив і забезпечити ефективне використання технологій на користь суспільства, необхідно активно впроваджувати заходи з розвитку медіа- та інформаційної грамотності населення. Важливим завданням є інтеграція навичок критичного мислення у систему освіти, а також формування культури відповідального ставлення до споживання та поширення інформації. Лише за умови системної роботи на державному, освітньому та суспільному рівнях можливо досягти балансу між перевагами цифрових технологій і викликами, які вони породжують у кризових умовах.

Список використаних джерел та літератури:

Kemp, S. (2025, 3 березня). Digital 2025: Ukraine — DataReportal – Global Digital Insights. DataReportal – Global Digital Insights. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-ukraine>

Kemp, S. (2025, 5 лютого). Digital 2025: Global Overview Report — DataReportal – Global Digital Insights. DataReportal – Global Digital Insights. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report>

Валкевич, О. (2023, 20 липня). Як штучний інтелект допомагає в сучасних війнах: чи зможе він замінити військових на фронті. Ми Україна. URL: <https://weukraine.tv/top/yak-shtuchnyj-intelekt-dopomagaє-v-suchasnyh-vijnah-chy-zmozhe-vin-zaminyty-vijskovykh-na-fronti>

Веселова, Л. Ю. (2020). Кібернетична безпека в умовах гібридної війни: адміністративно-правові засади: монографія. Видавн.«Гельветика».

Войтович, О. П., Буда, А. Г., & Головенько, В. О. (2017). Дослідження методів аналізу соціальних мереж як середовища інформаційних війн (Doctoral dissertation, ВНТУ).

Дашко, І. М., Череп, О. Г., Калюжна, Ю. В., Малтиз, В. В., & Михайліченко, Л. В. (2025). Штучний інтелект як інструмент протидії дезінформації в умовах війни: досвід та перспективи застосування в Україні. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14760314>

ДОСЛІДЖЕННЯ. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни. (2024, 10 липня). ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.oporaua.org/viyina/doslidzhennya-mediaspozhyvannya-ukrayinciv-tretyy-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-25292>

Дунаєва, Л. М. (2022). Дезінформаційні виклики під час російсько-української війни: політологічний аналіз.

Проноза, І. І. (2023). ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ПОТУЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ. РОЗДІЛ 1 СЦЕНІЧНЕ МИСТЕЦТВО: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД, 410.

Усманова, О., & Зіборова, А. (2023). СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ – ПЛАТФОРМА ДЛЯ РОБОТИ РЕГІОНАЛЬНОГО ТЕЛЕКАНАЛУ ПІД ЧАС ВІЙНИ. Молодий вчений, (1 (113)), 56–59. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-1-113-12>

Федоров, М. (2024, 14 вересня). FEDOROV. Telegram. URL: <https://t.me/zedigital/3615>

Яндола, К. О. РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНІЙ ВІЙНІ. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ, 61.

Contact information:

Kirichenko Anna – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, kirichenkoanna05@gmail.com

Maistruk N.

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Майструк Н.

Інститут соціології НАН України

**SOCIOLOGY OF AI
СОЦІОЛОГІЯ ШІ**

Background: Artificial intelligence (AI) is understood as a branch of computer science aimed at imitating human intelligence by machines capable of thinking and making decisions (for example, GPT chat), etc. AI promotes knowledge from large amounts of data and allows you to make informed decisions based on their analysis. as the latest global revolutionary technology has spread widely in various spheres of social life, increasing and accelerating the processes of universalization and homogenization of both global society and local, in particular Ukrainian. These innovations significantly expand the horizons of potential opportunities, both for society as a whole, for example, information, digital "breakthroughs" in global society, and for the individual, which actualizes the need to study various aspects of the functioning of this phenomenon in society.

Purpose: to study the peculiarities of the functioning of the phenomenon of AI in society in the context of the communicative paradigm.

Methods: qualitative methods of analysis of theoretical concepts of Western and Ukrainian sociologists and results of empirical research.

Results: in view of the growing influence of artificial intelligence on society and personality, the expansion and diversification of individual and collective opportunities, on the one hand, and the growth of risks - on the other, the need for special sociological studies of this issue is actualized. Given the transnational nature of the functioning of the phenomenon of AI in the present, his research is relevant from the standpoint of communicative, riskological, synergistic and other paradigms, both in national and global dimensions. In particular, continental, regional and other differences, potential opportunities and risks, as well as socio-economic, socio-cultural, socio-legal, gender and other aspects of the functioning of AI in society. In particular, from the standpoint of the communicative paradigm (Habermas), it is relevant to use its capabilities as an intermediary (Habermas machine) in social, group discussions (Tecler et al.), Since AI has a great potential for uniting deeply divided groups.

Conclusions: the attractiveness of developing and using AI is due to billions of investments in AI by global players, as well as such advantages as speed, the ability to process large amounts of data, etc. Already today, AI helps to get rid of routine work, under the conditions of its controlled use it acts as a human assistant. Its mediation capabilities are important for public discussion of "acute" issues. AI models in the real world can help leaders develop policy proposals that take into account different points of view, which can significantly reduce the conflict potential of social and political processes. The awareness of humanity of current and potential threats, challenges associated with AI, necessitated the development of a system of control over its development and use and further steps in this direction.

Keywords: artificial intelligence, sociology of AI, communicative paradigm, communicative interaction, synergistic paradigm.

Глобальний світ та сучасне українське суспільство, як його невід’ємна складова, охоплений розвитком та урізноманітненням інформаційних, комп’ютерних технологій, зокрема розробкою та впровадженням систем штучного інтелекту. Штучний інтелект (ШІ) у сьогоденні активно змінює життя людей у багатьох містах світу, примножують, з одного боку, їхні можливості, життєві шанси і сповнюють різноманітними суперечностями та потенційними ризиками, з іншого (Maistruk, 2024). Наприклад, читаючи новини, можна дізнатися про те, що ШІ на ім’я Flynn зарахований на програму цифрового мистецтва в Університеті прикладних мистецтв Відня. Він пройшов стандартну процедуру вступу, яка включала подання портфоліо, співбесіду і тест на придатність, тому може відвідувати заняття, отримувати критику та оцінки нарівні зі своїми однолітками-людьми. Flynn був розроблений з використанням існуючих великих мовних моделей, або LLM, щоб забезпечити спілкування з професорами та одногрупниками, які не мають IT-спеціальності. Розробник Flynn К. Крістлер зазначила, що він активно розвивається з кожною взаємодією з користувачами, професорами, студентами, з усіма, хто вирішить з ним поспілкуватися (*Віденський університет зарахував ШІ в студенти, 2025*).

М. Цукерберг у своєму футурологічному прогнозі зазначає, що екрани були невід’ємною частиною цифрової революції, починаючи з громіздких офісних комп’ютерів і закінчуючи ноутбуками, а потім мобільними телефонами, але зараз ми спостерігаємо кінець цієї епохи. Він прогнозує, що у майбутньому фізичний і цифровий світи зіллються воедино, і це може статися вже до 2030 року. На його переконання, наш нинішній досвід взаємодії дещо кумедний, оскільки він розділений: у нас є фізичний світ навколо нас, але в не надто віддаленому майбутньому фізичний і цифровий світ змішаються. У тебе буде фізичний світ, але всі цифрові речі мають стати просто голограмами (Пономаренко, 2025). У сьогоденні ШІ пришвидшеними темпами увірвався майже у всі сфери людської життєдіяльності. Більшість населення виступає споживачем новацій, що докорінно змінюють життя, не вдаючись у детальний аналіз цього феномену.

Цікаві результати щодо можливостей використання великих мовних моделей як посередників для знаходження консенсусних рішень щодо гострих питань (наприклад, питання щодо Brexit, імміграції, мінімальної зарплати, зміни клімату тощо) серед великих груп людей, які часто-густо мають різні погляди, інтереси, презентовано у дослідженні британських вчених М. Г. Теслера, М. А. Баккера, К. Саммерфілда та ін. (Tecler et al., 2024). Директор з досліджень у UK AI Safety Institute Крістофер Саммерфілд вирішив перевірити чи може ШІ виступати посередником у суспільних дискусіях великої кількості людей задля знаходження консенсусу, тобто чи може він обслуговувати сферу «суспільної згоди», без якої неможливі ефективні колективні дії. Для цього він задіяв доопрацьовану версію попередньо навченої програми DeepMind LLM Chinchilla. Модель отримала назву «Машини Габермаса» на честь видатного німецького філософа та соціолога Ю. Габермаса, засновника комунікативної парадигми. У центрі уваги Габермаса знаходяться такі питання, як взаєморозуміння, консенсус. Комунікація орієнтована на досягнення, збереження або відновлення консенсусу як основного фактора солідарності і стабільності суспільства. У контексті теорії Габермаса «взаєморозуміння» мінімально позначає те, що два суб’єкти однаково розуміють визначене висловлення, а максимально, – що між двома суб’єктами існує згода з приводу правильності висловлення щодо загальноприйнятого нормативного фону, згода щодо чогось у світі і взаємної прозорості намірів. Метою процесу взаєморозуміння, згідно Габермаса, є досягнення згоди. Але насправді більш звичайними є стани непорозуміння та неправильного розуміння, нещирості або змушеної згоди. Дискурс є «ідеальною мовною ситуацією», оскільки він організований за чіткими правилами і являє собою засіб

обстоювання комунікативної позиції за допомогою наведення аргументації щодо спірних претензій на значимість із метою досягнення загальнозначущої згоди (Майструк, 2004, с. 158).

Щодо сутності згаданого експерименту, то його мета полягала у порівнянні можливостей людини та ШІ задля знаходження кращих варіантів дискусійних питань, що стосуються великих груп людей і, відповідно, де існують труднощі врахування багатьох думок, обробки великих масивів даних тощо. Дослідники задіяли 439 британців, яких розділили на невеликі групи та запропонували для обговорення три питання, пов'язані з державною політикою Великої Британії. У процесі дискусії члени групи висловлювали свою думку з приводу кожного з них, а також мали можливість критично їх оцінювати і ранжувати думки один одного. Наприкінці дискусії ШІ обробляв усю цю інформацію і генерував підсумкове твердження. Завдання полягало в тому, щоб воно об'єднувало точки зору всіх учасників таким чином, аби отримати максимальну підтримку групи. Таке саме завдання було у посередника-людини. У результаті більшість учасників (56%) оцінили резюме, написані ШІ, як більш якісні, а 44% віддали перевагу резюме, написаному людиною. Подібним чином оцінили два резюме і зовнішні рецензенти, поставивши резюме ШІ вищі оцінки за чесність, якість та ясність. Заяви ШІ були більш чіткими, логічними та інформативними і не відштовхували точок зору меншості. На наступному етапі дослідження було сформовано ще одну групу, яка відповідала соціально-демографічній структурі населення Британії, і в якій було проведено віртуальні збори громадян, де обговорювалися спірні питання. Однак після взаємодії з ШІ групова згода істотно зросла. В цілому, порівняно з посередниками-людьми, посередники на основі ШІ пропонують більш прийнятний та загально узгоджений результат обговорення, який залишав групи менш розділеними. Тобто, з точки зору авторів дослідження, ШІ має неабиякий потенціал для об'єднання глибоко розділених груп. Висновок - подібні моделі і в реальному світі здатні допомогти лідерам розробляти такі політичні пропозиції, які враховують різні точки зору, що має суттєво знизити конфліктний потенціал соціальних та політичних процесів. Автори експерименту вказують і на обмеження, пов'язані з подібними технологіями - ігнорування потреби людей у живому спілкуванні, звуження певних видів комунікаційних просторів, а також зазначається, що ШІ моделі не навчені спробам втручатися в обговорення, їх твердження можуть містити в собі екстремістські чи інші небезпечні переконання (Машина Габермаса, 2025).

Креативним і корисним також є аналіз феномену ШІ з точки зору інших методологічних підходів, зокрема синергетичної парадигми у контексті розуміння того, що поява загальнодоступного ШІ змінює людство набагато більше, аніж загальна сума змін від появи мови та писемності, комп'ютерів та Інтернету. Синергетична взаємодія між складними системами та компонентами може викликати непередбачувані результати та перехід до нового рівня організації та складності. Швидкість впровадження ШІ у всі аспекти суспільного життя настільки колосальна, що важко фокусувати свою увагу на окремих продуктах і сервісах, а будь-які оцінки ефектів та наслідків від його впровадження не зможуть зупинити об'єктивну тенденцію чергової інтелектуальної революції (Мирошніченко&Бутурліна, 2023, с.61)

В цілому, зважаючи на все зростаючий вплив штучного інтелекту на соціум та особистість, розширення та урізноманітнення індивідуальних і колективних можливостей, з одного боку, і зростання ризиків - з іншого, актуалізується необхідність спеціальних соціологічних досліджень зазначеної проблематики. Соціологію штучного інтелекту(ШІ) можна визначити як напрям соціологічного знання, предметом якого є дослідження особливостей взаємодії між особистістю та ШІ, контрольованого використання ШІ у різних сферах суспільної життєдіяльності та впливу на функціонування як соціуму в цілому, так і різних соціальних груп, інститутів, організацій. Враховуючи транснаціональний характер функціонування феномену ШІ у сьогоденні, актуальним є його дослідження як у національному, так і глобальному вимірах, континентальних, регіональних та інших відмінностей, потенційних можливостей та ризиків, а також соціально-

економічних, соціокультурних, соціально-правових, гендерних та ін. аспектів функціонування ІІІ у суспільстві.

У сьогоднішній впровадженні ІІІ спостерігається майже у всіх сферах суспільного життя та повсякденної життєдіяльності індивіда, зокрема у всіх сферах секторах економіки, управління тощо, що дозволяє зменшити витрати, підвищити ефективність і збільшити можливості, зокрема і інших нових технологій. Наприклад, у 2022 році розмір світового ринку ІІІ за галузями впровадження виглядав наступним чином: банківські фінансові послуги та страхування – 18%, автотранспорт – 15.9%, ІТ та телекомунікація - 14.9%, 12.5%, - охорона здоров'я, 9.9% - виробництво, 9.4% - роздрібна торгівля, 7.4% - уряд та громадський сектор, 4.9% енергетика, 3.9% - освіта, 3.5% - сільське господарство. За останнє десятиліття кількість спеціалістів в Україні, що здатні розробляти і впроваджувати технології на базі ІІІ зросла у 5 разів і станом на січень 2024 р. становить 5200 професіоналів. Станом на 2023 рік 42 університети України пропонують 106 спеціалізованих програм у сфері ІІІ (*Аналіз секторального напрямку, 2025*). Згідно результатам дослідження, що було проведено Kantar Panel Ukraine у січні 2024 році, 78.7% респондентів знають, що таке штучний інтелект, а тільки 7.6% - не знають. Згідно даних за 2023 рік (квітень, жовтень), 73% населення погоджуються з тим, що штучний інтелект має покращити життя, 50% позитивно ставляться до ІІІ. Застосування ІІІ найбільше спостерігається в охоронних системах (42%), креативній індустрії (41%), банківських послугах (40%), обслуговуванні клієнтів (40%), трохи менше у медицині (35%), медіа (32%), транспорті та логістиці (31), а також у роздрібній торгівлі та електронній комерції (28%), а потім у виробництві продуктів харчування - 19%, урядових послугах/адмініструванні -14% (*Біла книга з регулювання ІІІ в Україні, 2024*). Як зазначає В. Смакота, ґрунтуючись на результатах дослідження, що було проведено Boston Consulting Group (BCG) у 2023 році, 89% керівників виробничих компаній по всьому світу вважають ІІІ необхідним для діяльності своїх підприємств планують впровадити його у виробництво. Що стосується населення, то у світових тенденціях в загальному вимірі фіксується побоювання щодо ІІІ в цілому, але в оцінці його впровадження найближчим часом в економіку, роботу, життя конкретної людини позитивні очікування набагато перевищують негативні (Смакота, 2024). Згідно результатам проведеного Інститутом соціології НАН України щорічного соціологічного моніторингу «Українське суспільство» (27 червня-6 липня 2024 року), можна зазначити, що відповіді респондентів на питання щодо оцінки впливу ІІІ на економіку країни протягом наступних п'яти років свідчать про те, більшість населення має або достатньо низьку обізнаність щодо ІІІ або недостатню увагу до цього питання, оскільки 42,5% громадян України вказали, що їм важко відповісти на це питання. Позитивно цей вплив оцінили 27,2% , а негативно – 12,9%; нейтральний вплив зазначили 17,5%. Перспектива впливу ІІІ на їхню якість життя протягом наступних п'яти років була наступним чином оцінена громадянами України: 36,6% зазначили, що їм важко відповісти на це питання, 34,8% оцінили його нейтрально, позитивно – 22,3%, а негативно – 6,3%.

Мінцифри України прагне, щоб Україна до 2030 року увійшла до топ - 3 країн світу за рівнем розроблення та впровадження рішень на основі штучного інтелекту в державному управлінні, цифрових послугах та ключових секторах економіки. Задля цього планується розробити національну АІ-стратегію та програму інвестування в дослідження та розроблення АІ-рішень; досягнути зростання АІ-стартапів мінімум на 50% щороку; упровадити АІ-рішення в пріоритетних сферах: державному управлінні, цифрових послугах, освіті, охороні здоров'я, військових технологіях та ін. (*Галузеві тренди. Штучний інтелект в Україні: як розвивається галузь, 2025*).

Сьогодні та в доступній для огляду перспективі привабливість розробки та використання ІІІ обумовлена такими перевагами, як швидкість, можливість обробки великих обсягів даних, а також мільярдними інвестиціями у ІІІ з боку глобальних гравців. Усвідомлення людством загроз,

викликів, пов'язаних із ШІ, обумовило необхідність вироблення системи контролю за його розробкою та використанням та подальших кроків у цьому напрямку.

Список використаних джерел та літератури:

- Аналіз секторального напрямку та первинне бачення розвитку сфери ШІ* (2025). <https://winwin.gov.ua>
- Huxley. (б. д.). МАШИНА ГАБЕРМАСА: ШІ може знизити конфліктність у суспільстві. <https://huxley.media/mashina-gabermasa-shi-mozhe-zniziti-konfliktnist-u-suspilstvi/>
- Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. (2024). <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf>
- Віденський університет зарахував ШІ в студенти (2025, 5 квітня). <https://glavnoe.in.ua/news/videnskyj-universytet-zarahuvav-shi-v-studenty>
- Галузеві тренди. Штучний інтелект в Україні: як розвивається галузь. (2025, 14 січня) <https://hub.kyivstar.ua/articles/galuzevi-trendi-shtuchnij-intelekt-v-ukrayini-yak-rozvivayetsya-galuz> (14.01.2025)
- Майструк, Н. (2004). Дослідження соціальних конфліктів у німецькій соціології: класичні та сучасні орієнтири // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1, 152-162.
- Мирошниченко, А.А., Бутурліна, О.В. (2023). Синергетичний підхід до визначення основних понять у сучасному штучному інтелекті. *Актуальні проблеми філософії та соціології*., 57-62. http://apfs.nuoua.od.ua/archive/40_2023/10.pdf
- Пономаренко Д. (2025, 29 квітня) «Фізичний і цифровий світ зіллються воедино: Цукерберг передбачив найближче майбутнє». <https://www.unian.ua/techno/neiroseti/fizichniy-i-cifroviy-svit-zillyutsya-voyedino-cukerberg-peredbachiv-nayblizhche-maybut>
- Maistruk, N. (2024). Risks of implementation of artificial intelligence (AI) in the condition conditions of globalization: world and Ukrainian trends. In: *Exploring Quality of Life Amid Global and Local Transformations*. (T. Pokusa, T. Nestorenko, D. Kalita, Eds.): monograph. (pp. 556-566). Opole, Poland: Publishing House of the Academy of Applied Science – Academy of Menegement and Administration in Opole. <https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2025/01/Exploring-Quality-of-Life-Amid-Global-and-Local-Transformations.pdf>.
- Tecler, M. et al. (2024, October, 18) AI tool helps people with opposing views find common ground. *Science* 386, eadq2852 (2024), 6719. <https://www.nature.com/articles/d41586-024-03424-z#ref-CR1>

Contact information:

Maistruk Natalia – PhD in Sociology. Associate Professor. Research Fellow at the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Science of Ukraine. 12, Scovkovychna St., Kyiv, 01021. mnatalia@i-soc.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1437-9184> DOI:10.26565/2227-6521-2018-41-03., T. 099 0401343

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON THE FEELING OF LONELINESS ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ

Background: In the modern world, social media has become an integral part of our lives. It is changing the way we communicate, receive information, and interact with people. At the same time, we are witnessing an increase in cases of loneliness and social isolation. Loneliness has become not only a psychological but also a social issue, affecting people's physical health and well-being. Analyzing and understanding this problem will help us better comprehend how digital technologies are transforming society.

Purpose: To analyze how social networks affect feelings of loneliness in people of different ages and social status.

Methods: The report was created through a review of secondary sources, including academic articles and reports (e.g., Turkle, Ellison et al., Primack et al.), statistical data (Pew Research Center, WHO), and an interdisciplinary synthesis of social, psychological, and cognitive perspectives. This approach ensured a balanced analysis of the topic.

Results: Social networks have both positive and negative effects on loneliness. They can strengthen connections, form communities, and provide emotional support. However, excessive use, dependency, and comparing oneself to others can increase isolation and lower self-esteem.

Conclusion:

The impact of social networks on loneliness depends on how they are used. Striking a balance between virtual and real-life interactions and adopting a safe approach can mitigate risks. Social networks have the potential to foster social connections if used wisely and responsibly.

Keywords: loneliness, social media, feeling of loneliness

Соціальні мережі значно трансформували способи взаємодії між людьми. Вони можуть одночасно зменшувати або посилювати самотність, залежно від їх використання та індивідуальних обставин.

На думку (Turkle S., 2011), розвиток технологій спричинив парадоксальну ситуацію: люди стають все більш зв'язаними, але почуваються більш самотніми. Автор зазначає, що заміна реальних контактів віртуальними може погіршити здатність до глибоких емоційних зв'язків. Інше дослідження (Ellison N. et al., 2007) підкреслює, що соціальні мережі створюють нові форми соціального капіталу, сприяючи взаємодії між користувачами.

Виділяються позитивні та негативні наслідки впливу соціальних мереж. До позитивного впливу, згідно з (Pew Research Center, 2021), є *зміцнення зв'язків*. За їх даними 81% людей у віці від 18 до 29 років використовують соціальні мережі для підтримки зв'язку з родиною та друзями. Соціальні мережі дозволяють людям підтримувати контакт із родиною та друзями, навіть у географічно віддалених умовах. По-друге – це *формування спільнот*. Спільноти за інтересами, такі як групи підтримки для осіб з хронічними захворюваннями, є ефективним способом долати соціальну ізоляцію (WHO, 2021). По-третє, *психологічна підтримка*. Дослідження (Primack B., et al., 2017) показує, що соціальні мережі можуть бути джерелом емоційної підтримки, особливо для молоді.

Щодо негативного впливу, то один із них це *соціальна ізоляція*. (Turkle S., 2011) вказує, що надмірна залежність від соціальних мереж може замінити реальні соціальні контакти, посилюючи

почуття самотності. Дані (World Health Organization, 2021) свідчать, що 36% молодих людей повідомляють про погіршення соціальних навичок.

Наступний наслідок – *порівняння себе з іншими*. (Twenge J., 2017) акцентує увагу на тому, що молодь часто порівнює своє життя з ідеалізованими зображеннями в мережах, що може спричинити зниження самооцінки. Також сюди відноситься *залежність*. (World Health Organization, 2021) попереджає про ризик розвитку залежності від соціальних мереж, що може негативно впливати на психічне здоров'я.

Дослідження (Primack B., et al., 2017) показує, що молодь використовує соціальні мережі для самовираження, але часто стикається з проблемами через порівняння та кібербулінг.

(Ellison N., et al., 2007) зазначають, що для літніх людей соціальні мережі можуть стати інструментом боротьби з ізоляцією, якщо вони володіють технологіями. (Turkle S., 2011) також підкреслює, що соціальні мережі надають можливості для створення підтримуючих середовищ, хоча дискримінація залишається викликом.

Рекомендації спрямовані на безпечне та розумне використання соціальних мереж, щоб уникати негативних наслідків, таких як кібербулінг, залежність або витік особистих даних, як правило, включають: захист персональних даних, контроль часу (обмеження часу у мережах), перевірка достовірності інформації, уникання провокаційного контексту, спілкування з людьми у реальному житті, слідкування за власним емоційним станом (Кіберполіція України, 2021).

Отже, соціальні мережі мають потенціал зменшувати самотність, але їхній вплив залежить від характеру використання, доступу до технологій та соціальних обставин. Баланс між віртуальною та реальною взаємодією є вирішальним фактором у зменшенні негативних наслідків.

Список використаних джерел та літератури:

Ellison, N.B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends:” Social capital and college students’ use of online social network sites. «Journal of Computer-Mediated Communication», 12(4), 1143–1168.

Primack, B., Shensa, A., Sidani, J., et al. (2017). Social Media Use and Perceived Social Isolation Among Young Adults in the U.S. «American Journal of Preventive Medicine», 53 (1), 1-8.

Turkle, S. (2011). «Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other.» New York, NY: Basic Books.

Twenge, J.M. (2017). «iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy—and Completely Unprepared for Adulthood.» New York, NY: Atria Books.

Pew Research Center. (2021). Social Media Use in 2021. URL: <https://www.pewresearch.org/internet/2021/04/07/social-media-use-in-2021>.

World Health Organization. (2021). URL: <https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/world-mental-health-report>

Кіберполіція України. «Правила безпечного користування соціальними мережами» (2021). URL: <https://cyberpolice.gov.ua/article/pravyla-bezpechnogo-korystuvannya-soczialnymi-merezhamy--porady-kiberpolicziyi-8783/>

Contact information:

Komyshova Oleksandra – Graduate Student of the Department of Sociology and Mass Communications, k.alexsis@gmail.com

THE MURDER OF IRYNA FARION: A FRAME ANALYSIS OF SOCIAL MEDIA ВБИВСТВО ІРИНИ ФАРІОН: ФРЕЙМ-АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Background: The high-profile murder of linguist, professor, public figure and politician Iryna Farion shook Ukrainian society on 19 July 2024. Social media was filled with controversial comments and reflections, and Iryna Farion took a radical stance of nationalism and patriotism, focusing on the protection of the Ukrainian language as the basis of the country's statehood. On 25 July 2024, 18-year-old Viacheslav Zinchenko was detained in Dnipro on suspicion of the murder of Iryna Farion. In January 2025, the first court hearing in this case was held in the Shevchenkivskyi District Court of Lviv.

Purpose: To identify discourses and frames in the comments on the court hearings regarding the murderer of Irina Farion.

Methods: In order to obtain empirical data, the study applied a social constructivist approach using quantitative and qualitative frame analysis methods. To identify discourses and frames, we chose the Facebook platform because television channels are active on this platform, in particular, we chose the NTA channel because it posted posts from all 11 court hearings (from 3 January 2024 to 1 May 2025) (https://www.facebook.com/NTAchannel?locale=uk_UA).

Results: As a result of the stages, we identified 7 types of frames: ‘Zinchenko is guilty’ 13.6% (445 comments), ‘Distrust of the court’ 8.1% (225 comments), ‘Unclear comments’ 7.3% (126 comments), ‘Politically motivated frame’ 6.2% (118 comments), ‘Zinchenko is innocent’ 6% (61 comments), ‘Emotions/compassion’ 5.5% (60 comments), ‘Hero’ 2.3% (24 comments).

We also identified 2 controversial discourses. The discourse ‘I am for Farion’ (against Zinchenko, I admit his guilt to the evidence), this discourse combines the following frames: ‘Zinchenko is guilty’, ‘Unclear comments’, ‘Politically motivated frame’. The share of this discourse is 27.1% (689 comments). The discourse ‘I’m for this guy’ (against Farion, his guilt has not been proven, there is an emotional burden) combines the following frames: ‘Distrust of the court’, ‘Zinchenko is innocent’, ‘Emotions/compassion’, ‘Hero’. The share of the discourse is 21.9% (370 comments).

Conclusion: The proportion of the two leading discourses indicates the superiority of the discourse ‘I am for Farion’ (which implies the recognition of Zinchenko's guilt based on evidence) over the discourse ‘I am for this guy’. The comments clearly demonstrate the opposition and hidden ideological competition between supporters and opponents of Iryna Farion, where the assessment of her personality becomes a determining factor in shaping the image of the accused as guilty or innocent. The slight difference in the prevalence of these two discourses indicates their equal strength and presence in the public space. At the same time, it is the structure of the frames that helps to maintain a balance between conflicting views, and perhaps stimulates the search for common ground to unite positions.

Keywords: frame analysis, discourse, Iryna Farion, social constructivism, Facebook comments.

Нашу увагу привернуло активне обговорення користувачів соціальних мереж у коментарях до відео трансляцій з судових засідань про вбивство І. Фаріон. Для визначення дискурсів та фреймів коментарів ми обрали тактику - 99 перших коментарів (або до вичерпання, наприклад відеодопис за 29 квітня налічував 69 коментарів). Загалом ми проаналізували 1059 коментарів. Критерієм відбору стали відеотрансляції по одній до кожного засідання з найбільшою кількістю коментарів.

Перевірка фрейму на домінування іменників дозволила типізувати фрейми коментаторів та охарактеризувати контроверсійні дискурси. Також найбільш вподобаний коментар може репрезентувати фрейм, до якого він належить.

У результаті пройдених етапів, ми визначили 7 типів фреймів (%-відсоткове співвідношення між вагами фреймів):

Рис. Питома вага фреймів коментарів до засідань суду про вбивство І. Фаріон

Фрейм «**Зінченко Винний**» має найбільшу питому вагу **13,6%** та велику кількість іменників, а саме 21. До цього фрейму увійшла найбільша кількість коментарів – 445.

«*Зінченко Винний*» - у цьому фреймі дописувачі висловлювали ствердну думку щодо винуватості підозрюваного. Правильність трактування підтверджують усі визначені іменники, що мають послідовний зв'язок. Наприклад: вбивці, вбивця, вбивцю, вбивці (49 разів); довічне, довічне (тут ув'язнення, тому сприймаємо як заміщення іменника) (34); фаріон (26); зінченко, зінченка (18). Цей фрейм вказує на шанобливе ставлення до загиблої: пані (14); пам'ять (11); слава (5). Коментатори згадують іменник: львові (5), що виділяє цей фрейм.

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Зінченко Винний»:

- «Якщо людина невинна, вона пояснює, де вона перебувала на момент вбивства, тут пояснень немає, чому? Також він відмовляється проходити «поліграф», чому?» (1265 вподобань)

- «Не можу ніяк зрозуміти: нащо так довго це все тягнути, того убивцю і хама ще леліяти стільки часу????? Львове, та прокинься нарешті! Отакі покидьки тебе і твою інтелігенцію паплюжать і знищують!» (1221 вп.)

Фрейм «**Зінченко Невинний**» має питому вагу **6%**, кількість іменників 5, кількість коментарів 61.

«Зінченко Невинний» - у цьому фреймі дописувачі висловлювали думку щодо невинуватості підозрюваного. Правильність трактування підтверджують усі визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: вбивця, вбивцю (10); фаріон (6); невинний (5); доказів (5). Та можемо виділити м'яке ставлення коментаторів, що виражене в іменнику: хлопця (9). Також спостерігаємо перенесення вини за злочин на доньку потерпілої у найбільш вподобаних коментарях цього фрейму.

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Зінченко Невинний»:

- «Моя думка що це вона грохнула маму» (161 вп.)

• «Софія показує себе дуже з поганої точки зору займається плітками ,збирає якісь брудні матеріали проти людей, наймає неосвічених журналістів замість того щоб шукати справжнього вбивцю матері .Яке їй діло до людей котрі підтримують хлопця? можуть навіть бомжі підтримувати це їхнє право .Софія викликає огиду» (88 вп.)

Фрейм **«Недовіра до суду»** має питому вагу **8,1%**, кількість іменників 16, кількість коментарів 225.

«Недовіра до суду » - у цьому фреймі дописувачі висловлювали загалом недовіру до інституцій держави та діяльності керівництва. Ми обрали саме таке трактування, оскільки основна недовіра виражена на проведенні розслідування та судового процесу, цю логічну лінію підтверджують визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: фаріон (17); докази, доказів (17); суд, суду (23); вирок (7); вина (5); судді (5). Також є м'яке ставлення до підсудного: хлопця (13), та інтерпретація духовного суду: бог (6).

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Недовіра до суду»:

• «Читаєш і коментарі і з жахом розумієш, що ту недолугу владу, війну ми заслужили. Кидаєтесь камінням в людину, яку судять, вина якої не доведена. Мама вам не подобається, батько наші сраки боронить на фронті від москаля, знову не так. Люди, коли ви перестали бути людьми, перестали думати, перестали аналізувати ...сумно, самі один одного знищите...» (1265 вп.)

• «А презумпція винуватості ще є ?? Всі , хто агресує проти цього хлопця, як би ви почували себе на його місці? Вас це не торкнулось ? Але від тюрми і від суми - не зарікайтесь ! **Я не за Фаріон , і не за цього хлопця.** Я за справедливість. Докази , і ще раз докази! Суперечностей море !!» (301вп.)

Фрейм **«Політично вмотивований фрейм»** має питому вагу **6,2%**, кількість іменників 6, кількість коментарів 118.

«Політично вмотивований фрейм» - у цьому фреймі дописувачі висловлювали загалом власну політичну позицію, близьку до бачення Ірини Дмитрівни. Увага була спрямована на критику частини українського суспільства, яка хотіла б об'єднатись з росією. Обране трактування підтверджують визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: україни (8), язик (6), ждуни (6), пані (6), мова (5).

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Політично вмотивований фрейм»:

• «Захисники Зінченка ждуни руського миру. Й цим все сказано» (533 вп.)

• ««Фанати»Зінченка,це провокатори, з неповагою до Держави нашої, і законів України!!!»

Фрейм **«Емоції/співчуття»** має питому вагу **5,5%**, кількість іменників 6, кількість коментарів 60.

«Емоції/співчуття» - у цьому фреймі дописувачі висловлювали загалом емоційне ставлення чи співчуття до підсудного без раціональних роздумів в основному через його вік (18 років). Обране трактування підтверджують визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: час (5); фаріон (5); мати (5); бог (5); люди (5). Про В. Зінченка: дитину, дитина (13);

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Емоції/співчуття»:

• «Боже як щкода невинно підставленого хлопчину це ще дитина. Інші вбивства роками розслідують а те за два дні і відразу нагороди отримали ,Шерлок Холмси ' продажні.» (2120 вп.)

• «Ніколи не повірю що ця дитина скоїла цей злочин. Він оказався в той час в тому місці яке було комусь вигідне.» (472).

Фрейм **«Незрозумілі коментарі»** має питому вагу **7,3%**, кількість іменників 4, кількість коментарів 126.

«Незрозумілі коментарі» - у цьому фреймі дописувачі висловлювали різні думки, що не мали чіткого формулювання чи видимого сенсу, також символи чи пропуски. Сюди увійшли коментарі з сумом про смерть Ірини Дмитрівни, оскільки вони не мали прямого стосунку до позиції щодо

судових засідань. Обране трактування підтверджують визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: фаріон (12); пам'ять (9); ірині (8); пані (5).

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Незрозумілі коментарі»:

- «Царство небесне духу п. Ірини.» (136)
- «Мати якась дивна» (129)

Фрейм «Герой» має питому вагу **2,3%**, кількість іменників 14, кількість коментарів 24. У цей фрейм ми включили іменники, що повторювались менше 5-ти разів, оскільки він найслабкіший за питомою вагою, але важливий для визначення головних дискурсів.

«Герой» - у цьому фреймі дописувачі вважають вбивство Ірини Фаріон героїчним вчинком та називають В. Зінченка героєм, що визнає Зінченка як вбивцю проте з високою ціллю для країни. Обране трактування підтверджують визначені іменники, що мають послідовний зв'язок: фаріон (5); бог (3); героя, герой (3); зінченку, зінченко (3); фарион (2); молодец (2); красавица, красавчик (2); зінченкогерой (1); україни (1). Про вбиту зневажливо: Фаріонша, фаріонка, фріон, фараончиківподумали (4); комуністку, комуняку (2); коммунистка (1).

Найбільш вподобані коментарі, що належать до фрейму «Герой»:

- «Вже зробили с тої Фаріон, героїню))))» (38)
- «Який толк був з тих фараончиківПодумали б краще за військових» (31)
- «Свободу Зінченку !!! Героя України Зінченку!!! комуняку на гіляку» (3) – такого типу коментарі набирали стримано мало вподобайок, проте аналіз іменників свідчить про наявність цього фрейму.

«Я не за Фаріон, і не за цього хлопця» – це фраза яка відображає два контroversійні дискурси в коментарях до усіх судових засідань.

Перший дискурс містить смислове фонове значення «Я за Фаріон» (проти Зінченка, визнаю його вину відносно доказів), цей дискурс поєднує такі фрейми: «Зінченко Винний» 13,6% (445 коментарів) + «Незрозумілі коментарі» 7,3% (126 к.) є позитивне ставлення до Ірини Дмитрівни + «Політично вмотивований фрейм» 6,2% (118 к.). Питома вага дискурсу 27,1% (689 коментарів).

Другий дискурс містить смислове фонове значення «Я за цього хлопця» (проти Фаріон, його вину недоведено, є емоційне навантаження), поєднує такі фрейми «Недовіра до суду» 8,1% (225 к.) + «Зінченко Невинний» 6% (61к.) + «Емоції/співчуття» 5,5% (60 к.) + «Герой» 2,3% (24 к.). Питома вага дискурсу 21,9 % (370 коментарів).

Результати фрейм-аналізу свідчать про домінування фрейму «Зінченко Винний» 13,6% (445 коментарів) і наявність найслабшого фрейму «Герой» 2,3% (24 к.). Також питома вага двох дискурсів демонструє, що дискурс «Я за Фаріон» (проти Зінченка, визнаю його вину відносно доказів) домінує у коментарях до судових засідань, ще не підтвердило нашу гіпотезу про домінування дискурсу «Я за цього хлопця».

Відповідно ми можемо помітити протиставлення та ідейне завуальоване змагання коментаторів саме за ставлення до Ірини Дмитрівни Фаріон, що робить з обвинуваченого винного або невинного. Сьомий слабкий фрейм «Герой» є індикатором для нас при виборі нашої класифікації дискурсів. Цей фрейм виражений найслабше і саме це забезпечує зняття напруги щодо вбивства Фаріон, якби питома вага фрейму «Герой» була б рівна фрейму «Зінченко Винний», це б спричинило високий рівень напруги, небезпечний у час війни. Фрейму «Зінченко Винний» протистоїть фрейм «Недовіра до суду», що компенсує напругу між двома полями та вводить третє поле – державу (інституції). Проте вага обох дискурсів не має надвеликої відмінності, що свідчить про їхню силу та наявність. Саме композиція утворених фреймів дозволяє втримувати баланс між з різними дискурсами та можливо навіть створює бажання бачити спільне у коментаторів з метою об'єднання.

Список використаних джерела та літератури:

URL: https://www.facebook.com/NTAchannel?locale=uk_UA (дата звернення: 3 травня 2025 року).

Contact information:

Makar Mariia – Master's Student, Department of Sociology and Social Work, mariia.makar.msovd.2024@lpnu.ua

Savka Victor – Phd, Department of Sociology and Social Work, savka123@ukr.net

Mytrofanova V., Myshok R.

Lviv Polytechnic National University

Митрофанова В., Мишок Р.

Національний університет «Львівська Політехніка»

CONSPIRACY THEORIES AS AN INSTRUMENT OF RUSSIAN PROPAGANDA КОНСПІРОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Background: Conspiracy theories are often seen as a social phenomenon, but this is not the only way they can be expressed. They can also function as a deliberate tool, embedded in propaganda to spread its narratives. It is necessary to determine how conspiracy theories are used to promote Russian propaganda and their main characteristics.

Purpose: to identify the purposes for which conspiracy theories are used in Russian propaganda.

Methods: The theoretical method of the study was document analysis, based on the works of scholars who studied Russian propaganda and conspiracy theories.

Results: Conspiracy theories are an effective tool for transmission of Russian propaganda, which can be implemented both in domestic and international political activities. The main goals are: to legitimize the actions of the government, to unite the population around a political leader and strengthen his support, and also to undermine trust in political institutions and destabilize Western societies among international audiences.

Conclusion: Russian propaganda has a variety of ways to spread, and conspiracy theories are one of them. Due to their adaptability to local contexts, conspiracy theories are becoming an effective tool in Russia's internal and external information influence, contributing to the destabilization and polarization of societies in other countries.

Keywords: russian propaganda, conspiracy theories, narratives

Часто конспірологію розглядають як соціальне явище, яке виникає і поширюється в суспільстві “знизу”. Як не дивно це не єдиний її варіант прояву, адже також вона виступає дієвим інструментом у політичному дискурсі. Конспірологічні теорії активно беруть на озброєння популістські рухи, наприклад як європейські використовують у власних цілях ідеї про “Єврабію”, американські — про “глибинну державу”. Цей підхід не оминув і російську пропаганду, яка активно використовує конспірологію для свого впливу на громадську думку як всередині країни, так і за її межами.

Завдяки чому вони стають таким зручним інструментом в політичному дискурсі? Перш за все конспірологічні теорії допомагають не просто пояснити, але і сконструювати нову реальність у бажаний для політичного діяча спосіб. У політичній сфері вони особливо ефективні, адже додатково допомагають підірвати легітимність політичних опонентів, згуртувати населення навколо політичного лідера, підвищити його підтримку тощо (Yablokov & Chatterje-Doody, 2022).

Конспірологічні теорії в більшості випадків (1) шукають закономірності в подіях, створюють світ без випадковостей; (2) знаходять дійових осіб, яким приписуються дії; (3) ці особи переважно формують коаліцію змовників; (4) мета змовників завжди шкідлива та несе загрозу, їхні дії не можуть бути доброзичливими; (5) змовники завжди працюють таємно (Ižák, 2020). Усе це створює чіткий, емоційно заряджений наратив, який формує спрощене уявлення про світ, де є чіткий ворог і потреба в захисті від нього. Ісландський політолог Е. Бергман, аналізуючи конспірологічні теорії в політичному дискурсі Європи, Америки та Росії, описує їхнє застосування через три кроки: (1) через дискурс створюється зовнішня загроза для нації; (2) внутрішня еліта звинувачується у зраді народу, а також у прихильності до зовнішніх ворогів; (3) політичні лідери позиціонують себе як справжніх захисників «простого народу», який вони клянуться захищати як від еліти, так і від цих зловмисних чужинців (Bergmann, 2025, с. 15).

За такою триступеневою схемою в російській пропаганді зовнішнім ворогом часто виступають країни Заходу, які прагнуть послабити її вплив і сприяти моральному занепаду через підтримку антиросійських рухів, просування ідей індивідуалізму, захисту прав LGBTQ+ спільноти тощо. В якості внутрішнього ворога виступають політичні опоненти, публічні діячі чи протестувальники, які позиціонуються як проплачені Заходом з метою підбурювання і повалення уряду. Сам уряд позиціонує себе як єдиний з народом, створюючи один фронт у боротьбі як із зовнішніми так і з внутрішніми ворогами. Отже така стратегія використовує страхи, укорінені у масовій свідомості, дозволяючи лідерам створювати дуалістичну картину світу. В рамках такого наративу інакшумці зручно тавруються як вороги у великій боротьбі, які не мають нічого спільного ані з народом, ані з національними інтересами. Такий дискурс не лише стимулює підтримку, але й легітимізує придушення опозиції, представляючи лідера як втілення волі та інтересів народу (Bergmann, 2025, с. 115-117).

Така ж структура простежується і під час вторгнення Росії в Україну: Захід зображується як зовнішній агресор; українська влада – як внутрішній зрадник, який перейшов на сторону Заходу; російський уряд і військові – як захисники, стверджуючи, що вони захищають етнічних росіян, яким нібито загрожує небезпека у ворожій Україні. Ця риторика слугувала виправданню вторгнення та згуртуванню внутрішньої підтримки, зображуючи Росію як країну, яка захищає свій народ та інтереси (Bergmann, 2025, с. 117).

Одним із найбільш показових прикладів використання конспірологічних теорій на міжнародному рівні буде діяльність телеканалу RT (Russia Today) — міжнародний канал, який фінансується Росією, заснований у 2005 році, спочатку покликаний поширювати російську культуру, відображати російську позицію з основних питань міжнародної політики та представляти свій погляд на глобальні події (Bond, 2024). Але починаючи з 2008 року, коли канал виявився нездатним надати задовільну «російську» інтерпретацію конфлікту в Грузії, він змінив свій вектор розвитку (Yablokov, 2015).

Трансформація RT мала на меті поставити його в статус «аутсайдера», який би говорив від імені «народу» про злочини, скоєні елітами на Заході. RT зайняв нішу «шукача правди», який перебуваючи поза мейнстримом здатен говорити правду світові, викриваючи корупцію, брехню та обман правлячого класу. До того ж в основі роботи каналу лежить ще два переконання: по-перше, так звані «англосаксонські» телеканали не можуть розповідати всієї правди, а по-друге, існує стільки ж наближень до істини, скільки існує потенційних голосів. Вихід RT на світовий медіаринок збігся зі зниженням довіри до різних інституцій, зокрема й до ЗМІ. Люди стали більше довіряти альтернативним лідерам, що дозволило RT та схожим медіа поширювати історії, які, за їхніми словами, у мейнстрімі проігнорували б. В такому контексті вибір суперечливих історій на кшталт конспірологічних теорій для поширення свого контенту не є дивним. Для ведучих і гостей RT конспірологія – це шанс показати себе як поборників свободи слова. Тому девіз: «Ви можете називати мене конспірологом, але я проводжу власні дослідження і просто ставлю запитання!» –

відкриває шлях до необмеженої риторики і дає простір для подальших, набагато більш химерних спекуляцій, які поширюються через різноманітні медіа-платформи. У такий спосіб головне завдання RT не розповідати аудиторії що думає кремль, а закласти за ним асоціацію такого ж “аутсайдера”, який показує, що нікому не можна повністю довіряти (Yablokov & Chatterje-Doody, 2022). Телеканал взяв на озброєння гасло «Question More» і в 2010 році запустив суперечливу рекламну кампанію з цією фразою. В одному з рекламних роликів запитували: “хто становить більшу ядерну загрозу - тодішній президент Барак Обама чи президент Ірану Махмуд Ахмадінежад?” (Bond, 2024). Показово, що один з перших репортажів, випущених RT в США, називався «911 причин, чому 9/11 був (ймовірно) роботою зсередини» (Yablokov, 2015).

Після вторгнення росії в Україну США та Європейський Союз наклали заборону на діяльність російських ЗМІ, зокрема RT, Sputnik, Voice of Europe, RIA Novosti тощо. Тому діяльність цих медіа зосередилася на країнах Глобального Півдня де вони активно просувають свої наративи. Оскільки медіа в цих країнах продовжують використовувати російські інформаційні джерела, суспільна думка нерідко формується під впливом кремлівської пропаганди. Особливо дієво працюють антизахідні наративи (Присяжнюк & Солов'ян, 2023).

Щодо європейського контексту, то після закриття основних каналів російських медіа в більшості країн Європи російська пропаганда активно поширюється через інші платформи, як телеграм, фейсбук-спільноти, ютуб тощо. Для розповсюдження відповідного контенту створюються нові акаунти або він транслюється через інші канали, де ворожі наративи подаються як додаткова інформація. Ресурси, що містять таку інформацію, зазвичай позиціонують себе як незалежні аналітичні майданчики чи блоги з альтернативною думкою, які мають конспірологічний характер. Зокрема у країнах Центрально-Східної Європи серед конспірологічних каналів, які поширюють російську пропаганду, команда з “LetsData” та “Детектор медіа” у своєму моніторингу ворожих впливів у медійному просторі виявила румунську фейсбук-спільноту “VilagHelyzete”, болгарський телеграм канал “Гласът на Истината”, словацький телеграм-канал “Miroslav Kamensky”, польські телеграм-канали “Mimoza” та “TRUMPOLINA INFO”, де окрім конспірологічних теорій, пов’язаних з COVID-19, новим світовим порядком чи світовим урядом рептилоїдів просуваються також проросійські наративи (Lets Data, Детектор медіа, 2024).

Також проаналізувавши пропагандистські канали в країнах Центрально-Східної Європи з жовтня 2023 по лютий 2024 року команда дійшла до висновку, що пропагандисти адаптують ворожі наративи до локального контексту. Ворожі наративи намагаються не так нав’язати приязне ставлення до росії, як зманіпулювати на наявних больових точках суспільства. Таким чином посилити розкол між різними верствами населення та дестабілізувати внутрішню ситуацію в країнах Європи, підірвати єдність Заходу загалом (Lets Data, Детектор медіа, 2024). Російська пропаганда не направлена на те, щоб людина погоджувалась с кожним її наративом. Натомість її мета - розхитати довіру до політичних інституцій, зібрати певний масив аргументів для пояснення повсякденного життя, який гратиме на стратегічну мету росіян (Ярема, 2024). Конспірологічні теорії не змушують людину вірити кожному її слову. Вони так само руйнують звичну картину світу, змушують сумніватися в її очевидності, пропонуючи численні аргументи на користь того, що події можуть відбуватися зовсім не так, як здається на перший погляд. Таким чином закладають в людині звичку для пояснення наступних життєвих подій у схожій до конспірології спосіб.

Список використаних джерел та літератури:

Присяжнюк, М., & Солов'ян, В. (2023). *Вплив дезінформації РФ на позицію «нейтральних держав» щодо російсько-української війни.* Аналітичний портал. <https://analytics.intsecurity.org/russian-desinformation-neutral-countries/>

Ярема, О. (2024, 9 жовтня). *Російська пропаганда майже втратила вплив в Україні, тож переключилася на світову аудиторію, — експерти з інформбезпеки*. detector.media. <https://detector.media/infospace/article/233241/2024-10-09-rosiyska-propaganda-mayzhe-vtratyala-vplyv-v-ukraini-tozh-pereklyuchylasya-na-svitovu-audytoriyu-eskperty-z-informbezpeky/>

Lets Data, Детектор медіа. (2024). *Війна слів і сенсів: Центрально-Східна Європа у боротьбі з російськими нарративами (підсумковий аналітичний звіт)*. detector.media. https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/226165/2024-04-30-viy-na-sliv-i-sensiv-tsentralno-skhidna-ievropa-u-borotbi-z-rosiyskymu-naratyvamy-pidsumkovyyu-analitychnyy-zvit/

Bergmann, E. (2025). *Weaponizing conspiracy theories*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003460770>

Bond, S. (2024, 26 вересня). *Why Russia's broadcaster RT turned to covertly funding American pro-Trump influencers*. NPR. <https://www.npr.org/2024/09/25/nx-s1-5114246/russia-today-rt-election-influence-tenet-indictment>

Ižák, Š. (2020). Conspiracy Theory as a Working Method of Political Propaganda. *Slovak Journal of Political Sciences*. <https://doi.org/10.34135/sjps.200104>

Yablokov, I. (2015). Conspiracy Theories as a Russian Public Diplomacy Tool: The Case of Russia Today (RT). *Politics*, 35(3-4), 301–315. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12097>

Yablokov, I., & Chatterje-Doody, P. (2022, 6 жовтня). *RT and Conspiracy Theories: “The Kremlin’s Underdog” against the West*. Centre for Democratic Integrity. <https://democratic-integrity.eu/rt-and-conspiracy-theories-the-kremlins-underdog-against-the-west-by-ilya-yablokov-and-precious-chatterje-doody/>

Contact information:

Mytrofanova Viktoriia – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, viktoriia.mytrofanova.sl.2023@lpnu.ua

Batiuk B., Myshok R.

Lviv Polytechnic National University

Батюк Б., Мишок Р.

Національний університет «Львівська Політехніка»

NEWS CONSUMPTION BY UKRAINIANS IN WAR TIME: PHENOMENON OF DOOMSCROLLING AND WAYS TO OVERCOME IT СПОЖИВАННЯ НОВИН УКРАЇНЦЯМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ФЕНОМЕН ДУМСКРОЛІНГУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Background: Reading news in modern digital world can bring new challenges to society. One of these challenges in news consumption is “doomscrolling”, especially for Ukrainians who are facing war now. People of Ukraine might tend to consume more negative news than positive. So it’s important to study and analyze the nature of doomscrolling not only as a psychological phenomenon, but sociological to prevent society from destructive consequences.

Purpose: To outline doomscrolling as a challenge and a practise of news consumption in modern Ukrainian society during war.

Methods: The article uses the method of analysis, the method of secondary analysis of theoretical material and empirical research, and the method of synthesis.

Results: Researches and surveys show a significant shift towards social media as the dominant news source for Ukrainians (76%). Doomscrolling emerges as a prevalent behavior driven by the desire

to stay informed, interactive social media features, alluring "media hooks", and the influence of platform algorithms. While offering an illusion of control among uncertainty, this practice is shown to increase anxiety and negatively impact mental health. Effective techniques in reducing doomscrolling are strategies focusing on intentional media consumption, setting boundaries with devices, managing notifications, and replacing scrolling with positive activities.

Conclusion: Due to the war most Ukrainians want to be aware of everything that's going on around. Considering the changes in news consumption among Ukrainians during the war time, there appears a significant contemporary challenge – “doomscrolling”. Working on specific algorithms in the digital environment and underlying psychological needs for security and control, it paradoxically undermines mental wellbeing and increases anxiety among the population. Raising awareness and implementing practical strategies for mindful information consumption and digital hygiene are crucial to mitigate the effects of scrolling and build resilience.

Keywords: doomscrolling, media consumption, news consumption, social media, Ukraine, war, coping strategies.

Останні 10 років українське суспільство проживає непрості часи. Кожен українець відчуває вплив війни в різних середовищах. Фізично можна спостерігати зруйновані будинки, чути звуки сирен, намагатись вижити під час блекауту. Психологічно війна відбивається на людському ментальному здоров'ї, відчутті тривоги або ж невизначеності. Соціальні зв'язки можуть розриватись, збільшується кількість внутрішньо переміщених осіб. Але неабиякий вплив відчувається саме в інформаційному середовищі, зокрема онлайн.

Сьогодні важко уявити повсякденне життя без прогортання новин про становище України. «...переглядаю їх кілька разів на добу – вдень і вночі. Починаю з «Мапи тривог», а тоді – інтернет-видання, чати, яким довіряю» - стверджує академік Валентин Бугрим (2023). Повномасштабна війна суттєво змінила потребу в новинах – виник попит на безперервний інформаційний потік. Таким чином громадяни України постійно стежать за новинами, що психологічно додає їм більшого відчуття безпеки. Населення, що раніше взагалі не слідувало за новинами, почало активно їх відстежувати. У більшості споживачів у довоєнний час пріоритетним контентом був розважальний, а новинний – другорядним. Втім, з початком війни контент новин охопив більшість споживачів. Відбулась переорієнтація уваги споживачів контенту (Голіцин & Фролова, 2023, с. 130).

Також відбулись значні зміни у виборі каналів для отримання цих новин. Аналіз медіа станом на січень-листопад 2022 показав, що 74% українців отримують інформацію про події в Україні та світі саме із соцмереж. Порівняно з минулими роками ця тенденція зростає. Лідери серед соціальних мереж в Україні – Telegram, YouTube та Facebook. Водночас, близько 60% респондентів довіряють новинам у соціальних мережах (Голіцин & Фролова, 2023, с. 130-131). Результати дослідження липня-вересня 2023 року представниками дослідницької компанії InMind на замовлення міжнародної неприбуткової організації Internews, що реалізує «Медійну програму в Україні» за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) показало збільшення (на 2% порівняно із результатами 2022 року) користувачів, що отримують новини із соціальних мереж, а саме 76 % дорослого населення, де було опитано 3 250 респондентів з похибкою вибірки, що не перевищує 2,5 % (Яворська, 2024, с. 60).

Важливо зазначити, що платформи соціальних мереж розпочали перехід на алгоритмічну стрічку новин. Особливості споживання новин перетворилося з цілеспрямованого ручного пошуку контенту в алгоритмічне «підкидання» інформації, у зв'язку з чим людина, якщо вона не займається постійним фільтруванням, з більшою ймовірністю натраплятиме на новини сенсаційного, емоційно зарядженого або маніпулятивного характеру, які алгоритми вважають такими, що здатні довше утримувати увагу користувача. Окрім новин, у стрічках з'явилася

реклама, сповіщення про коментарі, дописи від друзів та багато іншого (Яворська, 2024, с. 60). З урахуванням цього, можна зробити висновок, що українці зазвичай споживають новини негативного характеру, адже сповіщення про тривогу чи кількість поранених та загиблих під час чергового ракетного обстрілу свідчать про небезпеку та страх. Цифрові алгоритми в свою чергу підкидають ще більше і більше новин подібного характеру.

На фоні цього виникає та посилюється така практика у споживанні новин, що позначається як «думскролінг». У перекладі з англійської doom – це «доля», «загибель», «приреченість», «темінь» і «scrolling» – «прокрутка», акт споживання негативної інформації – практика безкінечного прокручування новин та соціальних медіа на тлі негативних подій (Rybchuk, 2024, с. 44). Як зазначає академік в галузі журналістики В. Бугрим (2023), значного поширення думскролінг набув під час пандемії COVID-19, бо через відсутність надійних нових даних про пандемію, багато користувачів сприймали «фейкові новини» в стрічках медіа. Негативні новини досить широко поширюються в інтернеті, зокрема в соцмережах, а оскільки їх кількість користувачів у соцмережах збільшувалась (як показали вищенаведені дослідження), тому різко зростає і поширеність думскролінгу. Думскролінг може виникати через низку різних причин. В першу чергу – це прагнення людей бути обізнаними у головних подіях, що їх постійно цікавлять, в тому числі новини з фронту, Зведення Генштабу ЗСУ, сигнали повітряної тривоги та подібні. Ще одна із причин – залученість користувачів до прочитання, співучасті, особливо, в соцмережах, інтернет-виданнях, де аудиторія є інтерактивною, бо кожен зможе не лише лайкнути, але зробити допис, коментар, розмістити зображення, відео, аудіо, графіку тощо. Найбільш поширена причина – це потрапляння на медіагачки, тобто такі яскраві заголовки: емоційні, інтригуючі, привабливі пропозиціями тощо. Зміст повідомлень неабияк впливає на поширення думскролінгу. «Шок-контент» – стає запорукою залучення до них аудиторії, тому медіа активно використовують людську слабину бути проінформованими про найважливіше, особливо про небезпеку, щоб розширити коло читачів, зокрема нині: «Увага! Тривога! Перейдіть до найближчого укриття». Шокуючі пости та відео вірусно поширюються в інтернеті, а лякливі заголовки збирають великі аудиторії користувачів (Бугрим, 2023, с. 172).

У ситуаціях страху та невизначеності постійний перегляд стрічки новин створює ілюзію поінформованості та контролю ситуації, хоча насправді це лиш збільшує відчуття тривоги, страху, стверджує психологиня О. Рибчук (2024). Слід контролювати рівень думскролінгу в повсякденні, хоч це і може виявитись дуже складно. Однак є маленькі справи, завдяки яким можливо мінімізувати вплив цього явища на тривожність та життя загалом. Лікар Гарвардської медичної школи доктор Адіті Неруркар та психотерапевт Майкл Сілі діляться 6 простими кроками до зупинення думскролінгу (Spector, 2020):

1. Не використовуйте телефон як будильник. Якщо ви маєте легкий доступ до телефону вранці, ви, швидше за все, підете перевіряти соціальні мережі, навіть не замислюючись про це. Доктор наголошує на важливості «працювати зі своєю біологією, а не проти неї». Це означає, що потрібно відокремитись від телефону, використовуючи традиційний будильник і тримаючи телефон подалі від ліжка.

2. Зробіть перевірку телефону цільовою, а не нав'язливою. У цей час підвищеного стресу ви не можете розраховувати на те, що не перевірите свій телефон. Якщо ваш телефон знаходиться за 10 футів від вас, це стає свідомим вибором - встати, відійти від робочого місця і піти перевірити телефон.

3. Відмовтеся від сповіщень про новини. Відмовтеся від функцій автологіну та сповіщень про новини. Будьте цілеспрямованими та усвідомленими, коли входите в систему, щоб читати. Вчиняючи так, ви починаєте використовувати інші аспекти свого мозку. Зробіть це трохи складнішим. Вам потрібно відійти від бездумного повторення і перейти до навмисної перевірки.

4. Замініть телефон на щось, що приносить радість. Природа не любить вакууму, тому тримайте щось на тому місці, де раніше був ваш телефон - наприклад, книгу поезії, яка вам дійсно подобається. Таким чином, коли ви читаете швидкий уривок, ви отримуєте той самий дофаміновий удар, який шукаєте - але це приємний, піднесений, натхненний і, можливо, заспокійливий поштовх.

5. Заплануйте час для споживання новин. Оберіть конкретний час протягом дня для перевірки новин і обмежте його 15-20 хвилинами. Якщо ви відчуваєте спокусу перевищити відведений час, скажіть собі, що якщо станеться щось дійсно важливе, ви про це почуєте.

6. Дайте собі час. Спочатку, відокремлення від телефону і новин може здатися складним завданням, але дайте собі на це час. Ви (і ваш мозок) звикнете до цього. Легко припинити те, що ви робили протягом двох тижнів, але набагато складніше припинити те, що ви робили протягом 5 місяців або років. Але мозок кращий за будь-який смартфон. Він завжди адаптується, розвивається і реагує на зовнішні сигнали, тому те, на чому ви зосереджені, зростає. З часом буде помітна різниця.

Отже, проаналізувавши потреби українців щодо споживання новин, зміни у способах їх отримання в умовах війни, можемо стверджувати про поширення такого феномену як «думскролінг». Ця практика споживання негативних новин з'являється на тлі алгоритмічності стрічок новин та кризових ситуацій, наприклад, таких як війна. Думскролінг може нести руйнівні наслідки у вигляді розсіювання тривожності та невизначеності серед населення. Тому важливим завданням для сучасного суспільства є не піддаватися маніпуляціям в інформаційному середовищі та контролювати своє споживання новин.

Список використаних джерел та літератури:

Бугрим, В. В. (2023). Думскролінг та його подолання!? У 72-гі економіко-правові дискусії (с. 168–175). Наукова спільнота.

http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1678691967.pdf#page=168

Голіцин, А. М., & Фролова, В. М. (2023). Тенденції медіаспоживання в Україні у воєнний час. *Маркетинг і цифрові технології*, 7(1), 128–139. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/08>

Яворська, Т. М. (2024). Український медіапростір: зміни у звичках споживання новин українцями під час протистояння країни повномасштабній російській агресії. У *«Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень»* (с. 59–61). <https://jpsmd.donnu.edu.ua/article/view/14763/14667>

Rybchuk, O. H. (2024). Activation of officer resilience resource through development of critical thinking. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University, series Psychology*, (2), 41–45. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/08>

Spector, N. (2020, 6 серпня). 'Doomscrolling' is bad for your mental health. Do this instead. TODAY.com. <https://web.archive.org/web/20200807043828/https://www.today.com/health/how-stop-doomscrolling-its-affect-your-brain-t188725>

Contact information:

Batiuk Bohdana – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, bohdana.batiuk@gmail.com

**PUBLIC PERCEPTION OF FEMALE MILITARY SERVICEMEN DURING THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Background: The problem of the perception of women in the military in Ukrainian society is multifaceted and includes both positive changes due to the war and the persistence of deeply rooted gender stereotypes. The historical context, particularly the phenomenon of "field wives," as a legacy of Soviet military culture, and the influence of the masculine institutional culture of the army shape a specific perception of women in the military sphere.

Purpose: To analyze the key factors influencing the public discourse and perception of women in the military in Ukraine, including historical background, the role of the media, and current trends.

Methods: The method of analyzing scientific publications, sociological data, media reports, and historical context was used to identify the main trends and problems in the perception of women in the military. As part of the study, a qualitative descriptive analysis of publications from news outlets was conducted to identify the main narratives and contexts in which women are represented in the military sphere.

Results: The study revealed a positive dynamic in public support for women in the military; however, it also recorded the persistence of gender stereotypes, particularly those related to the historical phenomenon of "field wives" which reinforces the sexualization of women in the military. The media plays a dual role in shaping public discourse, presenting both conservative and counter-stereotypical images of female soldiers.

Conclusion: The perception of women in the military in Ukraine is a complex process influenced by historical, social, and media factors. Despite positive shifts, overcoming stereotypes and achieving gender equality in the military sphere requires comprehensive efforts from society, the media, and the army itself.

Keywords: female soldiers, field wives, gender stereotypes, mass media, public perception, sexualization, objectification.

8 березня 2025 року Міністерство Оборони України опублікували дані, де зазначено, що на момент 1 січня 2025 року, у ЗСУ на службі перебувають понад 70 000 жінок, 5 500 з яких безпосередньо на передовій (Понад 5 500 жінок сьогодні служать на передовій, 2025). Чисельність ЗСУ загалом складає 880 тисяч людей («Захищають усю територію». Зеленський назвав чисельність української армії, 2025).

Зважаючи на статистично значущу перевагу чоловічої популяції в армійських структурах, цілком закономірно припустити, що в даному соціальному середовищі домінуватимуть маскуліні норми, цінності та поведінкові патерни, що формують специфічну інституційну культуру. Наявність жінок чи інших груп людей у такому середовищі, може ставити викликом панівним нормам даної структури.

Асоціація армії як структури маскуліною, підсилена гендерними уявленнями про чоловіка як "захисника", формує певне уявлення про розподіл гендерних норм та відхилень. Оскільки, жінки в цій парадигмі сприймаються як ті кого потрібно захищати, тих хто є берегинями

сімейного вогнища, які займають радше пасивну позицію, можуть сприйматись в армії як щось “неприродне” та непригаманне даному суспільству.

З іншої сторони під час воєнних дій, ми бачимо, що ці гендерні ролі зміщуються незалежно від уявлень суспільства, адже через брак чоловічого населення, жінкам не рідко потрібно виконувати функції, які, з точки зору, традиційного суспільства їм непригаманні. Таке явище простежувалось ще за часів Другої Світової Війни, а також активно розвивається в теперішніх умовах в Україні (Changing gender roles in conflict in Ukraine: a research study, 2023).

У березні 2023 року, соціологічні дослідження групи “Рейтинг” показали, що 85% українців позитивно ставляться до жінок, які проходять службу в Збройних силах України. А 47% респондентів вважають рідкісними нерівності між жінками та чоловіками в армії (Як українці ставляться до жінок, які служать в ЗСУ — опитування, 2023). Таким чином, можемо стверджувати, що в українському суспільстві спостерігається позитивна тенденція щодо сприйняття жінок-військовослужбовців, особливо в умовах війни.

Тим не менш, попри позитивну динаміку, серед багатьох користувачів соцмереж а також самих військовослужбовців, ще існує тенденція до несприйняття жінок у війську. Результати комплексного дослідження, проведеного ветеранським фондом, виявили, що попри загальну позитивну тенденцію щодо зростання ролі жінок у Збройних Силах України, у значної частини онлайн-спільноти та серед окремих військовослужбовців зберігаються стійкі упередження стосовно їхньої присутності. Ці упередження живляться низкою глибоко вкорінених стереотипів, серед яких домінує думка про переважну придатність жінок лише для виконання допоміжних, небойових функцій, що штучно обмежує їхній професійний розвиток та кар'єрні перспективи у військовій ієрархії. Також побутує думка про потенційно гірші материнські якості жінок-військовослужбовиць та їхню нібито недостатню фізичну силу для ефективного виконання військових завдань, особливо в умовах інтенсивних бойових дій. Особливо шкідливим є поширений стереотип, що жіноча присутність у військових підрозділах нібито негативно впливає на бойовий дух та згуртованість чоловічого колективу, відволікаючи їхню увагу від виконання службових обов'язків, зокрема через призму сексуальної об'єктивації (Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян, 2023).

Показовим прикладом є досвід військовослужбовиці, на ім'я Ліза, в інтерв'ю для Bahmut.in.ua. Жінка поділилась з якими стереотипами стикаються вона і її посестри перебуваючи на службі – як у війську, так і в суспільстві, зокрема про коментарі, які українці залишають військовослужбовицям у соціальних мережах. Серед найпоширеніших медіа виділило наступні “Ай, знаю, яка у вас служба”; “Що як на УБД заробила”; “Що ти там робиш жопою крутиш”; “Пішла до чоловіка, бо недостатньо сексу”, що відображають саме сексуальний підтекст (“Жінок в армії не завжди сприймають серйозно”: про стереотипи в ЗСУ розповідають військовослужбовиці, 2024).

Проблема сексуалізації та об'єктивації жінок, глибоко вкорінена у цивільному житті, природно проектується і на чоловічо-домінантне військове середовище, формуючи відповідне сприйняття військовослужбовиць. Уявлення про жінок на передовій як про засіб задоволення сексуальних потреб військових сягає своїм корінням у минуле століття, зокрема існування так званих похідно-польових дружин (ППД) у радянській армії під час Другої світової війни.

Існування "похідно-польових дружин" (ППД) у радянській армії часів Другої світової війни, де жінки ставали коханками офіцерів в обмін на захист, є важливим контекстом для розуміння упередженого ставлення до жінок у війську. Системний характер цього явища, включно з неписаним порядком розподілу жінок серед офіцерів, свідчить про зневажливе ставлення до жіночої гідності. Рядові бійці презирливо ставилися до ППД, що підкреслює розкол у сприйнятті жінок у війську: об'єкт сексуальної експлуатації для одних та об'єкт осуду для інших. Після війни суспільство узагальнено негативно сприймало жінок, які повернулися з фронту, називаючи їх

"фронтовичками" з підтекстом аморальності, що було підсилене стереотипами, пов'язаними з ППД (Заводяк, 2023, с. 284-285).

Саме цей термін і досі трапляється у коментарях під дописами українських військовослужбовиць, демонструючи живучість сформованого уявлення про жінок у війську як про сексуально доступних, що суттєво ускладнює боротьбу з глибоко вкоріненими упередженнями. Наслідки такого спотвореного сприйняття військовослужбовиць є руйнівними, адже вони не лише нормалізують сексуальні домагання у військовій сфері, але й призводять до загального знецінення значущої ролі та вагомому внеску жінок у захист країни.

Говорячи про сприйняття військовослужбовиць в українському суспільстві, не можна оминати Засоби масової інформації. Як показує дослідження Храбан Т.Є. та Самойленко К.О. "Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни" 2023 року, під час російсько-української війни, засоби масової інформації відіграють ключову роль у формуванні суспільного сприйняття жінок-військовослужбовиць, часто використовуючи образи, що ґрунтуються на глибоко вкорінених гендерних стереотипах.

З одного боку, медіа активно експлуатують консервативні образи, такі як "красуня в погонах", "кохана" чи "мати", що є проявами "доброзичливого сексизму" та підкреслюють традиційні жіночі ролі, ставлячи під сумнів їхню спроможність ефективно виконувати бойові завдання. Навіть образ "особи з особливими побутовими потребами" акцентує увагу на фізіологічних аспектах, нібито ускладнюючих перебування жінок у польових умовах. Ці консервативні репрезентації не лише закріплюють стереотипні уявлення про жінок, але й можуть підсвідомо підтримувати думку про їхню непридатність до військової служби на рівні з чоловіками.

З іншого боку, дослідження виявляє існування контрстереотипних образів, таких як "професіоналка" та "бунтарка", які спрямовані на подолання гендерних шаблонів, підкреслюючи професійні навички та прагнення жінок до самореалізації у традиційно чоловічій сфері. Однак, навіть у цих образах іноді простежується акцент на маскулінності, що свідчить про усталене сприйняття армії як маскулінного інституту.

Важливо зазначити, що обидва типи образів, як консервативні, так і контрстереотипні, можуть використовуватися медіа для досягнення комерційних цілей або залучення аудиторії, зокрема через створення сенсаційних або контроверсійних образів, таких як "сексуальний об'єкт" або "лесбійка". Це підкреслює потенційну небезпеку поверхового або спекулятивного висвітлення теми жінок у війську, що може не сприяти подоланню упереджень, а навпаки – їх закріплювати.

Таким чином, медіа відіграють подвійну роль у формуванні суспільного дискурсу навколо жінок-військовослужбовиць. З одного боку, вони можуть транслювати та підсилювати існуючі стереотипи, зокрема й ті, що сягають корінням в історичний досвід інституту ППД, де жінки часто сприймалися як об'єкти сексуального задоволення. З іншого боку, медіа мають потенціал руйнувати ці стереотипи, представляючи жінок-військовослужбовиць як професіоналок та особистостей, які свідомо обрали військову службу для самореалізації та захисту країни. Від відповідальності та етичності медійних матеріалів залежить, чи сприятимуть вони подоланню упереджень та формуванню в суспільстві шанобливого і рівноправного ставлення до жінок у війську (Храбан & Самойленко, 2023, с. 147-159).

Отже, наше початкове оглядове дослідження показує, що попри значний прогрес у сприйнятті жінок-військовослужбовиць українським суспільством, залишається значний пласт стереотипів та упереджень, що сягають корінням в історичні та соціокультурні чинники. Це в свою чергу підкреслює важливість проведення більш комплексного дослідження для кращого розуміння проблеми, яку вдалось побачити, адже саме такий підхід, дозволить створити поле для різних підходів у боротьбі з упередженнями щодо жінок у війську.

Список використаних джерел та літератури:

Понад 5 500 жінок сьогодні служать на передовій. (2025, березень 8). Міністерство Оборони України. <https://mod.gov.ua/news/ponad-5-500-zhinok-sogodni-sluzhat-na-peredovij-sergij-melnik>.

«Захищають усю територію». Зеленський назвав чисельність української армії. (2025, Січень 25). РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/zahishchayut-usyu-teritoriyu-zelenskiy-nazvav-1736948784.html>

Changing gender roles in conflict in Ukraine: a research study. (2023, Січень). BBC. <https://www.bbc.co.uk/mediaaction/publications-and-sources/research/briefings/europe/ukraine/gender-perceptions/>

Як українці ставляться до жінок, які служать в ЗСУ — опитування. (2023, Червень 5). Суспільне Новини. <https://suspilne.media/497368-ak-ukrainci-stavlatsa-do-zinok-aki-sluzat-v-zsu-opituvanna/>.

Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ: погляди військових та цивільних громадян. (2023, березень-квітень) Український ветеранський фонд. <https://veteranfund.com.ua/analytics/social-group-discr/>

“Жінок в армії не завжди сприймають серйозно”: про стереотипи в ЗСУ розповідають військовослужбовиці. (2024, Липень 4). Bahmut.in.ua. <https://bahmut.in.ua/zhinok-v-armiyi-ne-zavzhdy-spryjmayut-serjозno-pro-stereotypy-v-zsu-rozpovidayut-vijskovosluzhbovytzi/>

Заводяк, Я. (2023). Гендерні проблеми підпільного руху часів другої світової війни. *Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. Т. 9. С. 284–285.

Храбан, Т. & Самойленко, К. (2023). Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*, 2 (85), 145–167.

Contact information:

Pertsovych Sofiia – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, sophiapertsovych@gmail.com

Hechko R., Malyshevska O., Klymanska L.

Lviv Polytechnic National University

Гечко Р., Малишевська О., Климанська Л.

Національний університет "Львівська політехніка"

SEXUAL OBJECTIFICATION OF UKRAINIAN WOMEN IN RUSSIAN PROPAGANDA СЕСУАЛЬНА ОБ’ЄКТИВАЦІЯ УКРАЇНОК У РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ

Background: Sexual objectification of women, dehumanization of the enemy, and propaganda are interconnected elements that have a long historical tradition. In the context of the russo-Ukrainian war, these three aspects are combined to form a separate propaganda phenomenon - the sexualization of Ukrainian women in the russian media discourse. Since this phenomenon has a great impact on Ukrainian society, its study requires a grounded scientific analysis.

Purpose: The analysis of the phenomenon of sexualization of women in the context of dehumanizing narratives used in Russian propaganda.

Methods: Theoretical elaboration of terminology and applied cases through literature analysis and comparative analysis of scientific sources on the topic.

Results: The sexual objectification of Ukrainian women is a systemic component of russian propaganda discourse that serves to dehumanize the Ukrainian population. Propaganda consistently spreads the image of Ukraine as a “prostitute” and Ukrainian women as sexual objects devoid of subjectivity, which serves as a tool for normalizing violence. This discourse is manifested in materials covering events from the Orange Revolution to the full-scale invasion.

Conclusion: The sexual objectification of Ukrainian women in russian propaganda is a tool of dehumanization aimed at devaluing both women and Ukrainian statehood in general. The use of the “prostitute” image serves to justify violence, spread gender stereotypes, and legitimize war crimes. Such rhetoric supports the ideology of the “russian world” and requires further analysis as a form of cultural aggression.

Keywords: image of a Ukrainian woman, sexual objectification, dehumanization, russian propaganda.

Дегуманізація - це процес позбавлення індивіда або групи людських якостей, наділення їх неприємними ознаками та применшення суб'єктності (Малик, 2023). Це може досягатися певними техніками, зокрема: порівняння людей з тваринами чи предметами, апелювання до загальних негативних образів, створення “недолюдей”, тощо. У розрізі українсько-російських відносин цей феномен має систематичний характер. Ще за часів російської імперії існував нарратив про українців як “будівельний матеріал для великоросійської культури” (Сарбей, 1996), що водночас применшував образ українців в порівнянні з росіянами (творив образ українця як “недолюдини” - малороса) та применшував людські якості народу як такого, ототожнюючи його з неживими предметами. Схожі тези закріпилися у російській свідомості та продовжили жити й за СРСР, розповсюджуючи ідеї про меншовартість української культури, тим самим даючи право на припинення її проявів. На сьогодні цей нарратив залишається актуальним та, певною мірою, виправдовує воєнні дії в очах населення рф.

Розуміння того що росіяни впродовж тривалого часу активно використовують методи дегуманізації дає підстави припускати, що саме такі/подібні методи сучасна держава-терористка використовує проти українських жінок з метою насадження власної ідеології, тому вважаємо за потрібне розглянути сучасні прояви дегуманізації. Ми маємо намір висвітлити лише один аспект з низки багатьох, а саме - сексуальну об'єктивацію українок в росмедіа.

Щоб з'ясувати чи є сексуальна об'єктивація українських жінок на основі російської пропаганди частиною великої політики дегуманізації українського народу зі сторони рф, вважаємо за потрібне з'ясувати особливості явища “сексуальна об'єктивація”. В свою чергу англомовні ресурси зазначають, що під цим терміном розуміють сприйняття живої людини як об'єкта, що не наділений людськими якостями та не має права розпоряджатися власними діями. І відповідно, ставлення до людей, які є об'єктивовані уподібнюється до поведінки з неживим предметом. Як наслідок - прояв таких дій може призвести і часто призводить до насилля щодо об'єктованої групи. (Everett, 2003, Loughnan & Pacilli, 2014). В свою чергу М. Нусбаум виділяє такі елементи процесу об'єктивації:

- інструменталізація;
- заперечення автономії;
- інертність;
- заміненість;
- порушення психічних кордонів;
- сприйняття у якості власності;
- заперечення суб'єктності. (Стребкова, 2023)

Як було встановлено раніше, дегуманізація є явищем, близьким до об'єктивації, оскільки обидва процеси спрямовані на знецінення особистості. Крім того, у випадку дегуманізації жінок

спостерігається наявність усіх складових об'єктивації, визначених М. Нусбаум. Головною ціллю дегуманізації є нормалізувати насилля щодо групи людей, які є “не з нами”. Тому у процесі дегуманізації навмисно ігнорується індивідуальні, унікальні риси людини, щоб кривдники (російські солдати) не мали емпатії апріорі до дегуманізованої групи. (Стребкова, 2023)

Також зазначимо, що дегуманізація стоїть на четвертому місці на шкалі про мову ворожнечі, де на першому місці найлегша форма прояву мови ворожнечі - “незгода”/“розбіжності”, а на шостій позиції найнебезпечніша форма прояву мови ворожнечі - вбивство. (Bahador, 2023) На основі даних кумулятивної шкали про прояв мови ворожнечі можна стверджувати, що дегуманізація може бути використана і активно використовується (дослідження Стребкової) в російській пропаганді, як інструмент для реалізації вбивства українок. З даної інформації можна побудувати логічний ланцюжок: об'єктивація - дегуманізація - вчинення фізичного насилля - вбивство.

На основі аналізу понять “дегуманізація”, “об'єктивація”, можна стверджувати що процеси пов'язані з демонізацією, знелюдненням існують давно та в різних суспільствах, тому зовсім не варта казати, що перелічені явища виникають в контексті російсько-української війни. Однозначно війна стає каталізатором посилення та розповсюдження таких процесів. Зокрема можемо говорити про те що рф активно та з чітким цілями використовує дегуманізацію як інструмент для розповсюдження ідеології “русского мира”. Як зазначає в своєму дослідженні (2023) Ю. Стребкова, що рф вибудувала певний механізм дегуманізації українських жінок у російських чоловіків, який, до того ж, не потребує значних зусиль для його підтримки. Цей процес є біополітичним: вибудовує в російських чоловіків символічні образи про неіснуючі ідеали жінок, що таким чином виправдовує в свідомості тих самих чоловіків реальне фізичне насилля над реальними жінками. (Стребкова, 2023)

За своєю природою “русській мір” є просякнутий агресивною маскуліністю (на особистісному та державному рівнях) як жест домінації над слабшою фемінною жертвою. З метою поширення своєї ідеології серед різних цільових груп, лектори навмисно використовують методики, які в подальшому впливають на почуття, мотиви, критичне мислення і поведінку, задля нав'язування наративів про українок як сексуальних об'єктів зокрема. Тому сексуальна об'єктивація жінок, безумовно, є частиною детально спланованого плану росії з метою знищення українок та усталення своєї влади над ними й державою загалом (Стребкова, 2023).

Часто російські пропагандисти для опису українок та України загалом звертаються до образу “повії”, як жінки, яка є суто сексуальним об'єктом для задоволення “чоловічих потреб”. Яскравим прикладом може слугувати порівняння України з проституйованою жінкою під час Помаранчевої революції, коли держава, ніби-то зрадила рф і “пішла по руках” Заходу (Бідочко, 2023). Така аналогія не тільки екстраполює образ проституйованої жінки на “невірне” населення України, але й, по-перше закріплює уже існуючу негативну конотацію такого образу та, по-друге, стирає суб'єктність держави у вирішенні політичних питань. Цей наратив існує й по сьогодні, висвітлюючи Україну як неповноцінну державу, яка рухається за вказівками ворожого Заходу.

До того ж, використання даного образу є й більш локальним та застосовується у фейках, як до прикладу, під час початку Євромайдану поширювалося відео про “повій на Майдані” (Демчук, 2022). Метою того матеріалу було применшити гідність учасників Майдану та нівелювати важливість подій, змістивши фокус на те, що центр протесту перетворився на осередок розпусти. Наведений фейк намагається розповсюдити усталені в суспільстві негативні уявлення про проституйованих людей на частково дотичні до них групи. Тому, можемо вважати, що, у цьому випадку, сексуальна об'єктивація жінок робить їх буквально інструментом для виправдання насильства над ширшою групою людей - учасників Революції гідності.

Із 24 лютого 2022 року одночасно з активізацією воєнних злочинів, вчинюваних рф на території України, пропорційно зросла активність її пропагандистів, що мають на меті

дегуманізацію українського народу. Саме тому в своїх медіа, вони навмисно формують образ українок як повій або сексуальних об'єктів для військовослужбовців в часи повномасштабного вторгнення. Ця теза буквально прослідковується в заявах "підполковника поліції ЛНР", який стверджує, що жінок використовують як "наложниць високопоставлених офіцерів". Російська пропаганда зокрема стверджувала, що жінки-полонені з "Азову" начебто працювали не на кухні, а для сексуального задоволення побратимів. Наголошуючи, на таких ролях жінки у війську, рф має на меті штучно применшити їх вклад, що послідовно закарбовує думку в росіян про другосортність жінки, як такої (Демонізація, проституція та геноцидна риторика: як пропагандисти створюють образ українців у росмедіа, 2024). Так наприклад, випадок Наталії Мосейчук - української журналістки, ведучої телеканалу «1+1» яскраво засвідчує, що росіяни транслюють тезу про те, що жінка не може самостійно зробити кар'єру української журналістки, не будучи в стосунках з чоловіками. Такі наративи підкріплюють ідею меншовартості жінки, адже вона завжди за чоловіком, вона не може бути достойною суперницею для нього, тощо. Натомість кейс Ірини Сампан, української журналістки «Бутусов+» демонструє наявність в рос пропаганді наративу «(Воєнні) кореспондентки — агентки СБУ, феміністки, проститутки, лесбійки, ескортниці», який дає зрозуміти, що рф активно популяризує сексизм, гомофобію та ненависть що до українок в часи повномасштабного вторгнення, що може інтерпретуватися як дегуманізація з метою здійснення воєнних злочинів (Кузьменко та Компанцева, 2023).

Підсумовуючи вищенаведені випадки можемо стверджувати, що російська пропаганда охоплює широкий пласт населення країни, навіть у таких вузьких наративах як сексуальна об'єктивація українок. Образи проституйованих жінок та сексуальних об'єктів поширюються як на окремих особистостей, так і на державу загалом, вибудовуючи логічний ланцюжок ненависті та насилля на всіх рівнях. Використання цього прийому є лише одним з чисельних проявів дегуманізації, яку російські пропагандисти активно поширюють на українців_ок протягом тривалого часу.

Це не тільки є жестом усталення своєї сили над державою, але й підкріплює гендерні стереотипи, викриваючи цінності країни-агресорки.

Звернення уваги на схожі проблеми є важливою складовою ведення інформаційної війни та позбавлення від слідів колоніального минулого України. Тому вважаємо за потрібне досліджувати прояви такої пропаганди далі з використанням глибшого дискурс-аналізу російської пропаганди в довоєнні та воєнні часи, аби зрозуміти вкоріненість цієї проблеми.

Список використаних джерел та літератури:

Бідочко, Л. (2023). Чому пропагандисти говорять про Україну й українок як про повій, або Мізогінний вимір російського агітпропу. *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/217215/2023-09-23-chomu-propagandysty-govoryat-pro-ukrainu-y-ukrainok-yak-pro-poviy-abo-mizoginnyu-vymir-rosiyskogo-agitpropu/> (дата звернення: 24.04.2025).

Демонізація, проституція та геноцидна риторика: як пропагандисти створюють образ українців у росмедіа. (2024). *Інститут масової інформації*. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/demonizatsiya-prostytutsiya-ta-genotsydna-rytoryka-yak-propagandysty-stvoryuyut-obraz-ukrayintsiv-v-i65195> (дата звернення: 24.04.2025).

Демчук, Р. (2022). Фейки сексуального наративу в інформаційній війні. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*, 5, 81–86. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAtk_2022_5_13

Кузьменко Л., Компанцева Л. (2023). Недооцінена загроза: гендерна дезінформація щодо українських журналісток. *Жінки в медіа*. URL: <https://wim.org.ua/materials/doslidzhennia-nedootsinena-zahroza-henderna-dezinformatsiia-shchodo-ukrainskykh-zhurnalistok/>.

Малик, І. Р. (2023). Четверта стадія: дегуманізація. Через призму останньої фази Збройної агресії Російської Федерації проти України. *Регіональні студії: науковий збірник*, (32), 70–75. <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/32/11.pdf>

Сарбей, В. Г. (1996). «Українське питання» в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ століття. *Український історичний журнал*, (2), 35-46.

Стребкова, Ю. (2023). Дегуманізація жінок у методичних виданнях російських ідеологів. *Філософія освіти*, 32(4), 152-160. <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.32.4>

Bahador, B. (2023). Monitoring hate speech and the limits of current definition. In C. Strippel, S. Paasch-Colberg, M. Emmer, & J. Trebbe (Eds.), *Challenges and perspectives of hate speech research* (pp. 291-298). Berlin <https://doi.org/10.48541/dcr.v12.17>

Everett, M. (2003). The social life of genes: Privacy, property and the new genetics. *Social Science & Medicine*, 56(1), 53–65. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00007-2](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00007-2)

Loughnan, S., & Pacilli, M. G. (2014). Seeing (and treating) others as sexual objects: Toward a more complete mapping of sexual objectification. *TPM – Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 21(3), 309–325. <https://doi.org/10.4473/TPM21.3.6>

Contact information:

Hechko Ruslana – Student, Department of Sociology and Social Work, ruslana.hechko.sl.2023@lpnu.ua

Malyshevska Oleksandra – Student, Department of Sociology and Social Work, oleksandra.malyshevska.sl.2023@lpnu.ua

Kozhan A., Shkoliar M.

Lviv Polytechnic National University

Кожан А., Школяр М.

Національний університет "Львівська політехніка"

CORPOREALITY AS AN ELEMENT OF SELF-IDENTIFICATION IN ANTHROPOMORPHIC AND ANIMALISTIC YOUTH SUBCULTURES ТІЛЕСНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В АНТРОПОМОРФНИХ ТА АНІМАЛІСТИЧНИХ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУРАХ

Background. The study of corporeality in youth anthropomorphic and animalistic subcultures (quadrobbers, furies, therians) is important for understanding identification, social interaction, and cultural transformation among contemporary youth. Despite their growing popularity, there is a lack of research on corporeality as a tool of self-identification and self-expression in these groups.

Purpose. The article studies the role of corporeality as a key element of self-identification in anthropomorphic (furies, therians) and animalistic (quadrobbers) youth subcultures. It aims to determine how bodily practices, attributes, and perceptions contribute to the formation and expression of identity.

Methods. The study analyzes sociological works on corporeality, identity, and subcultures (C. Schilling, J. Butler, E. Hoffman etc.). Given the limited direct studies, it uses an interdisciplinary approach, combining sociological theories with journalistic and online descriptions and analyses of these subcultures.

Results. Corporeality plays a central role in self-identification. For cosplayers, it is manifested through creating anthropomorphic characters via costumes and behavior. Quadrobbers use physical imitation of animal behavior. Therians reconcile the physical body with a non-human identity through inner self-awareness and imitation of animal traits. Body practices communicate group affiliation and

separation from the mainstream. The popularity factors include the desire for individuality and belonging, the influence of the Internet, and animal images in mass culture. The analysis covers group identity formation, separation from the mainstream, construction of the "other," and the subcultures' relationship to individual freedom and identity fluidity.

Conclusion. Corporeality is an important socially constructed element of self-identification in these youth subcultures. Bodily practices and perceptions are a tool for self-expression, group identity formation, and exploring the boundaries of the "human." Further research is needed on the social factors behind these subcultures' popularity and their impact on youth identity.

Keywords: corporeality, self-identification, youth subcultures, anthropomorphic subcultures, animalistic subcultures, quadrobbers, furies, therians, social construct.

Дослідження тілесності в молодіжних антропоморфних та анімалістичних субкультурах, до яких належать квадробери, фурі, теріани та ін., є важливим для розуміння складних процесів ідентифікації, соціальної взаємодії та культурних трансформацій у сучасному суспільстві.

Метою статті є дослідження ролі тілесності як ключового елементу самоідентифікації в антропоморфних (фурі, теріани) та анімалістичних (квадробери) молодіжних субкультурах. Стаття прагне визначити, як специфічні тілесні практики, атрибутика та сприйняття власного тіла сприяють формуванню та вираженню ідентичності членами цих субкультур.

Антропоморфізм (від грецьких слів "άνθρωπος" - людина та "μορφή" - форма, вигляд) - це надання людських якостей, рис характеру, зовнішності або поведінки нелюдським об'єктам, істотам чи абстрактним поняттям. Фурі - це спільнота/субкультура, учасники якої створюють і перевтілюються у вигаданих антропоморфних персонажів (тварин з людськими рисами). Тілесність тут проявляється через детально продумані костюми (фурс'юти), манери поведінки, жести та голоси, що дозволяє учасникам досліджувати власну ідентичність. Фурі використовують тілесність для художнього самовираження та створення альтернативної особистості, часто з елементами магічного чи фантастичного.

Фурі іноді сприймаються як квадробери через схожість у використанні костюмів з елементами тваринного образу (маски, хвости, лапи). Однак, фурі зосереджені на антропоморфних персонажах із людськими рисами і творчістю, тоді як квадробери - на фізичній імітації тваринної поведінки, рухах і спорті. Фурі не прагнуть пересуватися на чотирьох кінцівках чи видавати звуки тварин, що є основою квадробіки.

Квадробери - це субкультура, що виникла навколо квадробіки, започаткованої японським спортсменом Кенічі Іт, - фізичної активності, в якій молоді люди імітують рухи тварин, пересуваються на чотирьох кінцівках, носять маски, хвости та інші елементи костюму, стрибають, видають звуки (Квадробери, б.д.). Для цієї субкультури важлива саме фізична імітація тваринної поведінки, а не створення антропоморфних образів. Їхні образи максимально тваринні (Міллер, 2024; Хто такі квадробери, теріани, 2024).

Незважаючи на наявність деяких антропоморфних елементів, сутність квадроберингу полягає в фізичній імітації тварин, що робить їх ближчими до анімалістичної субкультури. Тілесність у квадроберстві - це радикальне переосмислення тіла як інструменту самовираження і соціальної комунікації. Учасники виходять за межі традиційної людської тілесності, досліджуючи нові рухові патерни, розвиваючи нехарактерні для звичайної ходи м'язові групи та тілесні відчуття. Цей тілесний експеримент є формою самопізнання та розширення меж фізичності (Shilling, 2003). Ходіння на чотирьох кінцівках стає символічним актом, що демонструє ідентичність і приналежність до субкультури. Однак суспільство часто реагує на такі практики нерозумінням або негативом, ставлячи під сумнів їхню «нормальність» (Butler, 1990).

Тіло квадробера стає одночасно кордоном, що відокремлює його від "мейнстриму", та мостом до спільноти однодумців. У певному сенсі, квадроберство може розглядатися як критика

антропоцентричного погляду на світ. Імітація тваринної ходи стає способом поставити під сумнів цю ієрархію. Для багатьох квадроберів їхня практика є способом дослідження дихотомії "людина-тварина", відчуття глибшого зв'язку з природою або вираження свого внутрішнього "тваринного" аспекту (Berger, 1980). Водночас важливо враховувати потенційні фізичні ризики практики квадроберства для суглобів, м'язів та хребта. У субкультурі формуються знання та практики щодо мінімізації цих ризиків.

Теріани ідентифікують себе як частково або повністю нелюдські істоти в духовному або психологічному плані. Ця ідентифікація часто включає відчуття зв'язку з певним видом тварин (теріотипом) та переживання інстинктів, поведінки або ментальності, що асоціюються з цією твариною. Хоча теріани не обов'язково фізично перевтілюються або носять костюми, їхня внутрішня ідентифікація та самовідчуття включають аспекти, які ми зазвичай приписуємо тваринам. Це є формою надання людській свідомості та ідентичності нелюдських характеристик. Тілесність для теріанів - це спосіб наблизитися до своєї внутрішньої тваринної сутності: вони можуть носити маски, хвости, копіювати рухи та звуки тварин, але головне - це відчуття спорідненості. На відміну від фурі, для теріанів зовнішній вигляд не є визначальним, важливішим є внутрішнє переживання себе як тварини (Квадробери, фурі, теріани і азеркіни, б.д.). Теріани часто описують свій стан як «тваринний дух» або «внутрішню тварину», яка визначає їхні емоції, поведінку, інтуїцію і навіть спосіб мислення. Таким чином, тілесність у теріанів - це міст між фізичним тілом і духовною сутністю, що дозволяє їм переживати себе поза традиційними людськими рамками. Практично тілесність теріанів може проявлятися у різних формах: від ментальних уявлень і медитацій до імітації рухів, звуків або поведінки тварин. Така тілесність є способом самопізнання, духовного розвитку і пошуку гармонії з природою.

У фурі та теріанів головна ідея - це саме змішування людських і тваринних рис. Фурі створюють персонажів із людською поведінкою, а теріани відчують себе тваринами, але все одно залишаються людьми з людською свідомістю. Тобто йдеться про олюднення тварин або тваринізацію людини, тому антропоморфізм - основа цих субкультур. Антропоморфність тут - це спосіб творчого самовираження, гра уяви (Пономаренко, 2024). У теріанів вона менш виражена зовні, але проявляється у сприйнятті себе як істоти з тваринною сутністю (Хто такі квадробери, теріани, 2024).

Таким чином, фурі, квадробери та теріани - це три різні субкультури, що пов'язані з образом тварин, але мають різні підходи: фурі - творчість і антропоморфізм, квадробери - фізична імітація тварин, теріани - внутрішня ідентичність із твариною.

Слід наголосити, що в науковому дискурсі вкрай мало наукових досліджень з фокусом на особливостях тілесності як інструменті ідентифікації та самовираження членів антропоморфних / аніمالістичних субкультур, що актуалізує науковий інтерес до цієї теми. Соціологічний аналіз цих явищ допоможе зрозуміти, як соціальні зміни, технологічний прогрес та індивідуальні потреби сприяють формуванню нових форм групової ідентичності та самовираження.

Кріс Шиллінг - один із провідних сучасних соціологів тіла, який досліджує, як соціальні процеси формують розуміння тіла та як індивіди використовують тіло для конструювання своєї ідентичності. У праці *The Body and Social Theory* (2003) він аналізує різні теоретичні підходи до тілесності, підкреслюючи, що тіло - не просто біологічний об'єкт, а соціальний конструкт. За Шиллінгом, тілесність — це спосіб, у який індивіди конструюють і виражають свою ідентичність у соціальному світі, особливо в субкультурних контекстах. Він розглядає тілесність як динамічну структуру, що змінюється під впливом культурних, політичних та економічних факторів. Шиллінг наголошує на важливості розрізнення понять «тіло» і «тілесність»: тіло - біологічна основа матерії, тоді як тілесність - соціокультурна реалізація тіла через стандарти поведінки, символи та практики. Цей підхід дозволяє зрозуміти, як у різних субкультурах створюється унікальна фізична ідентичність через зміни зовнішності, модифікації тіла, рухи й ритуали, що

відображають цінності та світогляд групи. Шиллінг також звертає увагу на «поворот до тіла» у сучасному суспільстві, коли тілесність стає об'єктом уваги - через здоровий спосіб життя, практики самовдосконалення, медіа і споживацьку культуру. У цьому контексті тіло стає майданчиком для вираження індивідуальності і належності до певних соціальних груп, що особливо помітно у субкультурах, де тілесність - інструмент ідентифікації і соціальної взаємодії (Shilling, 2003).

Ірвінг Гоффман - класик соціології, який розробив концепцію «презентації себе» у повсякденному житті, у книзі *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959) описує, як люди «виходять на сцену» соціального життя, використовуючи зовнішність, мову тіла, поведінку для створення враження у інших. Ця метафора театру допомагає зрозуміти, як субкультури використовують тіло і зовнішність для комунікації своєї ідентичності. Наприклад, учасники фурі на конвенціях чи квадробери на зібраннях «виходять на сцену», демонструючи свої тілесні образи, костюми, рухи, які мають значення для їхньої групи і водночас передають певний меседж поза нею. Гоффман наголошує, що ця «презентація» є динамічною і залежить від контексту, що важливо для розуміння, як субкультурні учасники адаптують свої тілесні практики у різних соціальних ситуаціях (Goffman, 1959).

Сара Торнтон - дослідниця молодіжних субкультур і клубної культури, яка ввела поняття «субкультурного капіталу» - специфічних знань, смаків і практик, що дають статус у межах субкультури, у книзі *Club Cultures* (1995) показує, як стиль, музика і тілесні практики стають маркерами приналежності і відмінності. Це поняття можна застосувати до субкультур, де тілесність - це не просто фізична оболонка, а ресурс, який можна «капіталізувати» через майстерність рухів, якість костюмів або специфічні тілесні атрибути. Торнтон допомагає зрозуміти, як ці практики формують внутрішню ієрархію і підтримують соціальні зв'язки у субкультурі (Thornton, 1995).

Зазначені молодіжні субкультури надають унікальну можливість для соціологів дослідити межі людського, соціального та культурного. Актуальним питанням є визначення чинників популярності антропоморфних та анімалістичних субкультур як доволі специфічних в контексті тілесної ідентичності.

У суспільстві, де цінується індивідуальність і молодь шукає своє місце, ці субкультури пропонують унікальні способи самовираження, відмінні від мейнстримних норм. Підлітковий вік часто характеризується бажанням належати до "обраного" кола та водночас виділятися. Ці субкультури задовольняють цю потребу. Фурсона (фурі) або теріотип (теріани) можуть бути способом дослідження різних аспектів власної особистості та ідентичності. Крім того, сучасне суспільство стає більш відкритим до різноманітних форм ідентичності та самовираження, що сприяє популяризації цих субкультур.

Інтернет та соціальні мережі (TikTok, YouTube, Likee) створили платформи для об'єднання людей зі схожими інтересами незалежно від географічного розташування. Онлайн-платформи дозволяють ділитися досвідом, знаходити однодумців та формувати відчуття приналежності. Субкультури загалом надають відчуття приналежності та спільного сенсу життя для своїх членів. В онлайн-середовищі легше експериментувати з ідентичністю та знаходити прийняття. Ідентичність представників зазначених субкультур формуються через активну соціальну взаємодію: онлайн-спільноти, особисті зустрічі, обговорення норм і цінностей (Turkle, 1995). Цей процес створює міцну групову ідентичність, яка відмежовує учасників від мейнстримного суспільства, формуючи спільноту з власними символами, ритуалами та тілесними практиками. Водночас мова йде про конструювання категорії «іншого» - тих, хто не розуміє чи не приймає їхніх практик, що часто призводить до соціальної стигматизації, але також зміцнює внутрішньогрупову солідарність (*Квадробінг – Алкомедфранк, б. д.*).

Крім того, образи антропоморфних тварин у мистецтві, літературі, кіно та іграх, популярність фентезі можуть сприяти інтересу до фуріанства та теріанства. Для деяких молодих людей інтерес до тваринного світу та імітація тваринної поведінки (квадроберство, елементи теріанства) може бути способом втечі від повсякденності та рутини. Бажання відчувати глибший зв'язок з природним світом може спонукати до квадроберства або ідентифікації з тваринами. Для деяких теріанів це може бути формою критики антропоцентризму.

Сучасне суспільство характеризується зростанням індивідуальної свободи вибору та самовизначення, що призводить до появи різноманітних форм ідентичності, яка стає все більш плинною та конструйованою. Ці субкультури яскраво демонструють, як молоді люди активно досліджують і приймають нетрадиційні форми ідентифікації, що виходять за межі традиційного розуміння "людини".

Через модифікації тіла (костюми, маски, поведінка), яке стає інструментом самовираження та соціальної комунікації, члени цих субкультур перформативно виражають свою ідентичність. Згадані субкультури розмивають чітку межу між людським і тваринним, ставлячи під сумнів антропоцентричну парадигму. Інтерес до тваринних форм та поведінки може відображати критику сучасної техногенної цивілізації та пошук більш органічних форм існування.

Феномен антропоморфних та анімалістичних субкультур можна розглядати крізь призму соціального конструктивізму, де тілесність - це не лише біологічний факт, а соціально та культурно конструйований досвід, що включає уявлення про себе як про «не зовсім людську» істоту (фурі, теріани) або людину з «нелюдськими» поведінковими проявами (квадробери). Це яскравий приклад того, як молодіжні субкультури формують ідентичність через тілесність як соціально сконструйований елемент. Соціальний конструктивізм, як теорія пізнання, розвинена Пітером Бергером і Томасом Лукманом, стверджує, що соціальна реальність і знання створюються і підтримуються через соціальну взаємодію та спільні інтерпретації. У цьому контексті практики квадробінгу, фуріанства і теріанства не є біологічно детермінованими практиками, а продуктом колективного конструювання значень і символів, які виникають у межах субкультурної спільноти.

У випадку теріанства, фуріанства та квадроберства ми бачимо, як відносно незвичайні інтереси та практики через соціальну взаємодію, обмін досвідом та формування спільнот стають соціально сконструйованими реальностями для їхніх учасників. Ці субкультури створюють власні системи знань, норм та ідентичностей, які є значущими та "реальними" для їхніх членів, навіть якщо вони можуть відрізнятися від загальноприйнятих у суспільстві. Ідентичності та практики формуються та підтримуються через соціальну взаємодію між членами спільноти, у тому числі завдяки соціальним мережам. Таким чином, фурі, теріани та квадробери є прикладами того, як соціальні взаємодії та спільні інтереси можуть призводити до конструювання унікальних соціальних реальностей з власними нормами, цінностями та ідентичностями.

Порівняльний аналіз субкультур квадроберів, фурі та теріанів демонструє різноманіття соціальних функцій тілесності: у квадроберів тіло - інструмент радикальної трансформації руху і групової ідентичності, у фурі - «полотно» для художнього самовираження через косплей, у теріанів - засіб духовного самопізнання і внутрішньої ідентифікації з твариною. В усіх випадках тілесність є ключовим елементом самоідентифікації, що поєднує фізичний досвід, символіку та соціальну взаємодію (Кравченко та Бундаш, 2024).

Таким чином, зазначені субкультури є яскравим прикладом того, як соціальні конструкти формують не лише ідентичності та практики, але й способи використання та сприйняття власного тіла в рамках субкультури. Воно піднімає важливі питання про межі "нормального", способи самовираження через тіло та взаємодію субкультури із ширшим суспільством.

Список використаних джерел та літератури:

- Квадробери, фурі, теріани і азеркіни: що означають всі ці терміни і в чому різниця.* (б. д.). OBOZREVATEL. <https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-obschestvo/kvadroberi-furi-teriani-i-azerkini-scho-oznachayut-vsi-tsi-termini-i-v-chomu-riznitsya.htm>
- Квадробери: нова субкультура, що захоплює підлітків.* (б. д.). Psychologist. <https://psychologist.com.ua/kvadrobbery-nova-subkultura-scho-zahoplyue-pidlitkiv/>
- Хто такі квадробери, теріани та чим вони відрізняються від фурі.* (б. д.). Експерт. <https://expert.in.ua/news/27092024-hto-taki-kvadrobbery-teriany-ta-chym-vony-vidriznyayutsya-vid-furi/>
- Кравченко, Р. Б., & Бундаш, В. (2024, 26 вересня). «Ми не є загрозою»: хто такі теріани, фуррі та квадробери. Громадське радіо. <https://hromadske.radio/podcasts/na-pulsi-analizuiemo-holovne-na-hromadskomu-radio/my-ne-ie-zahrozoiu-khto-taki-teriany-furri-ta-kvadrobbery>
- Міллер, І. (2024, 25 вересня). Квадробери, теріантропи та фуррі: що треба знати про нову молодіжну субкультуру. ГЛАВКОМ. <https://glavcom.ua/country/society/khto-taki-kvadroberi-shcho-treba-znati-pro-novu-molodizhnu-subkulturu-1022426.html>
- Пономаренко, Д. (2024, 11 серпня). Більшість фурі у світі — далеко не діти. 0462.ua - Сайт міста Чернігова. <https://www.0462.ua/news/3816239/bilsist-furi-u-sviti-daleko-ne-diti>
- Хто такі квадробери, теріани та чим вони відрізняються від фурі* (б. д.-а). Na chasi. <https://nachasi.com/creative/2024/09/20/kvadrober-or-terian/>
- Квадробінг - Алкомедфранк.* (б. д.). Алкомедфранк. <https://alkomedfrank.com/kvadrobining>
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Shilling, C. (2003). *The body and social theory* (2nd ed.). Sage.
- Thornton, S. (1995). *Club cultures: Music, media and subcultural capital*. Wesleyan University Press.
- Turkle, S. (1995). *Life on the screen: Identity in the age of the Internet*.

Contact information:

Kozhan Anna – Student, Department of Sociology and Social Work, anna.kozhan.sl.2023@lpnu.ua
Shkoliar Mariana – Associate professor, Department of Sociology and Social Work, mariana.v.shkoliar@lpnu.ua

SOCIAL WORK AND SOCIAL WELFARE IN THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE: CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME
СОЦІАЛЬНА РОБОТА І СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Yevdokymova I.

V. N. Karazin Kharkiv National University

ЄВДОКИМОВА І.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

RESILIENCE OF COMMUNITIES IN KHARKIV REGION IN THE CONTEXT OF WAR: CHALLENGES AND RESOURCES
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ГРОМАД ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА РЕСУРСИ

Background: In conditions of war Ukrainian territorial communities face unprecedented challenges that require not only survival strategies but also transformation through resilience. Community resilience is understood as the ability of a social system to withstand external shocks while preserving structural and functional integrity.

Purpose: The purpose of the study is to analyze the key factors of community resilience in Kharkiv Oblast during wartime, focusing on the interaction between social capital, institutional capacity and adaptive governance.

Methods: The empirical basis of the study is a sociological survey conducted in five territorial communities of Kharkiv Oblast from February to April 2024. The data were interpreted through the lens of key sociological theories: resilience, social capital and adaptive governance.

Results: The findings show a high level of local identity and community engagement as key contributors to resilience. Despite exposure to war-related risks, the communities demonstrate resource mobilization capacity—geographical advantages, institutional leadership and active social services. Respondents report positive experiences with social dialogue and service provision, although institutional burnout is a concern. Social networks and local governance practices enable collective action and strategic planning.

Conclusion: Community resilience in the Kharkiv region is a multidimensional process combining emotional affiliation, institutional functionality, and adaptive resource management. Strengthening social infrastructure, investing in human capital, and expanding participatory mechanisms are vital for long-term recovery.

Keywords: resilience, community, social capital, social work, adaptive capacity, institutional sustainability.

Поняття "життєстійкість" (resilience) у соціологічному дискурсі трактується як здатність соціальної системи адаптуватися до деструктивних впливів, зберігаючи функціональність, структуру та соціальну інтеграцію. Соціальна життєстійкість включає адаптивну, інституційну, економічну та когнітивну компоненти. У контексті війни дуже важливо також враховувати й фактор соціального капіталу, який згідно з П. Бурд'є та Р. Патнемом, втілюється у формах горизонтальної взаємодії, довіри та солідарності.

З метою емпіричного дослідження життєстійкості громад Харківської області автором у співпраці з Відділенням Національної служби посередництва та примирення та Профспілкою працівників соціальної сфери в Харківській області у лютому–квітні 2024 року було проведено

опитування 90 представників органів місцевого самоврядування п'яти громад Харківської області. Теоретичною основою емпіричного дослідження виступили концепції структурної уразливості, місцевої ідентичності, інституційної адаптації та колективного врядування, які дозволили поєднати теоретичний аналіз з емпіричними результатами та зробити певні висновки.

Військова агресія стимулює мобілізацію колективної ідентичності. Умови війни підвищують значущість приналежності до спільноти. Як показують результати, 31 респондент хоче, щоб діти залишилися в їх громаді, 20 — рекомендують її для проживання. Ці дані підтверджують положення теорії місцевої ідентичності, відповідно до якої прив'язаність до простору і громади сприяє психологічній стабільності та згуртованості, що є основою соціальної життєстійкості.

Респонденти серед головних викликів відзначили воєнні дії (84 згадування), а також інфраструктурні, інвестиційні та кадрові проблеми. Теорія уразливості дозволяє трактувати ці виклики не як окремі явища, а як наслідки багаторівневої системної кризи. Структурна слабкість інституцій і соціальної інфраструктури поглиблює наслідки зовнішніх загроз та є суттєвим викликом для життєстійкості громад.

Як свідчать одержані дані, головними ресурсами своєї громади мешканці вважають географічне розташування (51), доступ до ринків (44), природні ресурси (38), місцевий бізнес (27) і ефективну владу (25). Ці ресурси виступають як потенціал адаптивного управління, що може дозволити створити умови для поступового відновлення через локальні стратегії сталого розвитку.

Соціальні служби отримали позитивну оцінку з боку респондентів, що свідчить про їхню спроможність підтримувати функціонування громади в умовах кризи. Проте проблеми перевантаження, нестачі ресурсів, емоційного вигорання вказують на досягнення межі інституційної витривалості (Євдокимова та ін., 2024). Згідно з моделлю ресурсів, підтримка життєстійкості потребує активного поповнення ресурсної бази — як матеріальної, так і людської.

Більшість респондентів визнають ефективність соціального діалогу (56) та відчують його вплив (65). Це узгоджується з підходами до інтегрованого врядування, де соціальний діалог є не лише механізмом взаємодії, але й проявом колективної суб'єктності громад. Активність громадських організацій та органів самоврядування формує нові моделі горизонтальної взаємодії — основи для стійкого розвитку в післявоєнний період.

Отже, життєстійкість громад Харківської області є багатовимірним соціальним феноменом, що формується на перетині локальної ідентичності, соціального капіталу, інституційної здатності та ресурсного забезпечення. Результати дослідження дозволяють припустити, що громади Харківщини демонструють високий рівень життєстійкості, що виявляється у локальній ідентичності, активності інституцій, наявності ресурсного потенціалу та здатності до колективних дій.

Підтримка життєстійкості вимагає системного підходу, що поєднує розвиток людського потенціалу, підвищення ефективності соціальних служб, стимулювання соціального діалогу та зменшення структурної уразливості. У післявоєнний період саме ці компоненти визначатимуть здатність громад до трансформації, відновлення та сталого розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

Євдокимова, І. А., Бутиліна, О. В., Вітковська, І. М., Плахова, О. М., та ін. (2024). Актуальні напрями менеджменту соціальних служб в Україні (І. А. Євдокимова, ред.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 116 с.

Contact information:

Yevdokymova Iryna – Candidate of Sociological Science (PhD in Sociology), Associate Professor, Head of Sociology of Management and Social Work Department; V. N. Karazin Kharkiv National University, i.yevdokimova@karazin.ua

Koval A.

Protestant University of Applied Sciences, Berlin (Germany)

Коваль А.

Протестантський університету прикладних наук, Берлін (Німеччина)

**BETWEEN ENTERING INTO SOCIETY AND UNCERTAINTY: THE EXPERIENCE
OF UKRAINIAN REFUGEE WOMEN IN GERMANY IN THE CONTEXT OF HOUSING
AND SOCIAL SUPPORT**

**МІЖ ПРИБУТТЯМ У СУСПІЛЬСТВО І НЕВИЗНАЧЕНІСТЮ: УКРАЇНСЬКІ
МАТЕРІ-БІЖЕНКИ В НІМЕЧЧИНІ В КОНТЕКСТІ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА
СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ**

Background: Ukrainians who fled to Germany after February 24, 2022, represent a new immigrant group. Among adult Ukrainian refugees, approximately 80% are women. Furthermore, 48% of all Ukrainian arrivals consist of parents accompanied by their children (Federal Office for Migration and Refugees, 2024).

Purpose: The study explores coping strategies in structuring their everyday lives, with particular attention to housing conditions and access to social support.

Methods: 17 biographical-narrative interviews were conducted with Ukrainian refugee mothers of young children in Germany in order to capture a range of individual experiences. The data were analysed using a biographical-reconstructive approach following Fritz Schütze's methodology.

Results: Section 24 of the German Residence Act grants Ukrainian refugees the right to adequate housing, employment, access to education, social benefits, and medical care. However, some individuals—particularly mothers without family support—face precarious living conditions and are exposed to intersectional forms of discrimination. In the context of forced migration caused by war and compounded by multiple layers of social disadvantage, affected individuals often develop creative and adaptive coping strategies to navigate everyday life.

Conclusion: The study reveals that, despite the apparent homogeneity of the target group, there is considerable diversity in participants' living conditions. In particular, the analysis of individual coping strategies and the varying forms of social support highlights a high degree of heterogeneity in how refugee mothers navigate their everyday lives.

Keywords: Refugee mothers with young children, Germany, coping strategies, intersectional discrimination, housing, social support.

Українці, які після 24 лютого 2022 року були змушені залишити Україну та переїхали до Німеччини, становлять нову групу іммігрантів. Станом на 30.09 2024 в Німеччині проживало 1 245 000 громадян України, що більш ніж у вісім разів перевищує кількість станом на кінець лютого 2022 року (Statistisches Bundesamt, 2024). Для цієї цільової групи станом на 2023 рік встановлено, що 80 % осіб у віковій категорії від 20 до 70 років є жінками (Grücker та ін., 2023, с. 93). Близько третини опитаних жінок-біженок зазначили, що їхній партнер перебуває в Україні або в третій країні, тоді як 41 % не мають партнера. Приблизно половина українських біженців (48 %) проживають у Німеччині принаймні з однією неповнолітньою дитиною в

домогосподарстві (там само, с. 66). Частка одиноких батьків серед українських іммігрантів становить 40 %, що у п'ять разів перевищує аналогічний показник серед загального населення Німеччини (8 %) (Statistisches Bundesamt, 2024).

У цій статті представляються результати аналізу стратегії подолання труднощів в організації повсякденного життя матерів-біженок з України, які виховують неповнолітніх дітей. Основну увагу зосереджено на питаннях житла та соціального забезпечення. Оголошення про участь в опитуванні було спрямоване до «матерів/батьків, які після 24 лютого 2022 року були змушені залишити Україну та переїхати до Німеччини». Фактично на запрошення відгукнулися виключно жінки. На початковому етапі громадські центри в Берліні та Дрездені були залучені для поширення оголошення серед потенційно зацікавлених осіб. Крім того, інформація про дослідження була розміщена у чат-групах «Матері з України в Берліні і в Дрездені». Місце проведення інтерв'ю обирали самі учасниці. Особлива увага дослідниці була зосереджена на дотриманні основних критеріїв якості емпіричних соціальних досліджень, зокрема інформованості, добровільності участі та забезпечення анонімності. До аналізу були включені 17 біографічно-нарративних інтерв'ю (Schütze 1983, с. 285), які були проведені в період з липня по грудень 2024 року.

Усі 17 респонденток є матерями, одна з них є бабусею і має опікунство над онуками. Респондентки несуть відповідальність за одного, двох, трьох чи чотирьох неповнолітніх дітей. На момент опитування жінкам було від 25 до 58 років, вони проживали в Берліні або Дрездені. Більшість респонденток проживали в Німеччині від двох до трьох років, троє з них – менше року.

Аналіз ґрунтувався на методі біографічної та нарративної реконструкції інтерв'ю, розроблену Шютце (1982, 1983, 1984). Спочатку було проведено тематичний і формальний аналіз тексту. Наступним кроком був структурний і змістовний секвенційний аналіз та аналітичне абстрагування. Метою цих аналітичних кроків була реконструкція процесуальних структур життєвих шляхів респонденток. У нарративах висвітлюються конкретні події, до яких була залучена оповідачка, а також їхній вплив на її внутрішній стан — зокрема, способи переживання та опрацювання набутого досвіду. У цьому контексті Шютце виділяє чотири «процесуальні структури життєвого шляху»: (1) інституційні моделі перебігу біографії, (2) траєкторії розвитку подій, (3) біографічні схеми дій та (4) процеси трансформації (див. Schütze 1981; 1984).

(1) Інституційна модель перебігу біографії описує послідовність (по-)дій, які суспільство або інституції сприймають як нормативно заданими. Носійка біографії тематизує свої вчинки як гнучке пристосування до суспільних, організаційних або сімейних структур очікувань. Ці очікувані кроки зазвичай здійснюються рутинно та переважно без суперечностей. В багатьох інтерв'ю прибуття до Німеччини, а також всебічна підтримка з боку волонтерів або соціальних працівників висвітлювалися як елемент інституційної моделі перебігу життєвого шляху. Одна респондентка сформулювала цей досвід таким чином: *«Люди, які нам допомагали ця родина, вона просто... ну, ми їй безмежно вдячні, бо вона просто повністю всім нас забезпечила і допомогла. Вона нам дала житло, вона нам допомагала там з продуктами і документами. Якись там терміни лікарі, тобто все, що нам потрібно було, вона дуже допомагала.»* (Daria⁵ Z. 101 ff)

Цю модель подолання труднощів можна охарактеризувати як прийняття підтримки та вираження безмежної вдячності. Усі респондентки, які отримали допомогу та підтримку на початковому етапі перебування, багаторазово висловлювали свою вдячність: *«Тому наша соціальна працівниця, вона дуже, їй можна, як то кажуть, ставити пам'ятник. Бо вона виконувала вдень неймовірну кількість роботи. І завжди ми до неї теж з усіма своїми питаннями йшли. (...) Ми до неї звертались, вона нам все пояснювала, вона казала, що я вам допоможу.»* (Alina, Z.134 ff)

⁵Усі імена анонімні.

(2) У більшості інтерв'ю можна виявити біографічну схему дій. Для процесуальної структури «біографічні схеми дій» характерно те, що носійка біографії представляє свої вчинки як такі, що здійснюються свідомо та на власну відповідальність. Майбутнє постає для неї простором для реалізації самостійно визначених життєвих цілей, причому передбачається, що ці цілі можуть бути досягнуті навіть попри зовнішні перешкоди. Тетяна описує свій досвід пошуку житла таким чином: *«Але ми розуміли, що так як ми ми біженці з України, це вже суттєво ускладнює процес. Але так от, ми шукали, ми робили все, що від нас залежить. Попали лише два рази на перегляд.»* (Tanja, Z: 285 ff)

Матері прагнуть зрозуміти свої права та індивідуальне становище в контексті правових і соціальних структур. Для досягнення цієї мети вони активно залучаються до вивчення правових норм і здійснюють детальний аналіз власної життєвої ситуації. Через цю інтелектуальну та практичну діяльність матері набувають впевненості, що дозволяє їм звертатися до відповідних органів для вирішення проблемних ситуацій. Вони здійснюють самостійну пошукову діяльність в Інтернеті, активно запитують у чатах, цілеспрямовано шукають консультаційні й перекладацькі послуги, а також звертаються як до професійної, так і до волонтерської підтримки. Досвід взаємодії з органами влади, що сприймається як дискримінаційний, аналізується в межах соціальних мереж і друзів, інколи розігрується й обробляється з використанням гумору як механізму психологічного захисту та соціальної адаптації.

(3) Для процесуальної структури життєвого шляху, що має форму траєкторії розвитку подій, характерним є те, що носійка біографії інтерпретує події як такі, що зумовлені зовнішніми чинниками, а не її власними намірами або діями. Події постають як неконтрольовані, що веде до відчуття пасивності, де біографічна акторка змушена реагувати на них без можливості активно втручатися. В окремих випадках ці події описуються як такі, що були перенесені, з акцентом на страждання, яке вони викликали. Респонденти часто зосереджуються на тому, що з ними сталося, а не на тому, що вони могли б зробити з цих ситуацій. Ця типова структура наративів часто зустрічається у розповідях про досвід життя в великих приймальних центрах для біженців, що ілюструється на конкретному прикладі.

Анна є матір'ю двохрічного сина. На момент проведення інтерв'ю вона перебуває в Німеччині чотири місяці і живе в притулку для біженців - в одній кімнаті разом із 55 іншими особами з України. Анна розповідає, що орендодавці без наявності трудового договору взагалі не надають можливості для огляду житла. Для того, щоб знайти роботу, їй спочатку необхідно вивчити мову, що вона була б рада зробити. Її дитина забирає всю її увагу протягом дня. Крім того, у колективному житлі у неї немає приватності та можливості для навчання. До цього додається погіршення загального стану здоров'я, погіршення концентрації та головні болі, які вона пов'язує з постійним недосипанням. У великому житловому приміщенні дуже шумно до пізньої ночі, і вона не може заснути. Оскільки її дитина прокидається вночі, вона не має можливості спати безперервно. Анна бачить навколо себе успішних українців, які раніше приїхали до Німеччини і вже встигли інтегруватись. Анна знайшла в інтерв'ю такі слова, щоб описати свій внутрішній стан: *«Просто це просто жах. (...) ти там не залежиш від себе. Це такий стан, що ти, мені здається, не можеш якісь адекватні рішення приймати. І ти просто в якомусь такому вакуумі знаходишся. Ти взагалі адекватно не розумієш, що навколо тебе відбувається.»* (Anna, 75 ff.) *«Тому що так, є таке відчуття, що я якесь не своє життя проживаю. Чуже, той ну не зрозуміла, як бути далі, не має під ногами ніякої опори. І ти не розумієш, як тобі тут це будувати»* (Anna Z. 91f.)

Цей кейс ілюструє інтерсекційну дискримінацію (Crenshaw, 1989), яка є характерною також для трьох інших розповідей у цьому дослідженні. В даному контексті сукуплюються багато факторів дискримінації, що посилюють вже й так вразливу життєву ситуацію: самотнє виховання малолітньої дитини без підтримки родини, пізня еміграція порівняно з іншими українками,

відсутність мовних навичок, обмежений доступ до ринку праці, відсутність власного житла та поступове погіршення стану здоров'я.

(4) Форма нарративу процесу трансформації характеризується тим, що процеси змін уявляються як заплановані та самостійно здійснені. На відміну від біографічних схем дій, у цьому випадку акцент не робиться на цілеспрямованому втіленні життєвих планів, а на відображенні суттєвих змін у власному досвіді та можливостях подолання труднощів. Основна увага в нарративі приділяється трансформації особистих моделей поведінки та трактування подій. Одна з респонденток виразила це наступними словами: «Я тут стала іншою і перестала плакати, тому що, мені здається, це просто не має сенсу.»(Tanja 170).

Серед поширених стратегій подолання труднощів у ситуаціях, що сприймаються як виклики (Filipp/ Aymanns 2018, с. 34), особливе місце займають практики самозаспокоєння та релятивізації. У межах стратегії самозаспокоєння матері мають тенденцію зменшувати значущість власних життєвих труднощів, порівнюючи їх із досвідом інших осіб, що оцінюється як ще більш обтяжливий. Релятивізація виявляється у чіткому розмежуванні між «справжніми проблемами», які сприймаються як незмінні (зокрема досвід війни, бомбардування або втрата житла), та труднощами, у межах яких є можливість для особистісного розвитку та зміни, такими як складнощі у взаємодії з державними установами або невдачі у процесі пошуку житла. У цьому контексті матері нерідко актуалізують біографічні спогади про екзистенційні загрози. Це допомагає їм змінити перспективу сприйняття власної життєвої ситуації в позитивну сторону.

Узагальнюючи, можна констатувати, що § 24 Закону про перебування надає біженцям з України в Німеччині право на доступ до відповідного житла, можливість працевлаштування, участь в освітніх програмах, а також право на соціальне забезпечення та медичні послуги. Незважаючи на ці сприятливі правові умови порівняно з біженцями з інших країн походження, існують окремі групи осіб, які перебувають у надзвичайно складних життєвих обставинах, зокрема самотні матері неповнолітніх дітей без сімейної підтримки, які емігрували на пізнішому етапі. Результати дослідження засвідчують, що серед на перший погляд однорідної цільової групи існує помітна різноманітність життєвих обставин. Зокрема, вивчення індивідуальних стратегій подолання труднощів та різних категорій соціальної підтримки свідчить про значний ступінь гетерогенності.

Список використаних джерел та літератури:

Brücker, H., et al. (2023). *Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland: Ergebnisse der ersten Welle der IAB-BiB/FReDA-BAMF-SOEP-Befragung*. (Forschungsbericht 41). Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. URL: <https://doi.org/10.48570/bamf.fz.fb.41.d.2023.ukrlangbericht.1.0>

Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. University of Chicago Legal Forum, 1989 (1), 138–167.

Filipp, S.-H., & Aymanns, P. (2018). *Kritische Lebensereignisse und Lebenskrisen. Vom Umgang mit den Schattenseiten des Lebens* (2., aktual. Aufl.). Stuttgart.

Schütze, F. (1981). *Prozessstrukturen des Lebensablaufs*. In J. Matthes et al. (Hrsg.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nürnberg, 67–156

Schütze, F. (1983). *Biographieforschung und narratives Interview*. Neue Praxis, 13(3), 283–293.

Schütze, F. (1984). *Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens*. In M. Kohli & G. Robert (Hrsg.), *Biographie und soziale Wirklichkeit. Neue Beiträge und Forschungsperspektiven*. Stuttgart, 78–117

Statistisches Bundesamt (2024). *Gesellschaft–Bevölkerung–Ukrainische Bevölkerung in Deutschland nach Geschlecht*. URL: https://www.destatis.de/DE/Im-Fokus/Ukraine/Gesellschaft/_inhalt.html

Contact information:

Koval Alla – Doctor of Educational Sciences, Professor, Department for Social Work, Protestant University of Applied Sciences Berlin, alla.koval@eh-berlin.de

Klos L.

Lviv Polytechnic National University

Клос Л.

Національний університет «Львівська політехніка»

**FROM HEALTH-PRESERVING ACTIVITIES IN SOCIAL WORK TO THE
ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS IN THE FIELD OF HEALTH CARE
ВІД ЗДОРОВ'ЄЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ДО
ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я**

Background: Health-preserving activities, as an artificially created concept, denoted the activities of specialists from various non-medical specialties who participated in preserving and strengthening the health of the population using their professions, in particular, social workers. However, abroad, such practice has more than a century of experience. Today's conditions, associated with the war, have accelerated the legal recognition of social workers' participation in preserving patients' health in health care institutions.

Purpose: The study aims to illustrate what factors contributed to the delay in officially recognizing the feasibility and importance of the role of social workers in the public health system.

Methods: Using the methods of selection, analysis, synthesis, and generalization of the source base, materials on the topic of the study were processed, including regulatory legal acts.

Results: Section 24 of the German Residence Act grants Ukrainian refugees the right to adequate housing, employment, access to education, social benefits, and medical care. However, some individuals, particularly mothers without family support, face precarious living conditions and are exposed to intersectional forms of discrimination. In the context of forced migration caused by war and compounded by multiple layers of social disadvantage, affected individuals often develop creative and adaptive coping strategies to navigate everyday life.

Conclusion: The results obtained demonstrate that in the conditions of martial law in Ukraine and the growth in the number of people who suffered injuries and amputations as a result of military operations, the need for social support for rehabilitation has skyrocketed, primarily for participants in combat operations. A social worker is legally recognized as a full member of a multidisciplinary rehabilitation team. And this is only the beginning of changes, since the specialty "Social work and counseling", in which education workers will be trained in the 2025/2026 academic year, has been attributed to the new field of knowledge "Healthcare and social security" together with such specialties as "Medicine", "Dentistry", "Pediatrics". This gives grounds to assert that the aforementioned industries also approach each other at the professional level, in places of practice.

Keywords: health-preserving activities of a social worker, activities of social work specialists, health care sector, multidisciplinary rehabilitation team.

Війна в Україні принесла численні людські втрати, які дослідники поділяють на так звані «незворотні» та «відновні». Тобто йдеться про фактичні втрати загиблими і втрати бойової чи іншої активності через різного роду травми. Статистично підтверджені втрати серед цивільного населення складають, за підрахунками ООН, в Україні унаслідок російської агресії у період з 24

лютого 2022 року до 30 листопада 2024 року загинули понад 12 340 цивільних, понад 80 000 військовослужбовців (*Укрінформ*, 2024). Водночас кількість поранених, травмованих, які потребують комплексної допомоги для відновлення своїх здатностей до самостійного життя і включення в соціальний контекст, серед цивільного населення склала понад 25 тис. осіб цивільних, у тому числі, дітей 1205, понад 400 тис. випадків поранень військовослужбовців (*Wall Street Journal*, 2024). Протягом 2022-2024 рр. було проведено 93 566 ампутацій (Гречник, 2024).

Особи, які зазнали травмувань зазвичай потребують комплексної реабілітації, що передбачає роботу мультидисциплінарної реабілітаційної команди (МДРК), серед учасників якої неодмінно присутній фахівець соціальної роботи. Функції і ролі соціального працівника в МДРК першочергово зосереджені на забезпеченні соціального супроводу пацієнта лікувального/ реабілітаційного закладу. Війна фактично вплинула на зміну розуміння самої суті реабілітації, і прискорила процеси, пов'язані із включенням соціальних працівників у роботу закладів охорони здоров'я і загалом в розв'язанні проблем, пов'язаних з порушеннями здоров'я. В грудні 2023 р. до складу МДРК було включено ФСР: Постанова Кабінет Міністрів України від 1 грудня 2023 р. № 1285 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1268 і від 16 грудня 2022 р. № 1462». Таким чином, в останній додано зміни в частині «Організація залучення соціального працівника до роботи мультидисциплінарної реабілітаційної команди» (*Про внесення змін...*, 2024).

Завдяки реалізованому упродовж травня – грудня 2023 року в Україні пілотному проєкту «Соціальні працівники у складі мультидисциплінарних реабілітаційних команд: важливий ресурс для ефективної підтримки під час війни» вдалося на законодавчому рівні затвердити участь соціального працівника у складі МДРК. Пілотний проєкт дав змогу апробувати діяльність соціальних працівників у складі МДРК в закладах охорони здоров'я для забезпечення комплексної допомоги пацієнтам та інтегрувати напрацювання в законодавство. Ця ініціатива впроваджувалася ПРООН у межах проєкту «Підтримка реабілітації людей з інвалідністю, спричиненою війною» за фінансової підтримки урядів Республіки Корея та Німеччини, а також у співпраці з Офісом Президента України, Міністерства соціальної політики та МОЗ України. Проєктом було охоплено 14 закладів охорони здоров'я, відібраних державними партнерами, в 9 областях, 12 містах (Львові, Дрогобичі, Івано-Франківську, Хмельницькому, Рівному, (Клевань), Вінниці, Чернігові, Полтаві, Сумах, Дніпрі та Павлограді) (Klos, Blavt, & Kovalchuk, 2024).

Роль соціального працівника в МДРК полягає, перш за все, в інформуванні про наявні можливості отримання соціальних послуг, допоміжних засобів реабілітації, виплат, психологічної допомоги, працевлаштування тощо. Фахівець соціальної роботи здійснює психосоціальне оцінювання, виявляє потреби та забезпечує надання відповідних соціальних послуг пацієнтам. Розробляє та виконує індивідуальний план, спрямований на задоволення цих потреб. Наприклад, сприяння працевлаштуванню, допомога в пошуку місця проживання і врегулювання кризових ситуацій. Соціальний працівник здійснює консультування, надає першу психологічну допомогу та психосоціальну підтримку. За потреби здійснює представництво інтересів отримувачів послуг, допомагає їм отримати доступ до необхідних ресурсів і послуг; надає психосоціальну підтримку членам сім'ї пацієнта, інформує їх з питань соціального захисту; встановлює зв'язки з надавачами соціальних послуг за місцем проживання пацієнта. Співпрацює з ерготерапевтами, протезистами щодо надання рекомендацій по облаштуванню житла, підбору допоміжних засобів реабілітації тощо

Таким чином, в Україні, незважаючи, а нерідко, через війну (не зовсім коректно буде казати «завдячуючи»), відбуваються значні трансформації в багатьох ділянках соціальної сфери – в охороні здоров'я, соціальному захисті і обслуговуванні, в освіті. Зокрема, ми всі вже добре знайомі із новим класифікатором галузей знань і спеціальностей (затверджено Постановою КМУ від 30.08.2024), за якими буде здійснюватися підготовка фахівців у закладах вищої освіти,

розпочинаючи з 2025/2026 навчального року. І тут ще раз варто наголосити на зближенні і взаємозв'язку охорони здоров'я та соціальної роботи. За новим класифікатором, у цих двох, раніше окремих галузей знань нова спільна «парасолька» -- галузь «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення», а в межах нової галузі – уже традиційні медичні («Стоматологія», «Медицина», «Педіатрія», «Громадське здоров'я» та ін.) і дещо нові спеціальності, що прийшли на зміну знайомим соціальній роботі та соціальному забезпеченню («Соціальна робота та консультування» і «Дитячі та молодіжні служби»). Водночас присутня в Міжнародній стандартній класифікації освіти ISCED-F 2013, в напрямку до якої відбулися зміни в українському класифікаторі, спеціальність «Догляд за людьми похилого віку та людьми з інвалідністю», чомусь не представлена в новому вітчизняному варіанті (*Постанова КМУ...*, 2024).

Таке зближення спеціальностей і об'єднання під одним дахом галузі знань «Охорона здоров'я та соціальне забезпечення», на наш погляд, не випадкове, а є закономірним результатом руху української системи освіти, професійної підготовки до відповідності з міжнародними стандартами як в освіті, так і в самій професійній діяльності у зв'язку з розвитком нових видів економічної діяльності та технологій.

Робота соціальних працівників у складі МДРК – це один із багатьох прикладів практики соціальних працівників у зв'язку із збереженням здоров'я або так званої здоров'єзбережувальної діяльності. Ідея термінотворення «здоров'єзбережувальна діяльність» пов'язана з необхідністю продемонструвати складність самого «здоров'я» як феномену багатофакторної детермінації. Здоров'єзбережувальна діяльність фахівців різних спеціальностей і професій стала відповіддю на виклики часу.

Здоров'єзбережувальна діяльність соціального працівника в Україні – це діяльність фахівців соціальної роботи як у сфері охорони здоров'я, так і за її межами, спрямована на збереження й зміцнення здоров'я індивідів, груп, громад як засобу покращення їхнього добробуту. Завдання здоров'єзбережувальної діяльності: 1) усунення і зменшення впливу соціальних детермінант здоров'я; 2) подолання нерівностей щодо здоров'я (усунення бар'єрів досягнення ресурсів здоров'я); 3) розвиток індивідуального потенціалу особистості для здоров'я; 4) розвиток ресурсів здоров'я в громаді (Клос, 2023). Ці завдання і відповідні функції соціальні працівники виконують в сфері охорони здоров'я в багатьох країнах світу, лідером серед яких є США, Канада, Велика Британія, Німеччина, та інші. У сьогоднішній українській соціальній сфері переживає значні трансформації, що зумовлені викликами війни, проте зміни, які впроваджуються, наближають вітчизняну практику соціальної роботи до міжнародних стандартів. Завдячуючи зарубіжним напрацюванням у нас є величезний ресурс міжнародного досвіду роботи соціального працівника у сфері охорони здоров'я, впровадити який ми можемо значно швидше, ніж країни, які пройшли цей шлях через спроби і помилки.

Список використаних джерел та літератури:

Гречаник О.І. (2024). *Променева діагностика бойової хірургічної травми*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук. – Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь», Київ, 476 с.

Клос Л. Є. (2023). Соціальна робота у сфері здоров'я в Україні в умовах війни як інструмент соціальної інклюзії. *Вісник науки та освіти*, 11 (17), 736-750.

Укрінформ (2024). ООН зафіксувала в Україні понад 12,3 тисячі загиблих... URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3940486-oon-zafiksuvala-v-ukraini-ponad-123-tisaci-zagiblih-sered-civilnogo-naselenna.html>

Україна (2024). Постанова Кабінету Міністрів від 30 серпня 2024 р. № 1021 «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024->

<https://www.wsj.com/world/one-million-are-now-dead-or-injured-in-the-russia-ukraine-war-b09d04e5>

Україна (2023). Постанова Кабінету Міністрів від 1 грудня 2023 р. № 1285 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1268 і від 16 грудня 2022 р. № 1462» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2023-%D0%BF#Text>

Klos L. Y., Blavt O. Z., Kovalchuk O. P. (2024). Implementation of complex rehabilitation of disabled veterans of the Russian-Ukrainian war in institutions of higher education. *Rehabilitation and Recreation*, 18 (3), 10-21.

Contact information:

Klos Liliia – Doctor of Science in Education, Professor, Head of the Department of Sociology & Social Work, Institute of the Humanities and Social Sciences, liliia.y.klos@lpnu.ua

Soroka Y., Fal-Dutra Santos A., Prugl E.

N.V.Karazin Kharkiv National University (1)

Geneva Graduate Institute of International Relations and Development (1,2,3)

Сорока Ю., Фал-Дутра Сантос А., Пругл Е.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна (1)

Женевський вищий інститут міжнародних відносин та розвитку, Швейцарія (1,2,3)

THE ECONOMICS OF CARE AND CAREGIVER IN WARTIME UKRAINE: FIVE COMMON PRACTICES

ЕКОНОМІКА ТУРБОТИ ТА ДОГЛЯДУ В УКРАЇНІ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ: П'ЯТЬ ПОШИРЕНИХ ПРАКТИК

(Само)регулювання соціальних проблем від час війни може досліджуватися в різний спосіб. **Підґрунтям** для представлених нижче результатів дослідження є теорія соціального відтворення (social reproduction), розроблена в рамках в феміністській політекономії. Соціальне відтворення розглядається як «виробництво життя як такого» (Elias and Rai 2019, p. 202), праця, що витрачається на це виробництво життя, та цінності, які вона створює часто в формі неоплачуваної або низько оплачуваної праці. В літературі розглядається також, як ланцюги соціального відтворення взаємодіють із ланцюгами капіталістичного виробництва (наприклад, Bhattacharya, 2017). Визначаючи емпіричні форми праці соціального відтворення, феміністична література припускає, що вона охоплює працю жінок з догляду та утримання в домогосподарствах та громадах, а також фемінізовану працю в державному секторі соціального забезпечення, включаючи догляд за дітьми та людьми похилого віку, освіту та охорону здоров'я.

Іншою теоретико-методологічною підставою даного дослідження є концепція воєнної економіки (war economy) (Pugh et al. 2004, p. 8-9). Вона визначається за трьома напрямками: «бойова» (combat) економіка, «тіньова» економіка та «економіка подолання труднощів» (coping economies). Бойова економіка фінансує військові операції та стратегічно використовує економічні засоби для досягнення військових цілей (Nitzschke and Studdard 2005, p. 222; Kurtenbach and Rettberg 2018, p. 2). Розгляд воєнної економіки як тіньової економіки зміщує фокус уваги на те, як війна впливає на економіку, як вона трансформує економічні потоки (Nordstrom (2004). «Економіка подолання труднощів» найближче до об'єкту нашого дослідження та визначається як те, що забезпечує існування та виживання людей, оскільки люди використовують «свої активи для більш-менш підтримки базового рівня життя або виживання» (Pugh et al. 2004, p. 9).

Економіку подолання труднощів слід розуміти як таку, що включає й соціальне відтворення та «сприяє індивідуальному виживанню та соціальному відтворенню сімей та домогосподарств» (Peterson, 2008, p. 15).

Мета публікації – запропонувати поняття «економіки турботи та догляду воєнного часу», щоб показати, як українці, і зокрема українські жінки, долають наслідки війни та режиму жорсткої економії, щоб забезпечити соціальне відтворення. Спираючись на розповіді від першої особи з України, літературу українських феміністок та іншу літературу з соціальних наук, ми досліджуємо, за допомогою яких типів практик задовольняється підвищений попит на турботу та догляд під час війни. Ми стверджуємо, що розуміння економіки війни є неповним, якщо воно не враховує часто немонетизовану вартість, створену в економіці турботи та догляду воєнного часу

Методологія даного дослідження полягає в аналізі літератури та наявних ресурсів із проблематики. Данні, застосовані для опису та концептуалізації практик економіки турботи та догляду військового часу, отримані за допомогою розмаїтих методів: масових соціологічних опитувань (Макеєв et al. 2017), фокус-групових та глибинних інтерв'ю (Ломоносова 2024), автоетнографії (Сорока 2024). Ми також цитуємо матеріали медій, базовані на глибинних інтерв'ю (Буць та Гу 2024), спостереженнях (Дутчак 2024) та особистих історіях (Зіненко 2024).

Результати. Економіка турботи та догляду України під час війни відіграє важливу роль у ширшій воєнній економіці: вона забезпечує турботу та зцілення, необхідні тим, хто стикається з прямим насильством, а також забезпечує базові засоби для існування. Економіка турботи та догляду діє по всій Україні, як у більш захищених регіонах, так і в тих, що зазнали нападів та окупації. Вона залучає тих, хто був переміщений всередині країни та за її межі, а також тих, хто залишився на місці. Разом вони забезпечують соціальне відтворення в Україні в цілому, від фізичного та біологічного догляду до виховання та харчування, а також до передачі культури та спільних знань про країну. Таким чином, вони охоплюють як працю жінок, які перебувають у зонах конфлікту, щоб піклуватися про своїх літніх батьків, так і працю вчителів, які виїхали з країни та продовжують викладати онлайн.

Значна кількість соціально репродуктивної праці відбувається в домогосподарствах, а отже, у приватному контексті, де ця праця є нормалізованою. Існує мало даних, що описують, як війна вплинула на цей вид роботи, причому задокументовані наративи більше зосереджені на публічних аспектах соціального відтворення. Це стосується і наших даних. Повністю визнаючи цей брак уваги, ми повинні відкласти аналіз впливу війни на домашню працю на пізніший термін. З огляду на наявні матеріали, наш аналіз виводить на перший план більш публічні аспекти соціального відтворення та практики догляду.

У цій статті наше читання наративів українців, які пережили війну, дозволяє нам визначити п'ять типів таких практик, що представляють різні ступені формалізації та визнання. Першим і найменш помітним є сусідські та сімейні мережі підтримки, які українці розвинули, зокрема під час прямого нападу, щоб забезпечити негайне виживання. По-друге, для переміщених осіб існують подібні мережі підтримки: у деяких випадках існуючі мережі перемістилися на нові місця, в інших випадках нові сформувалися серед знайомих та незнайомих. Третя, більш помітна практика соціального відтворення передбачала розширення волонтерства, людей, які виявляють солідарність зі своїми співгромадянами, які постраждали від війни, надаючи різні форми допомоги. По-четверте, є організації громадянського суспільства, які скоригували свою роботу, щоб надавати гуманітарну допомогу; ми вважаємо це більш формалізованою формою волонтерства. Нарешті, є оплачувана робота постачальників соціальних послуг, вимоги до яких зросли в контексті посиленої соціальної потреби і які приймають цей виклик, незважаючи на обмежене визнання.

Висновки. У цій статті ми сподіваємося показати, що воєнна економіка складається не лише з військової економіки та тіньової економіки, і що під час війни існує значна та недооцінена

кількість праці з турботи та догляду. Ця праця набуває специфіки, що виникає внаслідок переплетеного насильства війни та політики жорсткої економії. Ми не сумніваємося, що значна частина економіки догляду під час війни працює в приватизованих просторах домогосподарств і регулюється правилами патріархальної сім'ї, водночас вбудована в державу соціального забезпечення. Але тут ми зосередилися на більш публічних, а отже, краще задокументованих аспектах економіки догляду під час війни. На своєму принаймні формальному рівні ця економіка охоплює мережі догляду та підтримки як серед сімей та сусідів, так і серед знайомих та незнайомих. Вони колективно реагують на виняткові обставини, організовуючись для забезпечення предметів першої необхідності. Українська економіка турботи та догляду під час війни також охоплює значний сектор волонтерства, в якому люди мобілізуються для надання екстреної допомоги, щоб забезпечити виживання тим, хто її потребує, включаючи тих, хто воює. Цей сектор може бути специфікою країни, яка зазнала зовнішнього нападу та яка об'єднується як спільнота, щоб відбити напад загарбника. Терапевтичний елемент цієї роботи стосується цієї специфіки, як і волонтерство, спрямоване на збереження культури та мови протягом поколінь.

Праця соціального відтворення також організована більш публічно, через роботу громадянського суспільства та жіночих організацій, а також через соціальні служби держави. Саме тут наслідки політики жорсткої економії, що передували війні, стають особливо помітними, оскільки обмеження фінансування перетворюються на меншу підтримку громадських організацій та більшу залежність від зовнішніх спонсорів, а також на менше ресурсів для тих, хто працює в державній системі. Саме тут також соціальне відтворення стає політичним, оскільки працівники організовуються, а організації – чи то громадські організації, чи профспілки – висувають вимоги до держави. Саме тут реалії бойової економіки держави найпомітніше стикаються з вимогами виживання людей. У літературі про соціальне відтворення стверджується, що капіталістичні процеси накопичення ставлять під загрозу соціальне відтворення, оскільки прагнення максимізувати прибутки суперечить логіці турботи про людей, що призводить до виснаження тих, хто займається цією працею. Це протиріччя посилюється під час війни, оскільки потреба зростає, тоді як ресурси та можливості держави спрямовуються на військову оборону.

З точки зору соціального відтворення, праця з турботи та догляду – це не просто питання подолання труднощів у сенсі забезпечення голого виживання. Розглядаючи економіку подолання труднощів як економіку догляду під час війни, що забезпечують соціальне відтворення, ми підкреслюємо, що такі види економіки є необхідною, і, можливо, основною частиною будь-якої економіки. Яке б зростання не генерувалося в українській економіці через будь-які галузі промисловості, і які б героїчні зусилля не існували у військовій обороні країни, зрештою, виживання нації буде виживанням її народу, його благополуччям та зціленням, його освітою та процвітаням. Нічого з цього неможливо без турботи під час війни, яку ми описали в цій статті.

Це дослідження було зреалізоване в рамках проєкту «Піклуватися, щоб вижити, вижити, щоб піклуватися: гендеровані практики виживання, соціального відтворення та цикли насилля в Україні»⁶, який фінансований Швейцарським національним науковим фондом (SNSF) в рамках Програми досліджень, орієнтованих на рішення для розвитку (SOR4D) та реалізується міжнародною командою за участю спеціалістів з Гендерного центру Женевського вищого інституту міжнародних відносин та розвитку (INEID), Міжнародної жіночої ліги за мир та свободу (WILPF), Центру соціальних та трудових досліджень (ЦСТД), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

⁶ Інформація про проєкт доступна за посиланням: <https://www.graduateinstitute.ch/research-centres/gender-centre/caring-survive-surviving-care-gendered-survival-practices-social>

Список використаних джерел та літератури:

Elias, Juanita, and Shirin M. Rai. 'Feminist Everyday Political Economy: Space, Time, and Violence'. *Review of International Studies* 45, no. 2 (April 2019): 201–20. <https://doi.org/10.1017/S0260210518000323>.

Bhattacharya, Tithi. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press, 2017.

Pugh, Michael C., and Neil Cooper. *War Economies in a Regional Context: Challenges of Transformation*. A Project of the International Peace Institute. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2004. <https://doi.org/10.1515/9781685855284>.

Nitzschke, H., & Studdard, K. (2005). The legacies of war economies: Challenges and options for peacemaking and peacebuilding. *International Peacekeeping*, 12(2), 222–239. <https://doi.org/10.1080/13533310500066511>

Kurtenbach, S., & Rettberg, A. (2018). Understanding the relation between war economies and post-war crime. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 3(1), 1–8. <https://doi.org/10.1080/23802014.2018.1457454>

Nordstrom, Carolyn. *Shadows of War: Violence, Power, and International Profiteering in the Twenty-First Century*. University of California Press, 2004.

Peterson, V. S. (2008). 'New Wars' and Gendered Economies. *Feminist Review*, 88(1), 7–20. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400377>

Макеєв, С., et al. (2017). Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики. – Київ, НАУКМА.

Ломоносова, Н. (2024). «Вони чекають на нас». Вплив повномасштабної війни на умови праці соціальних працівниць. Електронний ресурс. Дата звернення - 4.05.2025. https://cedos.org.ua/researches/vony-che kayut-na-nas-vplyv-povnomasshtabnoyi-vijny-na-umovy-praczi-soczialnyh-praczivny_cz/

Сорока, Ю. (2024) Втікаючи від окупації Маріуполя. *Критика феміністична*. Електронний ресурс. Дата звернення - 4.05.2025. <https://feminist.krytyka.com/ua/articles/vtikayuchy-vid-okupatsiyi-mariupolya>

Дутчак, О. (27.09.2024). Відтворення, руйнування та адаптація: догляд в Україні під час війни. *Спільне*, 27.09.2024. Електронний ресурс. Дата звернення - 4.05.2025. <https://commons.com.ua/uk/doglyad-v-ukrayini-pid-chas-vijni/>

Буць, О., Гу, О. (10.10.2023). Суцільний чорний день: як живуть матері в скрутних обставинах. *Спільне*. Електронний ресурс. Дата звернення - 4.05.2025. <https://commons.com.ua/uk/problemi-materiv/>

Зіненко, О. (2024). Голоси в дорозі. – Харків.

Contact information:

Soroka Yuliia – Doctor of science in sociology, Professor in the Department of Sociology N.V.Karazin Kharkiv National University, Ukraine, Senior researcher, Gender Center, Geneva Graduate Institute of International and Development, Switzerland, yuliya.soroka@karazin.ua

Fal-Dutra Santos Agnieszka – Geneva Graduate Institute of International Relations and Development, Switzerland, agnieszka.fal-dutra@graduateinstitute.ch

Prugl Elizabeth – Geneva Graduate Institute of International Relations and Development, Switzerland, elisabeth.pruegl@graduateinstitute.ch

**INTERSECTORAL COOPERATION AT THE COMMUNITY LEVEL ON
COMPREHENSIVE REHABILITATION OF VETERANS
МІЖСЕКТОРАЛЬНА СПІВПРАЦЯ НА РІВНІ ГРОМАДИ ЩОДО КОМПЛЕКСНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК**

The article identifies and describes the main actors (local authorities, communities, higher education institutions, health care institutions, social institutions and the public, veterans) of the system of intersectoral cooperation at the community level for the comprehensive rehabilitation of veterans (medical rehabilitation, social rehabilitation, vocational rehabilitation, psychological rehabilitation, socio-cultural rehabilitation, socio-pedagogical rehabilitation, educational rehabilitation, family rehabilitation).

The experience of the Umancity territorial community on the functioning of the mechanism of comprehensive rehabilitation of veterans is summarized: medical rehabilitation (medical treatment; prosthetics; services of an interdisciplinary rehabilitation team); social rehabilitation (a wide network of social services and social institutions; provision of technical and other means of rehabilitation; services of rehabilitation centres; inclusive rehabilitation and social tourism service; counselling and information; ensuring barrier-free community); vocational rehabilitation; and

Keywords: social work, veterans, inter-sectoral cooperation, rehabilitation, community.

Основними організаціями міжсекторальної співпраці на рівні громади щодо комплексної реабілітації ветеранів/ветеранокта установи, які функціонують в громаді, і серед напрямів діяльності яких є питання щодо реінтеграції демобілізованих осіб є:

Заклади охорони здоров'я. Доступ до послуг охорони здоров'я для ветеранів, зокрема щодо реабілітації та психологічної допомоги, є ключовим. Напрямами медичної підтримки є: проведення профілактичних оглядів, медичної реабілітації ветеранів війни; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках; першочергове безкоштовне зубопротезування; безоплатна кваліфікована медична допомога у військово-медичних закладах охорони здоров'я; безоплатне отримання ліків, лікарняних засобів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів тощо. У системі МОЗ діють окремі заклади, де демобілізовані учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть пройти комплексну реабілітацію - медичну, фізичну та психологічну. Соціально-психологічну реабілітацію надають різні заклади та центри системи охорони здоров'я, які включені до Реєстру постачальників послуг із психологічної реабілітації ветеранам війни та членам їх сімей в різних областях України. Відповідно до Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» у медичних закладах функціонують міждисциплінарні реабілітаційні команди, які безпосередньо супроводжують реабілітаційний процес, в тому числі поранених ветеранів (Тілікіна Н., Пеша І., 2024).

Поряд із Міністерством охорони здоров'я України функціонує Національна служба здоров'я України (НСЗУ) є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій. НСЗУ відповідає за реалізацію програми державних гарантій медичного обслуговування населення, що має безпосередній вплив на отримання ветеранами пакету послуг відповідно до медичної реформи (Тілікіна Н., Пеша І., 2024).

Заклади охорони здоров'я забезпечують *медичну реабілітацію* для підтримки здоров'я і

життєдіяльності в активній формі, а саме: надає можливість відновлення втрачених або ослаблених функційних можливостей людини, розвиток компенсаторних механізмів медикаментозного і курортного лікування, праце- й фізіотерапії, надає умови для повернення особи до нормальної життєдіяльності, профілактики ускладнень та рецидивів захворювання, оптимальної реалізації фізичного потенціалу.

Соціальний захист. Заклади соціальної сфери є ключовими в громаді щодо підтримки, представництва інтересів та формування маршруту поступового повернення до цивільного життя ветеранів, а також підтримки їхніх членів родин. По-перше, що стосується соціальних виплат (пенсій, житла, ліків та інших фінансових виплат), які передбачено чинним законодавством, вони сприяють соціальному забезпеченню; по-друге, пріоритетним стає сфера соціального обслуговування в контекстивдвогострокових політик виявлення і опертя на сильні сторони ветерана та його родини (Огляд міжнародних практик..., 2023). Заклади соціальної сфери забезпечують *соціально-психологічну реабілітацію* – комплексну, багаторівневу і динамічну систему заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та утвердження соціального статусу особистості, її психологічних функцій, якостей, властивостей; захист психічного здоров'я та соціального благополуччя; соціальне залучення до повноцінної життєдіяльності та дієздатності, включення в соціальні відносини на основі усунення обмежень життєдіяльності та створення доступного середовища.

Працевлаштування. Дієвим механізмом забезпечення соціальної та економічної інклюзії в громаді, а також ефективною пропозицією на шляху індивідуального маршруту повернення ветеранів до цивільного життя виступають послуги працевлаштування. Наразі державна служба зайнятості впроваджує програми підтримки ветеранів на шляху до працевлаштування та започаткування власної справи (Огляд міжнародних практик..., 2023). Такі ініціативи сприяють *професійній та трудовій реабілітації*, що дає можливість застосувати нові види професійних та трудових навиків ветерана для здобуття спеціальностей і працевлаштування з урахуванням розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які зможуть розширити можливості впровадження цих видів реабілітації, для створення додаткових робочих місць. Загалом професійна реабілітація повинна бути спрямована на відновлення або компенсацію порушених чи втрачених професійних навичок, знань і вмінь ветеранів та їх адаптацію до вимог відповідної професійної діяльності.

Освіта. Досить часто доводиться ветеранам змінювати фах і здобувати нові компетентності для подальшої життєдіяльності після повернення з військової служби. Освіта, навчання і працевлаштування: важливо гарантувати, щоб програми навчання та/чи розвитку бізнесу узгоджувалися з реалістичними та життєздатними можливостями працевлаштування на місцевому ринку праці. Заклади вищої освіти пропонують освітні програми, а також здійснюють соціальну, психологічну, юридичну підтримку на базі Центрив ветеранського розвитку (Огляд міжнародних практик..., 2023). Поряд з цим забезпечується *освітня реабілітація* – можливість для розвитку особистості, оволодіння новими знаннями, уміннями та навичками, реалізації освітнього потенціалу, соціалізації.

Громадянське суспільство. Громадські об'єднання теж залучені до надання послуг, адвокації чи надання технічної підтримки й консультацій з конкретних питань. Для відновлення й зміцнення психічного здоров'я ветеранів війни необхідні багатосекторальні дії, до яких мають залучатися не лише державні, а й місцеві органи, а також неурядові організації (НУО). Це волонтерські організації, громадські організації ветеранів, дружин ветеранів, інститути громадських рад при центральних органах виконавчої влади, а також організації Товариства Червоного Хреста України. Інститут громадянського суспільства сприяють посиленню спроможності громади надавати послуги та долучати ветеранів до формування регіональної політики соціального захисту. Громадська діяльність за участю ветеранів позитивно впливає на

розвиток особистості, допомагає в засвоєнні й прийнятті моральних стосунків, які склались у сім'ї й суспільстві, прийнятті правових, економічних, громадянських і побутових відносин, посилює особистісні фактори становлення соціального досвіду і саморегуляції поведінки, створює умови для надання конструктивної допомоги в ключових і критичних ситуаціях соціалізації і самореалізації особистості людини, що і є завданням *соціально-педагогічної реабілітації*.

Приватний сектор. Сфера бізнесу та недержавні організації долучаються до реалізації ветеранської політики в громаді шляхом співфінансування цільових програм та програм реабілітації, створення приватних реабілітаційних центрів, розвиток соціального підприємництва тощо. Водночас приватний сектор є основним суб'єктом створення робочих місць та працевлаштування ветеранів. Поряд із іншими видами реабілітації соціокультурне середовище громади, формує усвідомлення духовних цінностей, культури відносин, що й забезпечує *соціокультурну реабілітацію*. Доцільними є заходи зі створення умов можливості повноцінної участі ветеранів в соціокультурних подіях, що задовольняють духовні запити, розширюють загальний і культурний світогляд, сферу спілкування.

Ветерани. Класичним підходом у здійсненні комплексної допомоги в громаді є гасло «Нічого для ветеранів без ветеранів». Відповідно усі заходи, ініціативи і програми мають розроблятися за участі ветеранів, на основі вивчення потреб у короткостроковій і довгостроковій перспективах. Водночас підтримка членів родини ветерана є складовою усіх активностей в громаді. Участь у заходах спільно з членами родини забезпечує реабілітаційний ресурс для всієї сім'ї: спільне проведення часу, соціально-психологічна підтримка, спілкування з іншими родинами, можливість відпочити батькам від рутинних справ, демонстрація дитини як суб'єкта суспільного життя – все це є складовою *сімейної реабілітації*.

Психологічна та психотерапевтична допомога. Кластер психологічної та психотерапевтичної допомоги інтегрований до змісту і напрямів діяльності кожного із вищезначених суб'єктів міжсекторальної співпраці. Згідно норм законодавства та запитів сучасних реалій посади психологів наявні у закладах охорони здоров'я, соціальної сфери, освіти, служб зайнятості тощо. Поряд із державним сектором послуги практичного психолога можуть надавати недержавні організації, громадський сектор та фізичні особи, з числа ветеранів в тому числі. Означена професійна діяльність сприяє *психологічній реабілітації*, спрямованій на подолання негативних наслідків травматизації чи інвалідності, вироблення позитивного настрою, психологічної впевненості у власних силах, адекватну адаптацію та інтеграцію в суспільстві. Згідно з чинним законодавством, психологічна допомога в реабілітації – діяльність, спрямована на відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах із застосуванням методів психологічної та психотерапевтичної допомоги у формах психотерапії, психологічного консультування або першої психологічної допомоги (Закон України «Про реабілітацію...», 2022).

Завдяки підходу міжсекторальної співпраці в громаді відбувається інтеграція медичних, психотерапевтичних, психологічних, соціальних та освітніх послуг в єдину мережу, формується культура та надаються ресурси для самопомоги, залучаються користувачі послуг до участі на всіх рівнях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дуля А., Спіріна Т. До питання реабілітації учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 2024. № 1, С. 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1>.
2. Захаріна Т. Технологія організації процесу реінтеграції в умовах сучасного соціуму. *Ввічливість. Humanitas*, 2023. № 2, С. 45–49, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.7>

3. Кравченко О. О., Міщенко М. С. Інноваційний проєкт комплексної реабілітації людей з інвалідністю. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №2 (7). С. 880–892. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-880-891](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-880-891)
4. Кравченко О., Кучер Г. Соціальний захист учасників АТО/ООС та їхніх сімей на рівні громади. *SocialWorkandEducation*. Vol. 9 №. 2, 2022. С. 197–209. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.2>
5. Кримчак Л. Соціальні послуги в практиці соціальної роботи з ветеранами війни. *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2024. № 8(36). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-1222-1233](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1222-1233)
6. Людиноцентрична модель єдиної системи реабілітації, соціального захисту та повернення ветеранів і ветеранок до цивільного життя. Київ, 2024. 108 с.
7. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 104 с.
8. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
9. Реінтеграція ветеранів з інвалідністю : методичний посібник / укладачі: Соцька А., Олійник В., Гусак Н., Демко С., Головка Н., Чорнобровкіна В., Акименко Ю., Мельник Д., Сіренко Т., Люк І., Лялька Т. ; упорядниці матеріалів: Волгіна О., Іванова О., Лялька Т. ; Програма розвитку ООН у співпраці з Міністерством у справах ветеранів України. Київ : [б. в.], 2022. 78 с.
10. Тілікіна Н. В., Пеша І. В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2023. №5. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>

Contact information:

Kravchenko Oksana – Doctor of Science in Education, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, okskravchenko@ukr.net

Kinash O.

Lviv Polytechnic National University

Кінаш О.

Національний університет "Львівська політехніка"

SOCIAL ADAPTATION OF FORCED DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AND THE COUNTRIES OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE **СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Background: The modern world is faced with the numerous challenges related to the growing of migration, including forced displaced migration. Ukraine, in particular, witnessed a large number of people who were forced to leave their homes due to armed conflicts in the east of the country and the occupation of Crimea. This situation requires immediate measures for the social adaptation of forced displaced persons not only in Ukraine, but also in the countries that receive these persons, in particular in the countries of Central and Eastern Europe. One of the most important aspects of the successful social adaptation is an ensuring access to necessary social services and support. This includes providing medical care, financial support, housing and food. Providing adequate living conditions is critical for the successful integration of into a new social environment. In addition, effective social adaptation requires

the implementation of policies and programs aimed at ensuring an individual approach to the needs of each group of forced displaced persons. This includes the development of adaptive strategies that take into account the specifics of each situation and the needs of vulnerable populations.

Purpose: to identify the key models and mechanisms of social adaptation of forced displaced persons from Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe.

Methods: general scientific and special methods of cognition, as well as methods of empirical research (observation, comparison, induction and deduction), structural and functional and system analysis, abstract logical and hypothetical methods were used.

Results: It is important to take into account the political and economic aspects of the social adaptation of forced displaced persons. This means developing and implementing effective strategies for the recovery and development of migrant-receiving regions, in particular through the creation of new employment and entrepreneurship opportunities.

Conclusion: The social adaptation of forced displaced persons in Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe is an extremely important problem that requires immediate and comprehensive consideration. Ensuring their successful integration into new social and cultural environments requires a systemic approach that takes into account their needs, resources and characteristics. This includes providing access to necessary social services, support and training in new skills for successful integration into the labor market. In addition, it is important to develop and implement policies and programs aimed at ensuring an individual approach to the needs of each group of forced displaced persons, as well as political and economic strategies aimed at the recovery and development of regions receiving forced displaced persons. Only through the joint efforts of the international community, state and non-state organizations, it is possible to ensure sustainable and successful adaptation of forced displaced persons, which will be an important step in ensuring a decent life for all people.

Keywords: social adaptation, forced displaced persons, social services and support, integration, Central-Eastern Europe.

Глобалізація розширює можливості взаємодії між суспільствами, що призводить до змін у структурі та динаміці соціальних процесів.

В контексті глобалізації, соціальна адаптація вимушено переміщених осіб виявляється як ключовий механізм адаптації суспільства до нових умов, що виникають зі зростанням взаємозалежності. Розвиток глобальних зв'язків змінює поведінку соціальних суб'єктів, незалежно від їх статусу чи функціональної належності. Соціальна адаптація сприяє згладжуванню конфліктів між культурами та національностями, розвиває взаєморозуміння та співпрацю.

Передусім, військові конфлікти викликають масове переміщення населення, що створює необхідність швидкої та ефективної соціальної адаптації для вимушено переміщених осіб (ВПО). Ефективність соціальної адаптації цих осіб залежить від підтримки та заходів, прийнятих приймаючою стороною. Процеси соціальної адаптації є взаємними, вимагають взаємодії та взаєморозуміння з обох сторін.

Конфлікт в Україні з 2014 року спричинив критичну ситуацію з вимушено переміщеними особами. Вітчизняні та зарубіжні науковці активно почали досліджувати цю проблему, зосереджуючись на їхніх потребах та соціальній адаптації. Теорії соціальної та культурної травми вплинули на розуміння проблеми адаптації для вимушено переміщених осіб.

Роботи вітчизняних дослідників, таких як О. Міхеєва та В. Серєда, докладають зусиль для розуміння причин та стратегій переселення, а також проблем соціальної адаптації в Україні та Східній Європі. Аналіз ситуації з вимушено переміщеними особами в Україні, проведений Т.

Доронюком та А. Солодьком, висвітлює їхні потреби та перспективи адаптації в умовах конфлікту [3].

Варто відзначити, що станом на березень 2023 року в Україні зареєстровано понад п'ять мільйонів ВПО, для яких процес адаптації став важливим етапом відновлення звичного життя [1]. Для успішної інтеграції вимушено переміщених осіб у громаду, це питання потребує постійної уваги, систематичних обговорень та розробки ефективних стратегій на державному та місцевому рівнях.

Юридичної чіткої визначеності соціальної адаптації вимушено переміщених осіб, або її відмежування від інтеграції поки що немає, а критерії цього процесу визначаються різними експертами з різною спеціалізацією.

У дослідженнях Міжнародної організації з міграції часто вказується, що соціальна адаптація ВПО — це процес їхньої адаптації до нового соціального та культурного середовища, обумовленого змушеним переселенням через конфлікти, насильство, природні катастрофи та інші причини [5].

Слід зауважити, що реагування на міграційні кризи вимагає низку соціальних адаптивних стратегій як для ВПО, так і для країн, які їх приймають. Отже, розглянемо ключові стратегії [2]:

По-перше, психологічна підтримка є одним із ключових інструментів соціальної адаптації вимушено переміщених осіб. Вона включає індивідуальні консультації з психологом, групові заняття з підтримки та терапії, а також співпрацю з громадськими організаціями й волонтерами. Консультації з психологом та групові сесії сприяють зменшенню стресу та підтримують психічне здоров'я осіб під час переходу до нового соціального та культурного середовища.

Психологічна підтримка надає можливість ВПО висловити свої емоції, розібратися в складних почуттях та розвивати позитивне ставлення до нових життєвих викликів. При цьому, регулярні консультації та участь у групових сесіях сприяють зменшенню відчуття самотності та ізоляції під час адаптації.

Психологічна підтримка створює платформу для спілкування, обміну досвідом та взаємної підтримки між вимушено переміщеними людьми, що сприяє їхньому почуттю приналежності та інтеграції у нове оточення.

По-друге, професійна підготовка та перекваліфікація є іншим важливим засобом адаптації ВПО. Професійна підготовка та перекваліфікація надають ВПО можливість засвоїти нові навички та знання, що є важливими для успішного вступу на ринок праці у новій країні. Ці програми допомагають підвищити конкурентоспроможність на ринку праці, оновити свої професійні навички та адаптуватися до нових вимог та технологій. Програми перекваліфікації також забезпечують підтримку в пошуку роботи, включаючи допомогу у складанні резюме, підготовці до співбесід та орієнтацію на ринку праці. Це включає навчання нових професійних навичок і здійснення практичних вправ для забезпечення їх успішного включення на ринок праці та інтеграції в нове оточення.

По-третє, доступ до соціальних послуг і підтримки, таких як медична, фінансова допомога, житло та харчування, є ще одним важливим аспектом успішної соціальної адаптації ВПО.

Медична допомога включає доступ до медичних закладів та послуг, які надають професійний медичний огляд, лікування та реабілітацію. Це може включати загальні медичні обстеження, допомогу у випадках травм, або хвороб, а також доступ до психологічної підтримки та консультування.

Фінансова допомога полягає у наданні фінансової підтримки, щоб допомогти вимушено переміщеним особам забезпечити основні потреби. Це може бути у вигляді матеріальної допомоги, допомоги у випадках екстрених ситуацій, або участі у програмах соціальної підтримки.

Житло включає забезпечення проживання в безпечному та належному житловому просторі. Це може бути у вигляді тимчасового проживання у спеціально облаштованих притулках, надання житла у соціальних гуртожитках, або підтримки у пошуку постійного житла.

Харчування є важливим елементом соціальної адаптації. Це може включати доступ до безкоштовних, або субсидованих продуктів харчування, обідів у соціальних їдальнях, або участь у програмах харчування для потребуючих.

Доступ до цих соціальних послуг і підтримки є критично важливим для вимушено переміщених осіб, оскільки вони допомагають забезпечити базові потреби і сприяють їхній соціальній інтеграції та адаптації до нового середовища.

По-четверте, впровадження політик і програм, спрямованих на соціальну адаптацію ВПО та збалансоване врахування їхніх потреб і потреб вразливих груп місцевого населення, також відіграє ключову роль у процесі соціальної адаптації. Ці програми можуть включати в себе відповідні законодавчі зміни, розробку алгоритмів надання спеціальної підтримки та забезпечення доступу до освіти та інших важливих ресурсів.

Директива № 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року [1], яка стосується тимчасового захисту ВПО та мінімальних стандартів допомоги для переміщених осіб під час масового прибуття, була прийнята лише через півстоліття після виникнення. Рішення Ради ЄС № 2022/382 від 04 березня 2022 року вперше застосовувало згадану директиву, надаючи тимчасовий захист переміщеним особам з України внаслідок поточної ситуації.

Сучасне українське суспільство в основному орієнтоване на Європу. Більшість українців обирає країни Східної Європи, зокрема Польщу та Чехію, як своє місце притулку, через спільні етнічні корені, історико-культурну спадщину та попередні взаємозв'язки, а також досвід соціально-економічної взаємодії. Дані щодо самоідентифікації та напрямку розвитку чітко свідчать про бажання жителів України інтегруватися з Європейським співтовариством [3].

На прикладі Польщі, або Чехії відзначимо, що українці, які отримали тимчасовий захист у цих країнах, мають право на життя, працю та соціальну підтримку, включаючи безкоштовне житло, харчування, медичне обслуговування, громадський транспорт, а також гуманітарну та фінансову допомогу.

Діти українських громадян мають можливість отримати безкоштовну освіту у школах, дитсадках та ліцеях. Створено мережу офіційних центрів допомоги для українців, де надаються україномовні ресурси та консультації, а також організовано курси з вивчення мов.

Система соціальної адаптації вимушено переміщених в Чехії має свої особливості в освітньому аспекті. Школи забезпечують низку заходів для дітей-іноземців, включаючи спеціальні класи та школи, а також інтегрують їх у звичайні класи, надаючи асистентів для сприяння взаєморозумінню з вчителями та іншими учнями. Внаслідок війни в Україні у чеських університетах виникла хвиля солідарності. Міністерство освіти виділило значні кошти для навчання українських студентів у чеських вишах, забезпечивши їм стипендії та додаткові можливості проживання. Ще одна особливість полягає у тому, що українські дипломи, випущені певним періодом, автоматично визнаються еквівалентними дипломам, виданим у Чехії, що сприяє належному працевлаштуванню та долученню науковців до діяльності наукових установ Чехії [4].

Отже, ці європейські амбіції щодо України та її народу можна вважати ключовим чинником у феномені соціальної адаптації вимушених мігрантів з України в країни Центрально-Східної Європи.

Масштаби вимушеної міграції українців змусили країни ЄС вживати безпрецедентних заходів для надання захисту від російської військової агресії. Ситуація з міграцією українців вимагає широкомасштабних заходів та координації міжнародного співтовариства для надання допомоги та захисту ВПО. Спільні зусилля країн та міжнародних організацій є важливим елементом вирішення міграційної кризи та забезпечення стабільності та безпеки.

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що належне врахування потреб та прав мігрантів у процесі вирішення кризи є ключовим для успішного подолання викликів, пов'язаних зі значними масштабами міграції. Європейська спільнота успішно подолала виклик масової міграції з України, впроваджуючи ефективні механізми адаптації для українських біженців та осіб, які отримали тимчасовий захист.

Механізми соціальної адаптації вимушених мігрантів, зокрема тих, що перебувають під тимчасовим захистом, ретельно розроблені та прийняті приймаючою стороною, сприяють ефективному вирішенню складної сукупності соціальних проблем. Ці механізми допомагають як українським ВПО, так і місцевому населенню, впоратися з об'єктивними викликами сучасності. Важливо відзначити, що ці соціальні проблеми мають однакову важливість для обох сторін, і їх успішне подолання сприяє взаємному соціальному зближенню.

Список використаних джерел та літератури:

1. Директива № 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому.

URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>

2. Кожен другий українець вважає себе європейцем – нове опитування / Профспілка працівників освіти і науки України.

URL: <https://pon.org.ua/novyny/10141kozhen-drugi-ukrainec-vvazhaie-sebe-ievropeicem-nove-opytuvannia.html>

3. Курилюк Ю.Б., Родінова Н.Л., Овчар П.А., 2022. Проблеми та перспективи міграційної політики ЄС. Економіка та суспільство. № 46.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-34>

4. Лібанова Е.М., 2018. Зовнішня трудова міграція українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. № 2(33).С. 11–26.

URL: <https://dse.org.ua/archive/33/1.pdf>

5. Осадча Я., 2023. Понад третина переселенців з України планують залишитися у країнах ЄС – опитування. Українська правда. Життя.

URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/16/254309/>

Contact information:

Kinash Orest – postgraduate student of Lviv PolytechnicNational University, kinashorest2000@gmail.com

**MODEL OF COMPREHENSIVE SOCIAL SUPPORT FOR VULNERABLE
CATEGORIES IN WAR CONDITIONS USING THE EXAMPLE OF THE WORK OF THE
PUBLIC ORGANIZATION "ZHUVYU"**

**МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ КАТОГОРІЙ
В УМОВАХ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ЖИВИ»**

Повномасштабна війна в Україні загострила численні соціальні проблеми, зокрема вразливість осіб із залежностями, колишніх ув'язнених, військовослужбовців із ПТСР та членів їхніх родин. У таких умовах особливої ваги набуває діяльність громадських ініціатив, що здатні швидко й системно реагувати на виклики, забезпечуючи комплексну підтримку на перетині соціальної, психологічної, духовної та практичної допомоги. Діяльність громадської організації «ЖИВИ» є прикладом реалізації такої моделі, що поєднує у собі реабілітаційну практику, просвітництво, ресоціалізацію та волонтерський рух.

Метою тез є аналіз діяльності ГО «ЖИВИ» як прикладу ефективної, багатокomпонентної відповіді громадського сектору на гострі соціальні проблеми і наслідки війни, зокрема в роботі з залежними, співзалежними, ветеранами, засудженими та іншими вразливими групами.

Основні напрями діяльності ГО «ЖИВИ» охоплюють різні форми і методи роботи із представниками визначених вразливих категорій.

Організація є частиною об'єднання UnitedFamily, до якого входять Церква «Світло Світу», мережа тренінгових реабілітаційних центрів Restart+, капеланське братерство та волонтерська ініціатива «Дикі волонтери». Синергія цих структур забезпечує міждисциплінарний та комплексний підхід до допомоги. Організація просуває ідеї асертивності, захисту особистих кордонів та побудови здорових, екологічних взаємин між людьми.

Основні напрями роботи ГО «ЖИВИ» наступні:

1. Допомога залежним особам.

У співпраці з мережею Restart+ функціонують чотири стаціонарні відділення, де одночасно проходять програму реабілітації понад 30 осіб (детальніше див. Бутиліна О., Криворучко Д., 2024). Для тих, хто не має змоги бути на стаціонарі, реалізовано онлайн-програму у Telegram - «Школа тверезого й фігінного життя» (ШТОЖ), яка передбачає психоедукацію, групову терапію та супровід. Програма також особливо актуальна для військовослужбовців і людей з обмеженими можливостями.

2. Психоедукація та підтримка співзалежних.

Одним із ключових напрямів роботи є допомога рідним залежних осіб. Гіперконтроль, рятівництво, втручання у процес одужання часто шкодять реабілітації. ГО «ЖИВИ» формує терапевтичні простори для підтримки співзалежних, навчає межам, асертивності, відповідальності, що дозволяє зменшити токсичну взаємозалежність. Також подібні патерніспівзалежних взаємин нерідко проявляються серед самих волонтерів, які потребують підтримки, корекції меж і стабілізації власного емоційного стану.

3. Ресоціалізація осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

У рамках співпраці з ВБФ «Вільна зона» організація забезпечує супровід осіб після звільнення: допомога у постановці на облік, отриманні документів, харчуванні, зв'язку, проживанні та працевлаштуванні через соціальні підприємства. Особлива увага приділяється формуванню нової, тверезої ідентичності та запобіганню рецидиву.

4. Підтримка військових та передової.

Окремий напрям роботи — допомога Збройним Силам України. ГО «ЖИВИ» у співпраці з «Дикими волонтерами» та церквою регулярно забезпечує військових генераторами, медикаментами, продуктами, проводить ремонт транспорту на позиціях. Ця діяльність реалізується завдяки власному транспорту та налагодженим партнерським зв'язкам із бізнесом.

Які ж проблеми та виклики у діяльності організації актуалізувались останнім часом? Попри ефективність роботи, організація стикається з рядом системних проблем:

- Відсутність сталої координації з боку держави та органів соціального захисту;
- Дефіцит фахівців із профільною підготовкою у сфері залежностей;
- Високий рівень стигматизації клієнтів, зокрема, залежних та колишніх ув'язнених;
- Невключеність громадських ініціатив до системної державної політики підтримки.

ГО «ЖИВИ» має чітке бачення розширення своєї діяльності:

– Розбудова партнерства із державними структурами та органами місцевого самоврядування;

– Впровадження навчальних програм для працівників соціальної сфери та волонтерів;

– Створення центрів тимчасового проживання для клієнтів у кризових ситуаціях;

– Адвокація тверезості, як частини національної стратегії відновлення й розвитку суспільства.

Висновки:

ГО «ЖИВИ» демонструє приклад того, як громадянське суспільство може забезпечити якісну, гнучку й багаторівневу підтримку в умовах війни. Діяльність організації свідчить про можливість ефективного об'єднання зусиль релігійної спільноти, реабілітаційної практики, психотерапії, волонтерства та соціального супроводу задля формування свідомого, відповідального та тверезого суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

Бутилїна, О., & Криворучко, Д. (2024). Метод «Антикроки» в програмі реабілітації осіб із різними формами хімічної залежності. *«SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи»*, (14), 6-16. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2024-14-01>

Contact information:

Kryvoruchko Dmytro – 2th year student of the Faculty of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, head of the public organization “ZHYVI”, author of the project “School of Sober and Awesome Life (SHTOZH)”, chemical dependence consultant, addiction specialist, Kharkiv, Ukraine, dmytro.kryvoruchko@student.karazin.ua

Butylina Olena – candidate of Sociological Science (PhD in Sociology), Associate Professor of Higher Education Institution of Sociology of Management and Social Work Department, butylina@karazin.ua

THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Background: The pension system in Ukraine has long been a vital component of social protection, but in recent decades it has faced significant challenges. Economic instability, demographic changes, political transformations and war have exposed the weaknesses of the current pension model. Low pension payments, aging population, and financial unsustainability make it difficult to ensure a decent standard of living for retirees.

Purpose: To analyze the main problems of the pension system in Ukraine and outline possible prospects for its improvement.

Methods: The research is based on the method of analysis, comparison of opinions, and both theoretical and empirical studies conducted by Ukrainian experts in the field of social policy and pension reform.

Results: The main problems of the Ukrainian pension system include an imbalance between contributors and recipients, a large shadow economy, insufficient pension amounts, and a high level of pension fund deficit. The current system does not motivate long-term legal employment and fails to ensure adequate financial security in old age. According to experts, reforms should focus on developing a multi-level pension system, reducing dependency on state financing, and encouraging private pension savings.

Conclusion: At the current stage of development, the Ukrainian pension system requires urgent and systematic reform. The future of the pension system lies in its modernization, transparency, and the strengthening of individual responsibility for retirement security. Despite the complexity of the issue, positive changes are possible through well-planned, consistent, and socially-oriented policies.

Keywords: pension system, pension reform, social protection, financial sustainability, demographic crisis, Ukraine.

Пенсійна система є однією з найважливіших соціальних підсистем будь-якої держави, яка, безпосередньо, має за мету гарантувати матеріальне благополуччя населення у похилому віці та в період пенсійної забезпеченості. В контексті України, питання пенсійної системи має істотне значення з погляду на соціально-економічний розвиток країни та добробут її громадян в цілому.

Нормативно-правові механізми управління державними фінансами у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні визначають: Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента та Уряду, міжнародні угоди та договори. Пенсійна система України не має єдиного кодифікованого акту – кодексу, тому правове регулювання пенсійного забезпечення здійснюється на основі більше 20 нормативно-правових актів.

Поняття «пенсійна система» трактується по-різному та невизначено на законодавчому рівні. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» дає визначення пенсійної системи як комплексу трьох рівнів – солідарної, накопичувальної та системи недержавного пенсійного забезпечення, проте не її основні ознаки та властивості. Якщо відштовхуватися від інших профільних законів чи нормативно-правових актів, то можна зрозуміти, що вони також не надають точного та конкретного визначення пенсійної системи [1].

Дрозач Л.В. дає більше конкретне визначення і вважає, що пенсійна система України – це соціальна система, спрямована на забезпечення фінансового захисту та соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку, за допомогою збору та розподілу обов'язкових пенсійних внесків та інших джерел фінансування, відповідно до законодавства, а також у разі настання інших життєвих обставин, передбачених законодавством [Дрозач, 2023].

На думку Буряченко О.Є., пенсійна система, як складне та багатогранне явище, окрім комплексу відносин, має містити в собі також відповідні адміністративні інституції, такі як Пенсійний фонд – цільовий позабюджетний фонд та інші суб'єкти солідарної та накопичувальної пенсійної системи [Буряченко, 2017].

Отже, взявши до уваги погляди та трактування науковців, можна дійти висновку, що пенсійна система України – це нормативно-врегульований комплекс правових відносин між державою та відповідною категорією осіб з приводу їх матеріального забезпечення в результаті наявності підстав, передбачених законом.

Згідно статті 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» система пенсійного забезпечення складається з трьох рівнів.

Таблиця 1

Структура пенсійної системи в Україні[1]

Перший рівень	<i>солідарна система</i>	базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.
Другий рівень	<i>накопичувальна система</i>	базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах - суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених Законом.
Третій рівень	<i>система недержавного пенсійного забезпечення</i>	базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення

Наразі в Україні діє лише перший рівень пенсійної системи і частково третій. Перший рівень оперує принципом перерозподілу фінансових ресурсів між різними поколіннями працюючого населення, які віддають частину своїх доходів на користь пенсіонерів. Зазвичай для цього використовується система обов'язкового пенсійного страхування, де як роботодавці, так і працівники вносять страхові внески. Основна ідея соціального страхування полягає в тому, що роботодавці виступають основними спонсорами пенсійних виплат, оскільки вони мають більше фінансових ресурсів, ніж працівники, які мають забезпечити свої поточні життєві потреби зі своїх зарплат.

В солідарній пенсійній системі беруть участь всі громадяни України, які офіційно працевлаштовані. З початком своєї трудової діяльності кожен громадянин у рамках соціального пакета отримує внески від роботодавця, якщо особа є найманою, на свій обліковий запис у Пенсійному фонді. В Україні це відбувається у вигляді консолідованого страхового внеску (ЄСВ).

Єдиний соціальний внесок (ЄСВ) - консолідований страховий внесок в Україні, збір якого здійснюється в системі загальнообов'язкового державного страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі і становить 22% [6].

Якщо кількість осіб, які сплачують внески, дорівнює кількості пенсіонерів, то пенсійна система може забезпечити середній розмір пенсії на рівні ставки пенсійного внеску. Сьогодні спостерігаються постійні демографічні зміни, через які зростає кількість пенсіонерів, а кількість осіб, які сплачують внески, навпаки зменшується, що негативно впливає на економіку загалом, призводить до дефіциту коштів на виплати пенсій та збільшує роль державного бюджету у фінансуванні пенсій. Основні проблеми включають недостатню гарантію мінімального доходу для пенсіонерів, негативний вплив демографічних змін та значні недоліки в страховій системі. Крім того, на державу покладається відповідальність за додаткові виплати, такі як різноманітні пенсійні бонуси, доплати та підвищення.

До того ж, ситуація постійно погіршується через наступні чинники: воєнні дії на території України, зростання рівня безробіття населення, економічний спад в державі, низький рівень заробітних плат у порівнянні з встановленими цінами, велика кількість тіньових підприємств, які ухиляються від сплати встановлених виплат і як результат значна частина коштів вилучається із інших галузей та сфер економічної діяльності.

За даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 року в Україні проживало 37,6 млн людей: від 24 лютого 2022 року з України виїхало 20,7 млн осіб; 12,1 млн повернулися до України. Станом на початок 2025 року в Україні проживають 29 млн осіб: 17 млн – це економічно неактивне населення; з них 10,3 млн – пенсіонери, з яких 2,8 млн продовжують працювати; 4,35 млн – діти у віці до 15 років. 12 млн осіб – це економічно активне населення – 9,1-9,5 млн – мають зайнятість, а 2,5-2,9 млн – безробітні [4].

Середня пенсія в Україні у 2024 році складає 5385 грн. Найменша середня пенсія на Тернопільщині — 4070 грн, а найбільша — у Києві: 7248 грн. Наразі у 8 регіонах країни середня пенсія вище за середню по країні. 10 516 537 пенсіонерів нараховується в Україні у 2024 році. Чисельність пенсіонерів скоротилась на 1,6% або ж на 171 384 особи торік. Загалом за два роки великої війни пенсіонерів поменшало на 324 580 осіб. Це на 34% менше, ніж за ковідні 2020-2021 роки, коли кількість пенсіонерів зменшилась на 493 613 осіб [7].

Отже, існує необхідність в зміцненні солідарної пенсійної системи, але на початковому етапі потрібно детально проаналізувати та внести значні зміни для відновлення національної економіки та всієї системи публічних фінансів. Реформи повинні спрямовуватися на збалансування кількості пенсіонерів та внесків, а також між сумами пенсійних виплат та доходами працюючих.

Вже зараз зрозуміло, що солідарна система не може гарантувати достатні пенсійні виплати для всіх працюючих людей у майбутньому. Ми є свідками скорочення чисельності працездатного населення та збільшення кількості пенсіонерів. Широкомасштабне вторгнення росії в Україну вплинуло і на пенсійну систему та зробило її стан ще критичнішим.

Як стверджує Юровська В.В., другий рівень пенсійної системи, який має працювати в найближчому майбутньому є обов'язковим (на відміну від третього) і базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних НПФ та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. Кошти мають потрапляти на персональні рахунки громадян, де вони обліковуються, інвестуються, генерують дохід та збільшують розмір майбутніх пенсійних виплат. Ці кошти в свою чергу будуть інвестуватися в економіку України з метою отримання інвестиційного доходу. Тобто, накопичувальна система пенсійного забезпечення базується на обов'язковому пенсійному страхуванні, яке побудоване на принципах розподільчої та накопичувальної пенсійної системи [Юровська, 2021].

Накопичувальна пенсійна система передбачає акумулювання частини внесків на особистих пенсійних рахунках, які інвестуються в економіку України з метою отримання прибутку. Участь є обов'язковою для осіб від 18 до 35 років і добровільною для старших. Кошти стають власністю громадян і доступні після виходу на пенсію чи за передбачених законодавством умов.

Перевагами впровадження накопичувальної пенсійної системи є: 1) можливість отримувати більшу пенсію завдяки необмеженому накопиченню коштів; 2) прозорість адміністрування та точний розрахунок пенсій на основі реальної заробітної плати; 3) захист від потенційних криз солідарної системи; 4) зменшення внескових тарифів, що сприятиме зростанню зарплатні; 5) стимул для роботодавців вкладати у недержавні пенсійні фонди, збільшуючи пенсії працівників; 6) інвестиції в економіку України, що покращують якість життя населення.

Система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.[2].

Недержавні пенсійні фонди – це фінансові установи, які збирають тимчасово вільні кошти підприємств та громадян, які використовуються для розвитку економіки України в цілому, є сполучною ланкою між адміністратором пенсійного фонду та його вкладниками. Страхові організації укладатимуть договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності чи смерті учасника фонду, а банківські установи укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

В Україні сьогодні налічується трохи більше ніж 840 тисяч учасників недержавних пенсійних фондів, а також відповідно 64 самих НПФ. Від 2004 року громадяни довірили фондам 1,9 мільярда гривень, тобто кожен сплатив у середньому 2255 гривень. Це дуже мало в порівнянні з європейськими країнами, де чи не кожен громадянин є учасником подібних фондів. Загалом у світі середній розмір відрахувань до НПФ складає не менш ніж 5 % від доходів. На сьогодні учасники НПФ у середньому відкладають близько 800 гривень на рік. Звичайно, така сума не дозволить накопичити гідну суму на старість. Якщо б кожна людина відкладала хоча б по 1000 гривень в місяць протягом хоча б 30 років, а розмір заощаджень з мінімальним рівнем дохідності, наприклад складав 4 %, то було б майже 700 тисяч гривень. І виплата пенсії протягом 15 років після досягнення пенсійного віку складала б 5 тисяч гривень на місяць. Це майже вдвічі більше, ніж середній рівень пенсій, який сплачується з державного пенсійного фонду. Проте, головним недоліком є невпевненість в тому, що не знайдеться зловживачів, які захочуть використати ці кошти у власних цілях [8].

Впровадження такої системи дозволяє людям самостійно планувати своє майбутнє, накопичуючи кошти на додаткову пенсію поза державними програмами. Аналізуючи добровільну недержавну пенсійну систему, можна зазначити деякі переваги та недоліки. Перевагами є збільшення фінансової незалежності пенсіонерів, стимулювання інвестицій та розвитку фінансового ринку, а також зменшення навантаження на державний бюджет. Проте існують ризики, пов'язані зі зміною фінансових умов, невдачею інвестиційних стратегій та рівнем ризику. Загалом, розвиток добровільної недержавної пенсійної системи в Україні є перспективним напрямком, що може сприяти підвищенню якості життя пенсіонерів та забезпеченню їх фінансової безпеки в майбутньому.

Пенсійне забезпечення є своєрідним індикатором добробуту держави та рівня життя населення. На жаль, Україна наразі зіткнулася з ситуацією, коли немає можливості забезпечити своїм громадянам гідний рівень життя. Саме тому сьогодні виникає нагальне питання реформування усієї пенсійної системи та перетворення її на трирівневу систему, в якій виплата та

накопичення пенсій буде забезпечуватися не лише Пенсійним фондом, а й недержавними фондами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» №1058-IV від 09.07.2003 зі змінами і доповненнями <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» №1057-IV від 09.07.2003 зі змінами і доповненнями <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>
3. Буряченко О. Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис. канд. наук з держав. управління / О. Є. Буряченко. – Одеса, 2017. http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/dis_BUR.pdf
4. Державна служба статистики України <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Дрозач Л. В. Поняття та особливості пенсійного забезпечення в Україні. Київський часопис права. 2023. № 4С. 32–38. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.5>
6. Міністерство Фінансів України <https://minfin.com.ua/>.
7. Платформа Опендатабот <https://opendatabot.ua/>
8. Український репортер. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrreporter.com.ua/business/v-ukrayini-zmenshylasya-kilkist-pensioneriv.html>
9. Юровська В.В. Накопичувальна пенсійна система: актуальні питання. Право та інновації № 2 (34)2021.52–57. URL: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2\(34\)-6](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-2(34)-6)

Contact information:

Zmiiovska Iryna – student of the Department of Social Security and Personnel Management, Ivan Franko National University of Lviv, irazmijovska@gmail.com

Kozak O., Komarynska Z.

Ivan Franko National University of Lviv

Козак О., Комаринська З.

Львівський національний університет імені Івана Франка

SOCIAL SERVICES AND SOCIAL SECURITY DURING THE WAR: DIRECTIONS OF CHANGE AND ADAPTATION

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ПЕРІОД ВІЙНИ: НАПРЯМИ ЗМІН ТА АДАПТАЦІЇ

Background: The full-scale war in Ukraine has caused large-scale changes in all spheres of public life, including the social sphere. Under martial law, the need for social protection of vulnerable segments of the population, including internally displaced persons, veterans, people with disabilities, children and the elderly, has increased sharply. The role and functionality of social workers have also changed, as they are increasingly becoming not only social support specialists, but also crisis managers, humanitarian aid coordinators, and intermediaries between government agencies and communities. In these conditions, there is an urgent need to transform the social security system, adapt it to new challenges and introduce innovative approaches in the field of social work. The study of these processes is extremely important for the formation of an effective strategy for supporting the population both during the war and in the post-war period.

Purpose: to analyze the transformation processes in the social sphere of Ukraine during the war, focusing on changing the role of social work and adapting the social security system to new challenges.

Methods: Method of analysis, method of thoughts comparison, method of theoretical exploring of blighty sociologists were used.

Results: According to research, the main results of transformations in the social sphere during the war are: a change in the role of social workers, who, in addition to traditional functions, began to perform the functions of crisis managers and coordinators of humanitarian aid. There is also an increase in the need to adapt social security to new conditions, in particular through improved access to social services for internally displaced persons, veterans and other vulnerable groups of the population. Social support systems, in particular, have identified the need to integrate digital technologies to quickly respond to the needs of citizens. An important factor is also the need to develop new forms of social work focused on crisis relief and post-conflict recovery.

Conclusion: The social sphere has undergone significant transformations during the war. The changes affected not only the functions of social workers, but also the social security system itself, which became necessary due to new challenges. The introduction of digital technologies has improved access to social services and promptly responded to the needs of vulnerable groups, in particular internally displaced persons. At the same time, for the further recovery and development of the social sphere, it is important to continue to improve social support mechanisms and promote closer interaction between state and public organizations. This will be the basis for effective social protection in the context of post-conflict reconstruction.

Keywords: social sphere, social work, social security, social support, crisis management, digital technologies, social protection, vulnerable groups, post-conflict recovery, social adaptation, social transformation.

Повномасштабна війна в Україні спричинила глибокі та системні зміни в усіх сферах суспільного життя. Соціальна сфера, яка й у мирний час виконує одну з ключових функцій у забезпеченні добробуту, справедливості та згуртованості суспільства, опинилася в епіцентрі найбільших викликів. Особливої актуальності набули питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, осіб з інвалідністю, дітей, людей старшого віку та інших уразливих категорій громадян.

Соціальна робота в таких умовах перестала бути лише інструментом надання базової допомоги. Вона трансформується у мультидисциплінарну діяльність, що охоплює елементи кризового управління, координації гуманітарної підтримки, медіації, захисту прав людини, психологічного супроводу та навіть участі в побудові нових соціальних стратегій на рівні громад. Фахівці соціальної сфери стали своєрідним «соціальним фронтом» — працюючи на межі ресурсів, під тиском надзвичайних обставин, і водночас шукаючи нові шляхи для підтримки людей у складних життєвих обставинах.

На тлі стрімкої динаміки воєнних подій змінюється і сам запит суспільства до соціальних служб. Якщо в умовах мирного часу ключовим викликом залишалася боротьба з бідністю та соціальною нерівністю, то з початком повномасштабного вторгнення перед системою соціального захисту постало завдання негайного реагування на гуманітарні катастрофи, викликані бойовими діями. Мова йде не лише про фізичну допомогу — їжу, одяг, дах над головою — а й про створення середовищ, де люди можуть зберегти гідність, почуття безпеки та довіру до держави й суспільства.

Водночас, соціальні працівники стали носіями нового типу відповідальності — не лише професійної, а й моральної. Їхня діяльність все більше виходить за межі чітко окреслених функціональних обов'язків. Часто вони змушені діяти в умовах відсутності ресурсів, правової невизначеності, або ж у ситуаціях, які потребують негайного прийняття рішень — без формальних інструкцій, але з максимальним урахуванням людського чинника. Таке розширення функціоналу вимагає не лише нових знань і навичок, але й зміни парадигми самої професії — від

ролі технічного виконавця до ролі агента змін на рівні громади.

Особливого значення в умовах війни набуває питання мобільності соціальної підтримки — як у фізичному, так і в інституційному сенсі. Практика створення мобільних бригад соціальної допомоги, залучення фахівців до роботи в «гарячих» точках, використання цифрових інструментів для виявлення потреб — усе це свідчить про прагнення адаптувати соціальну роботу до реалій високої нестабільності. І хоча багато рішень мають кризовий, тимчасовий характер, вони закладають основу для майбутніх структурних змін у системі соціального забезпечення.

Окремо варто підкреслити зростаючу роль громад та місцевого самоврядування в організації соціальної допомоги. Саме на рівні територіальних громад найчастіше відбувається перша взаємодія з постраждалими, саме там формується розуміння реальних потреб і можливостей для їх задоволення. У цьому контексті соціальні працівники виступають не лише як посередники між особою та інституціями, а як каталізатори соціальної згуртованості, адаптації, а згодом і відновлення. Їхнє завдання — не просто надати допомогу, а підтримати механізми самоорганізації, сприяти збереженню соціальних зв'язків, запобігати відчуженню та соціальній ізоляції.

Таким чином, війна стала каталізатором глибоких процесів переосмислення цілей, функцій і методів соціальної роботи в Україні. Формується нова якість соціальної взаємодії, що поєднує професійну компетентність із людяністю, оперативність з відповідальністю, а технічні інструменти — з моральним імперативом допомоги. Усе це потребує подальшого дослідження, концептуального осмислення та включення до політичного порядку денного в сфері соціального захисту.

В умовах повномасштабної війни змінюється не лише контекст, у якому здійснюється соціальна робота, але й сама ідентичність соціального працівника. Якщо до війни діяльність соціального фахівця найчастіше асоціювалася з адміністративною підтримкою, розподілом пільг, супроводом окремих категорій громадян, то сьогодні вона набуває нових рис, які формують нову професійну парадигму. Соціальний працівник дедалі більше виступає не як «державний функціонер», а як активний учасник громадських процесів, кризовий модератор, етичний орієнтир та навіть символ довіри між людиною й суспільством.

Зі зростанням масштабу викликів, спричинених війною, на соціального працівника покладено низку функцій, що раніше були притаманні іншим професіям — психолога, правозахисника, медіатора, логіста, менеджера волонтерських ініціатив. Це зумовлено як практичними потребами (особливо в умовах дефіциту кадрів і ресурсів), так і змінами в характері запитів від населення. Люди, що постраждали внаслідок війни, потребують не лише матеріальної підтримки, а й емоційної стабілізації, допомоги у прийнятті рішень, юридичного супроводу, орієнтації у складному бюрократичному середовищі.

У складних умовах повномасштабної війни в Україні фахівці соціальної галузі є важливими суб'єктами підтримуючих професій, що мають бути готовими до роботи у надзвичайних умовах нових соціальних викликів та потребують розвитку спеціальних професійних характеристик: резильєнтності, гнучкості, толерантності, вміння здійснювати фасилітаційні впливи під час організації взаємодії з клієнтами вразливих груп населення, що потребує оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі та посилення психологічного аспекту їхньої підготовки, як необхідної умови для збереження потенціалу як власного ментального здоров'я так і здоров'я вразливих груп населення, що наразі потребують соціальної допомоги та підтримки (Костіна, 2024).

Варто також згадати про зростаючу роль соціального працівника як посередника між державними інституціями та громадянським суспільством. Саме він часто є «точкою входу» для людини в систему підтримки, і від його дій залежить, чи зможе людина скористатися своїм правом на допомогу, чи, навпаки, зіткнеться з бар'єрами — інформаційними, процедурними чи

психологічними. У цьому сенсі соціальний працівник є не лише реалізатором соціальної політики, а й носієм соціальної справедливості, що має надзвичайне значення в умовах глибокої суспільної травми.

Таким чином, трансформація ролі соціального працівника в умовах війни є не просто тимчасовим пристосуванням до обставин, а глибокою професійною еволюцією, що потребує системного переосмислення підходів до підготовки кадрів, інституційної підтримки їхньої діяльності, створення гнучких нормативних рамок та забезпечення належного рівня етичного захисту.

Проте основна проблема соціального захисту та соціального забезпечення в Україні полягає в обмеженості фінансових ресурсів, особливо бюджетних, для повноцінної реалізації вимог чинного законодавства. Діяльність держави у фінансуванні соціальної сфери має велике значення для українського суспільства, особливо в контексті значного зниження доходів більшості населення та їхньої залежності від державної підтримки в умовах воєнного стану (Федорович та Шевчук, 2024).

Отже, війна не лише поставила соціальну сферу перед безпрецедентними викликами, а й відкрила вікно можливостей для глибоких і необхідних трансформацій. Соціальна робота в Україні стрімко еволюціонує — від бюрократичної функції до комплексної, мобільної та гнучкої діяльності, що включає кризове реагування, міжсекторальну взаємодію, цифрові сервіси та емоційно-психологічну підтримку. У центрі цих змін — соціальний працівник, який дедалі частіше виступає не лише як виконавець державної політики, а як фасилітатор змін, медіатор та моральний орієнтир для громади.

Майбутнє соціального захисту в Україні залежатиме від здатності закріпити ці нові практики, підкріпити їх належною підготовкою кадрів, нормативною базою та фінансовими ресурсами. Формування соціальної системи, здатної ефективно діяти в умовах кризи, підтримувати людську гідність і сприяти згуртованості суспільства, є ключовим завданням на етапі післявоєнного відновлення.

У висновку варто підкреслити, що соціальна сфера в умовах війни постала як один із ключових фронтів гуманітарного опору, а її трансформація стала неминучою відповіддю на глибокі суспільні потрясіння. Соціальна робота вже не є другорядною ланкою в системі державного управління — вона стала центральною складовою забезпечення стійкості громад і підтримки людського потенціалу. Успішне осмислення набутих практик, їх подальше вдосконалення та інституціоналізація стануть визначальними факторами побудови ефективної та гнучкої моделі соціального захисту в післявоєнній Україні.

Список використаних джерел та літератури:

Костіна В. (2024) *Соціальна робота в умовах воєнного стану: виклики сьогодення та перспективи на майбутнє*. Полтавський інститут економіки та права, Полтава.

Федорович, І. М., Шевчук, Я.О. (2024) *Соціальний захист населення в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи розвитку*. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль.

Contact information:

Kozak Olena – student of the Social Security Department of Ivan Franko National University of Lviv, olenkakoza89@gmail.com

Komarynska Zoryana – Associate Professor of the Department of Social Security and Personnel Management, Associate Professor, Candidate of Historical Sciences, zorkom@ukr.net

STATE VETERAN POLICY IN MODERN CONDITIONS ДЕРЖАВНА ВЕТЕРАНСЬКА ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Background: State veterans' policy is a relatively new type of state policy that was finally separated into a separate sphere during the Russian-Ukrainian war. The Ministry of Veterans' Affairs of Ukraine is the main central executive body, whose competence includes the formation of state veterans' policy, as well as the organization of its implementation.

Purpose: To characterize the main documents of the state veteran policy and, on this basis, to show the significant growth of the role of veteran policy as one of the priority areas of activity of the Government and the entire system of public power in Ukraine.

Methods: This study applied an analysis of strategic veteran policy documents adopted by the Government in recent years, as well as a structural-functional method, which made it possible to trace the evolution of central executive bodies in the veterans' sphere and their functionality.

Results: The analysis conducted in the article showed that state veteran policy has taken a priority place in the domestic policy of the Ukrainian state. This is evidenced by the institutional and functional changes implemented in the recent period and the priorities set by the Government in this area.

Conclusion: In conclusion, we would like to note that, as part of the internal policy of the state, veteran policy has taken a priority place in the activities of the Government of Ukraine, the entire system of executive authorities and local self-government bodies. This is evidenced by a number of government strategic documents in the field of veteran policy approved during the martial law period, as well as reforming institutions of social protection for veterans.

Keywords: veteran, state veterans policy, Ministry of Veterans Affairs, Veterans Policy Strategy.

Початком ветеранської політики прийнято вважати прийняття у 1993 р. базового Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Однак цей Закон відображав пострадянську традицію і був спрямований на ветеранів вже завершених війн, зокрема Другої світової війни. З цього приводу зазначається: «довгий час Україна у своїй ветеранській політиці спиралася виключно на радянське минуле. Державна політика щодо ветеранів та членів їх сімей, яка формувалася дотепер, була спрямована не на реальні потреби людей, а на декларацію преференцій та підтримки. У такому ж контексті ветеранська політика існувала перші десятиліття української незалежності, залишаючись фрагментарною і не маючи справжньої соціальної значущості, крім як символічного вшанування ветеранів радянських війн у зв'язку з пам'ятними датами» (Про схвалення Стратегії, 2024).

Такий підхід залишався незмінним до 2014 р. – початку російської збройної агресії проти України. З'явилася нова категорія – ветерани російсько-української війни з принципово новою проблемою їхнього повернення до цивільного життя. Однак вона не отримала комплексного вирішення через низку проблем, що створювали перешкоди на шляху формування нових підходів державної ветеранської політики, зокрема нестратегічний характер документів планування політики: «Ні Верховна Рада, ні Кабмін, ні Президент не створили загальну стратегію формування нової ветеранської політики. З 2014 року по 24.02.2022 значна частина розробки ветеранської політики була сконцентрована у рамках проблем, цілей та тематики старої політики. Лише ближче до початку повномасштабного вторгнення питання нової ветеранської політики

почали помітно переважати над старими проблемами та інструментами політики» (Тіньовий звіт, 2025, С. 64).

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації проти України у 2022 р., з'явилися нові виклики, адже кількість ветеранів/ветеранок суттєво зросла. Зважаючи на це, до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» були внесені зміни щодо державної політики соціального захисту ветеранів, під якою розумілася «цілеспрямована, системна діяльність органів державної влади щодо забезпечення соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України шляхом надання їм пільг і гарантій соціального захисту відповідно до законодавства» (Про статус ветеранів війни, 1993).

У 2024 р. загальна чисельність ветеранів війни, членів родин загиблих, осіб з інвалідністю становила понад 1,3 млн осіб (Про схвалення Стратегії, 2024), що вимагало від держави реагування через відповідну політику. Зокрема, через відповідну систему центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ), котра зазнала суттєвої трансформації останніми роками. 10 вересня 2014 р. Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) була утворена Державна служба у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Про оптимізацію системи, 2014). Постановою КМУ від 28 листопада 2018 р. зазначена служба була ліквідована та утворене Міністерство у справах ветеранів України (Питання діяльності Міністерства, 2018). 2 вересня 2019 р. це Міністерство було перейменоване на Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України з приєднанням Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб (Деякі питання оптимізації, 2019). 11 березня 2020 р. постановою КМУ було відмінено рішення про попередню реорганізацію міністерств і повернуто попередню назву Міністерство у справах ветеранів України (далі – Мінветеранів) (Деякі питання оптимізації, 2020). Саме до компетенції зазначеного міністерства віднесено формування державної ветеранської політики. Згідно Положення «Мінветеранів є головним органом у системі ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб і членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України» (Положення про Міністерство, 2018).

Мінветеранів забезпечує формування для Уряду пропозиції щодо державної ветеранської політики, підготовку проектів актів законодавства, необхідних для реалізації цієї політики, а також здійснює координацію та моніторинг (контроль) її реалізації. У самому міністерстві формування політики здійснює Департамент соціальної політики.

Міністр Мінветеранів, як політичний діяч, забезпечує формування державної політики у соціальній сфері та контролює її реалізацію ЦОВВ, діяльність яких він спрямовує і координує. Він несе політичну відповідальність за забезпечення формування та реалізації державної ветеранської політики.

Формування і реалізація державної політики Мінветеранів здійснюється у таких сферах:

- соціального захисту ветеранів та членів їх сімей, зокрема забезпечення психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, зайнятості, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, а також санаторно-курортним лікуванням, житлом;
- надання довічних державних стипендій, щорічної виплати до Дня Незалежності України разової грошової виплати (крім організації такої виплати);
- надання, позбавлення статусу та видачі посвідчень ветеранам та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;
- вшанування пам'яті ветеранів;

– залучення ветеранів до утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через реалізацію заходів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання (Положення про Міністерство, 2018).

Державна ветеранська політика є частиною внутрішньої політики держави, котра регулюється Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (Про засади внутрішньої, 2010). При цьому зазначимо, що до цього Закону поки не внесені відповідні зміни щодо ветеранської політики, викликані обставинами, про які йшлося вище.

Поняття «державна ветеранська політика» є комплексним, що складається з декількох напрямів – окремих політик, що охоплюють весь спектр проблематики у ветеранській сфері. Основним продуктом діяльності Мінветеранів є документи державної ветеранської політики та проекти нормативно-правових актів. Документи державної політики містять опис суспільно важливої проблеми, обґрунтування необхідності її розв’язання за допомогою державної політики, опис пропонованого курсу її вирішення на основі аналізу альтернатив, план реалізації пропонованого курсу, зокрема план та концептуальний опис необхідного нормативного, організаційного та комунікаційного забезпечення, оцінку необхідних ресурсів, прогноз впливів (соціального, регуляторного), а також показників ефективності (Концепція оптимізації, 2017).

Основним таким документом є Стратегія ветеранської політики на період до 2030 р., схвалена КМУ 29 листопада 2024 року. Вона є результатом напрацювань Мінветеранів спільно з коаліцією співавторів концепції ветеранської політики, ветеранською спільнотою, громадськими організаціями, міжнародними партнерами з урахуванням світового досвіду. Це фундаментальний стратегічний документ, що має забезпечити комплексні зміни та розвиток державної ветеранської політики в Україні.

Стратегія відображає усі сфери взаємодії держави та ветеранів: від початкових кроків повернення до цивільного життя, до соціальної та професійної адаптації до умов життя в цивільному середовищі. У Стратегії державна ветеранська політика визначається як «задекларований та описаний підхід держави щодо підтримки ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, який визначає мету такої підтримки, її цільову аудиторію, засоби та механізми її реалізації, а також інструменти для оцінки її ефективності» (Про схвалення Стратегії, 2024).

Ще одним важливим документом державної ветеранської політики є Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року, схвалена КМУ 31 грудня 2024 року. Метою Стратегії є формування системи повернення шляхом створення інституційних, соціально-економічних та політичних умов для успішної реабілітації, соціально-економічної та політичної реінтеграції учасників системи повернення з урахуванням їх групових та індивідуальних потреб з метою забезпечення загальноприйнятих норм цивільного життя, а також принципу безбар’єрності. Стратегія визначає стратегічні цілі, завдання держави, основні заходи та очікувані результати суспільної та економічної реінтеграції у різних сферах суспільного життя учасників системи повернення, у тому числі шляхом надання їм психологічної підтримки, забезпечення комплексної реабілітації, соціальної інтеграції, професійної адаптації, економічної залученості, та здійснення інших заходів, зокрема щодо забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб (Про схвалення Стратегії, 2025). Зокрема передбачені такі чотири цілі:

Стратегічна ціль 1. Створення умов для запровадження системи повернення.

Стратегічна ціль 2. Забезпечення функціонування системи повернення.

Стратегічна ціль 3. Забезпечення необхідної підтримки учасників системи повернення та членів їх сімей для відновлення.

Стратегічна ціль 4. Створення умов для забезпечення економічної самостійності учасників системи повернення, зокрема з числа осіб з інвалідністю (Про схвалення Стратегії, 2025).

Серед пріоритетних дій Уряду на 2025 р. визначена Нова ветеранська політика. Серед очікуваних результатів є «створення умов для посилення спроможності інтегруватися до цивільного життя військовослужбовців, які звільняються або звільнені з військової служби, зокрема з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України...Забезпечення ефективної реінтеграції ветеранів війни до умов цивільного життя, організації їх комплексної реабілітації та адаптації, формування, зміцнення життєстійкості, здійснення заходів щодо надання соціальних, реабілітаційних, освітніх, медичних послуг ветеранам війни, членам їх сімей, членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України»(Про затвердження плану, 2025).

На засіданні Ради безбар'єрності, що відбулося у березні 2025 р., Міністр Мінветеранів Н. Калмикова представила проект «Формула гідного повернення до цивільного життя», що передбачає запровадження системи послуг для адаптації захисників і захисниць після повернення до цивільного життя. «Цей проект – не просто комплексний, наскрізний механізм підтримки тих, хто віддав сили й здоров'я заради нашої країни. Він покликаний створити реальні умови для адаптації та інтеграції ветеранів у цивільне життя, забезпечуючи їм можливості для гідної самореалізації, професійного розвитку та доступу до всіх необхідних ресурсів», – зазначила Міністр. Окрім того, було презентовано такі проекти: «Безбар'єрність на ринку праці» – Міністерством економіки; «Послуги для поранених» та «Центри відновлення та здоров'я» – Міністерством оборони; «Підтримане проживання» – Міністерством соціальної політики; «Освітня безбар'єрність: відкриваючи нові горизонти» та «Точка дотику» – Міністерством освіти і науки (Рівні можливості, 2025).

Суб'єктами реалізації ветеранської політики є інституції соціального захисту, зокрема новостворені департаменти, управління, відділи ветеранської політики обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які взаємодіють з бізнесом і громадськістю. Консолідація спільних зусиль та встановлення соціального діалогу між владою і суспільством – запорука ефективної ветеранської політики та її успішної реалізації.

Підсумовуючи зазначимо, що останніми роками державна ветеранська політика стала одним з пріоритетних напрямів діяльності Уряду, всієї системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. До її реалізації також залучені структури недержавного сектора та ветеранська спільнота. Однак, ця важлива складова внутрішньої політики держави все ще залишається не врегульованою достатньою мірою на законодавчому рівні, що негативно впливає на її формування та реалізацію.

Список використаних джерел та літератури:

Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова КМУ від 02.09.2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text>

Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: постанова КМУ від 11.03.2020 р. № 212. *Урядовий кур'єр*. 2020. 12 берез. С. 4.

Концепція оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: затв. розпорядж. КМУ від 27.12.2017 р. № 1013-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. 20 січ. С. 11.

Питання діяльності Міністерства у справах ветеранів України: постанова КМУ від 28.11.2018 р. № 986. *Рада. Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-2018-%D0%BF#Text>

Положення про про Міністерство у справах ветеранів України: затвердж. постановою КМУ від 27.12.2018 р. № 1175 (в редакції постанови КМУ від 15.04.2020 р. № 276). *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 квіт. С. 7.

Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Рада. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік: затвердж. розпорядж. КМУ від 18.02.2025 р. № 131-р. Урядовий кур'єр. 2025. 21 лют. С. 10.

Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова КМУ від 10.09.2014 р. № 442. Урядовий кур'єр. 2014. 16 верес. С. 14.

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. Рада. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках: затвердж. розпорядж. КМУ від 29.11.2024 р. № 1209-р. Урядовий кур'єр. 2024. 17 груд. С. 6.

Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: затвердж. розпорядж. КМУ від 31.12.2024 р. № 1350-р. Урядовий кур'єр. 2025. 15 січ. С. 12.

Рівні можливості для всіх. Урядовий кур'єр. 2025. 29 берез. С. 2.

Тіньовий звіт з дослідження невидимої ветеранської політики за 2014–2022 роки. Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, 2025. 196 с.

Contact information:

Malynovskyi Valentyn – DHD, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the department of socio-humanitarian studies of technologies Lutsk National Technical University valentyn.volyn@gmail.com; v.malinovskiy@lutsk-ntu.com.ua

Postupna O.

*educational and scientific institute of management and population security of the
National university of civil defense of Ukraine*

Поступна О.

*навчально-науковий інститут управління та безпеки населення
Національного університету цивільного захисту України*

SANATORIUM-RESORT TREATMENT AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR PREPARATION FOR THE REINTEGRATION PROCESS

САНАТОРНО-КУРОРТНЕ ЛІКУВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПІДГОТОВКА ЇХ ДО ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ

Background: As a result of aggressive military actions by the Russian state, Ukraine for the first time faced a large number of wounded among military personnel and civilians, which necessitated the development and organization of their phased treatment, rehabilitation, as well as preparation for their reintegration into civilian life.

Purpose: To substantiate the importance of sanatorium-resort treatment in the process of rehabilitation and training of servicemen who have received gunshot wounds for their reintegration into civilian life.

Methods: The theoretical method of research consists in analyzing the state of providing wounded servicemen of Ukraine with full-fledged high-quality rehabilitation and preparing them for reintegration

into civilian life. The method of systematization, generalization and deduction is used to determine the most popular types of rehabilitation of veterans and war victims, as well as to formulate a logical conclusion formed by reflecting on the problem identified in the work.

Results: The analysis of the state of providing wounded servicemen of Ukraine with full-fledged high-quality rehabilitation and preparing them for reintegration into civilian life confirmed our hypothesis about the importance of such a component as sanatorium-resort treatment.

Conclusion: The following conclusions are formulated: 1) Ukraine, which has always been a supporter of maintaining peace around the world, turned out to be unprepared for the problems that arose as a result of Russian military aggression; 2) sanatorium-resort provision for military personnel, especially those who need such treatment and rehabilitation, is insufficient, primarily due to the fact that most military sanatoriums were located in the territory occupied by Russian troops; 3) it has been found that today Ukraine does not use all opportunities for high-quality rehabilitation of servicemen who received gunshot wounds during hostilities; 4) The expediency of creating on the basis of sanatorium-resort institutions rehabilitation centers of departments, branches of various types of them, primarily for Ukrainian servicemen who were injured during the war, for war veterans and civilians as victims of the war, has been substantiated.

Keywords: sanatorium-resort treatment, Russian-Ukrainian war, rehabilitation of military personnel, reintegration of veterans, persons affected by the war.

За час своєї незалежності Україна в 2014 р. у результаті агресивних військових дій з боку сусідньої держави вперше зіткнулась із великою кількістю поранених серед українських військовослужбовців. Тоді виникла необхідність розробки та організації поетапного їх лікування та реабілітації.

Здійснений О. Соколовою системний аналіз дослідження проблематики реабілітації поранених з вогнепальними ранами, дозволив їй виділити чотири періоди в проходженні реабілітації:

1) первинне хірургічне втручання, що відбувається паралельно зі своєчасним наданням першої допомоги на полі бою та транспортуванням поранених у медичні заклади (вогнепальна зброя, на жаль, як правило, викликає багатокомпонентне тілесне ушкодження, що часто призводить до стійкої втрати працездатності, каліцтв і глибокої інвалідності військовослужбовців);

2) здійснення заходів, що сприяють заживанню рани і формування первинної кісткової мозолі;

3) комплекс реабілітаційних заходів, що спрямовані на відновлення функцій усього організму людини, повне зрощення переломів і повноцінне функціонування кінцівки;

4) остаточне відновлення боє- і працездатності військовослужбовців (наступає після зняття іммобілізації), професійна їх адаптація, а у випадку інвалідності – професійна переорієнтація і соціальна реабілітація [3].

Історично склалось так, що в традиційній медицині пацієнтів з ушкодженням кінцівок направляють на санаторний етап реабілітації (переважним чином упродовж третього і четвертого періодів). На перших двох періодах санаторно-курортна реабілітація практично не проводиться.

Якісна реабілітація військовослужбовців в Україні до 2014 р. здійснювалася в центрах медичної реабілітації та закладах санаторного лікування, які входили до системи Міністерства оборони України, та розташовувались на території Кримського півострова (з 10 санаторних закладів 6 були розташовані у Криму – у мм. Партеніт, Феодосія, Євпаторія, Судак, Саки, Алупка; 4 заклади – у мм. Хмільник, Трускавець, Вінниця, Київ (Пуща-Водиця)). Після того, як півострів був анексований російською державою, можливості для повноцінної реабілітації українських військовослужбовців, на превеликий жаль, не було. Тоді українській владі потрібно було шукати

на підконтрольній Україні території інші санаторно-курортні заклади та реабілітаційні центри, що спеціалізуються або можуть перекваліфікуватись на лікування й реабілітацію військовослужбовців після отримання поранення.

В 2017 р. наказом Міністерства оборони України був затверджений перелік закладів охорони здоров'я, що належать до системи даного міністерства. До переліку санаторно-курортних закладів були віднесені:

- «центр медичної реабілітації та санаторного лікування (усіх найменувань); центр медичної реабілітації, санаторного лікування та спеціальної підготовки особового складу Повітряних та Військово-Морських Сил Збройних Сил України «Судак»; територіальний центр курортології та реабілітації і його філії;

- військові санаторії (усіх найменувань) та їх філії; центр санаторного лікування;

- санаторно-оздоровчий центр Військ Протиповітряної оборони; евакуаційний приймач; санаторії-профілакторії» [2].

Огляд профілю (спеціалізації) лікування зазначених санаторних закладів свідчить про те, що вони були орієнтовані на загальне лікування й ніяким чином їхній профіль не стосувався таких важких поранень, які отримували українські військові під час виконання військових задач. Саме тому більшість поранених військових у перші роки російсько-української війни відправлялись на медичну та психологічну реабілітацію за кордон.

Починаючи з 2022 р. унаслідок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України військові й цивільні особи отримують поранення різної ступені важкості. Після надання першої медичної допомоги й лікування їм потрібна допомога реабілітологів, основним завданням яких є повне відновлення функцій і можливостей поранених осіб, щоб вони могли повноцінно працювати й жити. Звичайно, що для кожної людини має бути свій підхід і свої потреби, тому й видів реабілітації, що використовуються сьогодні в Україні, є велика кількість. Причому враховується на практиці не тільки зарубіжний досвід, а й успішно впроваджуються вітчизняні напрацювання, які дають позитивний ефект як в реабілітації, так і в реінтеграції поранених / травмованих осіб.

Серед найбільш популярних видів реабілітації ветеранів та постраждалих від війни осіб, які дають позитивних ефект, можна виділити такі:

- фізична – призначення – відновлення своєї функціональності (орієнтовна тривалість від 1-2 до 5-6 місяців (і більше)); системи реабілітації: ерготерапія – відновлення втрачених рухових навичок у побуті; кінезотерапія – метод лікування рухом та навантаженнями; ЛФК з тренажерами та ін.);

- ігрова – призначення – відволікання від больового синдрому, розробка суглоб, формування нового рухового стереотипу (кабінети інтерактивної реабілітації Iгex за канадською методикою);

- психологічна – призначення – повернення у мирне життя з адаптаційним періодом (правильна реабілітація відсутня; реабілітація, зазвичай, здійснюється у військовому госпіталі у випадку поранення та через сімейного лікаря, який скеровує до психолога; більш розповсюджена допомога – психологи на волонтерських засадах);

- дружня – призначення – повернення до мирного життя після участі у бойових діях (різновид соціальної та психологічної реабілітації, утім допомогу тут надають не лікарі, а такі ж колишні військові, а самі центри створено не на базі лікарні);

- родинна – призначення – допомогти ветеранам війни повернути своє життя в потрібне русло і перестати здригатися ночами від страшних спогадів (створені онлайн та офлайн групи для постраждалих від війни, де спеціалісти навчають рідних, як підтримати військового, щоб повернувся з фронту, на що звернути увагу та що проконтролювати, а коли і вчасно звернутись

до лікаря);

– енімал – призначення – виведення людини з депресії (тривалість – близько року; системи реабілітації: каністерапія – лікування за допомогою спеціально навчених для цього собак; також використовують коней і бджіл (бджолиний вулик)) [1].

Такі реабілітаційні центри найбільше зосереджені в таких містах, як Львів, Луцьк, Київ, Черкаси, Миколаїв та ін. Однак, на нашу думку, природні й лікувальні фактори, на яких спеціалізуються українські санаторно-курортні заклади, можна поєднувати під час реабілітації осіб, постраждалих внаслідок війни. Також на базі цих закладів було б доцільно створювати відповідні реабілітаційні центри, відділення, філії за різними їх видами.

Отже, розгляд санаторно-курортного лікування як важливої складової реабілітації осіб, що постраждали внаслідок війни, та підготовки їх до реінтеграції у цивільне життя, дає підстави для таких висновків:

по-перше, Україна, яка завжди була прихильницею підтримки миру в усьому світі, виявилась не готовою до тих проблем, які виникли внаслідок російської військової агресії;

по-друге, санаторно-курортне забезпечення військовослужбовців, особливо тих, хто потребує такого лікування й реабілітації, є не достатнім насамперед із-за того, що більшість військових санаторіїв були розмішені на окупованій російськими військами території;

по-третє, з'ясовано, що на сьогоднішній день в Україні використовуються не всі можливості для якісної реабілітації військовослужбовців, які отримали вогнепальні поранення під час проведення бойових дій;

по-четверте, обґрунтовано доцільність створення на базі санаторно-курортних закладів реабілітаційних центрів відділення, філії за різними їх видами у першу чергу для українських військовослужбовців, які отримали поранення під час війни, для ветеранів війни та цивільних громадян, як постраждали внаслідок війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. Поступна О.В., Степанко О.В. Стан організації реабілітації військовослужбовців та осіб, які постраждали внаслідок війни, у санаторно-курортних закладах України. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 22-23 лютого 2024 р. Харків: НУЦЗУ, 2024. С. 149-152.

2. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 168. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/re30379?an=1&ed=2021_10_20.

3. Соколова О. М. Санаторно-курортне лікування – важлива складова реабілітації українських військовослужбовців. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 149-150.

Contact information:

Postupna Olena – Doctor of Science in Public Administration, Full Professor, Associate Professor of the Department of Management, Educational and Scientific Institute of Management and Safety of the Population of the National University of Civil Defense of Ukraine, posolv48@gmail.com

Klymanska L.
Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

Dr Jia White
School of Education | Faculty of Humanities
Curtin University (Australia)

Dr Tetiana Bogachenko
School of Education
Edith Cowan University (Australia)

**SUPPORTING DISABILITY EQUITY THROUGH INCLUSIVE HIGHER EDUCATION
IN DISPLACEMENT SETTINGS IN UKRAINE AND AUSTRALIA**
**ПІДТРИМКА РІВНОСТІ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЧЕРЕЗ ІНКЛЮЗИВНУ
ВИЩУ ОСВІТУ В УМОВАХ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА АВСТРАЛІЇ**

Background: The full-scale war in Ukraine has changed social structures, exacerbated vulnerabilities, and brought issues of equality, inclusion, and community solidarity to the forefront. Persons with disabilities, including those who were forced to leave their homes, found themselves in a situation of double stigma

The purpose is to outline current approaches to inclusion in Ukraine and Australia and to identify ways to support equality in the context of higher education.

Methods: The article uses the methods of analysis, secondary analysis of theoretical material, and empirical research, and synthesis.

Results: The situation in Ukraine. Ukraine is facing a situation where students with disabilities and with a history of forced displacement are in a situation of high uncertainty. Insufficient accessibility to universities, poor provision of technical facilities, and lack of a UDL approach pose challenges. In June 2024, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the National Strategy for the Development of Inclusive Education until 2029. This strategy creates conditions for access to quality education for every student, following their individual needs and capabilities. The main areas of focus include individualizing education, promoting social integration, developing students' capacity, reducing discrimination, supporting teachers, and assisting local governments in implementing inclusion policies. A scientific project planned by a joint group of researchers from Ukraine and Australia aims to look at this problem from the perspective of those who feel and experience this “living” problem.

Conclusion: Preliminary results from interviews conducted in Australia have demonstrated the urgent need for such research. The “owners” of this problem - people with disabilities and with experience of forced displacement - have testified to the existence of barriers and factors that lead to the resolution of this problem. Our next step is to interview internally displaced students with disabilities and stakeholders in higher education in Ukraine

Keywords: person with disability with experience of forced resettlement; inclusive education; systemic inclusion, barriers/challenges for inclusive education; supports/successes for inclusive education.

Introduction The full-scale war in Ukraine has changed social structures, exacerbated vulnerabilities, and brought issues of equality, inclusion, and community solidarity to the forefront. Persons with disabilities, including those who were forced to leave their homes, found themselves in a situation of double stigma. Their presence in public life, including in higher education, depends not only on physical accessibility but also on cultural perceptions of disability. The full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation has been going on for three years. This means, in particular, that the number of people affected by war crimes is increasing every day, including people with disabilities. The presence

of people with disabilities in public life, in particular in the field of higher education, depends not only on physical accessibility, but also on the cultural perception of disability. According to sociological research, Ukrainians have a positive attitude towards people with disabilities, but the main emotions they experience when they meet them are compassion and sadness (Соціологічна група «Рейтинг». Національне соціологічне дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні. 28 серпня – 1 вересня 2023 р., р. 4). In this context, the media play a very important role in shaping the image of a person with a disability. Similar to gender and race, the disability construct is a cultural and social construct that divides society, and the media play a role in the social construction of problems. The article by L. Klymanska, M. Klimanska and H. Herasym (Климанська та інш., 2024) states that in conditions of war, the media not only highlight the issues of disability, but also broadcast a set of persistent patterns: sentimentalization, heroization, infantilization, instrumentalization. The authors introduce the concept of pathological representation, which is a product of a “normative” vision of the body, social productivity and bodily integrity. In the context of war, these patterns are amplified.

Systemic inclusion in Australia allows us to consider it as an example of long-term support for equality. The purpose of the article is to outline current approaches to inclusion in Ukraine and Australia and to identify ways to support equality in the context of higher education.

Theoretical foundations of inclusive education. Inclusive education is based on equality, justice, and Universal Design for Learning (UDL) principles. An important part of inclusion is ensuring the accessibility of content, infrastructure, and communication in higher education institutions. The regulatory framework for inclusion includes the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the Laws of Ukraine “On Education” and “On Higher Education”, the Disability Discrimination Act (1992, Australia), and Disability Standards for Education (2005).

The situation in Ukraine. Ukraine is facing a situation where students with disabilities and a history of forced displacement are in a state of high uncertainty. Insufficient accessibility to universities, poor provision of technical facilities, and lack of a UDL approach pose challenges. In June 2024, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the National Strategy for the Development of Inclusive Education until 2029. This strategy creates conditions for access to quality education for every student in accordance with their individual needs and capabilities. Key measures implemented to support the equality of persons with disabilities among internally displaced persons (IDPs) in the context of inclusive higher education include:

1. financial and social support: scholarships or grants for IDPs with disabilities (state and donor organizations); free accommodation in dormitories or compensation for rent; the social portal of the Ministry of Social Policy (soc.gov.ua) allows online applications for social services. People with disabilities can choose and apply for such basic social services as physical support, support for a child during inclusive education, sign language interpretation, transportation services, supported accommodation, home care, personal assistant, and social rehabilitation.

2. ensuring the physical accessibility of higher education institutions: adaptation of buildings (ramps, elevators, accessible toilets); equipped classrooms for people with visual, hearing, and musculoskeletal disorders.

3. inclusive educational programs: special educational programs are being implemented that take into account the needs of students with disabilities and provide them with equal learning opportunities. These programs are aimed at creating conditions for equal access to education and support for students with disabilities, including those with displacement experience. Several universities in Ukraine actively implement inclusive programs for students with disabilities. Among them is the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (KPI). The university has a working group on inclusive educational environment and digital education, and provides psychological support through the Student Social Service; the University «Ukraine» has a Center for Inclusive Learning Technologies, which deals with career guidance, social adaptation, and rehabilitation of students with special educational needs. The center

provides a variety of services, including medical counseling, psychological testing, social rehabilitation, and technical assistance; KROK University is implementing the Distance Education for People with Disabilities project, which aims to expand opportunities for people with special educational needs to receive higher education.

4. **Ensuring digital accessibility:** access to learning platforms based on needs: subtitles, voiceover, adaptive fonts; provision of laptops or equipment.

5. **individual educational trajectories:** flexible study schedule (online formats, individual assignments); support from tutors and mentors.

6. **psychological support:** psychological assistance centers in higher education institutions, support groups for IDPs with disabilities. In 2024, a pilot project was launched to establish student support centers in 9 HEIs, including displaced universities such as Mariupol State University. These centers provide academic, psychological, and social support to students with disabilities. Main(https://mon.gov.ua/news/tsentri-pidtrimki-studentiv-krok-do-inklyuzivnoi-vishchoi-osviti-v-ukraini?utm_source)

7. **training of HEI staff:** trainings for faculty and administration on inclusion and work with IDPs with disabilities.

Australia has a sustainable government policy of inclusive education aimed at ensuring equal access to higher education for people with disabilities, including displaced persons. The basis of this policy is the Disability Discrimination Act (1992), which obliges educational institutions to provide reasonable adjustments in the educational process.

Since 2012, the Higher Education Participation and Partnerships Program (HEPPP) has been operating to expand access to university education for students with low socioeconomic status, including people with disabilities. Some HEPPP projects are implemented in cooperation with refugee and migrant communities.

Australia's experience also includes support programs for displaced persons, including those with humanitarian status who have disabilities. For example, universities can provide scholarships, mentoring support, psychological services, and English language courses.

These approaches help to create an environment in which students with disabilities, including displaced persons, can not only study but also be full participants in academic life.

A comparative analysis with Ukraine allows us to borrow effective models of adapting the educational environment, financing inclusion, and training staff to work in diverse environments.

As a rule, when speaking about ensuring equality of conditions for obtaining higher education, one takes into account the circumstances that are mentioned by representatives of the top management of higher education institutions themselves. Our research team try to interview not only representatives of the management, but also ask questions about the feelings of persons with disabilities with displacement experience to these persons themselves, possibly their parents, and experts in the field of providing services to people with disabilities.

The goals we set for our international research project are:

- **to understand** the *lived experiences* of supporting displaced students with disabilities in higher education in Australia and in Ukraine;

- **to inform** the development of appropriate evidence-based *supports and resources* to allow improved social inclusion and education of impacted students;

- **to develop** sustainable *international collaboration* in the areas of disability support in higher education.

Methodology: a phenomenological design was used to explore the subjective experience of a phenomenon (Creswell & Poth, 2018).

Data collection included: semi-structured interviews: questions were open-ended, asking about participants' experiences in studying in higher education as a student with disability and in displacement,

or supporting/working with students with disability and in displacement. It was planned to interview such participants (in Australia and Ukraine): higher education students with disabilities who have experienced displacement; family members, health professionals, social workers, academics, and employers.

To date, 3 interviews have been conducted in Australia. At present, we have only preliminary results of the analysis of interview transcripts, which were conducted using thematic analysis. This data speaks to the situation and status of such people in Australia.

Preliminary results from interviews conducted in Australia have demonstrated the urgent need for such research. The “owners” of this problem - people with disabilities and with experience of forced displacement - have testified to the existence of barriers and factors that lead to the resolution of this problem. Our next step is to interview internally displaced students with disabilities and stakeholders in higher education in Ukraine. The situation with the persons with disabilities with experience of forced displacement in the higher education system of Ukraine can be characterized as vulnerable, multidimensional and insufficiently taken into account in educational policy. The main aspects of it can be describe as:

- **double vulnerability** (individuals simultaneously face barriers related to physical or sensory limitations (disability), - social and psychological consequences of displacement (loss of home, maladjustment, traumatic experience);
- **inaccessibility of infrastructure and digital environment** (many higher education institutions do not have universal building design, adapted online platforms for people with disabilities, inclusive educational content);
- **low level of psychological and academic support** (IDPs with disabilities often do not have access to psychologists or tutors, teachers may lack competencies for inclusive teaching);
- **underdeveloped regulatory framework and coordination of services** (despite the existence of general legal guarantees, mechanisms for realizing the rights of persons with disabilities who are IDPs often do not work effectively in practice).

Accordingly, we assume that this group of students in Ukraine is in a cross-field of discrimination. Their needs require an interdisciplinary approach: adaptation of the educational process, psychological support and social protection. This means that the results of interviews with representatives of this group of students will be radically different from what we heard in Australia.

List of sources and literature used:

Климанська Л.Д., Кліманська М.Б. Герасим Г.З. Медіа і суспільне сприйняття інвалідності: аналіз медіарепрезентацій і та стратегій комунікації. *Габітус*, 2024 (67), 24-31.

Соціологічна група «Рейтинг». Національне соціологічне дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні. 28 серпня – 1 вересня 2023 р. <http://surl.li/ewodfp>

Creswell, J.W. and Poth, C.N. (2018) *Qualitative Inquiry and Research Design Choosing among Five Approaches*. 4th Edition, SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks.

Contact information:

Larysa Klymanska – Doctor of Political Science, Professor, Department of Sociology and Social Work, *Lviv Polytechnic National University (Ukraine)*

Jia White – PhD, Lecturer School of Education, Faculty of Humanities Curtin University(Australia); jia.white@curtin.edu.au

Tetiana Bogachenko – PhD, Lecturer School of Education, Edith Cowan University (Australia); t.bogachenko@ecu.edu.au

THE PROCEDURE FOR SELECTING A VETERAN SUPPORT SPECIALIST AS THE FIRST STEP IN THE VETERAN REINTEGRATION PROCESS: FEATURES AND PROBLEM ASPECTS

ПРОЦЕДУРА ВІДБОРУ ФАХІВЦЯ ІЗ СУПРОВОДУ ВЕТЕРАНІВ ЯК ПЕРШИЙ КРОК ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Relevance: Currently, there is a high demand for specialists such as a specialist in the support of veterans and demobilized people due to the huge segment of the population directly affected by the war - combatants and their family members. For a specialist to be competent and provide quality services, without causing harm through his actions or inaction, there is a state-created competitive selection procedure for this position. This is the first step in the process of reintegration of combatants into civilian life and is the starting point in building a system of "veteran-society" interaction.

Purpose: to investigate the procedure for selecting a specialist to support veterans and demobilized people.

Methods: Content analysis consisted of an analysis of the legislation on the organization of the competition for the position and the practice of implementation. A systematic approach was used to understand the problem in detail.

Results: Analysis of the state approach allows us to state the imperfection of the existing procedure for selecting candidates for specialists and the lack of a clear material incentive as necessary elements for the productive performance of one's duties.

Conclusion: Thus, the results of the study indicate that the selection procedure is imperfect and does not allow selecting a competent person for the position. This problem is compounded by the lack of sustainable sufficient material support. All this requires revision and improvement.

Keywords: support specialist, competition, competence.

У зв'язку з розв'язанням повномасштабної агресії російської федерації, в Україні загострилась проблема соціальної реінтеграції учасників бойових дій (як діючих військовослужбовців, так і демобілізованих або ветеранів війни). Для цього пропонується введення в комунальну установу (частіше за все – соціального напрямку) посади фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, який надаватиме послуги з підтримки переходу від військової служби до цивільного життя. Цей фахівець - по суті, кейс-менеджер - проактивно або на запит ветерана надаватиме йому послуги, які включатимуть: допомогу з оформленням різноманітних паперів, необхідних для отримання статутів, допомог, пільг тощо; консультації; посередництво у взаємодії з іншими організаціями. Обов'язковою складовою роботи буде комплексне дослідження потреб не тільки учасника бойових дій, а і його сім'ї, яка відіграватиме ключову роль в реінтеграції.

Нині діючим законодавством унормовано проведення конкурсу (відбору) на фахівця із супроводу, згідно якої місцевий орган (районна державна адміністрація) створює комісію (із залученням до її складу керівника комунальної бюджетної установи), яка проводить конкурс серед кандидатів з відповідною освітою, які подали електронні заявки (Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024). Проведення відбору передбачає проведення тестування (психологічного та на знання

законодавства) за допомогою засобів програмного забезпечення засобами Єдиного державного реєстру ветеранів війни та співбесіду із залученням до її проведення психологів. Головним пріоритетом під час відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу є їх професійні якості.

Методичними рекомендаціями, затвердженими Наказом Мінветеранівзатверджено, що співбесіда (інтерв'ю) кандидата проводиться комісією з метою оцінювання: професійних знань та досвіду кандидата; мотивації до роботи; здатності до комунікації; вміння вирішувати конфліктні ситуації; приналежності і ставлення до ветеранської спільноти тощо(Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації проведення відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2025).Інтерв'ю – питання співбесіди (про досвід, необхідні навички та встановлення відповідності вимогам до компетентності) пропонується приблизно проводити 15–20 хв. З метою максимально об'єктивного оцінювання усіх кандидатів, членам комісії рекомендується попередньо узгоджувати між собою перелік запитань, які будуть поставлені на співбесіді. Орієнтовний перелік питань та ситуативних завданьрекомендовано використовувати для проведення співбесіди. При цьому бажано, щоб принаймні дві третини запитань були однаковими для всіх кандидатів, крім запитань на уточнення, які не можна спланувати заздалегідь. Зміст запитань має базуватися на компетенціях і не носити гіпотетичний характер.

Основні зауваження до процедури:

1. Комісія повинна формуватись у громадах, адже саме з мешканцями громади потім буде працювати цей фахівець.

2. В процесі однієї з співбесід кандидату на посаду було задано 4 питання:

«А. Які завдання покладаються на Вашу посаду?

Відповідь: Допомогти, донести, проконсультувати, сприяти, надати всебічну допомогу ветерану.

Б. Що Вас спонукало подати заяву на посаду фахівця із супроводу?

Відповідь: Бажання допомогти.

В. Якими категоріями Ви будете працювати обіймаючи цю посаду?

Відповідь: Учасниками бойових дій, ветеранами війни та демобілізованими.

Г. Чи знаєте Ви, які пільги є для ветеранів?

Відповідь: Так, пільги на оплату житлово-комунальних послуг, лікування та оздоровлення.»

На цьому прикладі ми бачимо, що зазначені питання не показують рівень професійних знань та досвіду кандидата; мотивації до роботи; здатності до комунікації; вміння вирішувати конфліктні ситуації; приналежності і ставлення до ветеранської спільноти тощо згідно п. 5 Порядку відбору, затвердженого Наказом. Ти паче що відповіді на питання були не повними. Крім того, в минулій редакції Методичних рекомендацій (Про затвердження Методичних рекомендацій з організації проведення відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024) орієнтовний перелік питань просто додавався до Рекомендацій, а у діючих Рекомендаціях його «рекомендовано використовувати». Ще і змінився перелік питань і якщо ними керуватись при проведенні співбесіди, то буде неможливо визначити компетентності і т.д., про що було написано у прикладі однієї з співбесід.

У зв'язку з цим постає питання про необхідність зміни процедури проведення співбесіди для досягнення мети з встановлення дійсних компетентностей. Пропонується питання, які виявлятимуть відповідність вимогам до фахівця із супроводу, визначені Професійним стандартом. (Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб», 2024)

3. Також незайвим було б перевірити знання самих членів комісії, адже потрібне розуміння чи в змозі вони об'єктивно оцінити правильність і повноту відповідей. Або, як варіант, залучити додатково представників з вищих навчальних закладів.

4. Рекомендування попереднього узгодження між членами комісії запитань не є правильним, адже у членів комісії зв'язані руки і вони не виступають в ході співбесіди окремою особою, яка для своєї громади хоче відібрати дійсно кваліфікованого спеціаліста.

5. Хоч рішення комісії має не імперативний характер, а рекомендаційний, про що свідчить фраза «у випадку неможливості призначення відібраної комісією особи, в тому числі у зв'язку із її добровільною відмовою, керівник комунального закладу/установи невідкладно повідомляє про це комісію для подальшого інформування кандидата, який був включений до резерву, а в разі відсутності резерву для оголошення нового відбору», на практиці це представляє собою нав'язування районною (обласною) адміністрацією кандидата, який пройшов «успішно» комісію працевлаштувати цю особу. Навіть якщо ця особа не відповідає вимогам і комісія не змогла це виявити. Адже саме на керівників комунальних бюджетних установ (закладів) покладено обов'язок здійснювати координацію діяльності та забезпечувати контроль за належним виконанням посадових обов'язків фахівців із супроводу і без визначення рівня знань та навичок неможливо оцінити можливості потенційного робітника, який повинен володіти.

6. Згідно Методичних рекомендацій щодо реалізації експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана, на підвищення кваліфікації спрямовуються не більше 400 кандидатів у помічники ветерана, які за результатами співбесіди набрали таку кількість балів, що формує їх рейтинг як кращих із загальної кількості заявників, з урахуванням розподілу по територіальних громадах, визначених заявниками пріоритетними для працевлаштування. Такі особи проходили тритижневе навчання. (Про затвердження методичних рекомендацій щодо реалізації експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя, 2023). Це давало можливість працівникам приступити до роботи більш-менш підготовленими.

Наразі Кабінетом Міністрів встановлено, що фахівці із супроводу зобов'язані один раз на три роки підвищувати свою кваліфікацію. Обсяг (тривалість) підвищення кваліфікації устанавлюється в годинах та/або кредитах Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи за накопичувальною системою та не може бути менш як 150 годин протягом трьох років. (Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024). Тобто немає обов'язкового попереднього навчання, яке могли проводити як до проходження конкурсу, так і після, що, з високою вірогідністю, позначиться на якості наданих консультацій та послуг ветерану.

Крім обговорення безпосередньо процедури відбору фахівця, вважаємо за доцільне також торкнутись проблеми мотиваційної складової влаштування фахівця на цю посаду, зокрема – матеріальної, так як саме від цих двох складових залежатиме – чи буде фахівець продуктивно та якісно виконувати свої повноваження.

1. Заробітна плата фахівця складається з посадового окладу, який на даний момент становить від 6294 грн. до 7732 грн. в залежності від тарифного розряду, надбавки за особливий характер праці у розмірі до 50% посадового окладу за фактично відпрацьований час та стимулюючих виплат (премій). Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб підлягає преміюванню відповідно до умов установи, де він працює. Преміювання фахівця здійснюється за загальними правилами установи. (Деякі питання оплати праці фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024).

Згідно роз'яснення Мін.ветеранів, «за попередніми розрахунками передбачається, що середня заробітна плата такого фахівця складатиме 17860 гривень» (Лист Міністерства у справах ветеранів, 2024). На практиці якщо на підприємстві немає коштів на виплату премій основним працівникам, то виплачувати виключно фахівцю з демобілізованих осіб було б дивно (навіть враховуючи те що на його оплату праці йде субвенція з державного бюджету). Крім того премії не відносяться до обов'язкових виплат, тому керівник установи, який є відповідальним за витрати

бюджетних коштів, може взагалі не виплачувати премію і таким чином, у фахівця буде відсутній матеріальний стимул. Також з першого місяця виплата премії є під сумнівом, так як працівник не встигне себе проявити.

Пропозиція полягає в тому щоб встановити більший розмір верхньої межі обов'язкової надбавки, а не давати кошти на премії, які перевищують посадовий оклад в декілька разів.

2. Ввести оплату матеріальної допомоги на оздоровлення та виплату надбавки за вислугу років, додавши фахівця в перелік посад згідно Наказу Мінісоцполітики від 15.06.2011 № 239.

Також крім безпосереднього дослідження саме процедури проведення конкурсу, хотілося б торкнутись ще однієї сторони проведення конкурсу – в які заклади може бути працевлаштований фахівець. До 18 жовтня 2024 року в Постанові фахівець із супроводу міг працевлаштуватись штатним працівником комунальної бюджетної установи/закладу. (Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024). Постановою КМУ № 1205 додано можливість працевлаштовувати фахівців в комунальні некомерційні підприємства, серед яких є і заклади охорони здоров'я (Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, 2024).

Здавалось би – гарна ідея, що не тільки в установах соціальної сфери (а більшість фахівців працевлаштовувались саме там) зможуть надаватись послуги фахівцем, а й у безпосередньому наближенні до, наприклад, пораненого (отримуючого медичні, реабілітаційні послуги) військового (члена його родини) у військовому госпіталі. На практиці це перетворилось у формальність заради формальності – це коли йде примушення з боку регіональної влади (для «галочки», звітності, заохочення, використання субвенційних коштів, привернення до себе уваги тощо) по введенню посади фахівця в закладі охорони здоров'я в лікарнях в громадах (хай навіть і кластерних) чи профільних обласних лікарнях, але які ніколи не обслуговують багато військових. У підсумку маємо абсурдну ситуацію коли посада вводиться не по потребі, а по бажанню чиновників, і відповідно, призводить до марних витрат коштів податкоплатників.

Отже, результати дослідження свідчить про те щопорядок відбору фахівців задумувався як механізм «сита» для відбору компетентних, професійних осіб без корупційної складової зі сторони керівництва громад, які, можливо, забажають у громаду «свою» людину, яка б їм «не заважала» або гальмували б процес прийому на роботу подібного фахівця. Але існуючий порядок проведення відбору фахівців тільки частково може відповідати цим задачам, бо закладає в собі первинні ризики щодо:

1. Непрофесійності кінцевого спеціаліста через недосконалу процедуру оцінювання компетентностей; можливу невідповідність професіоналізму членів комісії через первинну відсутність оцінювання їх компетентностей для виявлення рівня можливості оцінювання ними кандидатів в фахівці; відсутності сталого конкретного механізму отримання освіти (перекваліфікації) фахівця.

Пропозиції: дати право формувати комісії по відбору у громадах з залученням представників виконавчих органів влади та вищих навчальних закладів. Як варіант – робити це пропорційно, але обов'язково з підтвердження компетентності кожного члена комісії (наприклад шляхом отримання сертифікату з відповідного напряму або досвіду роботи з відповідною категорією осіб- ветеранами, членами їх сімей тощо).

2. Невмотивованості, зокрема – матеріальної, у виконанні свої обов'язків якісно і в повному обсязі.

Пропозиції: переглянути рішення Кабінету Міністрів України щодо підвищення виплати надбавки до 100% посадового окладу; введенні ще однієї обов'язкової доплати, наприклад «за престижність професії»; введенні виплати доплати за вислугу років і матеріальної допомоги на оздоровлення для того щоб розмір премії для «достатньої» (за задумом Мін.ветеранів) не складав

більше 30% річного фонду оплати праці і не був важелем впливу недобросовісних роботодавців, а фахівець мав стабільну заробітну плату на рівні, не меншому ніж середня заробітна плата по країні.

3. Ризики постійного втручання влади в процес визначення закладів, де б працювали фахівці, керуючись не здоровим глуздом і потребою, а намаганням «вислужитись» чи іншими безпідставними мотивами.

Пропозиції: в Постанові прописати мінімальну місячну межу щодо кількості осіб серед числа ветеранів та членів їх родин, яким надають медичні та суміжні послуги в закладах охорони здоров'я, яка послугує індикатором потреби фахівця в даному закладі.

Список використаних джерел та літератури:

Введення посади фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб Центру надання соціальних послуг : Лист Міністерства у справах ветеранів від 04 липня 2024 р. № 10883/1.7/6.2-24URL:<https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/listi-roztyasneniya/trudovi-vidnosini/vvedennya-posadi-fahivtsya-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta/> (дата звернення: 17.04.2025).

Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 серпня 2024 р. № 881Дата оновлення: від 06.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1205Дата оновлення: від 18.10.2024. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2024-%D0%BF#n39>(дата звернення: 21.04.2025).

Деякі питання оплати праці фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2024 р. № 868 р. Дата оновлення: від 03.08.2024.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2024-%D0%BF#Text>(дата звернення: 17.04.2025).

Про затвердження Методичних рекомендацій з організації проведення відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб: Наказ Міністерства у справах ветеранів від 27 вересня 2024 № 317URL:<https://mva.gov.ua/pro-ministerstvo/category/56-nakazi-ministerstva/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendatsiy-z-organizatsii-provedennya-vidboru-kandidativ-na-posadu-fahivtsya-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib-vid-1>(дата звернення: 17.04.2025).

Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації проведення відбору кандидатів на посаду фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Наказ Міністерства у справах ветеранів від 21 січня 2025 р. № 86URL:<https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendatsiy-schodo-organizatsii-provedennya-vidboru-kandidativ-na-posadu-fahivtsya-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib-vid-21012025--86> (дата звернення: 17.04.2025).

Про затвердження методичних рекомендацій щодо реалізації експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Наказ Міністерства у справах ветеранів від 21 липня 2023 № 173 URL: https://ukrainska-gromada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/metod_rekom_nak_minvet_173.pdf (дата звернення: 17.04.2025).

Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» : Наказ Міністерства у справах ветеранів від 31 грудня 2024 № 508URL:<https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-profesiynogo-standartu-fahivets-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib> (дата звернення: 17.04.2025).

Contact information:

Lukianenko Roman – Director, Territorial center of social services of Dergachi city council "Berehynia", abrahas1@gmail.com

Lopushanska H., Butylina O.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Лопушанська Г., Бутиліна О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

INCLUSIVE APPROACH TO PERSONNEL MANAGEMENT IN SOCIAL SERVICE CENTERS

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У ЦЕНТРАХ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Background: The inclusive approach is an innovative model of personnel management that emphasizes equity, accessibility, and diversity in the workplace. It is especially relevant for social service institutions, where personnel often work in high-stress conditions with vulnerable populations.

Purpose: The article aims to substantiate the theoretical foundations and analyze the practical aspects of implementing inclusive management in social service centers in Ukraine.

Methods: The research methodology includes theoretical analysis, systematization of international and Ukrainian practices, and empirical study conducted at the KharkivHolodnogirs'kyi Territorial Center of Social Services.

Results: The empirical data confirm that inclusive approaches increase staff motivation and reduce emotional burnout. Inclusive leadership, flexible working conditions, and psychological support programs contribute to employee engagement and organizational efficiency.

Conclusion: Inclusive personnel management improves the working environment in social service centers and fosters sustainable organizational development.

Keywords: inclusion, personnel management, social services, burnout, leadership, accessibility.

Дослідження особливостей кадрового менеджменту в соціальних службах набувають особливої актуальності в умовах зростання кількості осіб, які потребують підтримки, та постійного збільшення навантаження на працівників цих установ. Ефективна кадрова робота в соціальних службах має бути системною, зосередженою на збереженні людського ресурсу та запобіганні професійному вигоранню персоналу.

Поточна ситуація, зумовлена примусовою евакуацією населення прифронтових громад, активними бойовими діями, змінами у підходах до роботи, а також стрімким зростанням кількості внутрішньо переміщених осіб, біженців, людей у транзиті та постраждалих від війни, значно ускладнює професійну діяльність фахівців соціальних служб.

Результати дослідження «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб», проведеного восени 2023 року кафедрою соціології управління та соціальної роботи Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за участі 68 керівників і провідних фахівців комунальних соціальних служб м. Харкова та Харківської області, свідчать: 52 із 63 опитаних респондентів відзначили суттєве зростання навантаження з початку війни. Крім того, дві третини експертів зазначили, що їхня професійна діяльність нині супроводжується підвищеним рівнем ризику та небезпеки (Звіт за результатами, 2024). Серед проблем, які принесла (загострила) війна, можна відзначити значне збільшення навантаження, зменшення кількості фахівців та недостатнє

фінансування. Результати досліджень також доводять, що воєнний стан і небезпека стали потужними чинниками емоційного вигорання фахівців із соціальної роботи, які вимушені проявляти не тільки високий професіоналізм у складних і непередбачуваних ситуаціях, але і високу емоційну віддачу у взаємодії із клієнтами (Бутиліна О., Бугай К., 2022).

Ці обставини зумовлюють потребу в адаптації системи управління персоналом соціальних служб до нових викликів. Одним із перспективних напрямів такої трансформації є впровадження принципу інклюзивності в роботу з персоналом. Належна увага до потреб працівників, зокрема їхнього психічного та фізичного здоров'я, мотивації та безпеки, безпосередньо впливає на якість надання соціальних послуг. Інклюзивний кадровий менеджмент передбачає активне залучення співробітників до внутрішніх процесів організації, їхню підтримку та розвиток як невід'ємного і найважливішого ресурсу установи.

У сфері менеджменту заслуговують на увагу публікації А. Жуковської та О. Дяків, які розглядають перспективи впровадження інклюзивного менеджменту в Україні. Т. Шматковська та О. Стащук аналізують питання управління розвитком персоналу на основі інклюзивного зростання, а О.В. Замула, О.О. Замула та І.В. Угрімова фокусуються на проблематиці інклюзивного працевлаштування. Водночас, питання впровадження принципу інклюзивності саме в систему кадрового менеджменту центрів надання соціальних послуг залишається малодослідженим і потребує подальшого наукового опрацювання.

Сучасні організації соціальної сфери України функціонують в умовах високої соціальної напруги, збільшення кількості клієнтів із вразливих категорій та зростаючого навантаження на персонал. У цьому контексті інклюзивний підхід до управління персоналом виступає важливим стратегічним інструментом, що дозволяє створити безбар'єрне, підтримувальне середовище для працівників. Такий підхід враховує не лише формальні вимоги до праці, а й індивідуальні потреби співробітників, їхні психоемоційні особливості та потенціал до професійного зростання. Інклюзивність базується на визнанні й прийнятті різноманітності, що проявляється в унікальності кожної особистості з її гендерними, освітніми, соціокультурними, особистісними та характерологічними особливостями. Важливими критеріями такої різноманітності є когнітивний (різниця у рівні освіти, професійному досвіді, здатності до опанування нових знань і навичок та ін.), ментальний (особистісна вольові різноманітності) та гендерно-віковий (вікові та статеві характеристики) (Бутиліна О., Євдокимова І., 2024).

Для обґрунтування необхідності впровадження принципів інклюзивного управління у систему кадрового менеджменту організацій соціальної сфери, було проведено розвідувальне дослідження. Під час дослідження у територіальному центрі надання соціальних послуг Холодногірського району м. Харкова, було здійснено аналіз внутрішньої документації установи та проведено інтерв'ю з директором закладу. Встановлено, що, попри наявність окремих управлінських ініціатив, у закладі відсутні системні механізми підтримки персоналу у питаннях емоційної стійкості та професійного розвитку. Кадрова політика орієнтована переважно на формальне забезпечення прав працівників, тоді як питання мотивації, професійного вигорання та супервізії залишаються часто поза увагою.

Директор терцентру підтвердила наявність критичних проблем: перевантаженість працівників, нестачу ресурсів, посилення кризових явищ у період воєнного стану. Було наголошено, що співробітники *«працюють на межі своїх можливостей»*, що негативно впливає на якість послуг та загальну атмосферу в колективі.

Результати анкетування показали, що більшість соціальних працівників відчують емоційне виснаження, брак зворотного зв'язку з керівництвом, обмеженість можливостей для кар'єрного зростання. Інклюзивний підхід до управління у більшості випадків не застосовується або реалізується фрагментарно. Це свідчить про нагальну потребу в інтеграції принципів інклюзії

в управлінську практику територіального центру, зокрема через впровадження програм адаптації, супервізії та підтримки емоційного добробуту персоналу.

Як показує дослідження, основними викликами у сфері кадрової політики залишаються емоційне вигорання, низький рівень мотивації, нестача кваліфікованого персоналу. Інклюзивний підхід передбачає запровадження адаптивних стратегій роботи з персоналом, таких як:

- гнучкий графік роботи;
- наставництво для нових співробітників;
- індивідуальні програми розвитку;
- психологічна підтримка та антистресові тренінги;
- забезпечення доступності робочого простору для осіб з інвалідністю
- навчання працівників та менеджерів організації основам створення і підтримки інклюзивного середовища.

Отже, інклюзивне управління персоналом соціальних служб — не лише теоретична концепція, а практична необхідність для ефективної роботи установ, орієнтованих на допомогу вразливим категоріям населення. Його впровадження сприятиме зменшенню плинності кадрів, підвищенню професійної стійкості та покращенню якості соціальних послуг.

Впровадження інклюзивного підходу до управління персоналом дозволяє не лише підвищити задоволення працівників роботою, але й покращити якість надання соціальних послуг населенню. Особливого значення інклюзивний підхід набуває в умовах воєнного стану, коли необхідно зберегти стабільність функціонування установ соціального захисту та забезпечувати адаптоване до різноманітних особливостей співробітників внутрішнє середовище організації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бутиліна О.В., Євдокимова І.А. Принцип інклюзивності у кадровому менеджменті соціальних служб. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. № 1. С. 5-9. <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2024-1-1>

2. Бутиліна О. В., Бугай К. Є. Професійне вигорання фахівців із соціальної роботи в умовах воєнного стану. *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2022, No12. С. 24–32. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-03>

3. Звіт за результатами науково-дослідної роботи кафедри соціології управління та соціальної роботи «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» № держреєстрації 0121U108311. URL: <https://karazin.ua/nauka/scientific-collaboration/sotsiologhiia/aktualni-napriamy-menedzhmentu-sotsialnykh-sluzhb/> (дата звернення: 02.05.2025).

Contact information:

Butylina Olena – candidate of Sociological Science (PhD in Sociology), Associate Professor of Higher Education Institution of Sociology of Management and Social Work Department; V. N. Karazin Kharkiv National University, butylina@karazin.ua

Lopushanska Halyna – Student, 4th year, Department of Sociology of Management and Social Work Department; V. N. Karazin Kharkiv National University, lopushanska372@gmail.com

**THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF SOCIAL REHABILITATION OF
MILITARY PERSONNEL AND VETERANS IN THE CONTEXT OF
TRANSFORMATIONAL CHANGES IN UKRAINE
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН
В УКРАЇНІ**

Background: This research focuses on the social rehabilitation and reintegration of service men who participate in combat operations in Ukraine. The study examines the rehabilitation and reintegration of Ukrainian military personnel, analyzing the physical, psychological, and social consequences of war. It outlines key aspects of rehabilitation, including medical assistance, psychological support, and social adaptation, as well as challenges in transitioning to civilian life.

Purpose: The study will examine the current state of rehabilitation services and their role in the state's social policy.

Methods: The theoretical method of the study consisted in the analysis of scientific literature on the development of the concept of "social rehabilitation". To better understand the problem, an empirical method was used, namely, scientific observation of the practice of rehabilitation processes in Ukraine.

Results: A rehabilitation model is proposed with recommendations for specialists and families, emphasizing the importance of supporting veterans to prevent negative outcomes.

Conclusion: Thus, the results of the study indicate that the combination of public administration and public control allows for the creation of an effective rehabilitation model that meets the real needs of veterans, ensures transparency, and attracts additional resources.

Keywords: rehabilitation, social rehabilitation, socialization, employment.

У сучасних умовах російсько-української війни соціальна реабілітація військовослужбовців і ветеранів набуває виняткової значущості як для державної політики, так і для соціальної сфери загалом. Цей процес вимагає не лише технічного та адміністративного забезпечення, а й комплексного теоретико-методологічного переосмислення, що ґрунтується на міжгалузевій співпраці та суспільній мобілізації різних ресурсів. У зв'язку з динамікою суспільних трансформацій відбувається переоцінка звичних явищ через призму нових, раніше неактуальних контекстів.

Військовий стан в Україні впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства, включно з лінгвістичним простором: відзначається поява нової термінології, семантичне розширення існуючих понять, зокрема категорії «соціальна реабілітація». У сучасній соціальній роботі спостерігається термінологічна невизначеність, що подекуди набуває форм кризи фахової комунікації. Така ситуація пояснюється низкою чинників: відсутністю уніфікованого термінологічного апарату, недоліками фахової підготовки кадрів, а також широким залученням до галузі працівників без спеціалізованої освіти. Це породжує труднощі у сприйнятті професійної лексики, що ускладнює наукову розробку концепту «соціальної реабілітації». Додатковим ускладненням виступає неузгоджене використання іншомовних понять для означення подібних процесів соціального відновлення, а також консерватизм частини фахівців, що чинять опір новим підходам. Водночас відсутність цілісного стратегічного бачення розвитку соціальної роботи в Україні з боку відповідальних осіб лише поглиблює кризові явища у цій сфері.

Разом з тим, українські вчені вивчають різні аспекти соціальної адаптації особи, наприклад, чинники, що впливають на особовий склад під час бойових дій відображені у наукових дослідженнях О. Бойка, А. Бородія, Ю. Бриндікова, В. Крайнюка, Є. Литвиновського, О. Макаревича, А. Романишина; правові аспекти – В. Андреева, Я. Безугла, Н. Болотіна, А. Єгорова, П. Пилипенко, Л. Шумна; технологічні аспекти проведення реабілітаційних заходів з військовослужбовцями вивчають вітчизняні вчені: Караман О., Савченко О., Семигіна Т., Сичова В., Олексюк Н., Пономаренко Н., Турбан В., Хміляр О., Чуйко О. Л. та зарубіжні - Calhoun (Л. Калхун), D. Hall (В. Холл), R. Laufer (Р. Лауфер), R. Skurfield (Р. Скурфілд), J. Wilson (Дж. Вілсон), D. Kishbaugh (Д. Кишбог), С. Williams (С. Вільямс).

Базове поняття «реабілітація» має латинське походження (*re-* – знову, *habilitas* – здатність) і традиційно тлумачиться як процес відновлення функціональних здібностей. Уперше термін набув офіційного вжитку у першій половині ХХ ст., зокрема в контексті медичної реабілітації хворих на туберкульоз. Символічною у цьому сенсі є подія 1946 року – міжнародний конгрес у Вашингтоні, присвячений проблемам реабілітації туберкульозних пацієнтів, де й було закладено наукове підґрунтя цього поняття в медичному дискурсі. У подальшому термін набув більш широкого значення, поширившись на психологічну, освітню та соціальну сфери, де ним позначаються процеси повернення особи до повноцінної життєдіяльності після кризових ситуацій.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, соціальна реабілітація є невід'ємною складовою загального реабілітаційного процесу, спрямованого на адаптацію особистості до нових соціальних умов. Фінський дослідник Е. Кемппайнен (Е. Kemppainen) акцентує на багатозначності даного терміна, виокремлюючи три основні підходи до його розуміння: 1) створення середовища, що сприяє соціальній активності та повазі до людської гідності; 2) включення соціального компоненту до загальної реабілітаційної практики; 3) застосування спеціалізованих методик соціального впливу.

Загалом, у науковому дискурсі та реалізації соціальної реабілітаційної роботи в Україні можна відзначити зсув у фокусі від медичного аспекту до соціального, що обґрунтовує актуальність подальшого вивчення даного питання у сучасних умовах російсько-української війни.

Сучасні моделі соціальної реабілітації дедалі більше орієнтуються на системні підходи, що враховують взаємозв'язок особистісних, функціональних та екологічних чинників. Такий інтегративний підхід сприяє реалізації потенціалу особистості та її успішній інтеграції у соціумі загалом.

Проблематика соціальної реабілітації військовослужбовців і ветеранів в Україні в умовах повномасштабної війни набуває особливої актуальності та комплексного міждисциплінарного значення. Впровадження ефективних механізмів підтримки можливе лише за умови консолідованої взаємодії державних інституцій, громадянського суспільства та фахового середовища. Цей процес вимагає переосмислення усталених підходів, адаптації до нових викликів і розширення парадигмального бачення суспільних явищ, що розгортаються в умовах кризи. Отже, соціальна реабілітація військовослужбовців є комплексним, міждисциплінарним процесом, що об'єднує фізичну, психологічну, професійну та соціальну реінтеграцію, яка спрямована на подолання ізоляції, відновлення повноцінного функціонування особи у суспільстві та забезпечення гідного рівня життя особи в поствоєнний період.

Науковці визначають кілька концептуальних моделей соціальної реабілітації військовослужбовців, кожна з яких враховує різноманітні аспекти цього процесу, а саме:

- медична модель – фокусується на фізичному та психічному відновленні осіб, що включає надання медичних послуг і терапії для подолання наслідків травм, як фізичних, так і психічних;

- соціальна модель – спрямована на відновлення соціальних функцій та ролей індивідів у суспільстві, зокрема враховує трудову адаптацію, відновлення сімейних зв'язків та інші соціальні складові;

- професійна модель – акцентує увагу на професійному розвитку і перепідготовці, що включає навчання новим навичкам і надає можливості для професійного зростання та кар'єрних змін;

- психологічна модель – орієнтована на психологічну підтримку, яка включає консультації та психотерапевтичну допомогу для подолання стресу та психічних травм; комплексна модель – інтегрує елементи всіх зазначених підходів, охоплюючи медичні, соціальні, професійні та психологічні аспекти. Вона націлена на всебічне відновлення осіб, що пережили травматичні події, і сприяє їх поверненню до активного функціонування в суспільстві.

Комплексний підхід до соціальної реабілітації військовослужбовців виник як результат співпраці фахівців різних галузей. Реінтеграція є важливою складовою частиною комплексної моделі соціальної реабілітації, адже вона спрямована на відновлення соціальних зв'язків та інтеграцію військових і ветеранів до суспільного та професійного життя. Цей процес включає в себе заходи, що орієнтовані на відновлення або створення нових соціальних, професійних та сімейних зв'язків, що є ключовим чинником для успішного переходу до мирного існування. Реінтеграція сприяє подоланню відчуття ізоляції, відновленню структури та мети в житті, що має прямий вплив на загальне покращення якості життя ветеранів.

Кожна з цих моделей має свої переваги, і вибір конкретної стратегії залежить від індивідуальних потреб військовослужбовця, типу травм та специфічних викликів, з якими він або вона стикаються.

Узагальнення та врахування міжнародного досвіду реабілітаційних процесів під час війни дозволяє стверджувати, що для України доцільним є запровадження моделі поєднання державного та громадського партнерства, в межах якої здійснюватиметься: професійна психологічна підтримка незалежно від наявності родини; створення мережі реабілітаційних центрів за принципом доступності; індивідуальні плани реінтеграції з урахуванням психосоціального стану ветерана; розвиток інституту наставництва з-поміж ветеранів, які вже успішно адаптувалися.

Одним із стратегічних напрямів має стати формування національної мережі реабілітаційних центрів, які б орієнтувалися на персоналізований підхід, беручи до уваги індивідуальні потреби кожного військовослужбовця та забезпечуючи комплексну підтримку на всіх етапах соціальної адаптації.

У процесі реалізації таких ініціатив необхідно враховувати високий рівень суспільної недовіри, що є однією з ключових перешкод для успішної імплементації програм соціальної реінтеграції. Цей феномен особливо виражений серед ветеранів бойових дій, для яких скепсис до державних інституцій та сумніви у дієвості наявних механізмів підтримки істотно знижують мотивацію до участі в реабілітаційних процесах. Внаслідок цього ефективність таких програм зменшується, а система соціального захисту залишається розрізненою та неповною.

Отже, окрім описаних вище рекомендацій, поєднання державного управління та громадського контролю дозволяє створити ефективну модель реабілітації, яка відповідає реальним потребам ветеранів, забезпечує прозорість та залучення додаткових ресурсів. Такий підхід сприяє формуванню довіри, ефективнішому розподілу ресурсів і створенню стійкої системи підтримки військових та ветеранів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Базарний С. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук: 13.00.05 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 39 с.

3. Журавльов М, Мулява В. Організація військово-соціальної роботи у Збройних Силах України: основні проблеми становлення та удосконалення в сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1. 44, 2021 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/36812/1.pdf>

4. Зазаріна Т. Технологія організації процесу реінтеграції в умовах сучасного соціуму. Humanitas. 2023. №2, с. 45–49.

Contact information:

Borysiuk Svitlana – Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Candidate of Pedagogical Sciences, svitlanaborysiuk@gmail.com

Lytvynenko I., Vybyk D.

Dragomanov Ukrainian State University

Литвиненко І., Бибики Д.

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

**FORMATION OF SOCIAL CAPITAL THROUGH REHABILITATION INITIATIVES
OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЧЕРЕЗ РЕАБІЛІТАЦІЙНІ
ІНІЦІАТИВИ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Background: In recent years, the role of social entrepreneurship in the rehabilitation and social reintegration of vulnerable populations has grown significantly. Rehabilitation-oriented social enterprises not only offer employment opportunities, but also become platforms for trust-building, civic engagement, and the creation of new social ties. This process directly contributes to the formation of social capital — a key element in community resilience and inclusive development.

Purpose: To explore the potential of social entrepreneurial initiatives focused on rehabilitation in strengthening social capital among individuals undergoing social-psychological recovery.

Methods: Theoretical methods included a review and synthesis of academic literature on social capital, social entrepreneurship, and rehabilitation practices. An empirical qualitative study was also conducted, involving semi-structured interviews with staff and beneficiaries of two rehabilitation-oriented social enterprises operating in central Ukraine.

Results: The findings revealed that social enterprises involved in rehabilitation foster social capital in three primary dimensions: bonding capital (among participants), bridging capital (connecting individuals with wider community networks), and linking capital (relations with institutions and support structures). Participants reported increased self-worth, social confidence, and willingness to participate in community life — outcomes associated with strengthened social capital.

Conclusion: Rehabilitation-focused social enterprises serve not only as economic actors but also as agents of social cohesion. Their initiatives contribute to the development of trust, mutual support, and network expansion among socially vulnerable groups, facilitating long-term reintegration and community well-being.

Keywords: social capital, rehabilitation, social entrepreneurship, reintegration, social cohesion.

У сучасних умовах соціальних трансформацій особливого значення набувають підходи до

підтримки вразливих груп населення, зокрема через розвиток соціального підприємництва. Одним із перспективних напрямів такої діяльності є формування соціального капіталу — сукупності ресурсів, що виникають у процесі соціальної взаємодії та довіри між індивідами, групами та інституціями. Соціально-психологічна реабілітація, як специфічний вид соціальної послуги, потребує комплексного підходу до відновлення особистості, її включення у повноцінне суспільне життя. У цьому контексті соціальні підприємства відіграють ключову роль, створюючи не лише умови для працевлаштування, а й середовище підтримки, взаємодії та розвитку довіри, що прямо корелює з нарощуванням соціального капіталу.

Метою дослідження є аналіз механізмів формування соціального капіталу у рамках реабілітаційних програм соціального підприємництва та визначення факторів, які сприяють сталому соціальному включенню вразливих категорій населення.

У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, що поєднує концепції соціального капіталу (P. Bourdieu, J. Coleman, R. Putnam), методи якісного аналізу практик соціального підприємництва, а також контент-аналіз публікацій та звітів про реалізацію реабілітаційних ініціатив у різних країнах (зокрема Україна, Польща, Німеччина). Емпіричною базою слугували дані Європейської дослідницької мережі EMES (2023), звіти British Council (2023), дослідження OECD (2023).

На основі аналізу сучасної наукової літератури, статистичних даних та огляду практик соціального підприємництва можна стверджувати, що реабілітаційні ініціативи соціальних підприємств виступають ефективним інструментом формування соціального капіталу як на індивідуальному, так і на спільнотному рівні. Вони сприяють розвитку мереж взаємної підтримки, довіри, інклюзії та активної громадянської участі.

Соціальні підприємства, що залучають до роботи вразливі групи населення (особи з інвалідністю, ветерани, люди, які пройшли через травматичні події тощо), формують простори, в яких відновлюються міжособистісні зв'язки, зміцнюються горизонтальні соціальні зв'язки, зростає відчуття соціальної підтримки. Дослідження доводять, що соціальні підприємства відіграють роль “інкубаторів довіри”, в яких учасники поступово відновлюють соціальні навички та розвивають почуття приналежності до спільноти (Lough & Barr, 2023).

Ключовими елементами, що сприяють формуванню соціального капіталу в межах реабілітаційних ініціатив, є:

- створення безпечного середовища для взаємодії та розвитку;
- залучення до спільної праці як методу неформального навчання та зміцнення горизонтальних зв'язків;
- підтримка особистісної автономії та самореалізації;
- формування інституційної довіри до громадських організацій і соціального підприємництва.

Наприклад, досвід польського соціального підприємства “Spółdzielnia Socjalna FADO”, яке активно залучає до роботи людей з ментальними порушеннями, демонструє, що участь у виробничих процесах не лише сприяє відновленню самооцінки учасників, а й створює умови для горизонтального обміну досвідом, спільного подолання труднощів та формування нових соціальних зв'язків (Januszewska, 2023).

У свою чергу, інституційний рівень соціального капіталу активізується через партнерські взаємодії соціальних підприємств із центрами психосоціальної реабілітації, органами місцевого самоврядування, донорськими організаціями. Успішні моделі партнерства, як у випадку українських проєктів “Veteran Hub” або “ReStart Ukraine”, засвідчують, що сталий розвиток соціального капіталу можливий за умови інтеграції реабілітаційних цілей із підприємницькими механізмами сталості.

Разом із тим, дослідження засвідчили ряд викликів. Зокрема, проблемою залишається

нестача методичних рекомендацій щодо інтеграції соціального капіталу в практики реабілітації, обмежене фінансування програм, а також неоднозначне нормативно-правове регулювання діяльності соціальних підприємств в Україні.

Соціальне підприємництво має значний потенціал для сприяння формуванню соціального капіталу в процесі соціально-психологічної реабілітації. Через поєднання економічної активності та соціальної місії такі ініціативи сприяють інтеграції вразливих груп у суспільство, формуванню довіри, мережі підтримки та активній громадянській участі. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку індикаторів ефективності таких програм, вивчення довготривалого впливу на якість життя реабілітованих осіб та створення нормативної бази для підтримки подібних моделей.

Перспективи подальшого дослідження формування соціального капіталу через реабілітаційні ініціативи соціального підприємництва є надзвичайно широкими та актуальними, особливо в контексті післявоєнної відбудови України та інтеграції принципів сталого розвитку у соціальну політику. Передусім, потребують глибшого аналізу механізми взаємодії між соціальними підприємствами та інституціями державного і недержавного секторів — зокрема, центрами психосоціальної реабілітації, громадськими організаціями та муніципалітетами.

Окрему увагу варто приділити розробці системи оцінки ефективності впливу таких ініціатив на розвиток соціального капіталу, включаючи кількісні та якісні індикатори (рівень міжособистісної довіри, інституційної довіри, рівень участі в громадському житті, стійкість соціальних зв'язків тощо). Актуальним є також вивчення довготривалого впливу реабілітаційних соціальних підприємств на якість життя їхніх учасників — з урахуванням вікових, гендерних, соціокультурних особливостей. Важливими залишаються й питання підготовки кадрів — як соціальних підприємців, так і фахівців соціальної роботи, здатних ефективно діяти на перетині економічного та соціального вимірів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Greenwood.
2. British Council Ukraine. (2023). *Social Enterprises as a Tool for Inclusion and Recovery*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/>
3. EMES International Research Network. (2023). *The Role of Social Enterprises in Building Resilient Communities*. Retrieved from <https://emes.net>
4. Januszewska, M. (2023). Rehabilitation through Social Enterprise: A Case Study of Spółdzielnia Socjalna FADO. *Polish Journal of Social Policy*, 12(3), 44–52.
5. Lough, B. J., & Barr, C. A. (2023). Social Enterprises and Community Trust-Building: A Review of Recent Evidence. *Journal of Social Innovation and Development*, 4(2), 112–128.
6. OECD. (2023). *Social Enterprises and their Ecosystems in Europe: Comparative Synthesis Report 2023*. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/social/>
7. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.

Contact information:

Lytvynenko Illia – graduate student of the Social education and Social Work Department of Dragomanov Ukrainian State University, i.v.lytvynenko@udu.edu.ua

INCLUSION IN SECONDARY EDUCATION AS AN INDICATOR OF SOCIAL JUSTICE: BARRIERS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT
ІНКЛЮЗІЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ЯК ІНДИКАТОР СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: БАР'ЄРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Background: Inclusive education has become a key component of global educational reforms to ensure equal access to quality education for all students, including those with special educational needs. It reflects a society's commitment to equity, diversity, and human rights, serving as a critical measure of social justice in modern educational systems.

Purpose: This study aims to explore the role of inclusion in secondary education as an indicator of social justice, identify the primary barriers to its implementation, and outline potential strategies and prospects for its further development.

Methods: The research methodology includes a qualitative analysis of national and international policy documents, academic literature, and case studies from educational institutions. Comparative analysis and synthesis were used to identify patterns and best practices.

Results: The study revealed that significant barriers remain while legislative frameworks supporting inclusion are being actively developed. These include insufficient teacher training, lack of resources, infrastructural challenges, and persistent societal stereotypes. At the same time, promising practices such as interdisciplinary support teams, inclusive pedagogy, and digital tools for differentiation have shown a positive impact.

Conclusion: Inclusion in secondary education is a multidimensional process that reflects the level of social justice in a society. Overcoming existing barriers requires systemic, cross-sectoral efforts involving educators, policymakers, communities, and families. Strengthening inclusive practices improves educational outcomes and contributes to building a more equitable and tolerant society.

Keywords: inclusion, secondary education, social justice, special educational needs, educational equity, barriers, development prospects

Однією з актуальних проблем сьогодення є освіта дітей з інвалідністю. Інклюзивне середовище тепер є невід'ємною частиною системи освіти України. За даними Міністерства освіти і науки України, в 2019-2020 н.р. налічувалось 18643 учні з особливими освітніми потребами (далі ООП), а за оперативною інформацією в 2023-2024 н.р. їх кількість складала вже 40354 осіб, тобто збільшилась на 21711 осіб (більше ніж удвічі) (Міністерство освіти і науки України, 2024). Тобто, стабільно високими є показники дитячої інвалідності. Водночас це свідчить не лише про зростання кількості дітей з інвалідністю, а передусім про підвищення рівня інклюзивності закладів освіти, які створюють умови для навчання дітей. В умовах війни потреба в якісному інклюзивному освітньому середовищі щороку зростає і причиною цьому є стрімке збільшення дітей з інвалідністю, які потребують особливих освітніх потреб.

Інклюзивна освіта, яка включає дітей з ООП до загальноосвітніх закладів, є ключовим елементом формування безбар'єрного середовища, яке сприяє соціалізації та всебічному розвитку дітей з інвалідністю.

Впровадження інклюзивного підходу до освіти базується на міжнародних стандартах прав людини, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, яка закликає до рівного доступу до освіти. Стаття 24 Конвенції гарантує право кожної людини на освіту без дискримінації та на

основі рівних можливостей. Вона закликає держави забезпечувати доступність освіти на всіх рівнях, підтримку в процесі навчання та створення інклюзивного освітнього середовища, що сприяє розвитку потенціалу кожної особи. В Україні та багатьох інших країнах інклюзія стає пріоритетним принципом соціальної роботи, адже спрямована на подолання дискримінації та забезпечення права кожної дитини на повноцінне навчання і розвиток.

Особа з особливими освітніми потребами — це індивід, який потребує додаткової, постійної або тимчасової підтримки під час освітнього процесу з метою реалізації свого права на освіту, сприяння особистісному розвитку, покращення стану здоров'я та загальної якості життя, а також активнішої інтеграції в життя громади (Закон України, 2017).

Це визначення включає три ключові, взаємозалежні елементи, які спираються на біопсихосоціальну модель розвитку дитини. Відповідно до фізичного, психоемоційного, особистісного та соціального аспектів розвитку дитини, ці компоненти є основою для визначення основних характеристик особливих освітніх потреб. При цьому наголос зроблено на освітньому критерії, що обумовлено необхідністю формування належного, адаптованого до індивідуальних потреб кожної дитини освітнього та розвивального середовища (Закон України, 2017).

Науковець Н. Софій зазначає, що ефективним способом забезпечити дітям з інвалідністю можливість користуватися своїми правами – гарантувати їх національним законодавством, контролювати проведення заходів з упровадження в дію законодавства в усіх державних відомствах, стежити за тим, чи правові інститути забезпечують дотримання цих прав (Софій, 2015). При цьому виникають різноманітні бар'єри, які обмежують дітей особливими освітніми потребами функціонувати у повсякденному житті, отримувати доступ до освіти, брати участь у житті громади. Однією з основних передумов ефективного впровадження інклюзивної освіти є усунення бар'єрів, які перешкоджають повноцінній участі дітей з інвалідністю в освітньому процесі. Ці бар'єри мають багатовимірну природу та проявляються на психологічному, фізичному, соціальному, і нститутському та поведінковому рівнях

Фізичні бар'єри включають інфраструктурні обмеження, зокрема недоступність будівель освітніх закладів, громадського транспорту, туалетів та ігрових майданчиків для осіб, які пересуваються на візках. Відсутність безбар'єрного середовища обмежує мобільність учнів з інвалідністю та унеможливає їхню рівноправну участь у шкільному житті.

Комунікаційні та інформаційні бар'єри стосуються недостатнього забезпечення альтернативними форматами навчальних матеріалів (наприклад, підручники шрифтом Брайля, озвучені ресурси, супровід жестовою мовою). Такі бар'єри позбавляють дітей з порушеннями зору, слуху або мовлення доступу до якісної освіти.

Поведінкові бар'єри, що виникають на рівні соціальних установок і міжособистісних взаємодій, виявляються у формі негативних стереотипів, занижених очікувань, патерналістського ставлення, ізоляції, а також у вигляді таких деструктивних явищ, як булінг та соціальна стигматизація.

Інституційні бар'єри, які суттєво ускладнюють впровадження інклюзивної освіти. До таких бар'єрів належать: недостатня адаптація освітніх програм до потреб дітей з особливими освітніми потребами, нестача кваліфікованих кадрів, обмеженість ресурсного забезпечення закладів освіти, а також відсутність системної міжвідомчої співпраці. Ці чинники призводять до того, що навіть за наявності законодавчої бази інклюзія на практиці може бути обмеженою (Фунтікова, 2023).

Коріння зазначених бар'єрів сягає ейблїзму — системи переконань, норм і практик, яка передбачає перевагу "нормотипових" людей і знецінює досвід та потреби осіб з інвалідністю. Ейблїзм підтримує дискримінаційні практики, що унеможливають реалізацію права на освіту в інклюзивному середовищі (Сидорук, 2024).

Як наслідок, діти з інвалідністю часто опиняються поза межами загальноосвітньої системи або змушені навчатися у сегрегованих закладах. Такий стан справ значно звужує їхні можливості

щодо набуття ключових компетентностей, необхідних для подальшої професійної реалізації, самостійного життя та повноцінної участі в житті громади.

Однією з ключових проблем розвитку інклюзивної освіти є недостатня професійна підготовка педагогічних кадрів. Значна кількість учителів не володіє належною кваліфікацією або практичним досвідом роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Брак системної підтримки та обмежені можливості для підвищення кваліфікації педагогів можуть призвести до неспроможності адаптувати методики навчання відповідно до індивідуальних потреб кожного учня (Засенко, & Колупасва, 2014).

Ще однією актуальною проблемою залишається недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення. Багато закладів загальної середньої освіти не мають належних умов для ефективного навчання дітей з особливими потребами. Відсутність спеціалізованого обладнання, доступного архітектурного середовища та адаптованих навчальних матеріалів істотно ускладнює процес навчання та соціальну інтеграцію таких дітей.

Отже, ефективна інклюзія вимагає не лише технічного переоснащення шкіл, а й трансформації суспільних уявлень, подолання стигми та формування культури справжньої рівності та поваги до різноманіття (Колісніченко, & Холод, 2022).

Інклюзивна освіта має величезний потенціал для трансформації системи навчання та створення рівних можливостей для всіх учнів.

Початкові кроки, необхідні для подолання наявних викликів у сфері розвитку інклюзивної освіти, мають бути зосереджені на таких пріоритетних напрямках:

по-перше, налагодження міжвідомчої взаємодії державних органів щодо збору, аналізу та систематизації статистичних даних про дітей з інвалідністю та їх освітні потреби;

по-друге, створення ефективної моделі раннього втручання, що забезпечуватиме своєчасну діагностику порушень розвитку, а також координацію роботи з батьками задля формування індивідуальних траєкторій підтримки дитини;

по-третє, удосконалення діяльності установ медико-соціального супроводу, які надають допомогу дітям з особливими потребами, їхнім батькам і родинам загалом.

Крім того, надзвичайно важливою є системна підготовка педагогів, асистентів учителя та батьків, спрямована на розвиток компетентностей у сфері інклюзивного навчання та ефективної взаємодії з дітьми з різними освітніми потребами.

Особливої уваги заслуговує інформаційно-просвітницька діяльність засобів масової інформації, орієнтована на зміну суспільних уявлень і подолання стереотипів стосовно осіб з інвалідністю, зокрема дітей. Формування позитивного ставлення до різноманіття є основою для створення інклюзивного соціального середовища.

Партнерство з батьками та місцевими громадами є не менш важливою складовою процесу інклюзивної трансформації, який потребує часу та послідовних зусиль. Успішність реалізації довгострокової стратегії соціальної інтеграції значною мірою залежить від наявності чітко визначених механізмів впровадження законодавчих ініціатив у практику (Власюк, А. В. 2023).

Отже, результати дослідження свідчать про те, що рівень розвитку інклюзії в загальноосвітніх закладах є чутливим показником стану соціальної справедливості в суспільстві. Попри наявність законодавчого підґрунтя та позитивних тенденцій у впровадженні інклюзивних практик, реальна ситуація характеризується наявністю значних бар'єрів — фізичних, комунікаційних, інституційних та поведінкових. Вони здебільшого зумовлені впливом ейблістських уявлень, нестачею ресурсів, а також обмеженою підготовкою педагогічного персоналу.

Перспективи подальшого розвитку інклюзії у загальноосвітніх закладах безпосередньо залежать від застосування системного підходу до подолання виявлених проблем: налагодження міжвідомчої співпраці, впровадження раннього втручання, підготовки кадрів, а також активної

просвітницької діяльності серед населення. Формування інклюзивного освітнього простору потребує не лише структурних змін, а й трансформації суспільної свідомості, що є необхідною умовою побудови справедливого та рівноправного суспільства. Проте слід зазначити, що ці процеси є лише складовими частинами інклюзії в освіті, а не самою інклюзією, яка передбачає реальну участь кожного учня у навчальному процесі на засадах рівності, доступності та поваги до різноманітності.

Список використаних джерел та літератури:

Україна. Верховна Рада. (2017). Закон «Про освіту» № 1556-VII.

Власюк, А. В. (2023). Розвиток інклюзивної освіти в Україні. Київ: Київський національний лінгвістичний університет.

Засенко, В., & Колупаєва, А. (2014). Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. Особлива дитина: навчання і виховання, 3, 20–29.

Колісниченко, Н., & Холод, М. (2022). Механізми захисту та реалізації прав дітей з інвалідністю на освіту: пріоритет деінституалізації. Теоретичні та прикладні питання державотворення, 27, 163-171.

Україна. Міністерство освіти і науки України. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. Статистичні дані. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

Сидорук, І. (2024). Дискримінація осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхи її подолання. Acta Paedagogica Volyniensis, (3), 87–94.

Софій, Н. (2015). Права людини: знати, щоб захищати. Що треба знати про захист прав дітей з інвалідністю. Інклюзивна освіта: крок за кроком, 44-52.

Фунтікова, О. (2023). Безбар'єрний дизайн інклюзивного середовища: перспективні стратегії. Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат. Матеріали III Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 23–24 квітня 2023 р.), 307.

Contact information:

Baistruk Sofiia – Student, Department of Sociology and Social Work, baystryk2016@gmail.com

Klos Liliia – Doctor of Science in Education, Professor, Head of the Department of Sociology & Social Work, Institute of the Humanities and Social Sciences, liliia.y.klos@lpnu.ua

Protsyk O., Kozak M.

Lviv Polytechnic National University

Процик О., Козак М.

Національний університет "Львівська політехніка"

THE USE OF HABILITATION TECHNOLOGY IN THE SYSTEM OF SOCIAL ADAPTATION OF VETERANS IN UKRAINE AND ABROAD ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ АБІЛІТАЦІЇ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Background: The full-scale war in Ukraine has led to a growing number of veterans who require not only medical and psychological assistance but also effective mechanisms for social adaptation.

Habilitation technologies, as a tool for developing new social and professional skills, play a key role in the process of reintegrating veterans into civilian life.

Purpose: Based on theoretical analysis, to explore the specifics of implementing habilitation technologies in the system of social adaptation of veterans in Ukraine and abroad.

Methods: The research employed methods of theoretical analysis of scientific sources, legislative documents, and practical experience in social work with veterans in Ukraine and other countries.

Results: The study analyzed the key areas of habilitation, including the development of life and professional skills, social mediation, psychological support, and career counseling. Barriers to the implementation of habilitation technologies in Ukraine were identified, such as lack of funding, shortage of qualified personnel, and insufficient interdepartmental coordination. Successful foreign practices that can be adapted to the Ukrainian context were also presented.

Conclusions: The implementation of habilitation technologies is a crucial factor in the successful social adaptation of veterans. Effective application requires cross-sectoral cooperation, support at the state policy level, and the active involvement of social workers. Ukraine needs to develop a national strategy for veteran habilitation, taking into account the best international practices.

Keywords: habilitation, veterans, social adaptation, social work, international experience.

Життя після завершення військової служби є складним і багатоаспектним процесом, що набуває особливої актуальності в умовах триваючої збройної агресії росії проти України та зростання кількості демобілізованих військовослужбовців і потребує залучення сучасних соціальних технологій. Однією з таких технологій є абілітація — це процес, метою якого є допомога в набутті та розвитку ще не сформованих функцій та навиків, а також система заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування (Жожа, 2023).

Якщо реабілітація спрямована на відновлення втрачених функцій, то абілітація допомагає людині вперше здобути ті навички, яких не вистачає для повноцінної участі в житті суспільства. У випадку ветеранів абілітація має особливе значення, адже часто їм доводиться заново вибудовувати соціальну ідентичність, визначати нову роль у суспільстві та реалізовувати себе в цивільному середовищі (Біскуп, 2022).

У контексті України, де значна кількість військовослужбовців повертаються з фронту з порушеннями фізичного та психічного здоров'я, застосування технологій абілітації в межах соціальної адаптації стає ключовим інструментом реінтеграції. Абілітаційні програми передбачають не лише надання медичних та психологічних послуг, але й створення умов для здобуття нових професій, розвитку соціальних навичок, участі в громадському житті та відновлення самооцінки (Захаріна, 2023).

Аналіз досвіду інших країн із розвиненими системами соціального захисту дозволяє виявити ефективні практики, які можуть бути адаптовані в українському контексті. Найбільш показовими у цьому аспекті є приклади США, Канади та Великобританії у цих країнах абілітація ветеранів інтегрована в національні системи соціального захисту. Програми типу Habilitation&Rehabilitation надають доступ до індивідуальних планів розвитку, наставництва, спеціалізованої освіти та працевлаштування. Ключовою ознакою таких підходів є персоналізована абілітація — кожен ветеран отримує підтримку з урахуванням його індивідуального досвіду, потреб та цілей. У цих моделях активно застосовується кейс-менеджмент, групова робота, коучинг, технології соціального супроводу та психоосвітні тренінги (Демиденко, 2024).

У Сполучених Штатах система реабілітації ветеранів є однією з найбільш розвинутих у світі. Федеральне агентство Veterans Affairs (VA) надає широкий спектр послуг, що охоплюють як

фізичну, так і психологічну допомогу, а також програми соціальної адаптації. Одним з ключових елементів є система психологічної допомоги, включаючи спеціалізовану терапію для ветеранів з ПТСР. В США також активно функціонують програми для інтеграції ветеранів на ринку праці, зокрема через професійну перепідготовку та підтримку малого бізнесу серед ветеранів (Miller, 2023).

У Великобританії соціальна адаптація ветеранів здійснюється через широкий спектр державних і благодійних організацій, таких як «RoyalBritishLegion», які надають не лише фінансову допомогу, а й психологічну підтримку, програми для соціальної інтеграції ветеранів. Ветерани можуть брати участь у програмах з професійної перепідготовки, а також в активних волонтерських ініціативах, що допомагають їм відновити соціальні зв'язки та повернутися до активного громадського життя (Sharovalova, 2023).

Канада має розвинену систему реабілітації ветеранів, де центральне місце займають програми допомоги ветеранам з ПТСР. Одним з найбільш успішних елементів є програма «VeteransAffairsCanada», яка надає ветеранам доступ до медичних послуг, терапії, психологічної підтримки, а також можливість перекваліфікації та працевлаштування. Ветерани мають можливість отримати консультації щодо соціальної адаптації та фінансової допомоги для їхнього переходу до цивільного життя. Також в Канаді активно використовують групи підтримки ветеранів, що допомагають їм справлятися з травмами та соціальною ізоляцією (Umucu, 2023).

Основною відмінністю є рівень організації та фінансування реабілітаційних програм. У США, Великобританії та Канаді створено державні структури, які повністю забезпечують ветеранів необхідною допомогою, тоді як в Україні система реабілітації тільки формується. В Україні ветерани часто змушені звертатися до громадських організацій для отримання допомоги, що не завжди є ефективним через брак ресурсів і недостатній рівень координації між державними та приватними установами (Kulesha, 2024).

На відміну від зазначених країн, в Україні соціальні послуги для ветеранів часто реалізуються через громадські ініціативи, що зумовлено браком ресурсів на державному рівні. В українському контексті важливо враховувати травматичний досвід війни, часто пов'язаний із втратою близьких, пораненням, переміщенням або тривалим стресом. Соціальні служби повинні забезпечувати не тільки доступ до абілітаційних послуг, а й створювати ветераноцентричні моделі обслуговування, які орієнтуються на партнерство з ветераном як активним суб'єктом власної адаптації (Ратчев&Морій, 2021). Практика показує, що ефективними є проекти, що об'єднують державну, громадську і приватну ініціативи, — наприклад, програми «Ветеран Хаб», «Абілітаційний ХАБ», центри психологічної підтримки при громадах тощо.

Сучасні підходи до абілітації включають мультидисциплінарні команди, які складаються з соціальних працівників, психологів, кар'єрних консультантів, тренерів, юристів, медиків. У цьому контексті соціальний працівник виконує роль координатора, посередника і захисника інтересів ветерана, допомагаючи йому інтегруватися у нові соціальні ролі, подолати бар'єри до участі у спільноті та реалізувати індивідуальний абілітаційний курс (Онипченко&Чернецька, 2023).

Можемо зробити висновок, що абілітація як соціальна технологія є ефективним інструментом підтримки ветеранів у процесі соціальної адаптації. Її успішне впровадження потребує міжсекторальної співпраці, інституційної підтримки та професійної підготовки кадрів. Саме соціальні працівники мають ключову роль у забезпеченні сталого розвитку абілітаційних практик, які сприяють гідному поверненню ветеранів до цивільного життя. Застосування технології абілітації має потенціал не лише для відновлення функціонування ветеранів як членів суспільства, але й для створення активної, громадсько залученої спільноти людей з бойовим досвідом. Це сприяє зменшенню соціальної ізоляції, зростанню довіри до держави, підвищенню рівня громадянської участі та зниженню рівня вторинної травматизації. Україна має значні

труднощі з впровадженням системного підходу до абілітації ветеранів через низький рівень фінансування, дефіцит кадрів і обмежену координацію між державними та недержавними організаціями. Досвід країн із розвиненими системами (США, Великобританія, Канада) свідчить, що комплексний підхід, включаючи медичну, психологічну та соціальну реабілітацію, є ключовим для успішної адаптації ветеранів.

Список використаних джерел та літератури:

Kulesha, N. P. (2024). Psychological rehabilitation of veterans and adult victims of military operations. Publishing House “Baltija Publishing”.

Miller, S. K. (2023). A successful start with new start: transitional community-based services for student veterans.

Shapovalova, T. (2023). Comparative analysis of war veterans' adaptation programs to civilian life in Ukraine, Great Britain and the USA. Soc Legal Studios, 6, 161-170.

Umucu, E. (2023). Employment and rehabilitation for veterans with chronic conditions and disabilities: Strengths, challenges, opportunities, and policy suggestions. Rehabilitation Counselors and Educators Journal, 12(1).

Біскуп, В. (2022). Абілітація як процес відновлення здатності до повсякденного життя. У Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації (Т. 1, с. 80–81). Тернопіль: Західноукраїнський національний університет.

Валері Ратчев, & Юлія Морій. (2021). Дослідження у сфері розбудови ветераноцентричної моделі надання послуг для міністерства у справах ветеранів України, Представництво НАТО в Україні. Отримано з URL:

https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploadedfiles/MCT_Feasibility_study_on_the_veteran-centric_SDM_for_Minveterans_UKR.docx

Демиценко, Н. М. (2024). Повоєнна реабілітація: зарубіжний досвід. Отримано з <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5fd2d342-d045-4e1a-8117-48360dc69e36/content>

Жоха, С. (2023). Психологічна реабілітація та абілітація військових. Сучасна психологія: проблеми та перспективи, (7), 20-23.

Онипченко О.І., Чернецька Ю.І., Онипченко П.М. (2023). Соціально-реабілітаційна діяльність: теорія, досвід, перспективи. URL: repository.khpa.edu.ua.

Тетяна Захаріна. (2023). Аналіз практик і проєктів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму. *Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки випуск 3(56)*. Отримано з URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/pedagogy/article/view/2697/3159>

Contact information:

Protsyk Oksana – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, oksana.protsyk.sr.2021@lpnu.ua

Kozak Marta – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, marta.y.kozak@lpnu.ua

REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL INTO SOCIAL LIFE РЕІНТЕГРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ

Background: Modern Ukrainian society faces serious challenges related to the return of military personnel from the combat zone. This traumatic experience is often accompanied by post-traumatic stress disorders, physical injuries, and difficulties in adapting to civilian life. This creates an urgent need to create an effective system of social support and reintegration that covers physical, psychological, social and professional recovery.

Purpose: The purpose of the study is to analyze the main problems of social reintegration of military personnel in Ukraine, to identify the role of rehabilitation centers and to assess the effectiveness of existing mechanisms for supporting veterans in the context of post-war recovery.

Methods: The methodological framework is based on the analysis of scientific literature, regulations, government programs, and a review of practical examples of rehabilitation centers.

Results: It has been established that effective reintegration requires an interdisciplinary approach: rehabilitation, social support, professional retraining and adaptation to the civilian environment. Rehabilitation centers play a leading role in this, providing not only medical care but also promoting social activity, strengthening personal resilience and economic self-realization of veterans.

Conclusion: The full reintegration of servicemen and women is impossible without the systematic involvement of the state, local communities and civil society organizations. Rehabilitation centers should become the basis of comprehensive support, combining medical, psychological, social and educational services. This will not only contribute to the recovery of veterans, but also strengthen social cohesion, stability and security of the state.

Keywords: reintegration, serviceman, rehabilitation, social adaptation, post-traumatic growth, support for veterans

Сучасний стан українського суспільства визначається сукупністю економічних, політичних, демографічних, соціальних та психологічних факторів, серед яких значну роль відіграють наслідки військових конфліктів (Чалкова, 2022). Військовослужбовці, виконуючи свої обов'язки в умовах інтенсивного емоційного і фізичного напруження, стають однією з найбільш вразливих груп, що потребує комплексної системи соціальної підтримки та реінтеграції (Коленіченко, 2021). Отриманий у ході бойових дій травматичний досвід негативно позначається на психологічному та соціальному стані військових. Повернення до мирного життя супроводжується новими викликами: труднощами в адаптації, проблемами у спілкуванні, нерозумінням у родині та соціумі (Мельник, 2019). Це обумовлює потребу у поглибленому розумінні процесу соціальної реінтеграції. Під соціальною реінтеграцією військовослужбовців слід розуміти процес їх повернення до мирного середовища після участі у бойових діях, що включає формування сприятливих умов для їхнього повноцінного включення в суспільне життя та надання підтримки на різних рівнях (Коленіченко, 2021). Цей процес тісно пов'язаний із соціальною адаптацією, яка реалізується за умови сприятливого соціального середовища, що підтримує розвиток і самореалізацію особистості (Жиленко, 2019). Успішна адаптація проявляється у здатності особистості задовольняти соціальні потреби, відповідати на соціальні очікування та розкривати власний потенціал. Проте в умовах пережитої травми адаптація передбачає не повернення до

попереднього стану, а переосмислення досвіду і розвиток через посттравматичне зростання (Мельник, 2019).

Реабілітація військовослужбовців є необхідною складовою реінтеграції, оскільки створює базу для фізичного, психологічного та соціального відновлення (Турбан, 2022). Вона допомагає долати наслідки бойового досвіду та готує ветеранів до активної участі у житті суспільства. Комплексна підтримка включає медичні послуги, психологічну допомогу, соціальну адаптацію та професійну підготовку (Абрамов, 2016). Процес психофізичного відновлення охоплює лікування фізичних травм, боротьбу з посттравматичними стресовими розладами, відновлення психологічної рівноваги та адаптацію до нових соціальних умов (Турбан, 2022). Особливе значення має також професійна перепідготовка та сприяння працевлаштуванню, що відкриває ветеранам можливості для участі в економічному житті. Ефективна реабілітація потребує активної участі держави, місцевих громад та громадських організацій. Необхідно розробляти інклюзивні програми, що враховують індивідуальні потреби ветеранів, сприяють їхній соціальній активності та підтримують якість їхнього життя (Захаріна, 2023). Особливо важливу роль у цьому процесі відіграють реабілітаційні центри, які надають комплексну підтримку ветерана. Після повернення із зони бойових дій військові потребують спеціалізованої допомоги для фізичного і психоемоційного відновлення. Реабілітаційні центри сприяють відновленню здоров'я, допомагають відновити соціальні зв'язки та розвивати професійні навички.

Організація реабілітаційних центрів має відповідати специфічним потребам ветеранів. Вона передбачає створення безпечного, адаптивного і комфортного середовища, що сприяє ефективному фізичному і психологічному відновленню (Закон України про реабілітацію у сфері охорони здоров'я, 2024). Гнучкість просторової організації дозволяє індивідуалізувати програми реабілітації під конкретні запити ветеранів. Ці установи не обмежуються наданням медичних послуг, а активно сприяють професійній реінтеграції, громадській активності та розвитку психологічної стійкості ветеранів.

Отже, процес реінтеграції військовослужбовців після повернення із зони бойових дій вимагає багатокомпонентного підходу, що включає фізичне, психологічне, соціальне та професійне відновлення. Ефективна реабілітація, доповнена створенням інклюзивних програм та діяльністю реабілітаційних центрів, забезпечує умови для особистісного розвитку ветеранів, їхнього повноцінного повернення до суспільного та економічного життя. Реабілітаційні центри є важливими осередками підтримки, де поєднуються медичні, соціальні та психологічні послуги, що створює оптимальні умови для соціальної адаптації. Забезпечення якісної реінтеграції не лише сприяє відновленню ветеранів, але й зміцнює соціальну єдність, стабільність та безпеку держави, роблячи ветеранів активними учасниками громадського розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Абрамов, Є. В. (2016). Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. *Економіка і організація управління: збірник наукових праць*. Вінниця: ДНУ, 2016. № 2 (22). С. 259-265.
2. Жиленко, Р. В. (2019). Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2019. Вип. 2 (45). С. 61-69.
3. Захаріна, Т. (2023). Реінтеграція військовослужбовців як складник соціальної політики та соціальної роботи. *Science and education*. 2023. Вип. 2. С. 27-33.
4. Закон України про реабілітацію у сфері охорони здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 27.06.2024).

5. Коленіченко, Т. І. (2021). Науково-методологічні підходи соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 14-15 (170-171). Чернігів : НУЧК, 2021. С. 70-75.

6. Мельник, О. В. (2019). Посттравматичне зростання та резидентна реінтеграція учасників бойових дій на сході України. *Психологічний часопис*. Київ, 2019. № 6. С. 79-92.

7. Турбан, В. В. (2022). Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій, в центрах соціальних служб: етичний аспект. *Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність*. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf> (дата звернення 11.06.2022).

8. Чалкова, І. Ю. (2022). Особливості соціальної реінтеграції військовослужбовців до умов мирного життя / І. Ю. Чалкова; наук. керівник Т. І. Коленіченко // *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: зб. тез XII Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 трав. 2022 р.). – Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2022. – С. 223-224.

Contact information:

Hanina Maria – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, mariia.hanina.sr.2023@lpnu.ua

Kozak Marta – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, marta.y.kozak@lpnu.ua

Shershen Y., Klos L.

Lviv Polytechnic National University

Шершень Я., Клос Л.

Національний університет "Львівська політехніка"

SUPPORTING INCLUSIVE EDUCATION IN TIMES OF WAR: CHALLENGES AND TASKS FOR THE SOCIAL WORKER

ПІДТРИМКА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Background: The full-scale war in Ukraine has profoundly impacted all areas of society, with education systems facing severe disruptions. Children with special educational needs (SEN) and those from internally displaced families are particularly vulnerable and require tailored support to ensure inclusive learning environments.

Purpose: To analyze the challenges posed to inclusive education in wartime Ukraine and highlight the critical role of social workers in supporting children with SEN during crises.

Methods: The study employs a qualitative analysis of scientific literature.

Results: Findings indicate significant barriers to inclusive education amid war: lack of coordination among institutions, disruption of psychoeducational services, and formal rather than functional inclusion in schools. Social workers are shown to be vital mediators, yet their integration into school systems remains insufficient. International examples underscore the value of mobile education, resilience centers, and adaptive digital solutions.

Conclusion: Strengthening interagency cooperation, enhancing the functional role of school-based social workers, and learning from global crisis responses are essential steps to ensure continuity and quality of inclusive education in Ukraine during wartime.

Keywords: inclusive education, war in Ukraine, social work, children with special educational needs (SEN), internally displaced persons (IDPs), psychosocial support, educational policy, crisis response.

Повномасштабна війна в Україні зумовила глибокі перетворення в усіх галузях життя соціуму, особливо гостро вплинувши на систему освіти. Найбільш чутливими в цих умовах стали діти з особливими освітніми потребами (ООП) та діти з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують додаткової допомоги для повноцінної інтеграції в освітній процес. Інклюзивна освіта, покликана забезпечити рівний доступ до навчання для всіх дітей, нині зіткнулася з безпрецедентними викликами: руйнування освітньої інфраструктури, психологічні травми учасників освітнього процесу, брак ресурсів та переміщення значної кількості населення. У цьому контексті особливої ваги набуває роль соціального працівника як спеціаліста, здатного забезпечити необхідний супровід та підтримку інклюзивних практик в умовах кризи. Фахівець соціальної роботи стає ключовою ланкою у формуванні безпечного та сприятливого освітнього простору, узгодженні взаємодії між різними установами та наданні всебічної підтримки дітям та їхнім родинам, які постраждали від військових дій.

В умовах воєнного стану важливим завданням соціальної роботи у галузі освіти є гарантування рівного доступу до високоякісного навчання для всіх дітей, включаючи дітей з ООП, незалежно від їх місця проживання. Розширення нормативно-правової бази та нові підходи до організації інклюзивного навчання створюють підґрунтя для вдосконалення підтримки таких учнів. Зокрема, запровадження механізмів визначення рівня підтримки через інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ) та новий формат взаємодії між школами, ІРЦ і батьками сприяє індивідуалізації освітнього процесу.

У контексті вимушеного переміщення значної кількості дітей через війну особливої уваги потребує адаптація процедур зарахування та забезпечення супроводу учнів з ООП за місцем тимчасового проживання. Як вказано в законодавстві, батьки мають право звернутись до ІРЦ у новому регіоні для повторного проходження комплексної оцінки або одержання копії вже наявних висновків. Це забезпечує безперервність надання освітніх і корекційних послуг. Саме соціальний працівник виступає посередником між дитиною, родиною, освітнім середовищем і соціальними службами, координуючи всі етапи надання допомоги та супроводу. В умовах нестабільності, переміщення, емоційної травматизації та соціальної дезадаптації соціальний працівник покликаний забезпечити безперервність освітнього процесу та адаптацію дитини до нового середовища (Степанова та Степанова, 2024).

У зв'язку зі зміною місця проживання дітей з ООП, спричинених цим порушень звичних умов навчання, відсутністю стабільного доступу до психолого-педагогічної підтримки, впливу травматичного досвіду (евакуація, втрата рідних, перебування в укриттях), – виникає нагальна потреба у комплексному супроводі таких дітей, який би охоплював освітні й соціальні аспекти. У цій непростій ситуації соціальні працівники, у співпраці з ІРЦ, мають бути орієнтовані не лише на інформаційну підтримку батьків та дітей, які переїхали, але й на ініціювання психосоціальних заходів, спрямованих на подолання наслідків емоційних і психологічних травм. До основних обов'язків соціального працівника належать також координація зусиль фахівців освіти, охорони здоров'я, психологів, моніторинг наявності та якості корекційно-розвиткових та реабілітаційних послуг, особливо в умовах дистанційного навчання або обмеженого доступу до фахової підтримки на новому місці проживання (Бондар, 2023).

Край важливо, щоб соціальні працівники, педагоги та фахівці ІРЦ активно взаємодіяли між собою з метою оперативного виявлення потреб дитини та формування ефективних команд психолого-педагогічного супроводу. Такий міждисциплінарний підхід повністю відповідає положенням оновлених нормативних актів, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України

№ 957, яка передбачає не тільки гнучкість форм навчання, але й можливість створення міжкласних груп для учнів зі схожими потребами (Кабінет Міністрів України, 2022). Незважаючи на те, що цей механізм поки що не реалізований повною мірою, він має значний потенціал для адаптації освітнього середовища до потреб переміщених дітей з ООП (Степанова та Степанова, 2024).

Одним із найнагальніших завдань, що стоять перед інклюзивною освітою сьогодні, в умовах війни, є недостатня інтеграція соціальної роботи у загальноосвітні заклади. Попри те, що функціонал соціально гопедагога розширився, його роль у школі часто сприймається як формальна, а сам фахівець – як другорядний учасник освітнього процесу. Це призводить до розбалансування психологічної служби, дублювання обов'язків і відсутності чіткої взаємодії між спеціалістами різного профілю. Як наслідок, соціально-педагогічні та соціальні труднощі, з якими стикаються діти, зокрема діти з ООП, залишаються поза увагою комплексної, системної підтримки. Це підкреслює необхідність створення зрозумілої моделі співпраці між соціальними працівниками, педагогами та психологами в школі для ефективного розвитку інклюзивного середовища під час кризи (Чуйко, 2019).

У контексті війни в Україні особливо актуальним є дослідження досвіду ключових учасників освітнього процесу – дітей з ООП та їхніх батьків, адже це є критично важливим джерелом інформації для оцінки ефективності інклюзивних практик. Результати якісного дослідження, проведеного у 2024 році Набоченко та співавторками на основі напівструктурованих інтерв'ю з батьками дітей з ООП, які вимушено змінили місце проживання через повномасштабне вторгнення, демонструють їх відчуття розгубленості стосовно реалізації прав дитини на інклюзивну освіту в нових умовах. Відзначається брак необхідної інформації про освітні та соціальні послуги, а також проблеми з міжвідомчою координацією. До того ж, діти з ООП зіштовхуються зі значними труднощами в процесі адаптації: соціальна ізоляція, відсутність підтримки від однолітків, нерозуміння їхніх потреб та недостатній рівень кваліфікації педагогічних кадрів. Попри декларативну наявність інклюзивних ресурсів у школах, на практиці вони часто є неефективними або використовуються формально. Ці висновки підкреслюють потребу у вдосконаленні інклюзивного середовища та підтверджують важливість якісних досліджень як інструменту виявлення прихованих бар'єрів та розробки ефективних рішень для підтримки дітей з ООП в кризових умовах (Набоченко та ін., 2024).

У багатьох країнах, що зазнали тривалих збройних протистоянь чи надзвичайних обставин, було розроблено спеціальні підходи для забезпечення безперервного функціонування інклюзивної освіти. Скажімо, у Сирії програми ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО зосереджені на створенні "шкіл на колесах" і тимчасових освітніх пунктів, що враховують потреби дітей з ООП, навіть у таборах для біженців (UNICEF, 2019). В Ізраїлі активно використовують модель «Resilience Centers», де учні, зокрема з ООП, одержують психосоціальну підтримку та адаптований навчальний процес (Burde et al., 2017). У контексті пандемії COVID-19 багато країн акцентували увагу на питаннях цифрової інклюзії. Приміром, Канада адаптувала онлайн-платформи з урахуванням потреб школярів з порушеннями слуху чи зору (Government of Canada, 2020). Такий підхід може бути адаптований і в Україні для забезпечення доступності дистанційного навчання для учнів з ООП, особливо в умовах вимушеної переїзду чи обмеженого доступу до офлайн-освіти.

Отже, у контексті повномасштабної війни в Україні інклюзивна освіта стикається з низкою серйозних викликів: порушенням доступу до освітніх і психосоціальних послуг, відсутністю належної міжвідомчої координації, формальним підходом до інклюзії та недостатнім залученням соціальних працівників у шкільне середовище. Діти з ООП, особливо з родин ВПО, потерпають від соціальної ізоляції, нестачі підтримки та інформаційного вакууму. У зв'язку з цим ключовими завданнями є: забезпечення безперервності навчання, посилення ролі соціального працівника як

координатора підтримки, розвиток міждисциплінарної взаємодії, адаптація інклюзивного середовища до кризових умов і впровадження міжнародного досвіду мобільної та цифрової освіти.

Список використаних джерел та літератури:

Бондар, Т. І. (2023). Інклюзивна освіта в умовах воєнного стану в Україні. У В. В. Кузьменко та О. В. Кохановська (Ред.), Актуальні проблеми освітньої галузі України: Матеріали Регіональної науково-практичної конференції молодих учених (м. Херсон, 14 лютого 2023 р.) (с. 21-22). URL: <https://surl.li/ezaebg>

Кабінет Міністрів України. (2022). Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова № 957 від 15.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2022-%D0%BF#Text>

Набоченко, О. О., Довгопола, К. С., Костенко, Т. М., Стахова, Л. Л., Руденко, Л. М., Омельченко, І., та Ляхова, Н. А. (2024). Психічне здоров'я дітей з особливими освітніми потребами в контексті довгострокових кризових викликів: очима батьків. *Wiedomości Lekarskie Medical Advances*, 2(77), 280–286. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740236/>

Степанова, Т. М., & Степанова, О. Б. (2024). Інклюзивна освіта в Україні в умовах воєнного стану: реалії, досвід і перспективи. *Імідж сучасного педагога*, (6(219)), 99–104. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6\(219\)-99-104](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-99-104)

Чуйко, О. (2019). Місія і роль соціального педагога в розбудові освітнього середовища закладу освіти. *Вісник: Соціальна робота*, 1(5), 41–46. URL: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2019/5-1/9>

Burde, D., Kapit, A., Wahl, R. L., Guven, O., & Skarpeteig, M. I. (2017). Education in emergencies: A review of theory and research. *Review of Educational Research*, 87(3), 619-658. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.3102/0034654316671594>

Government of Canada. (2020). Ensuring accessibility during online learning: COVID-19 guidelines. URL: <https://www.canada.ca>

United Nations Children's Fund (UNICEF). (2019). Education under fire: How conflict in Syria affects children with disabilities. URL: <https://www.unicef.org/>

Contact information:

Shershen Yana – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, yana.shershen2004@gmail.com

Klos Liliia – Doctor of Science in Education, Professor, Head of the Department of Sociology & Social Work, Institute of the Humanities and Social Sciences, liliia.y.klos@lpnu.ua

**THE ROLE OF SOCIAL WORKERS IN IMPLEMENTING SOCIAL INCLUSION IN
COMMUNITIES**
**РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ВПРОВАДЖЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ
ІНКЛЮЗІЇ В ГРОМАДАХ**

Background: In the context of the war in Ukraine, communities have become the primary centers of support for vulnerable populations. The growing number of internally displaced persons, people with disabilities, and other groups with diverse needs has raised critical issues around ensuring equal access to services, resources, and full participation in society. Social inclusion, as a strategic direction of social policy, is emerging as a response not only to challenges caused by military events but also to long-standing systemic issues such as discrimination, segregation, and lack of accessibility. In this context, social workers play a vital role as professionals capable of identifying community needs, overcoming barriers, and fostering inclusive environments in practice.

Purpose: To analyze the role of social workers in implementing social inclusion in communities.

Methods: The study used the method of theoretical analysis of scientific publications that explore the role of social workers in promoting inclusion at the community level.

Results: Social workers play a crucial role in promoting inclusion in communities by identifying individual and collective needs, coordinating multidisciplinary teams and ensuring access to education, employment and social services. Their efforts are particularly important in the field of inclusive education, where they support children with disabilities and foster an accepting environment. In addition, social workers contribute to the destigmatization of disability through awareness-raising campaigns, training and public outreach, thereby helping to create a tolerant and inclusive environment. Institutions such as Inclusive Resource Centres (IRCs) serve as key platforms where social workers collaborate with educators, psychologists and health professionals to provide personalized support to children and families. Despite progress, challenges remain, including uneven professional training, limited resources and the need for a more robust legal and policy framework.

Conclusion: Social workers play a central role in promoting social inclusion in Ukrainian communities. Their work not only addresses the needs of vulnerable groups, but also contributes to long-term societal transformation through inclusive values, access and empowerment. To maximize their impact, it is necessary to invest in specialized training, strengthen institutional collaboration and raise public awareness. Developing inclusive strategies and integrating best practices can ensure greater resilience, equity and support for the diversity of communities.

Keywords: inclusion, social inclusion, social work, community, disability, inclusive education, Ukraine, war, vulnerable groups.

Повномасштабна війна, яка триває в Україні з 24 лютого 2022 року, сильно вплинула на життя людей — як у соціальному, економічному так і політичному плані. Багато людей стали більш вразливими, опинилися в складних життєвих ситуаціях, втратили підтримку, дім або доступ до важливих послуг (Дуля, 2024).

Варто зазначити, що саме на рівні громади найбільш помітними є реальні потреби людей, а також можливості для ефективного реагування на них. Місцевий рівень дозволяє налагоджувати міжособистісну взаємодію, формувати толерантне середовище, забезпечувати доступ до послуг і

ресурсів, необхідних для повноцінної участі кожної особи в житті суспільства. У зв'язку з цим соціальна інклюзія набуває особливого значення як відповідь на сучасні соціальні виклики.

Соціальна інклюзія — це досить нове поняття, яке ще не має досить чіткого і усталеного визначення, тому його суть іноді трактується по-різному. Протягом останніх десятиліть ця ідея стала популярною як спосіб підтримки соціальних прав людей і покращення їхнього життя. Починаючи з кінця 1980-х років, Європейський Союз зробив соціальну інклюзію частиною своєї соціальної політики. У багатьох розвинених країнах інклюзія вже давно впроваджується на практиці, тоді як в Україні вона лише починає обговорюватися і шукати шляхи для впровадження (Красота & Андреева, 2021).

Головна суть соціальної інклюзії полягає в тому, щоб поважати людей з інвалідністю та створювати для них умови, в яких вони можуть розвиватися і брати активну участь у житті громади. Йдеться про те, щоб визнавати їх рівноправними членами суспільства, підтримувати їхній інтелектуальний і творчий потенціал, а також залучати до прийняття рішень, які стосуються їхнього життя — зокрема у виборі освіти чи соціальних послуг. Не менш важливо забезпечити доступність будівель, транспорту та інших громадських місць, а також фінансово підтримувати ініціативи, що сприяють інклюзії. Усе це допомагає людям з інвалідністю бути більш самостійними, а громадам — краще розуміти й задовольняти їхні потреби (Лещенко, 2021).

Соціальні працівники відіграють надзвичайно важливу роль у впровадженні інклюзії в громадах, адже вони працюють над тим, щоб середовище було доступним і підтримуючим для всіх, зокрема для людей з інвалідністю. Вони допомагають створювати умови для рівного доступу до освіти, працевлаштування та інших соціальних послуг, надаючи необхідну підтримку тим, хто цього потребує. Завдання соціального працівника залежать від потреб конкретної групи, але загалом їхня діяльність дуже різноманітна. Соціальні працівники працюють над тим, щоб усі мали змогу брати участь у житті громади, допомагаючи долати бар'єри, які заважають доступу до ресурсів і послуг. Варто й зазначити, що однією з ключових сфер є інклюзивна освіта, де фахівці допомагають забезпечити рівний доступ до навчання для дітей з особливими освітніми потребами. Соціальні працівники у школах мають важливу місію — підтримувати дітей з інвалідністю, допомагати їм справлятися зі страхами й упередженнями, які можуть виникати під час взаємодії з однолітками та вчителями (Штефан, 2021).

Також соціальні працівники відіграють провідну роль у забезпеченні ефективної допомоги в центрах соціальних послуг, які є важливими інституціями для підтримки вразливих верств населення та їхньої інтеграції в суспільство. Такі центри надають різноманітні форми підтримки людям, які опинилися в складних життєвих обставинах і працюють на основі міждисциплінарного підходу. До складу команд входять соціальні працівники, психологи, юристи та інші спеціалісти, що дозволяє комплексно вирішувати проблеми клієнтів. Основна мета діяльності цих установ полягає в підвищенні якості життя отримувачів послуг, сприянні їхній соціальній активності та розвитку самостійності (Моргай, 2024).

Ще одним важливим напрямом діяльності соціального працівника в громаді є формування толерантного ставлення до осіб з інвалідністю, сприяючи підвищенню рівня обізнаності про їхні права та потреби. Це відбувається через проведення інформаційних заходів — таких як тренінги, семінари або просвітницькі кампанії (Семигіна, 2025).

Завдяки таким заходам працівник сприяє подоланню соціальної стигми та дискримінації, які можуть бути присутні в громаді, зокрема щодо осіб з інвалідністю. Це створює умови для більш рівноправного та інклюзивного середовища, в якому поважають права кожного члена громади та знижують бар'єри у доступі до послуг і ресурсів (Бойко, 2023).

Варто окремо виділити роботу Інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), які функціонують з метою підтримки дітей з інвалідністю та їхніх родин. У цих закладах соціальні працівники виконують важливі та специфічні завдання, що спрямовані на покращення умов життя клієнтів і

сприяння їхній соціальній інтеграції. Працюючи в команді з педагогами, психологами, медичними працівниками та іншими спеціалістами, соціальні працівники забезпечують всебічну допомогу та беруть участь у розробці індивідуальних планів підтримки, орієнтованих на потреби кожної дитини (Моргай, 2024).

Роль соціальних працівників в інклюзивно-ресурсних центрах (ІРЦ) є визначальною та багатогранною. Вони виконують функцію ключових координаторів команди, забезпечуючи злагоджену взаємодію різних фахівців задля ефективної реалізації індивідуального підходу до кожної особи. Фахівці соціальної сфери відіграють центральну роль у процесах впровадження інклюзивних практик у суспільстві. У цьому контексті особливої ваги набуває якісна підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, що ґрунтується на принципах інклюзії. Саме тому, заклади вищої освіти несуть відповідальність за формування у студентів необхідних знань, умінь та навичок для ефективної роботи в інклюзивному середовищі (Байдарова, 2021).

Для того щоб соціальні працівники могли ефективно сприяти розумінню інклюзії в громадах, вони мають володіти не лише загальними професійними компетентностями, а й спеціальними знаннями, які стосуються інклюзивного підходу. Йдеться, зокрема, про усвідомлення принципів рівності та доступності для всіх, знання основ інклюзивної педагогіки й універсального дизайну, а також розуміння правових норм, що стосуються осіб з інвалідністю. Це дозволяє фахівцям не лише забезпечувати доступ до послуг, а й впливати на формування такого середовища, в якому кожна людина матиме можливість повноцінно брати участь у житті громади. Застосовуючи підхід, орієнтований на сильні сторони, соціальні працівники допомагають людям із вразливих груп реалізовувати власний потенціал, що є важливою умовою успішної соціальної інтеграції (Семигіна, 2025).

Отже, соціальні працівники виступають не просто як надавачі послуг, а як активні агенти змін, які цілеспрямовано формують інклюзивне середовище в громадах. Їхня діяльність є ключовою для забезпечення рівного доступу до необхідних ресурсів та послуг, а також для культивування атмосфери толерантності, взаємоповаги та прийняття різноманітності.

Список використаних джерел та літератури:

Байдарова, О. (2021). Професійна підготовка фахівців у галузі соціальної роботи до впровадження соціальної інклюзії: сучасні виклики. У *Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами* (с. 9–10). URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._–_Випуск_27

Бойко, О. (2023). Технології соціально-педагогічної роботи в громадах. У *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету* (с. 1–9). URL: [https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/292338-Текст%20статті-675112-1-10-20231204%20\(1\).pdf](https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/292338-Текст%20статті-675112-1-10-20231204%20(1).pdf)

Дуля, А. (2024). Підготовка майбутніх соціальних працівників до представництва інтересів соціально вразливих груп населення. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* (с. 131–134). ЖДУ ім. І.Франка. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48864/1/A_Dulia_PMSPdoPISVHN.pdf

Красота, О., & Андрєєва, В. (2021). Соціальне підприємництво як інструмент соціальної інклюзії в умовах економічної невизначеності. У *Економіка невизначеності: зміст, оцінювання, регулювання* (с. 257–271).

URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/radionova_0013.pdf#page=257

Лещенко, О. (2021). Роль громадських організацій у соціальній інклюзії дітей з інвалідністю в Україні. *Social and Economic Aspects of Education in Modern Society* (с. 17–21). URL: <https://conferences.rsglobal.pl/index.php/conf/catalog/download/7/10/260-2?inline=1#page=18>

Моргай, Л. (2024). Особливості роботи соціального працівника у центрі надання соціальних послуг. 2(2), 1–9. URL: <https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/9887-Текст%20статті-9942-1-10-20240318.pdf>

Семигіна, Т. (2025). *Формування інклюзивного середовища у громаді: ролі та компетентності соціальних працівників | матеріали конференції мунд* (с. 56-64). URL: <https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/587/589>

Штефан, А. (2021). Інклюзивне освітнє середовище в Запорізькій області: результати впровадження пілотного проєкту. *Міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи* (с. 53–62). URL: [https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/17305-Текст%20статті-34148-2-10-20210604%20\(1\).pdf](https://doi.org/file:///C:/Users/User/Downloads/17305-Текст%20статті-34148-2-10-20210604%20(1).pdf)

Contact information:

Levkiv Inessa – student of the Department of Sociology and Social Work of the National University "Lviv Polytechnic", inessa.levkiv.sr.2021@lpnu.ua

Kozak Marta – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work of the National University "Lviv Polytechnic", marta.y.kozak@lpnu.ua

Sychova V.

V.N. Karazin Kharkiv National University

Сичова В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

DOMESTIC VIOLENCE IN FAMILIES OF VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: PREVENTION AND EARLY DETECTION ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В РОДИНАХ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОФІЛАКТИКА ТА РАННЄ ВИЯВЛЕННЯ

Background: The increase in cases of domestic violence in Ukraine with a simultaneous decrease in the number of cases brought to court, the presence of a large number of people with experience of traumatic events, in particular war veterans and their family members, who as of June 2024 numbered 1.2 million and 3.5 million, respectively, makes the problem of prevention and early detection of domestic violence in families of veterans of the Russian-Ukrainian war urgent.

Purpose: Justification of the need for prevention and early detection of domestic violence in families of veterans of the Russian-Ukrainian war.

Methods: Document analysis method to clarify the essence of domestic violence, statistical method and comparative analysis to identify the dynamics (trends) of domestic violence in Ukraine; a systematic approach to developing proposals for the prevention of domestic violence in veterans' families.

Conclusion: Establishing interaction between public administration authorities of all levels, local self-government with civil society institutions, higher education institutions based on a systemic approach; applying a gender approach when conducting information work, trainings on non-violent communication; using a program-targeted approach and Israeli experience when conducting psychological rehabilitation will contribute to the effective prevention and early detection of domestic violence in families of veterans of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: domestic violence, veterans of the Russian-Ukrainian war, families of veterans of the war; prevention, systemic approach, gender approach, program-targeted approach, Israeli experience

За 2019-2024 роки в Україні зафіксовано 10 351 справ щодо домашнього насильства. З початку широкомасштабної російської агресії в Україні спостерігається зростання випадків домашнього насильства. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець у листопаді 2022 року зазначив, що «за даними ПРООН, від фізичного домашнього насильства в Україні страждає близько 2 мільйонів людей. У понад 80% випадків це насильство чоловіків щодо жінок. Щороку від домашнього насильства гинуть 600 українок» (Від домашнього насильства в Україні щороку гинуть 600 українських жінок, 2022). За 2023 рік до Національної поліції України надійшло понад 291 тисяча заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, що на 11% більше, ніж у 2021 році; у січні 2024 року – на 55% більше, ніж у січні 2023 року та в середньому за місяць на 80% більше, ніж у попередніх роках, відповідно 435 та 250 заяв (Михайлов, Д, 2024.). Наявність великої кількості людей, які мають досвід травматичних подій, породжує думку про те, що домашнє насильство поширене переважно в родинах учасників бойових дій, ветеранів війни. В Україні на червень 2024 року нараховувалось 1,2 млн ветеранів та 3,5 млн членів їхніх родин (Клименко, І., 2024). Вищезазначене обумовлює актуальність теми профілактики та раннього виявлення домашнього насильства в родинах ветеранів російсько-української війни.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство визначається як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» (Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2018, ст.1 п.3). 20 червня 2022 р. Верховною Радою України була ратифікована Конвенція Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульська конвенція), у якій домашнє насильство характеризується, як «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок..., 2022, ст.3b).

Міжнародна правозахисна організація «Ла Страда Україна», фіксуючи дані щодо звернень з приводу домашнього насильства на Національну «гарячу лінію» за 2015 рік, зазначала, що серед них зростає кількість звернень від жінок із родин військових (Виртосу, І. 2016). Утім Міністерство соціальної політики України окремої статистики щодо випадків насильства в родинах учасників Антитерористичної операції не вело. У липні 2023 року психолог Громадського Руху «Віра Налія, Любов» М. Пермяков та адвокатка Центру «Жіночі перспективи» Г. Федькович зазначали зростання кількості справ про адміністративні правопорушення за участю військовослужбовців. Так, у Львівській області за 8 місяців 2022 року було 140 справ, така кількість, як за 4 місяці 2023 року (Льов, І.,2023).

Зростання рівня домашнього насильства в Україні на 14% у 2024 році, на думку міністра внутрішніх справ України І. Клименка, безпосередньо корелюється з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у військових ветеранів. За його словами майже 60% випадків домашнього насильства стосується військових не лише Збройних Сил України, а всіх військових, хто був на фронті (Клименко, І., 2024). Психолог, керівник гарячої лінії кризової підтримки Українського ветеранського фонду та ветеран О. Чаморсов категорично не згоден з таким висновком. Він переконаний, що домашнє насильство слід розглядати в загальноукраїнському

контексті як таку проблему, що не має жодних професійних характеристик: «Безліч разів проговорювала ветеранська спільнота: ми такі, як ви, цивільні, не потрібно нас відокремлювати»; «наявність або відсутність ПТСР не стосується винятково ветеранів. Цивільні також потрапляють у ситуації, які створюють загрозу їхньому життю: потрапляють під ракетні обстріли, живуть на прифронтових територіях тощо... Приналежність до тієї чи іншої професії на це жодним чином не впливає» (Чаморосов, О., 2024).

Попри збільшення на 80% кількості заяв про вчинення домашнього насильства у 2024 році, кількість їх надходження до суду знизилась до 64%, у той час, як у 2022 та 2023 роках складала 83% (Волянська, А., 2024). Можливо, це пов'язане з дилемою, чи (не) варто звертатися до поліції, передавати справу до суду чи ні в разі, якщо домашнє насильство вчиняють ветерани війни. Звернення до поліції та соціальних служб може сприйматися ветеранами-кривдниками як зрада. У суспільній свідомості ветерани – наші Захисники, Герої. Тож подання заяви на ветеранів-кривдників викликає осуд мешканців територіальної громади, особливо в сільській місцевості.

Після повернення з передової ветерани війни можуть грубо спілкуватись з рідними, замикатись у собі, виміщати почуття на предметах (речах, меблях). Щоб адаптуватися до цивільного життя, їм потрібно від двох до п'яти років. Утім немає переконливих фактів, що вказували б на прямий зв'язок між вибором людиною тієї чи іншої професії (зокрема, і служби у війську) та схильністю до насильства.

Тож за таких обставин представляється необхідним проводити профілактику та раннє виявлення домашнього насильства, а саме.

- Управлінням/відділам соціального захисту/соціальної підтримки органів місцевого самоврядування /територіальних громад слід постійно інформувати територіальну громаду, членів родин учасників бойових дій, ветеранів війни про сутність, види, наслідки, протидію домашньому насильству, про посилення покарання за вчинення домашнього насильства;

- налагодити регулярну взаємодію уповноважених підрозділів органів Національної поліції України з громадськими організаціями в частині профілактики та раннього виявлення домашнього насильства в родинях ветеранів російсько-української війни;

- Міністерству у справах ветеранів України, Державній установі «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» необхідно розробити програми психологічної реабілітації ветеранів російсько-української війни, членів їхніх родин з метою збереження та відновлення психічного здоров'я, емоційного відновлення, профілактики розвитку психічних та поведінкових розладів, зокрема вчинення домашнього насильства; зниження частоти та тяжкості наслідків травматичних подій для психічного здоров'я; попередження інвалідності (застосування програмно-цільового підходу);

- координація дій між Управліннями у справах ветеранів, соціального захисту, охорони здоров'я органів місцевого самоврядування/ територіальних громад, взаємодія з інститутами громадянського суспільства для організації проведення психологічної реабілітації ветеранів російсько-української війни, членів їхніх родин з метою залучення лікарів, психіатрів, психологів, соціальних працівників, інструкторів зі спорту, які мали бойовий досвід, що давало б змогу встановити більш довірливі стосунки у процесі проведення терапії (використання системного підходу та ізраїльського досвіду);

- Управлінням/відділам у справах ветеранів органів місцевого самоврядування /територіальних громад, Центрам ветеранського розвитку, помічникам ветеранів слід проводити інформування громади, членів родин учасників бойових дій, ветеранів війни (у т.ч. через соцмережі) про необхідність звернення за психологічною допомогою особливо ветеранів-чоловіків (гендерний підхід), бо згідно з дослідженнями IREX, ветеранки війни в 1,7 рази ймовірніше звернуться за психологічною допомогою, ніж їхні колеги-чоловіки;

- Центри соціальних служб мають розробити тренінги та надавати консультації, психологічну допомогу родинам ветеранів з приводу особливостей комунікації з учасниками бойових дій (зокрема тих, хто пережив полон), табуйованих питань; ветеранам війни – з приводу зміни соціальних ролей у сім'ї (спростування традиційних гендерних стереотипів), особливостей сприйняття дітьми воєнних подій;

- Центрам соціальних служб, Громадським організаціям, зокрема ветеранським організаціям варто проводити тренінги з дружинами, батьками, дітьми ветеранів війни, здобувачами вищої освіти-майбутніми психологами, соціальними працівниками, фахівцями у сфері громадського здоров'я щодо профілактики, запобігання та протидії домашньому насильству; сприяти самоорганізації учасників бойових дій, ветеранів війни в групі взаємопідтримки;

- закладам вищої освіти для студентів, які навчаються за спеціальностями ІІО - Соціальна робота та консультування, С4-Психологія, І9-Громадське здоров'я, організувати підготовку соціальних працівників, психологів, фахівців з громадського здоров'я із урахуванням включення у відповідні навчальні дисципліни тематику щодо ненасильницької родинної комунікації; запобігання та протидії домашньому та гендерно-зумовленому насильству інш.

Отже, налагодження взаємодії органів державного управління всіх рівнів, органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, закладами вищої освіти на основі системного підходу; застосування гендерного підходу при проведенні інформаційної роботи, тренінгів із ненасильницької комунікації; використання програмно-цільового підходу та ізраїльського досвіду при проведенні психологічної реабілітації, сприятиме ефективній профілактиці та ранньому виявленню домашнього насильства в родинах ветеранів російсько-української війни.

Список використаних джерел та літератури

Виртосу, І.(2016). Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО. *Зміна*, 04 лип. URL: https://zmina.info/articles/vijna_jaka_ne_vidpuskaje_pro_domashne_nasilstvo_v_simjah_ato/

Від домашнього насильства в Україні щороку гинуть 600 українських жінок (2022). *Укрінформ*, 25 листоп. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3621741-vid-domasnogo-nasilstva-v-ukraini-soroku-ginut-600-zinok-lubinec.html>

Волянська, А. (2024). Міжнародний день боротьби з насильством проти жінок: що треба знати. *UNN. Українські національні новини*, 25 листоп. URL: <https://unn.ua/news/mizhnarodnyi-den-borotby-z-nasyilstvom-proty-zhinok-shcho-treba-znaty>

Клименко, І. (2024).[Інтерв'ю] Від початку року рівень домашнього насильства в Україні зріс на 14% - Клименко пояснив, чи це пов'язано з ПТСП у ветеранів. *Радіо Свобода*, 21 черв. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-klymenko-domashnye-nasyilstvo-politsiya/32999935.html>

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2022): ратифікована із заявами Законом № 2319-IX від 20.06.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

Льов, І. (2023). «Ми не можемо перекладати відповідальність на постраждалих», - фахівці про насильство у родинах військових. *ІНТЕНТ*, 27 лип. URL :

<https://intent.press/publications/humanrights/2023/mi-ne-mozhemo-perekladati-vidpovidalnist-na-postrazhdalih-fahivci-pro-nasilstvo-u-rodinah-vijskovih/>

Михайлов, Д. (2024). У січні 2024-го зареєстровано 435 кримінальних справ про домашнє насильство –Опендатабот. *Суспільне. Новини*, 08 берез. URL : <https://suspilne.media/701442-usicni-2024-go-zareestrovano-435-kriminalnih-sprav-pro-domasne-nasilstvo-opendatabot/>

Про запобігання та протидію домашньому насильству (2018): Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 5,ст. 35.

Чаморосов, О.(2024).Домашнє насильство лише у родинх ветеранів? *Главком*, 01 лип. URL: https://glavcom.ua/columns/olexandr_chamorsov/domashnje-nasilstvo-lishe-u-rodinakh-veteraniv-1007840.html

Contact information:

Sychova Viktoriia – Dr Habil. (Public Administration), Full Professor, Professor of sociology of management and social work Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, 6, Freedom Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, email: v.sychova@karazin.ua; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5001-8389>

Vakulenko S.

V.N. Karazin Kharkiv National University

Вакуленко С.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

THE ROLE OF SOCIAL SERVICES IN IMPLEMENTING A TRAUMA-INFORMED APPROACH IN THE PROCESS OF PROVIDING ASSISTANCE TO CHILDREN
РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ У РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАВМА-ІНФОРМОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ДІТЯМ

Background: The Russian-Ukrainian war has brought new, large-scale challenges for Ukrainian society. Unpredictable and rapid events are radically changing the lives of not only society as a whole, but also its separate citizens, who regularly face phenomena such as the usual life and health loss, constant stress, and severe emotional experiences in their daily lives. All this results in a significant level of individual and collective psychological traumatization that cannot be ignored. Therefore, providing quality and accessible psychological assistance to all those who need it is an important priority for society, which can be realized, in particular, by social work professionals. They could offer to clients who have experienced traumatic events, both adults and children, such support based on a trauma-informed approach.

Purpose: To substantiate the possibility of applying a trauma-informed approach in the practice of social work professionals who provide assistance to children.

Methods: Focus group interview with social work specialists and psychologists of social services.

Result: The publication presents the results of a study conducted as part of the international project «Trauma-informed approaches to improved care and mediation», during which the informants were social work specialists and psychologists representing social services in Kharkiv and five territorial communities of the Kharkiv region. The study showed that most practitioners had not encountered the term «trauma-informed approach» in their professional activities and could not say anything about it. At the same time, they have some experience in working with psychological trauma, but it was associated with the use of other approaches, techniques, and methods.

Conclusions: The author concludes that it is important to disseminate at least general ideas about the trauma-informed approach among professionals working with children in social services, and secondly, the skills of its application in practical situations.

Keywords: traumatic events, psychological trauma, social work, psychological assistance, trauma-informed approach

Внаслідок російсько-української війни, що триває вже дванадцятий рік, перед українським суспільством постали нові масштабні виклики. Серед таких викликів варто відзначити

гуманітарну кризу, спричинену масовою вимушеною міграцією населення, а також те, що тривала повномасштабна фаза війни вже безповоротно позначилася на стані публічного простору всіх населених пунктів країни, особливо східних і південних її регіонів. Вони зазнали й продовжують зазнавати значних руйнувань і пошкоджень, особливо житла, цивільної інфраструктури, в тому числі медичних установ, освітніх закладів, інших об'єктів соціальної сфери, мережі закладів культури. Як зазначають фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, здійснюючи постійні, системні атаки на українські міста, ворог застосовує стратегію урбіциду, тобто знищення міст чи насильства щодо них. Урбіцид можна визначити як навмисне винищення життєво важливої цивільної інфраструктури. Отже, об'єктом насильства під час урбіциду виступає не так територія міста та його забудова, яксам урбаністичний спосіб життя громади загалом, оскільки залежність від інфраструктури – це необхідний атрибут міського способу життя (Потапенко та ін., 2025).

Непередбачувані й стрімкі події докорінно змінюють життя не лише суспільства в цілому, але й окремих його громадян, які у власному повсякденному житті регулярно стикаються з такими явищами, як втрата життя, здоров'я, перманентний стрес, тяжкі емоційні переживання, наслідком чого є значний рівень індивідуальної та колективної психологічної травматизації, який неможливо ігнорувати. Кожен, кого зачепила війна, має свої переживання та реакції як відповідь на загрозливу ситуацію. Лише за попередніми прогнозами, через вплив війни психологічної підтримки різного ступеня інтенсивності потребуватимуть близько 15 млн. людей, серед яких: 1,8 млн. військових і ветеранів, 7 млн. людей старшого віку, близько 4 млн. дітей і підлітків. За оцінками ВООЗ, у районах, постраждалих від війни, вже зараз кожна п'ята людина живе з певною формою розладу психіки. В електронній системі охорони здоров'я протягом останніх років зафіксовано значне збільшення пацієнтів зі встановленим діагнозом «посттравматичний стресовий розлад». За даними ЕСОЗ, у 2023 р. кількість пацієнтів із ПТСР зростає майже вчетверо в порівнянні із 2021 р., а за перші два місяці 2024 р. діагноз встановлено фактично такій самій кількості пацієнтів, як за весь 2021 р. (Бойко, 2025).

ПТСР – це розлад психічного здоров'я, який може розвинутися після переживання або спостереження стресової, страшної або небезпечної для життя ситуації. До таких ситуацій належать бойові дії, теракти, стихійні лиха, нещасні випадки, ДТП, фізичне або сексуальне насильство, полон і катування, погрози, психологічне знуцання або будь-яка подія, яку людина вважає травматичною (Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад, 2025). Колективна травма – це психічна травма, яку отримала група людей будь-якого розміру, аж до цілого суспільства, внаслідок соціальної, техногенної чи екологічної катастрофи або злочинних дій політичних або інших соціальних суб'єктів (Методичні рекомендації, 2025).

Отже, надання якісної й доступної психологічної допомоги всім, хто її потребує, постає як важливий пріоритет суспільства, що може бути реалізований, зокрема, фахівцями із соціальної роботи, які могли би запропонувати таку підтримку своїм клієнтам. Надання психологічної допомоги людям, які пережили травматичні події, як дорослим, так і дітям, соціальні працівники можуть здійснювати, спираючись на травма-орієнтований підхід.

Науковцями Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, за участі автора, в серпні 2024 року в рамках міжнародного проекту «Травма-інформовані підходи у покращенні догляду та медіація» було проведено три фокусованих групових інтерв'ю з: фахівцями з соціальної роботи Центрів соціальних служб, психологами Центрів соціальних служб, спеціалістами Служби у справах дітей м. Харкова та п'яти територіальних громад Харківської області (Балаклійської, Валківської, Кегичівської, Пісочинської та Чугуївської).

Серед іншого, дослідники ставили собі такі завдання: виявити думку інформантів щодо потреб у допомозі дітей і сімей, з якими вони працюють; з'ясувати, чи обізнані вони із травма-інформованим підходом, чи використовувуть його в своїй практичній діяльності; чи мають потребу

у використанні зазначеного підходу у власній практичній діяльності; чи мають потребу в проходженні відповідних теоретичних курсів/тренінгів/курсів підвищення кваліфікації.

Одним із завдань дослідження було з'ясувати, яким чином самі фахівці соціальних служб, що працюють із дітьми, оцінюють власний рівень знань і навичок, що є необхідними не просто для роботи з дітьми, а саме для надання допомоги дітям, які пережили травмивні події. І якщо інформанти вважають, що їх не вистачає, які саме це мають бути знання й навички. Інформанти зазначали, що фахівці, які працюють із дітьми, постійно стикаються з новими різновидами травм. Відповідно, нагальною видається потреба отримувати нові знання, постійно підвищуючи рівень власної обізнаності. Що стосується того, яких саме знань і навичок не вистачає, учасниками акцентувалася увага на такому феномені, як самоушкоджуюча поведінка, яка, на їхню думку, стала особливо поширеною останнім часом. Також ішлося про необхідність удосконалення навичок із вирішення сімейних конфліктів, надання психологічної допомоги в кризових ситуаціях, надання першої медичної допомоги.

Дослідники намагалися з'ясувати, чи обізнані фахівці соціальних служб, як діяти в тих ситуаціях, коли вони не можуть самостійно надати допомогу дитині, в тому числі через брак наявних знань і навичок. Загалом така практика є достатньо поширеною. Наприклад, психологи, які працюють у соціальних службах, спрямовують таких дітей або до психіатрів, або до інклюзивно-ресурсних Центрів (в їхній роботі задіяні фахівці різного профілю – психологи, дефектологи, логопеди тощо). Соціальні ж працівники зазвичай переспрямовують своїх клієнтів до психологів, причому цими психологами є їхні ж колеги, які працюють з ними в соціальній службі. Також бувають випадки, коли залучаються інші установи (Служби в справах дітей, Центри надання адміністративних послуг).

Аналізуючи матеріали всіх трьох фокус-групових дискусій, можна дійти висновку, що переважна більшість інформантів не стикалися у власній професійній діяльності з таким терміном як «травма-інформований підхід» і, відповідно, вони нічого не змогли про нього сказати. Лише одна особа зазначила, що в неї був досвід навчання, пов'язаного із травма-інформованим підходом. В інших інформантів також був певний досвід, як працювати із психологічними травмами, але він був пов'язаний із застосуванням інших підходів, технік, прийомів. Цей факт, безумовно, підводить нас до висновку про важливість поширення серед фахівців, які працюють з дітьми в соціальних службах, по-перше, хоча би загальних теоретичних знань про травма-інформований підхід, а по-друге, навичок його застосування в практичних ситуаціях.

Отже, можемо констатувати, що в умовах масового поширення психологічних травм, особливо серед дітей, фахівці із соціальної роботи мають опановувати нові підходи в роботі зі своїми клієнтами. Одним з найбільш перспективних нам видається саме травма-інформований підхід. Фахівці із соціальної роботи, психологи Центрів соціальних служб, спеціалісти служб у справах дітей, щоби успішно надавати допомогу дітям, мають бути обізнані щодо того, як травма може вплинути на стан їхнього фізичного, психічного здоров'я, на поведінку й стосунки з найближчим соціальним оточенням. Фахівці, які працюють із дітьми, мають набути компетентностей, необхідних для використання травма-інформованого підходу, зокрема, розпізнавати ознаки травми, застосовувати відповідні техніки й прийоми втручання. З цією метою їм можна запропонувати проходження відповідних теоретичних курсів, в тому числі дистанційних, семінарів, тренінгів, курсів підвищення кваліфікації.

Список використаних джерел та літератури:

Potapenko, V., Pavlenko I., Tyshchenko Yu., Yizhak O., Kaplan Yu., Valiushko I. et al. (2025) *Suspilstvo, transformovane viinoiu* [Society transformed by war]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].

Boiko, S. Shchodo polipshennia psykholohichnoho stanu naseleння v umovakh dovhotryvaloї viiny [Regarding the improvement of the psychological state of the population in conditions of a long-term war]. Sait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen [Site of the National institute for strategic studies]. <https://niss.gov.ua>. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/polipshennya-psykholohichnoho-stanu-naseleння-v-umovakh> [in Ukrainian].

Shcho treba znaty pro posttravmatychnyi stresovyi rozlad [What you need to know about post-traumatic stress disorder]. Sait Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy [Site of the Ministry of Health of Ukraine]. <https://moz.gov.ua>. Retrieved from <https://moz.gov.ua/uk/scho-treba-znati-pro-posttravmatychnij-stresovij-rozlad> [in Ukrainian].

Metodychni rekomendatsii shchodo nadannia sotsialnykh posluh ditiam, yaki postrazhdaly vnaslidok voiennykh diї ta zbroinykh konfliktiv [Methodological recommendations for the provision of social services to children affected by hostilities and armed conflicts]. Sait Natsionalnoi sotsialnoi sluzhby Ukrainy [Site of the National Social Service of Ukraine]. <https://nssu.gov.ua>. Retrieved from <https://nssu.gov.ua/dotrymannia-prav-ditei/metodychni-materialy> [in Ukrainian].

Contact information:

Vakulenko Svitlana – Candidate (Ph.D.) level in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology of Management and Social Work of V.N. Karazin Kharkiv National University, s.vaculenko@karazin.ua

Chupandina G., Tarasenko N.

*Municipal institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy»
of the Kharkiv Regional Council*

Чупандіна Г., Тарасенко Н.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

DEVELOPMENT OF PARENTAL COMPETENCE OF PERSONS RAISING A CHILD WITH AUTISM РОЗВИТОК БАТЬКІВСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСІБ ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З АУТИЗМОМ

Background: the development of parental competence in families raising children with autism is an important socio-pedagogical problem, as it requires a comprehensive approach to the formation of knowledge, skills and personal qualities of parents. This issue is becoming increasingly relevant in the context of modern challenges, in particular the need for inclusion and ensuring equal access to quality education and support for children with disabilities

Purpose: to investigate the main aspects of the development of parental competence of persons raising children with autism.

Methods: methods of analysis of scientific sources, the method of comparing theoretical approaches to the development of parental competence were used.

Results: the study showed that important components of the development of parental competence of persons raising a child with autism are the acquisition of knowledge, the formation of skills and the development of personal qualities. The results also showed that the effectiveness of the development of parental competence of persons raising a child with autism can be ensured through a comprehensive approach, which includes the provision of psychological, pedagogical and social support.

Conclusion: the development of parental competence of those raising children with autism is extremely important for ensuring the successful socialization and development of the child. The problem of parental competence remains insufficiently researched and requires further scientific research.

Keywords: parental competence, autism.

За останні роки в Україні спостерігається стабільна тенденція до зростання кількості дітей, яким вперше встановлено статус дитини з інвалідністю. Зокрема, у 2022 році цей показник збільшився порівняно з 2020 та 2021 роками, що підтверджується даними Державної служби статистики України (Державна служба статистики України, 2023). Водночас зростає й кількість осіб, які виховують дітей із порушеннями фізичного та психічного розвитку, що зумовлює підвищену потребу в соціальній підтримці та комплексному супроводі цих сімей.

Деякі аспекти розв'язання актуальних проблем, пов'язаних із підтримкою та захистом осіб, які виховують дітей з інвалідністю, передбачено чинними нормативно-правовими актами, зокрема, Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», Законом України «Про охорону дитинства», Законом України «Про соціальні послуги» тощо.

У науковому аспекті питання теорії та практики роботи з особами, які виховують дітей з інвалідністю, є предметом дослідження вітчизняних вчених у різних її аспектах. Дослідження охоплюють широке коло проблем, пов'язаних із соціальною підтримкою таких осіб, зокрема в контексті соціально-педагогічної допомоги, соціального супроводу, а також формування їхньої психологічної стійкості та адаптаційного потенціалу в умовах виховання дитини з інвалідністю.

Проте, попри досить детальне дослідження питання роботи з особами, які виховують дітей з інвалідністю, результати аналізу наукових досліджень та психолого-педагогічної практики вказують на наявність суперечностей між зростаючими потребами сучасного суспільства в компетентному батьківстві та недостатньою науковою розробленістю теоретичних і науково-методичних основ розвитку батьківської компетентності таких осіб.

Поняття «батьківська компетентність» не належить до загальноприйнятих, в науково-методичній літературі його згадують як складову батьківства (Нагула, 2012).

Уважаємо, що під батьківською компетентністю доречно розуміти сукупність знань, умінь та навичок, які дозволяють батькам ефективно виконувати свої функції у вихованні, підтримці та розвитку дитини, забезпечуючи її фізичне, психічне та соціальне благополуччя.

Доцільною в дослідженні проблематики батьківської компетентності осіб, які виховують дитину з інвалідністю, зокрема з аутизмом, є теза Т.Гладун, що розвиток соціальної компетентності в батьків, які виховують дитину з аутизмом, необхідний як для них, так і для дитини. Авторка наголошує, що «... це досить складний процес з урахуванням того, що сім'я має не лише піклуватися про дитину, а й матеріально її забезпечити, оскільки матеріальний стан відіграє велику роль у розвитку дитини» (Гладун, 2018).

Уважаємо, що процес розвитку батьківської компетентності осіб, які виховують дитину з аутизмом, є динамічним і багатограним процесом, що передбачає набуття знань (когнітивна складова), формування навичок (діяльнісна складова) і розвитку особистісних якостей (особистісна складова), необхідних для ефективного виховання та підтримки дитини з інвалідністю. Він передбачає активну участь батьків у процесах реабілітації та соціалізації дитини, а також здатність адаптуватися до викликів, що виникають через фізичні та психічні особливості дитини.

Так, ефективність процесу розвитку батьківської компетентності осіб, які виховують дитину з аутизмом, може бути забезпечена шляхом комплексного підходу, який включає надання психологічної, педагогічної та соціальної підтримки. Це передбачає:

- підвищення обізнаності батьків щодо особливостей розвитку дитини з аутизмом, що дозволить зменшити рівень стресу і невизначеності у взаємодії з дитиною;
- навчання батьків методам корекційної роботи та адаптації до потреб дитини, що допомагає забезпечити її індивідуальну підтримку та включення у соціум;
- сприяння розвитку емоційної стійкості батьків, зокрема через підтримку з боку фахівців, груп самодопомоги або тренінгів;
- забезпечення доступу до спеціалізованих ресурсів, таких як соціальні служби, інклюзивні освітні програми, консультації з психотерапевтами та іншими фахівцями;
- матеріальна і соціальна підтримка сімей, що дасть можливість забезпечити дитину всім необхідним для її розвитку та включення в соціальне середовище.

Отже, з усього вищесказаного можна зробити висновок, що проблема розвитку батьківської компетентності осіб, які виховують дітей з аутизмом, на сьогодні є недостатньо дослідженою, проте її подальша розробка сприятиме більш ефективному виявленню потреб таких осіб, розробці відповідних програм підтримки, а також підвищенню якості виховання та соціалізації дітей з інвалідністю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державна служба статистики України. (2023). Соціальний захист населення України у 2022 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_szn_2022.pdf
2. Гладун, Т. О. (2018). Розвиток соціальної компетентності батьків, які виховують дитину з розладами спектру аутизму: можливості кіномистецтва. *Серія: Педагогічні науки*, (Вип. 1), 56-62. Бердянськ.
3. Нагула, О. Л. (2012). Психологічна сутність поняття батьківська компетентність молодого подружжя. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 22 (257), Ч. VIII, 272-277. Луганськ.

Contact information:

Chupandina Galina – postgraduate student in specialty 231 Social Work, nelliashka@gmail.com
 Tarasenko Nelli – Candidate of Pedagogical Sciences, scientific advisor, associate professor
 Municipal institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, nelliashka@gmail.com

Shevchuk A., Klos L.

Lviv Polytechnic National University

Шевчук А., Клос Л.

Національний університет "Львівська політехніка"

SOCIAL WORK WITH WOMEN WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: DEVELOPMENT TRENDS AND WAYS OF IMPROVEMENT

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЖІНКАМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Background: The full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in 2022 not only failed to reduce the prevalence of domestic violence but also led to its exacerbation and the emergence of new forms. In the context of war, social work with women who have suffered from violence is of particular importance.

Purpose: To analyze the specifics of social work with women who have suffered from domestic violence under martial law in Ukraine, to identify key trends and challenges, and to outline the importance of interagency cooperation and professional training of social workers.

Methods: The article analyzes scientific literature, statistical data, and legal acts related to the problems of domestic violence and social work in wartime.

Results: The study revealed that the war has complicated access to assistance for victimized women, led to new forms of violence (concerning IDPs, those abroad, stalking), and changes in appeals to law enforcement agencies. The importance of ratifying the Istanbul Convention as a positive step in protecting women's rights is emphasized. The theoretical principles of social work with this category, the range of tasks of social workers, and the strategic directions of their activities are considered. The active role of the non-governmental sector and international cooperation in providing assistance is noted.

Conclusion: Domestic violence remains an acute problem in wartime, acquiring new manifestations. Practical social work with women who have suffered from violence requires coordinated interaction between state and non-governmental institutions, high qualification of social workers, and an understanding of the socio-cultural, psychological, and economic factors influencing violence. The development of a Unified Information System of the Social Sphere and strengthening of the role of non-governmental organizations are important trends in improving the provision of assistance.

Keywords: social work, domestic violence, women, martial law, development trends, interagency cooperation, professional training.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року, на жаль, не припинило поширення кримінальних порушень, що існували в країні й до цієї трагічної події. Домашнє насильство, зокрема, залишається серйозною проблемою, яка в умовах війни має тенденцію до загострення, а її прояви зазнають певної трансформації. Важливим кроком у захисті прав жінок в цей складний час стала ратифікація Україною 20 червня 2022 року Стамбульської конвенції – міжнародного стандарту в сфері боротьби з насильством щодо жінок, що є невід'ємною частиною загальнолюдських прав та європейських цінностей (Павленко, 2022).

В умовах повномасштабної війни соціальна робота в Україні набула особливого значення як ключова державна функція, що забезпечує підтримку жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема постраждали від домашнього насильства. Велика кількість внутрішньо переміщених жінок є однією з найбільш вразливих категорій, що часто має додаткові соціальні статуси та потреби (Костіна, 2024).

Попри те, що перші місяці повномасштабної російської агресії, за статистичними даними, демонстрували зменшення зафіксованих випадків домашнього насильства порівняно з попередніми роками, експертки Аналітичного центру ЮрФем застерігають від оптимістичних висновків. На їхню думку, таке зниження може свідчити не про покращення ситуації, а про ускладнення доступу постраждалих до правової допомоги, особливо у так званій «сірій зоні» та в районах активних бойових дій, де оперативність роботи правоохоронних органів об'єктивно обмежена. Це вказує на серйозну проблему з отриманням необхідної підтримки жінками, які потерпають від насильства, в умовах війни (Павленко, 2022).

Війна спричинила появу нових, раніше нетипових ситуацій домашнього насильства. Зокрема, зросла кількість випадків жорстокого поведіння, економічної експлуатації та психологічного тиску щодо літніх жінок, які надали прихисток своїм родичам, що постраждали від бойових дій. Також тривожною тенденцією стало насильство, з яким стикаються українки, котрі вимушено виїхали за кордон і проживають у місцевих мешканців, часто не знаючи своїх прав та механізмів отримання допомоги в іншій країні. Окрім того, жінки, які рятувалися від війни за кордоном, почали потерпати від сталкінгу з боку своїх партнерів, що є формою психологічного

насильства, яка, на жаль, ще не має належного законодавчого врегулювання в Україні (Павленко, 2022).

Соціальна робота з жінками, які постраждали від насильства в сім'ї, базується на низці важливих принципів, що визначають теоретичні засади її здійснення: екосистемному підході, полімодальності, солідарності, конструктивній стимуляції та континуальності (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

У своїй роботі з випадками домашнього насильства працівники соціальної роботи виконують широкий спектр завдань, що охоплюють просвітницьку та навчальну діяльність, проведення діагностики ситуації, надання терапевтичної та консультативної допомоги, а також здійснення організаційних та адміністративних функцій (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

Жінки, які пережили домашнє насильство, опиняються у вкрай складних обставинах і потребують кваліфікованої допомоги та відновлення, що є ключовим завданням соціальних працівників. Ефективна підтримка цієї категорії жінок, а також організація профілактичних заходів вимагають залучення висококваліфікованих професіоналів, які володіють глибокими теоретичними знаннями та практичним досвідом. Однак, для успішної роботи недостатньо лише теорії; необхідне постійне професійне зростання, набуття навичок розв'язання кризових ситуацій, спричинених насильством, та стажування під керівництвом досвідчених супервізорів у діючих соціальних центрах (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

Ключовими стратегічними завданнями соціального працівника є: допомогти жінці подолати несвідомі захисні реакції, створити для неї надійну систему підтримки, розробити ефективний план дій для виходу з кризової ситуації та навчити методів психологічного самозахисту (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

Важливо також згадати про негативний вплив суспільного тиску, який проявляється у почутті сорому, браку доступу жінок до юридичної інформації та захисту. Ситуацію ускладнює недостатня динаміка реформування правової бази, а також недостатні зусилля з боку державних інститутів у поширенні інформації про чинні закони та контроль за їх дотриманням. Крім того, відчувається брак просвітницьких та інших ініціатив, спрямованих на усунення першопричин та наслідків насильства (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

У відповідь на ці виклики Міністерство соціальної політики України ініціювало важливі реформи, спрямовані на підвищення ефективності соціальної підтримки. Одним із ключових кроків є розробка Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, яка має спростити доступ до послуг та забезпечити комплексний підхід до допомоги.

Позитивною тенденцією є активний розвиток громадського сектору та волонтерського руху в соціальній сфері. Завдяки співпраці з міжнародними організаціями та реалізації грантових проєктів відбувається поширення передового досвіду та надання гуманітарної допомоги вразливим групам населення, зокрема жінкам, які постраждали від насильства в умовах війни. Прикладом такої співпраці є масштабна програма ЮНІСЕФ «Спільно», яка забезпечує соціальні послуги та захист дітям та їхнім родинам (Костіна, 2024).

Неурядові організації відіграють важливу роль у наданні ефективної допомоги жінкам, які постраждали від домашнього насильства. Вони вміло використовують міжнародні стандарти та документи у сфері захисту прав жінок і запобіганню насильству, а також демонструють здатність оперативно реагувати на цю гостру соціальну проблему (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

У цих складних умовах зростає роль соціальних працівників, які повинні володіти такими якостями, як стійкість, гнучкість та емпатія. Це вимагає оновлення підходів до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників з акцентом на психологічну складову та вміння працювати в мультидисциплінарних командах для надання комплексної допомоги постраждалим жінкам в умовах воєнних конфліктів (Костіна, 2024).

Розуміння комплексу чинників, що провокують домашнє насильство або перешкоджають ефективній протидії йому, є ключовим для розробки дієвих стратегій соціальної роботи. Серед таких чинників виокремлюють соціально-культурні (застарілі традиції та стереотипи), психологічні (особистісні розлади, агресія, низька самооцінка) та соціально-економічні (зниження рівня життя, безробіття, фінансова залежність) (Клішевич, Лях & Скіпальська, 2022).

Отже, тенденції розвитку соціальної роботи з жінками, які постраждали від домашнього насильства в умовах воєнного стану в Україні, характеризуються зростанням актуальності та складності проблеми, зумовленою як ескалацією насильства, так і появою нових його проявів, пов'язаних з війною (зокрема, щодо ВПО, за кордоном, сталкінг). Позитивною тенденцією є ратифікація Стамбульської конвенції та активізація реформ у соціальній сфері. Значну роль відіграє розвиток громадського сектору та міжнародної співпраці.

Шляхи вдосконалення соціальної роботи з жінками, які постраждали від домашнього насильства, в умовах воєнного стану в Україні включають: посилення міжвідомчої координації між державними установами та неурядовими організаціями для забезпечення комплексного та своєчасного надання допомоги; адаптацію існуючих та розробку нових технологій соціальної роботи, що враховують специфіку воєнного стану та нові прояви насильства; підвищення кваліфікації соціальних працівників шляхом постійного навчання, стажування та супервізії, з акцентом на психологічну стійкість та вміння працювати в кризових ситуаціях; активізацію інформаційно-просвітницької роботи серед населення, спрямованої на подолання стигми, підвищення обізнаності про права та механізми отримання допомоги; подальше реформування законодавчої бази, зокрема щодо врегулювання нових проявів насильства, таких як сталкінг, та забезпечення ефективного правозастосування.

Список використаних джерел та літератури:

Клішевич, Н., Лях, Т., & Скіпальська, Г. (2022). Жінки, які постраждали від домашнього насильства як об'єкт соціальної роботи. *Humanitas*, (5), 82–89. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.12>

Костіна, В. (2024). Соціальна робота в умовах воєнного стану: Виклики сьогодення та перспективи на майбутнє. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: Виклик глобального світу: VIII Міжнародна науково-практична конференція*, Полтава (с. 162–164). Полтава: Полтавський інститут економіки і права. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a84b3d3b-d103-44a1-9222-72002afe575c/content>

Павленко, Т. (2022). Домашнє насильство в умовах війни: причини та нові виклики сьогодення. *Правові виклики сучасності: Круглий стіл «Правові виклики сучасності»*, Харків (с. 86–89). Харків: Державний біотехнологічний університет. https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/23770/1/mater_kr_stil_22-88-91.pdf

Contact information:

Shevchuk Andriana – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, andrianashevchuk441@gmail.com

Klos Liliia – Doctor of Science in Education, Professor, Head of the Department of Sociology & Social Work, Institute of the Humanities and Social Sciences, liliia.y.klos@lpnu.ua

SOCIAL SERVICES IN WAR CONDITIONS: NEW CHANGES AND CHALLENGES СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ В УМОВАХ ВІЙНИ: НОВІ ЗМІНИ ТА ВИКЛИКИ

Background: Russia's full-scale invasion of Ukraine has become a challenge for our country. During the war, the situation of citizens significantly worsened, many of them found themselves in a situation they had never been in before (lost property, housing, work, documents, were left without means of livelihood, necessary care or support, moved to another safer city and place of residence, or remained in the territory of hostilities). Since February 24, 2022, a significant number of Ukrainian citizens have found themselves in difficult life circumstances and need support from the state, as they are unable to overcome them on their own.

Purpose: To outline new changes in legislative mechanisms regarding the organization and provision of social services under martial law.

Methods: Method of analysis, method of thoughts comparison, theoretical research methods, method of theoretical and empirical exploring of blighty sociologists were used.

Results: During a state of emergency or martial law in Ukraine or its individual localities, a list of social services has been determined that can be provided urgently (crisis) to individuals or families who find themselves in a state of emergency due to situations that threaten their lives.

Conclusion: The war has affected various systems, including the system of social services. Under martial law, in order to support vulnerable groups of the population, local authorities are forced to act urgently and in a crisis. For this purpose, appropriate changes have been made at the legislative level, in particular, a simplified procedure for making decisions on the provision of social services and the procedure for receiving them has been proposed.

Keywords: social services, difficult life circumstances, average monthly total income of citizens, people in difficult life circumstances, low-income persons, persons with disabilities, emergency (crisis) social services, social service providers, home care, supported living, integration into society, socialization, inpatient care.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало викликом для нашої країни. Під час війни становище громадян значно погіршилося, багато хто з них опинився в ситуації, в якій ніколи до цього не були (втратили майно, житло, роботу, документи, залишилися без засобів до існування, необхідного догляду чи підтримки, переїхали до іншого більш безпечного міста і місця проживання або ж залишилися на території ведення бойових дій).

З 24 лютого 2022 року значна кількість громадян України потрапила у складні життєві обставини і потребує підтримки з боку держави, оскільки самотійно подолати їх не в змозі (Бончужна Є., Волгіна О., 2023).

Надання соціальних послуг є важливою функцією будь-якої держави. Проте, під час війни кількість людей, які потребують підтримки, збільшується в рази. Так, за півтора роки війни кількість осіб з інвалідністю збільшилася на 300 тисяч, що загалом становить вже 3 мільйони осіб. Російська агресія проти України наносить невимовних втрат – як людських, так і матеріальних. Українцям довелося зіткнутися із зруйнованою інфраструктурою, втратою житла, транспортних засобів, роботи, просто елементарних засобів для існування. Величезна кількість людей покинули дім. За останніми даними, таких людей нараховується близько 5 мільйонів осіб. За перші півроку

війни попит на соціальні послуги зріс у 2-4 рази після впровадження воєнного стану. Враховуючи, що війна досі триває, кількість потребуючих допомоги і надалі зростає.

Соціальні послуги, відповідно до чинного Закону України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги, 2019), це дії спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають.

Складні життєві обставини (СЖО) визначають обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї та які вона не може подолати самостійно. Такими обставинами можуть бути як втрата роботи, так і втрата дому чи інша шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Після 24 лютого 2022 року стало зрозуміло, що часу на виконання всіх формальних процедур немає, і Міністерство соціальної політики ще на початку березня 2022 року розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. У них йшлося про спрощення та оптимізацію процедури надання окремих соціальних послуг. У них йшлося про спрощення та оптимізацію процедури надання окремих соціальних послуг. Однією із ключових методичних порад місцевим органам влади було зазначено про надання соціальних послуг екстрено (кризово), замість застосування повної процедури. Цей вид надання послуг дозволяє приймати рішення протягом доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення про необхідність надання допомоги особі.

Проте, щоб оптимізувати процедуру надання послуг, необхідні нормативні зміни. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» (Про організацію надання соціальних послуг, 2020) та наказу Міністерства соціальної політики «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» (Про затвердження класифікатора соціальних послуг, 2020) була лише невелика кількість послуг, які могли надаватися екстрено. Тож у березні спочатку прийняли постанову КМУ від 16.03.2022 № 294, яка внесла зміни до «Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади» (Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, 2019). Такі соціальні послуги як стаціонарний догляд (створення умов для проживання; забезпечення харчуванням), паліативний догляд (допомога у вирішенні питань отримання знеболювання), догляд вдома, підтримане проживання (забезпечення проживання, розвиток та підтримка навичок самообслуговування та інших навичок, необхідних для самостійного проживання) тепер можна надавати як екстрені. Згодом прийняли постанову КМУ від 7.05.2022 № 560, якою доповнено попередні зміни до Порядку. В результаті уточнено, що соціальні послуги можуть надаватися екстрено (кризово) у разі існування загрози життю чи здоров'ю особи та під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях. Окрім цього, до вже існуючих послуг, які надаються екстрено, під час воєнного стану додається ще 11 послуг, які раніше надавалися через процедуру застосування випадку. Влітку 2022 року ці ж норми потім були внесені у постанову КМУ «Про організацію надання соціальних послуг» (Про організацію надання соціальних послуг, 2020) і могли вже застосовуватися до всіх осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Також 14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла зміни до ЗУ «Про соціальні послуги», якими спрощувала деякі норми для оптимізації надання соціальних послуг. А саме:

- збільшили повноваження місцевих органів влади: їм надали можливості визначати особливості порядку організації та надання соціальних послуг на території відповідної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану. Проте це не має суперечити логіці та нормам законодавства.

- соціальні послуги надаються екстрено (кризово) у період воєнного стану;

- особам (незалежно від їхнього рівня доходу), яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією всі соціальні послуги надаються безоплатно;

- змінилося визначення сукупного доходу громадян для визначення малозабезпечених осіб. Відтепер середньомісячний сукупний дохід громадян визначається з урахуванням кварталу, а не шести останніх місяців (як це було раніше).

Також в серпні 2023 набув чинності наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах» (Порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці, 2023). У ньому викладена організація визначення потреб населення у соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його припинення. У Порядку враховуються всі зміни, які були прийняті в попередніх нормативно-правових актах. Сьогодні існують законодавчі механізми, що дозволяють залучати представників недержавного сектору як надавачів соціальних послуг. Зокрема, шляхом соціального замовлення. Проте, наявність законодавчих механізмів не дозволяє застосовувати його у повній мірі, оскільки залученість громадського сектору до надання соціальних послуг є слабкою. Наразі синхронізація зусиль державного та недержавного секторів, зокрема, спрямовані на фінансову підтримку громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які можуть надавати соціальні послуги, на соціалізацію та інтеграцію таких осіб в суспільство.

Отже, війна вплинула на різні системи, у тому числі і систему надання соціальних послуг. В умовах воєнного стану для того, щоб підтримати вразливі групи населення, місцеві органи влади змушені діяти екстрено і кризово. Для цього внесені відповідні зміни на рівні законодавства, зокрема, запропонована спрощена процедура ухвалення рішення про надання соціальних послуг та порядок їх отримання. Така організація роботи забезпечує ухвалення рішення про надання соціальних послуг протягом однієї доби. Також місцеві органи влади, за потреби, можуть делегувати ухвалення рішення про надання соціальних послуг безпосередньо надавачам, що значно скорочує строки з надання допомоги. Спрощена процедура застосовується до різних видів соціальних послуг. Під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях визначено перелік соціальних послуг, які можуть надаватися екстрено (кризово) особам чи сім'ям, які опинилися у СЖО, у зв'язку з ситуаціями, що загрожують їхньому життю. До таких послуг належать: інформування; консультування; надання притулку, зокрема нічного; короткотермінове проживання; екстрене (кризове) втручання; представництво інтересів; підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб; соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у СЖО; соціальний супровід сімей, в яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю; паліативний догляд; соціально-психологічна реабілітація; натуральна допомога; переклад жестовою мовою; транспортні послуги тощо (Соціальні послуги в умовах війни, 2023).

Список використаних джерел та літератури:

1. Бончужна Є., Волгіна О. Менеджмент соціальних послуг в умовах війни: матеріали тренінгу. Київ: Програма розвитку ООН в Україні. 2023. 65 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/%D0%93_0.pdf

(дата звернення: 03.04.2025).

2. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січ. 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

3. Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади: постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2019 р. №

576. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

4. Про організацію надання соціальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

5. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: наказ Міністерства соціальної політики України від 23 черв.2020 року № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

6. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах: наказ Міністерства соціальної політики України від 19 квіт.2023 року № 130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text> (дата звернення: 03.04.2025).

7. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. URL: <https://decentralization.ua/news/18015> (дата звернення: 03.04.2025).

Contact information:

Bashei Oleksii – social studies teacher of the Cherkasy Applied College of Food Technology and Business, basejoleksij@gmail.com

Puneiko S., Shehynska N.

Ivan Franko National University of Lviv

Пунейко С., Шегинська Н.

Львівський національний університет імені Івана Франка

INNOVATIVE APPROACHES TO SOLVING SOCIAL PROBLEMS OF VULNERABLE GROUPS: SYNERGY OF SOCIAL WORK AND DIGITAL TECHNOLOGIES ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ВРАЗЛИВИХ ГРУП: СИНЕРГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Background: The digital transformation of social work enables faster and more targeted responses to the needs of vulnerable populations. The combination of social work methodologies with digital tools enhances support for internally displaced persons, people with disabilities, veterans, the elderly, and the homeless. With over 17 million users of the Diia mobile app in Ukraine, the penetration of digital services allows for scalable social interventions.

Purpose: To highlight innovative practices in digital social work and assess their impact on the efficiency and inclusiveness of social services.

Methods: Case study analysis, data from government and NGO reports, monitoring results from regional pilot projects.

Results: Successful examples include the Social Assistant chatbot in Kharkiv region (used by over 12,000 individuals), VR therapy sessions for PTSD rehabilitation, and the TeleDoctor 24/7 service, which reduced waiting time from 10 to 3 days for elderly and disabled patients. In Lviv, big data analytics in the "Social Map" project enabled increased resource allocation to critical areas by 18%.

Conclusion: The integration of digital technology into social work significantly improves the effectiveness of social support, but it also requires continuous development of both infrastructure and professional competencies of social workers.

Keywords: digital technologies, social work, vulnerable groups, innovation, inclusion.

Інноваційні підходи у вирішенні соціальних проблем вразливих груп населення спираються на поєднання методів соціальної роботи з можливостями сучасних цифрових технологій. Така синергія дозволяє значно підвищити ефективність підтримки людей, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю, ветеранів, осіб похилого віку та безпритульних. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2023 року понад 1,4 мільйона осіб мали статус внутрішньо переміщених, з яких майже 60 % проживають у державних установах або винаймають житлі. Водночас кількість користувачів мобільного додатку «Дія» перевищила 17 мільйонів, що демонструє високий рівень проникнення цифрових сервісів серед населення та створює основу для масштабування соціальних ініціатив через цей канал.

У низці областей України вже реалізовано пілотні проєкти, які поєднують дистанційне консультування з автоматизованим збором даних. Наприклад, у Харківській області в 2024 році запроваджено чат-бот «Соціальний асистент», через який понад 12 000 користувачів отримали консультації з питань оформлення соціальних виплат та психологічної підтримки. Аналіз запитів показав, що 48 % звернень стосувалися легалізації документів, а 32 % - налагодження контактів із місцевими громадами. Наявність таких автоматизованих інструментів дозволяє соціальним працівникам оптимізувати час на виконання рутинних процедур та зосередитися на індивідуальній роботі з клієнтом.[2]

Ще одним показовим напрямом є використання віртуальної реальності для психосоціальної реабілітації ветеранів та переселенців з посттравматичним стресовим розладом. За даними дослідження Українського інституту психічного здоров'я, групова терапія за допомогою VR-сеансів у поєднанні з класичними методиками когнітивно-поведінкової терапії скоротила індекс тривоги у 68 % учасників після п'яти сеансів. Залучення технології дозволяє моделювати безпечне середовище для відпрацювання навичок подолання стресу та реінтеграції в суспільство.[3]

Важливу роль відіграє аналітика великих даних (big data) та штучний інтелект у виявленні осіб, які потребують допомоги. На прикладі міста Львова в проєкті «Соціальна карта» оброблено понад 250 000 записів щодо звернень до соціальних служб, що дало змогу автоматично виявити райони з підвищеним рівнем соціального напруження та спрогнозувати потреби в ресурсах. Завдяки цій інформації місцева влада збільшила соціальне фінансування на 18 % у двох пріоритетних мікрорайонах протягом шести місяців.[1]

Телемедицина стає невід'ємною складовою комплексної підтримки людей з інвалідністю та похилого віку. У 2024 році Національна служба здоров'я України запустила мобільний сервіс «Теледоктор 24/7», який зареєструвало понад 200 000 пацієнтів з обмеженою рухливістю. Платформа надає можливість проводити онлайн-консультації з сімейним лікарем, замовляти рецепти та отримувати електронний рецепт на ліки без потреби відвідування амбулаторії. Завдяки цьому середня тривалість очікування на прийом скоротилася з 10 до 3 днів.[5]

Громадські організації активно розробляють платформи для навчання та працевлаштування вразливих груп. Проєкт «Навчайся вільно» охопив 8 500 людей з інвалідністю, ветеранів та переселенців і запропонував 120 відеокурсів із цифрових професій: розробка вебсайтів, бази даних, адміністрування мереж. Результатом стало працевлаштування 36 % випускників у перші три місяці після завершення навчання.

Ефективний зв'язок з місцевими громадами та волонтерськими ініціативами забезпечується через геолокаційні додатки, які дозволяють координувати розподіл гуманітарної допомоги. У червні-грудні 2024 року в таких системах зареєстрували понад 5 000 волонтерів, які виконали понад 12 000 завдань із доставки продуктів, ліків та предметів першої необхідності.

Нарешті, важливою складовою є підвищення цифрової грамотності серед самих соціальних працівників. Програма підготовки «E-social worker» охопила 1 200 працівників із 24 областей,

навчивши їх використовувати CRM-системи, аналітичні панелі та інструменти автоматизації звітності. Це дало змогу скоротити кількість паперових звітів на 85 % та пришвидшити прийняття управлінських рішень на основі реальних даних.[4]

Таким чином, інтеграція цифрових технологій у соціальну роботу створює нові можливості для оперативного реагування на потреби вразливих груп населення, підвищує ефективність використання ресурсів та сприяє більш інклюзивному розвитку суспільства. Такий підхід вимагає постійного вдосконалення як технологічної інфраструктури, так і підготовки фахівців, адже лише спільна робота соціальних працівників і ІТ-експертів може забезпечити стійкі результати та соціальну справедливість.

Список використаних джерел та літератури

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.Денисюк та ін. ; ред. : О.Епель, Т.Лях, І.Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/>

2. Анохіна К., Варава В. Проблеми та перспективи реінтеграції деокупованих територій в Україні. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : Матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2024 р.). Дніпро, 2024. Ч. II. С. 289-290. DOI: <https://doi.org/10.31733/15-03-2024/2>

3. Захарова О., Фаюк О. Проблеми розвитку деокупованих територій України. Сучасні тенденції розвитку економіки та держави : матеріали VIII Всеукр. студент. науково-практ. конф. (м. Черкаси, 23 квіт. 2024 р.). Черкаси, 2024. С. 76-78.

4. Лях Т., Спіріна Т., Ковтун Є. Розвиток соціальної згуртованості територіальної громади. *Humanitas*. 2023. № 3. С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.7>

5. Петрочко Ж., Лях Т. Потенціал волонтерства для розвитку деокупованих громад. *Humanitas*. 2024. № 3. С. 202-207. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.28>

Contact information:

Puneiko Sofiia — Student, Department of Social Welfare and Personnel Management, puneikosofiya@gmail.com

Shehynska Nataliia – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Social Welfare and Personnel Management, nataliia.shehynska@lnu.edu.ua

Korenskykh M., Kozak M.

Lviv Polytechnic National University

Коренських М., Козак М.

Національний університет "Львівська політехніка"

FAMILY PRESERVATION AS A COMPONENT OF SOCIAL SERVICES ЗБЕРЕЖЕННЯ СІМ'Ї ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Background: The full-scale Russian invasion of Ukraine and resulting economic turmoil have severely disrupted family life and child welfare. Millions of Ukrainian children have been displaced or separated from parents, and many face deep trauma and poverty. This reflects pervasive social orphanhood – children who lack parental care due to neglect or hardship rather than parental death. Social orphans are “without parental figures due to parental neglect” (often from poverty, addiction or abuse). The wartime context (mass displacement, loss of income, family separations) has exacerbated these trends. Protecting such children by keeping families intact has become an urgent social problem.

Purpose: To explore how social services can preserve families and prevent social orphanhood through early intervention and support.

Methods: The study uses the method of theoretical analysis of legal documents and works of Ukrainian researchers who have studied the issue of prevention of social orphanhood.

Results: It has been researched that the main areas of prevention of social orphanhood are social support and alternative care (foster care). Ukraine is moving from institutional care to family-based solutions. Social services now prioritise early intervention, family support, foster care and patronage care. Patronage care provides temporary support to avoid institutionalisation while maintaining links with biological families. This form of care is regulated by Ukrainian legislation and involves temporary placement of a child with a trained caregiver while the child's biological family receives support.

Conclusion: Preventing social orphanhood in Ukraine requires early intervention and family support. Coordinated action by state and community services can help children stay with or return to their families. This includes providing intensive casework when families are in crisis (poverty, addiction, war trauma) and developing alternatives to institutionalisation. In conclusion, strengthening the family institution through social support and preventive services is essential to reducing social orphanhood in Ukraine and protecting the best interests of children.

Keywords: social orphanhood; family preservation; social services; prevention; child welfare; Ukraine; foster care; alternative care

Сім'я, як визнана державою фундаментальна цінність, відіграє ключову роль у забезпеченні прав дитини та створенні умов для її повноцінного розвитку. Сімейні відносини формують емоційне, моральне й соціальне підґрунтя особистості, а виховання в родині — це складний і відповідальний процес, що вимагає дотримання сучасних педагогічних і психологічних принципів (Середницька & Церковна, 2020). Проте в умовах соціально-економічної нестабільності, російсько-української війни та зростання сімей зі складними життєвими обставинами все частіше постає проблема соціального сирітства — явища, коли діти залишаються без належного батьківського піклування, незважаючи на наявність батьків.

У наукових дослідженнях для позначення дітей в таких ситуаціях вживається термін “соціальні сироти”, хоча в українському законодавстві немає зазначеного терміну і закріплено поняття “діти, позбавлені батьківського піклування”. Згідно з чинним законодавством, до цієї категорії належать діти, які залишилися без опіки через позбавлення чи обмеження батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми, недієздатними, їхнє перебування у місцях позбавлення волі, тяжку хворобу або інші обставини, що унеможливають належне виконання батьківських обов'язків. Також це підкинуті діти, безпритульні, ті, від кого відмовилися, чії батьки перебувають у зонах бойових дій або на окупованих територіях і не можуть здійснювати догляд (Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, стаття 1).

У цьому контексті, збереження інституту сім'ї набуває особливого значення і пріоритетним завданням соціальної роботи виступає запобігання соціальному сирітству. Це вимагає комплексного підходу, що включає раннє виявлення кризових ситуацій у родині, своєчасне реагування на них, а також підтримку батьків у виконанні їхніх виховних функцій. Соціальні служби покликані активно втручатися в ситуацію з метою її нормалізації та стабілізації сімейного середовища.

Доцільним у цьому аспекті є застосування інструменту соціального супроводу як одного з найефективніших методів первинної профілактики соціального сирітства. Він полягає у системній та довготривалій роботі з родиною, що опинилася у складних життєвих обставинах, з урахуванням її індивідуальних потреб та ресурсів. Соціальний супровід реалізується через надання інформаційної, консультативної, психологічної, юридичної допомоги, спрямованої на

відновлення функціональності сім'ї. (Шостак, 2020). Особливої актуальності набуває міждисциплінарна взаємодія фахівців — соціальних працівників, педагогів, юристів, медиків і психологів, яка дозволяє здійснювати комплексний вплив на всі аспекти проблемної ситуації.

Водночас, важливим суб'єктом превентивної діяльності виступає територіальна громада, адже саме громада здатна оперативно реагувати на випадки загрози вилучення дитини з родини, активізуючи локальні ініціативи, громадські організації, а також використовуючи інфраструктурні можливості для підтримки сімей. Такий підхід забезпечує мобілізацію соціального капіталу території, що є критично важливим у подоланні причин соціального сирітства.

Окрему увагу слід приділити розвитку альтернативних форм сімейного виховання, які виступають ефективною відповіддю на випадки, коли тимчасове вилучення дитини з родини є неминучим. Поряд із традиційними формами, такими як усиновлення чи опіка, держава активно впроваджує прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та патронатне виховання. З-поміж них патронат є інноваційною формою тимчасового влаштування дитини, яка зберігає зв'язок дитини з її біологічною родиною (Тростянчук, 2020).

Патронатна сім'я, згідно з нормативно-правовим регулюванням, надає тимчасовий захист, догляд і виховання дитині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, з метою створення умов для її повернення до біологічної родини або влаштування до іншої постійної форми сімейного виховання. Така модель дозволяє уникнути інституціоналізації, сприяє індивідуальному підходу, адаптації дитини до соціального середовища та запобігає її вторинному сирітству. (Постанова Кабінету Міністрів України №148 від 16.03.2017 року «Деякі питання здійснення патронату над дитиною»).

Залучення патронатних вихователів до системи соціального захисту дітей є вагомим кроком на шляху до розвитку політики щодо дітей, позбавлених належного батьківського піклування.

Таким чином, збереження інституту сім'ї, розвиток системи соціального супроводу та альтернативних форм виховання, зокрема патронатного, мають розглядатися як взаємопов'язані складові стратегії профілактики соціального сирітства. Здійснення соціального супроводу у поєднанні з залученням патронатного виховання дає можливість відновити належне функціонування сім'ї, що перебувала в кризі, забезпечити дитині безпечні умови перебування та запобігти соціальному сирітству. Лише скоординовані дії соціальних служб, територіальних громад та держави в цілому здатні забезпечити сталі результати в розв'язанні цієї комплексної соціальної проблеми та гарантувати кожній дитині право на сім'ю, безпеку і розвиток.

Список використаних джерел та літератури:

Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, стаття 1. Отримано з URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», № 893. Отримано з URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8932021%D0%BF#Text>

Середницька І.А, & Церковна О.В. (2020). Деякі питання щодо відповідальності батьків за неналежне виконання своїх обов'язків. Стан та перспективи розвитку адміністративного права України, 54–56. Отримано з URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e8474759-d0e9-42b1-8c1cee4ff0cd4c4a/content>

Тростянчук Я. І. (2020). Сімейний патронат у системі захисту і підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування: сутність та особливості. Збірник статей здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня, 136-143. Отримано з URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/magisterium/magisterium_2020.pdf#page=136

Шостак Т. В. (2020). Державна сімейна політика в Україні щодо профілактики соціального

Contact information:

Korenskykh Maria – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, mariia.korenskykh.sr.2021@lpnu.ua

Kozak Marta – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, marta.y.kozak@lpnu.ua

Romanenko S.

Odesa I.I. Mechnikov National University

Романенко С.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

DIGITALIZATION OF SOCIAL SPACE AND SOCIAL SECURITY ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ТА СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА

Background: Social scientists increasingly talk about the rather strict introduction of digitalization into the social space at all levels: from social processes and social relations to specific social practices, social statuses and social roles. One of the slogans of digitalization is to increase social security, protect the vital interests of the individual and society. However, advanced versions of the digitalization of society demonstrate the escalation of new types of threats and risks.

Purpose: To establish how the digitalization of social space affects the criteria and indicators of social security at the micro and macro levels.

Methods: The theoretical method of the study consisted in analyzing the works of scientists who studied the processes of informatization, virtualization of society, digital transformation of social space and the social sphere, as well as in an attempt to combine these concepts with the ideas of social security of society and man.

Results: The analysis of theoretical materials showed the strongest influence of the digitalization of social space on the social security of the individual and society.

Conclusion: Thus, our reasoning has shown that the processes of digitalization of social space, which were initially considered as ways to reduce conflict in society, increase the level of stability of the institutional system, expand the rights and freedoms of the individual, often lead to the opposite results, to the emergence of new conflicts, to new types of exclusion, to the transformation of the basic value system, which in turn gives rise to new types of dangers that society will have to learn to cope with.

Keywords: digitalization, virtual space, social security, social exclusion, social inclusion.

У цьому виступі хотілося б поміркувати про зміни в соціальних практиках суб'єктів, про перспективи соціальної безпеки та про ризики, що виникають в соціальному просторі в умовах цифровізації суспільства. Сьогоднішні тенденції цифрової трансформації свідчать про дуже швидке становлення та розширення віртуального простору, яке стає новим середовищем людської активності, повсякденності, цінностей і норм, соціальних процесів та суспільних трансформацій. Якщо ще десять років тому ми спостерігали за виникненням та становленням віртуальних соціальних інститутів, які були копією реальних, то сьогодні ми можемо свідчити,

що віртуальні інститути суттєво відрізняються від звичних і мають першість в наших повсякденних соціальних практиках.

Якщо напрямки та форми цифровізації суспільства будуть зберігатися, то ми будемо спостерігати все більш стрімке розширення цифрового/віртуального простору, в ньому буде оцифровуватися все більша частина фізичного світу, а засоби доповненої (віртуальної) реальності робитимуть нашу взаємодію з ним все більш реалістичною. З іншого боку, тенденція стиснення доступного нам реального/фізичного простору також зберігатиметься. Віртуальний простір надаватиме платформу для діяльності все більшого числа професій. Відносно «вільними» найближчим часом залишаться лише представники деяких видів діяльності, які вимагають безпосереднього контакту з об'єктами реального світу: лікарі (не всі, але хірурги, стоматологи...), аграрії (ті, хто залишаться після політики скорочення аграрного сектору), будівельники, представники транспортної сфери (перевізники вантажів), але навіть ці сфери будуть поступово скорочуватися. Утримання офісів, адміністративних будівель, навчальних закладів, торгових центрів, спортивних клубів вже сьогодні видається нерентабельним, а тому дедалі більше працівників переходитиме на дистанційну форму роботи, що викликатиме подальші скорочення персоналу, «закріпачення» у віртуальному просторі тощо. У результаті протистояння реальних і віртуальних соціальних інститутів та організацій перемогу здобудуть інститути віртуального простору, тим більше що ми вже сьогодні, за часи подвійної інституціоналізації, спостерігаємо перевагу у бік засвоєння норм та правил віртуального простору та перенесення їх у реальний світ.

«Соціальна безпека» як ключова концепція останніх десятиліть, що нагадує нам про те, наскільки ми цінні для нинішнього суспільства, також буде все далі і далі прив'язувати нас до цифрового/віртуального (простору, взаємодії), віддаляючи нас від реального світу, сонця, повітря, моря та людей. Способи будуть різні: пандемії, війни, ідеології, роботизація, дорожнеча палива, електроенергії, але наші переміщення в реальному просторі будуть зрештою обмежені до мінімуму. Загалом, модель Джорджо Агамбена: замість міста - концтабір, - набуде чинності (Агамбен, 2022). Свобода тепер здається можливою лише у віртуальному просторі. Але це лише на перший погляд. Вже сьогодні наші можливості у віртуальному просторі обмежені тотальним контролем. Великі дані дозволяють стежити за кожним нашим рухом у ньому. Перегляд контенту та реакція на нього – під пильною увагою «великого брата», наші переміщення у реальному просторі, кожна зароблена та витрачена копійка теж. Якщо замислитись, у нас сьогодні «відібрали» навіть легальні способи вибирати потрібні та непотрібні програми для наших гаджетів, відхиляти оновлення операційної системи чи прикладних програм. По суті, вже сьогодні свобода – це вельми «шкідливий» концепт із проклятого модерного минулого, який забирає у нас ілюзію безпеки. Якщо ми торкнулися «модерну» і «свободи», то на згадку відразу приходять продовження: «рівність» і «братерство».

Декілька слів про рівність. Ідея вирівнювання ієрархічної структури реального суспільства та мережевої «рівності», як в концепціях М. Кастельса, Я. Ван Дейка – це рівність нижчого шару, який є надзвичайно широким. Однак при цьому у віртуальному просторі зберігається вертикальна ієрархія по відношенню до засобів віртуалізації. І цей вищий соціальний прошарок стає вузьким і багатим, як ніколи. Хоча, чому ніколи? Сьогодні очевидна тенденція переходу від ромбоподібної моделі соціальної стратифікації, в якій основу суспільства становив забезпечений середній шар, до моделі «шпиль над болотом», в якій нижчий шар – це практично все населення планети, а середній та вищий становлять трикутник із «дуже гострим» кутом при вершині. Інакше кажучи, ми спостерігаємо, як модерністські концепції «середнього класу» демонструють тенденцію заміни соціальної структурою феодального суспільства. І, як показує статистика, зокрема звіти ООН, ми на шляху до неї (United Nations, 2025). З іншого боку, ми пам'ятаємо чим закінчився феодалізм, і людство, знаючи цей шлях і маючи способи самоорганізації у віртуальному просторі, може знову пройти його, причому значно швидше. Тоді додамо кілька слів про «братерство».

По-перше, добре відома здатність віртуального простору роз'єднувати навіть найближчих людей. По-друге, організація реальних дій за принципом того ж флешмобу, як це демонстрували фейсбук-революції – витівка дуже небезпечна. Можна потрапити «на вудку» провокатора, можуть заманити під теракт, що планується. Все це ускладнює процеси солідаризації у віртуальному просторі. Загалом, з одного боку, не з мрії жити при «віртуальному феодалізмі», з іншого боку, віртуальний простір як джерело поширення та впровадження в маси будь-яких найреальніших ідей здатний і цивілізаційний відкат видати за новий прогресивний ступінь суспільного розвитку, в якому більшість, сидючи в самому низу ієрархічних сходів, з радістю насолоджуватиметься ілюзією безпеки, яку «малює» для нього владна меншість, що було дуже яскраво продемонстроване під час пандемії.

Тепер поговоримо про те, як змінюватиметься людина. Розглянемо людину як єдність трьох складових: біологічної, психологічної та соціальної, та припустимо напрями трансформації кожної з них. Почнемо з біологічної. Людина - істота прямоходяча. Однак з активним залученням до віртуального простору ця особливість приносить багато проблем. Такий фактор, як гіподинамія, активно впливає на розвиток нашої постави, викликає викривлення хребта, ослаблення мускулатури, що сприяє прямоходженню. Активна боротьба з гіподинамією, що була дуже поширена в останні роки, явно ослабла з початком карантину та роботи/навчання у дистанційному форматі. У результаті компенсувати дедалі зростаючий статичний спосіб життя стає складніше. Сподіватися, що найближчим часом все вирішиться, і будуть знову доступні заняття у спортивних клубах, годі й говорити. З огляду на вартість енергоносіїв це може перетворитися на недозволену розкіш. Особливо сильно постраждає підростаюче покоління, у яких у період бурхливого зростання та формування всіх органів, тривалий час відсутні навіть нормальні заняття з фізкультури, не формуються навички активного способу життя. У результаті викривлення хребта, стиснення та неправильний розвиток внутрішніх органів, зайва вага – запорука подальших проблем зі здоров'ям. Наступний фактор, який віртуальний простір атакує дуже активно – зір. Раніше короткозорість вважалася переважно спадковою і зустрічалася досить рідко. Сьогодні близько 5% дітей приходять до школи вже із порушеннями зору, а далі набуті порушення фіксуються у майже 50% підлітків (Центр громадського здоров'я МОЗ України, 2025). Основною причиною лікарі-офтальмологи називають користування гаджетами, і це - факт зміни біологічної складової цілого покоління.

Про проблеми з розвитком дрібної моторики можна говорити довго. Говорять також про те, що у нас виросло покоління «великого пальця», оскільки саме на нього припадає основне навантаження під час роботи з гаджетами. Як це позначиться на формуванні та «зонуванні» мозку, нам далі розкажуть вчені. Не можна забувати про визначальну силу ідей, які нам транслиє віртуальний простір. З одного боку, багато хто сьогодні замість звернення до лікаря воліє «лікуватися» за допомогою рекомендацій та методів, знайдених в інтернеті. Запозичують звідти дієти, всілякі методики і навіть цілі системи харчування та життєдіяльності, побудовані на ідеології (наприклад, веганство, фрукторіанство та ін.) і здатні завдати шкоди здоров'ю. З іншого боку, віртуальний простір відкриває небачені можливості для людей з обмеженими фізичними можливостями. Гаджети та спеціальні програми дозволяють читати книги незрячим, знайти роботу для тих, у кого проблеми з пересуванням тощо, все це відкрило небачені можливості для впровадження ідей інклюзивності. Крім того, віртуальний простір може прийти нам на допомогу з організацією тренувань або спеціальної гімнастики, що розвиває наше тіло, навчити нас паркуру, техніці володіння м'ячем та іншими більш екзотичними спортивними предметами. Сподіватимемося, що наступні покоління зможуть «приручити» гаджети і поставити їх на варті гармонійного розвитку нашої біологічної складової.

Якщо розглядати психологічну складову, то тут перш за все хочеться звернути увагу, як віртуальне впливає на нашу пам'ять. З появою «підказки в кишені», яка завжди з собою, ми стали

більше покладатися на пам'ять віртуального простору і тим самим менше навантажуюмо свою. Але мозок, як і м'язи, слабшає без навантаження, тому існує загроза зниження пам'яті та як наслідок наших когнітивних здібностей. Крім того, постійний контакт з невеликими блоками інформації формує так зване кліпове мислення, коли людині стає важко пов'язувати факти, вибудовувати логічні ланцюжки, робити висновки. Практично безперервний контакт із віртуальним простором веде до зниження концентрації уваги в реальному просторі. Також фахівці фіксують проблеми із затримкою у розвитку мови у дітей, викликані віртуальним простором та проблеми залежності від нього. Цікаво, а як віртуальний простір впливає розвиток нашої уяви? Враховуючи, що раніше світ фантазій ми мали створювати самі, а сьогодні ми маємо відразу ж доступ до будь-яких образів, які вже створив хтось. Питання досить важливе, оскільки уявний світ – це важлива складова віртуального простору і, отже, спосіб просування в його ієрархії. Поговоримо також про методи управління почуттями, емоціями, що транслиуються нам сьогодні. Постпостмодерн та «віртуальні» психологи разом з ним наполягають на наївності та відкритості світу, активній демонстрації, виплескуванні своїх почуттів та емоцій. І подібні перформанси можна спостерігати у величезній кількості як у віртуальному просторі, так і реальному. І знову постає питання, як навчити тоді людину контролювати свої емоції? Наскільки віртуальна емоційна розкутість безпечна? Чи не надає вона переваги у спробах маніпулювати такими людьми? Чи не веде вона до психічної нестабільності особистості, яка зробить її легкою мішенню для різних деструктивних ігор на кшталт «червоної сови», «білого кита» тощо?

Звернемося до третьої складової – соціальної. Соціальна природа людини формується лише у взаємодії із людьми. Багато здібностей людини, зокрема її свідомість, самоідентифікація, мислення, творчість, сексуальна поведінка та інші також досягають рівня «людського» лише в соціальному середовищі. Тобто розвиток біологічного та психічного факторів тісно залежать від соціальної взаємодії. А оскільки, як тренд, він все частіше і більшою мірою переходить у віртуальний простір, то «віртуальне» у перспективі може стати вирішальним чинником змін людини як біосоціальної істоти. Тобто ми отримуємо більш широкі можливості для соціальної інклюзії людей з обмеженими фізичними здібностями та альтернативно обдарованих. Це, безперечно, прогресивний крок. Однак відштовхуючись від того, що «віртуальне» сьогодні дієвий фактор первинної соціалізації, та враховуючи, що у разі реального світу ми мали досить велику кількість соціальних інститутів та соціальних організацій, що спрямовують і формують цей процес (іноді навіть мимоволі), починаючи з дитячих садочків/школи, дитячих колективів, ми можемо дійти наступної ситуації. Переважний перехід трудової діяльності старшого покоління у віртуальний простір може сприяти подальшій ізоляції молодшого покоління вдома під відносним наглядом дорослих. У результаті ми можемо отримати домінуючу віртуальну форму соціалізації, де віддалене прищеплення суспільних правил і норм поступово витіснятиметься індивідуальними цінностями, які стають більш дієвими у разі дистанційної соціалізації. У результаті, розвиток свідомості та мислення, мови та навичок до творчості все сильніше залежатиме від внутрішньої мотивації, яка безпосередньо залежить від сформованої системи цінностей. Простіше кажучи, лежати перед телевізором або займатися саморозвитком як розумовим, так і фізичним стане особистим вибором ще недосформованої особистості. Цифрове суспільство по суті пропонуватиме широкі можливості, але знімає з себе відповідальність за розвиток і майбутнє благополуччя індивіда. Все це може привести до нових форм соціальної ексклюзії індивідів і соціальних груп.

Таким чином, ми бачимо, що процес цифровізації суспільства підготував нам безліч «ям», до яких може потрапити людство найближчими роками. З іншого боку, цифровий світ відкриває безліч майже чарівних можливостей. Залишається сподіватися, що людство обиратиме шлях розвитку замість деградації, солідаризації замість роз'єднаності та зможе диктувати свою непохитну волю «віртуальному», а не навпаки.

Список використаних джерел та літератури:

Агамбен Д. Номо sacer. Суверенна влада і голе життя. Київ: Критика, 2022. 256 с.

Всесвітній день зору: поради як вберегти зір дітей. Державна установа «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України». URL: <https://phc.org.ua/news/vsesvitniy-den-zoru-poradi-yak-vberegti-zir-ditey>. (Дата звернення: 04.05.2025).

Inequality – Bridging the Divide. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/un75/inequality-bridging-divide>. (Дата звернення: 04.05.2025).

Contact information:

Romanenko Svitlana – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Department of Social Work, s.romanenko@onu.edu.ua.

Shazhko Y., Kozak M.

Lviv Polytechnic National University

Шажко Є., Козак М.

Національний університет "Львівська політехніка"

THE NEED FOR MENTORING FOR CHILDREN IN UKRAINE IN TODAY'S CONTEXT НЕОБХІДНІСТЬ НАСТАВНИЦТВА ДЛЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Background: A mentoring program to help orphans and children deprived of parental care. Mentoring covers several levels of influence: emotional (creating a safe environment where a teenager can openly express their thoughts, feelings, fears), social (teaching interaction skills, modelling healthy relationships, forming a positive identity), practical (assistance in education, career guidance, adaptation to adult life (writing a CV, passing an interview, financial literacy)). A mentor is someone who is not only 'next to' but also 'for' a child, i.e. actively involved in their growth and achievements.

Purpose: Spreading information about mentoring to change more children's lives.

Methods: The theoretical method of the study is to analyze documents, articles, and works of scientists who have paid attention to this problem. Analysis of mentors' stories about their own experiences.

Results: Mentoring is an important and positive technology in helping children prepare for independent living outside of boarding schools and orphanages. It helps a child find a person to create an emotional connection with.

Conclusion: Ukraine has a good legal framework for mentoring, and mentoring has positive results, but it is not very widespread due to a lack of information and low publicity. To improve the situation, there is a need to raise awareness and give the mentoring program more publicity, to disseminate courses and share experiences. We are working to improve the lives of children because one adult can change the whole life of a child/adolescent.

Keywords: mentoring, mentor, orphans, children deprived of parental care, care institutions, help, friend.

Досвід українських та зарубіжних досліджень щодо розвитку дітей у різних виховних умовах свідчить про те, що вихованці інституційних закладів (інтернати, дитячі будинки) демонструють відставання у розвитку вже на ранніх етапах порівняно з однолітками, які

зростають у сім'ї. Як наслідок, випускники інтернатів не мають навичок для самостійного життя — таких як приготування їжі, здійснення покупок, ефективна комунікація, адаптація в соціумі, фінансова грамотність. Це пояснюється тим, що в умовах колективного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування обмежене особистісне спілкування з дорослими через велику кількість дітей у групах, акцент персоналу на фізичному догляді, а також жорстким режимом функціонування закладу. (Бондаренко, 2024). У цьому контексті наставництво набуває особливої ваги як нова, альтернативна та дієва форма допомоги.

Наставництво — це метод індивідуальної допомоги та підтримки дитині, яка перебуває у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Наставництво — це добровільна і безоплатна програма. Програма наставництва як форма індивідуальної підтримки може позитивно впливати на розвиток дитини.

Наставник — стає "старшим другом", який допомагає у підготовці до самостійного життя дитини, а також сприяє адаптації соціальній та психологічній. Наставник вправі дати пораду, він мотивує пізнати в собі таланти, може навчити нового, допомагає дитині відчувати себе не такою одинокою й переконує, що не має потреби боятися пізнавати цей світ.

Цільовою аудиторією програми наставництва є вихованці інституційних закладів для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (інтернати, дитячі будинки) та інших закладів для дітей. Наставництво здатне бути організоване для молодших дітлахів і для підлітків. Підлітки надзвичайно потребують мати наставників, адже у старших дітей менше шансів бути усиновленими або потрапити до сімейної форми виховання.

Тривалість наставництва — від кількох місяців до кількох років, залежить від потреб дитини. Зв'язок між дитиною та наставником часто залишається навіть після завершення формальної програми наставництва. У тривалість проведення часу наставника з дитиною входять: проведення разом часу на території інституційного закладу (місця перебування дитини), прогулянки та проведення часу за межами установи (наприклад: у кафе, парках), можливе, навіть, спільне проживання (за місцем проживання наставника) строком не більше як на три календарні дні.

Згідно з міжнародними дослідженнями програми Big Brothers Big Sisters of America, діти з наставником мають на 46% менший ризик зловживання психоактивними речовинами, на 33% кращі результати в навчанні, і вдвічі вищу самооцінку. (Big Brothers Big Sisters of America *Our outcomes*, 2018) В Україні прикладом ефективною реалізацією наставництва є громадська організація «Одна надія», яка з 2009 року готує наставників для дітей в інтернатних закладах. Досвід показує: один дорослий може змінити ціле життя підлітка. (Одна Надія *Офіційний сайт громадської організації*, 2023)

Попри позитивні приклади, наставництво ще не стало масовим явищем. Серед ключових викликів: брак інформації, недостатня державна підтримка, упередження щодо ролі наставника. Проте законодавче поле вже створене — Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 року № 465 "Деякі питання здійснення наставництва над дитиною", ЗУ "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування", ЗУ "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", ЗУ "Про охорону дитинства", ЗУ "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (Грицюк, 2016).

Після початку повномасштабного вторгнення 2022 року потреба в наставництві зросла кратно. Тисячі дітей втратили домівки, рідних, відчули травму війни. У таких умовах роль наставника набуває надзвичайної ваги: він може стати психологічною опорою, яка допоможе дитині пройти крізь темряву війни, зберігаючи віру в добро, майбутнє і себе. Сьогодні наставництво — не просто форма допомоги, це частина гуманітарної відповідальності громадянського суспільства.

Наставництво охоплює кілька рівнів впливу: емоційний (створення безпечного середовища, де дитина може відкрито висловлювати свої думки, почуття, страхи), соціальний (навчання

навичкам взаємодії, моделювання здорових стосунків), практичний (допомога в навчанні, профорієнтації, адаптації до дорослого життя) (Байдарова, 2012).

Наразі розвиток наставництва є актуальними для нашої країни, як ніколи. В Україні практикують наставництво віч – на – віч. Наставник та підопічний проводять час разом. Продовж року наставник має зустрічатися зі своїм юним другом не менше одного разу на тиждень і одну годину мінімум. Наставництво – це серйозна місія, за яку потрібно нести певну відповідальність, потрібно підготуватися і знати точно, що потрібно дати дитині, щоб не зламати ще більше її

Враховуючи теперішню ситуацію, гадаємо, що є слушним перейняти та розвинути програму наставництва для дітей військовослужбовців. Завдання цієї програми – змінити життя дитини. Діти військовослужбовців належать до категорії дітей, які потребують наставника, бо батьки дітей беруть участь у бойових діях. Наставниками для таких дітей можуть бути як колишні військовослужбовці, так і цивільні. Ця програма розроблена і практикується Big Brothers Big Sisters of America (Розвадовська, 2018). Головне пам'ятати, що наставник - не спонсор, не один з батьків, не опікун. Наставник – це друг.

Отже, підсумовуємо, що підліткам - вихованцям інституційних закладів (інтернати, дитячі будинки) необхідна допомога емоційна, моральна та фізична для формування навичок, які знадобляться у подальшому житті за межами установ. Програма наставництва — це не лише інструмент допомоги, а й прояв довіри до того, що зміни можливі. Наставник – це людина, яка супроводжує дитину, старається допомогти їй, так як і морально, так і фізично. Допомагає їй втілювати її мрії в життя, в реальність і бути для неї хорошим другом. Для дитини така підтримка та віддача від наставника дуже потрібна для розвитку самовпевненості і в адаптації до самостійного життя. В Україні ще лишається велика кількість дітей, яким потрібна саме підтримка і емоційний зв'язок.

Список використаних джерел та літератури:

1. Big Brothers Big Sisters of America. (n.d.). *Our outcomes*. URL: <https://www.bigmentor.org/our-outcomes/>
2. Україна для кожної дитини (2024). Про наставництво. URL: <https://www.dity.gov.ua/uk/mentoring/about>
3. Байдарова, О. (2012). Наставництво як форма соціальної підтримки випускників інтернатних закладів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, (3), 64–67.
4. Бондаренко, З. П. (2024). *Наставництво як ресурс соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування*
5. Верховна Рада України. (2021). *Про внесення змін до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки* (Розпорядження № 691-р від 9 червня 2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2021-%D1%80#Text>
6. Грицюк, В. В. (2016). Наставництво як форма підготовки дітей-сиріт до самостійного життя. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*, 3-4, 44–51.
7. Кабінет Міністрів України. (2017). *Деякі питання здійснення наставництва над дитиною* (Постанова № 465 від 4 липня 2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text>
8. Одна Надія. (n.d.). *Офіційний сайт громадської організації*. URL: <https://onehope.com.ua/>
9. Розвадовська, Т. В. (2018). Наставництво як педагогічний феномен. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка.*, 140–147.

Contact information:

Shazhko Yelyzaveta – student of the Sociology and Social Work Department, yelyzaveta.shazhko.sr.2023@lpnu.ua

Kozak Marta – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, marta.y.kozak@lpnu.ua

Osiianenko K., Bokla N.

Lviv Polytechnic National University

Осіяненко К., Бокла Н.

Національний університет "Львівська політехніка"

**THE RELEVANCE OF TUTORING AND MENTORING IN THE EDUCATIONAL
PROCESS DURING THE WAR IN UKRAINE
АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ТЬЮТОРСТВА ТА МЕНТОРСТВА В
ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Background: The full-scale war in Ukraine has increased social challenges for young people and led to profound changes in the educational environment. In the face of these new challenges, there is a need for effective forms of student support, including tutoring and mentoring.

Objective: To investigate the role of tutoring and mentoring in ensuring the academic, psychological and personal development of students in the context of modern educational transformations in Ukraine.

Methods: Analysis of current scientific literature, international recommendations (UNESCO, IASAS), as well as practical experience of mentoring programmes, in particular at Lviv Polytechnic National University.

Results: It was found that mentoring contributes to emotional support, academic motivation, independence and psychological well-being of students. Tutoring is seen as a key component of professional support for students, and the tutor acts as a multifunctional specialist. Practical experience has shown that mentoring programmes are effective in facilitating students' adaptation to the university environment.

Conclusion: Tutoring and mentoring are relevant pedagogical tools in the Ukrainian educational context. Their development requires further regulation, expansion of practices and training. The successful implementation of such approaches has a positive impact on the well-being and academic performance of students.

Keywords: tutoring, mentoring, higher education, student support, emotional adaptation, educational transformations, Ukraine.

Сучасні трансформації в українському суспільстві, спричинені повномасштабною війною, особливо вплинули на систему освіти, актуалізувавши потребу в нових формах підтримки молоді, зокрема тьюторстві та менторстві. Такі практики виступають не лише інструментами академічного супроводу, а й засобами емоційної підтримки, адаптації та особистісного зростання студентів. Попри зростання наукового інтересу, в українському дискурсі досі спостерігається термінологічна нечіткість і нормативна неврегульованість поняття «менторство», а тьюторство лише починає інтегруватися в освітнє середовище. Ефективне впровадження таких програм

здатне підвищити психологічну стійкість здобувачів освіти та сприяти формуванню відповідального громадянства в умовах кризової реальності.

У контексті трансформаційних процесів в українській системі освіти, зростає науковий інтерес до явища менторства як до особливої форми міжособистісної взаємодії у сфері професійного й академічного розвитку. У вітчизняному науковому дискурсі спостерігається розмитість термінологічного апарату, менторство часто ототожнюють із наставництвом або ж розглядають як його якісно новий тип (Щука, Безрученков & Пацюк, 2024). Менторство - процес взаємодії досвідченого і надійного наставника/наставниці чи консультанта/консультантки, який/яка навчає або надає допомогу та поради прикріпленим до нього студентам та студенткам (менті) (Proment, 2024).

На нормативному рівні в Україні спостерігається дефіцит інституціоналізації поняття «менторство» - відсутнє у ключових законодавчих актах, натомість термін «наставництво» застосовується у контексті соціальної підтримки дітей (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Постанова Кабінету Міністрів України «Положення про наставництво», Наказ Міністерства соціальної політики України «Методичні рекомендації щодо запровадження наставництва»). Згідно з сучасними дослідженнями, в умовах вищої освіти менторські практики набувають особливої актуальності. Бакалаври схильні сприймати менторів як джерело емоційної підтримки та мотивації, тоді як аспіранти – як наукових консультантів (Щука, Безрученков & Пацюк, 2024). Встановлено, що успішність менторських стосунків залежить не стільки від фахової компетенції, скільки від здатності ментора до емпатії, персональної зацікавленості у розвитку підопічного (менті). У світлі соціокультурної парадигми освіти, важливим аспектом є *неформальне менторство*, що реалізується поза межами офіційних освітніх інституцій: через родину, друзів, колег. Саме явище свідчить про природну потребу молоді в соціально підтримуючих взаєминах та зв'язках. Сучасна парадигма освіти вимагає не лише переосмислення поняття менторства, але й нормативного врегулювання цього інституту з урахуванням його педагогічного, психологічного та соціального потенціалу. Дослідження Орсіні & Джонатан, (2023) свідчать, що якість стосунків між ментором і менті суттєво впливає на досвід навчання, продуктивність, самооцінку, мотивацію та успішність студентів. Хоча зв'язок між менторством і психологічним добробутом ще недостатньо досліджений, є дані, що якісне наставництво покращує психологічне здоров'я і залучення до роботи, а також пояснює значну частину варіацій у добробуті студентів разом з балансом між роботою та особистим життям. Щодо викладачів, досліджень про вплив менторства на їхній добробут мало (Орсіні, Джонатан, 2023). У Національному університеті «Львівська політехніка» в рамках проєкту PROMENT, що підтримується програмою Erasmus+, створено Центр тьюторства та менторства, метою якого є надання підтримки і допомоги студентам Університету у покращенні їхнього навчання, формування активної громадянської позиції та досягнення якісного особистісного і професійного розвитку відповідно потребам ринку праці та громадянського суспільства. Назва проєкту: "Сприяння професійній освіті та залученню студентів через комплексну систему менторства та тьюторства у вищих навчальних закладах (PROMENT)". Номер проєкту: 101082696 - PROMENT - ERASMUS-EDU-2022-CBHE.

Центр тьюторства та менторства Національного університету Львівської політехніки визначає поняття тьюторства як - процес взаємодії студента/студентки старших курсів університету, який/яка допомагає студентам та студенткам молодших курсів (тьюті) адаптуватись до режиму навчання в університеті та супроводжує їх в процесі навчання (Proment, 2024). За даними дослідження, яке ґрунтується на опитуванні, проведеному змішаними методами, у якому взяли участь 2779 студентів і 918 викладачів з Іспанії, Великобританії та Португалії, було виявлено, що у сучасних умовах дефіциту часу на індивідуальне та групове консультування й

наставництво виникає потреба в нових професійних ролях. Однією з таких є тьютор - студент, який поєднує навчання з підтримкою особистісного та академічного розвитку студентів. У цьому контексті незалежно від рівня освіти, кожен тьютор виконує свої функції, підтримуючи студентів у їхній навчальній траєкторії. Таким чином, роль його розширюється: він стає багатофункціональним студентом, який не лише передає знання, а й виступає консультантом та фасилітатором. Такий підхід підтверджується дослідженням Рахшандехру та Іванової (2020), у якому студенти й тьютори програм з викладання англійської мови позитивно оцінили вплив тьютора на свій розвиток. На виклики сучасної освітньої реальності реагують міжнародні організації. Зокрема, Міжнародна асоціація студентських служб (IASAS) та ЮНЕСКО розробили методичні рекомендації щодо нових ролей викладача в контексті потреб молодого покоління. Дослідження Віхманн-Хансен, Томсен і Нордентофт, згадане у Берріос-Агайо, Кольменеро-Руїс, Мартін-Ромера, & Пантоха-Валлехо (2025) показало, що самооцінка тьютором своєї професійної діяльності сприяє підвищенню її якості, що свідчить про важливість рефлексивної практики у сфері наставництва.

Спільно з Центром тьюторства та менторства і студенткою спеціальності “Соціальна робота” Кафедри соціології та соціальної роботи Каріною Осіяненко було організовано програму професійного менторства, в рамках якої студенти працювали над своїм професійним та особистісним розвитком разом із запрошеними спікерами. Опитування 110 зареєстрованих учасників проекту, яке було проведено після кожного з заходів, показало, що, за відгуками студентів, це відіграло вирішальну роль у їхній адаптації до університетського життя. Згідно з статистичними даними опитування, більшість зареєстрованих учасників є студентами 3 курсів - це 90% від всіх учасників, що свідчить про те що студенти старших курсів підходять до менторської підтримки та подібних програм більш свідомо та виважено. Окрім академічної підтримки, студенти зазначили, що важливим фактором для сприяння розвитку була можливість налагодити професійні зв'язки та розвинути необхідні навички. Оскільки програма тривала з початку березня до середини травня, гнучкий графік зустрічей дозволив студентам навчатися у власному темпі, що зробило досвід більш доступним та ефективним. Програма дала студентам цінний досвід, допомагаючи їм адаптуватися до складних обставин та розвивати ключові навички для академічного й особистісного зростання. Вдосконалення її структури на основі їхніх відгуків ще більше посилить її вплив і принесе ще більшу користь майбутнім учасникам програм Центру тьюторства та менторства Національного університету «Львівська політехніка».

Отже, менторство і тьюторство в умовах трансформацій української освіти набувають нового значення як ефективні інструменти підтримки студентів на всіх етапах їхнього навчального шляху. Вони сприяють не лише академічній успішності, а й формуванню психологічної стійкості, розвитку соціального капіталу, самореалізації та адаптації в складних умовах. Попри відсутність чіткого нормативного закріплення терміну «менторство» в українському законодавстві, практика показує його високу ефективність у поєднанні з тьюторськими функціями студентів. Досвід реалізації програм менторства, зокрема в Національному університеті «Львівська політехніка», демонструє значний потенціал таких підходів у формуванні особистісно-орієнтованого та підтримувального освітнього середовища. Надалі доцільним є розширення дослідницького поля, нормативне врегулювання менторських практик і посилення підготовки майбутніх менторів до виконання багатофункціональних ролей у взаємодії зі студентами.

Список використаних джерел та літератури:

Берріос-Агайо, Б., Кольменеро-Руїс, М.Х., Мартін-Ромера, А. та Пантоха-Валлехо, А. (2025). Передовий досвід використання ІКТ у викладанні та наставництві в європейських

університетах. Сприйняття викладачів та студентів. Журнал технологічної та природничо-наукової освіти, 15(1), 204-222.

Орсіні, Джонатан. (2023). Наставництво та добробут у вищій освіті. Журнал досліджень лідерства. 17. Proment. (2024) <https://www.proment.pro/uk/faq/>

Рахшандехру, М., & Іванова, П. (2020). Задоволеність іноземних студентів на англомовних магістерських програмах в Японії.

Щука Г., Безрученков Ю., Пацюк В. С. (2025). Менторство в системі вищої освіти України. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 98'2024 Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.

Berrios-Agayo, B., Colmenero-Ruiz, M.J., Martin-Romera, A. and Pantoja-Vallejo, A. (2025). Best practices in the use of ICT in teaching and tutoring in European universities. Perceptions of teachers and students. Journal of Technology and Science Education, 15(1), 204-222.

Orsini, Jonathan (2023). Mentoring and well-being in higher education. Journal of Leadership Studies. 17. Proment. (2024) <https://www.proment.pro/uk/faq/>

Rakhshandehru, M., & Ivanova, P. (2020). International students' satisfaction in English-language master's programmes in Japan.

Shchuka G., Bezruchenkov Y., Patsyuk VS (2025). Mentoring in the system of higher education of Ukraine. Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Issue 98'2024 Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects.

Contact information:

Osiianenko Karina – Student, Department of Sociology and Social Work, karina.osiianenko.sr.2022@lpnu.ua

Bokla Nataliia – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Aided Design Systems, nataliia.i.bokla@lpnu.ua

Lys V., Kozak M.

Lviv Polytechnic National University

Лис В., Козак М.

Національний університет "Львівська політехніка"

INSTITUTIONAL GAPS IN THE IMPLEMENTATION OF PATRONAGE IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОГАЛИНИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПАТРОНАТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Background: The full-scale war in Ukraine has significantly increased the number of children who have lost parental care. In these conditions, the patronage service plays a crucial role in ensuring temporary family care for such children. However, despite legislative efforts since 2016, numerous institutional gaps still hinder its effective implementation.

Purpose: To identify the main institutional barriers to the development of the patronage system in Ukraine during martial law and to analyze legislative and practical changes influencing its development. **Methods:** The study is based on an analysis of regulatory documents (including the 2024 amendments to the Cabinet of Ministers Resolution), statistical data on the dynamics of patronage families, and a review of analytical reports by the Ministry of Social Policy and NGOs.

Results: Legislative changes in 2024 improved financial support for patronage caregivers, resulting in a doubling of their number by May 2025. However, issues such as societal misunderstanding

of the patronage concept, weak informational support, and challenges caused by decentralization remain. Barriers identified by the Ministry of Social Policy include cultural resistance, lack of awareness, and uneven responsibility among communities.

Conclusion: Despite existing difficulties, the state is moving in the right direction. Legislative support and civil sector cooperation can help eliminate obstacles and strengthen the patronage system as an important component of child protection during and after the war.

Keywords: patronage, martial law, child protection, social services, family care

Повномасштабна війна в Україні спричинила зростання кількості дітей, які втратили батьківське піклування. Безперечно, найкраще середовище для захисту, розвитку і виховання дитини – біологічна сім'я. Лише в сім'ї дитина повною мірою відчуває себе захищеною, задовольняє свої потреби, отримує безумовну любов, щире спілкування і підтримку. Найкращим місцем влаштування дитини відповідно до принципу забезпечення найкращих інтересів дитини теж є сім'я. В цьому контексті, служби у справах дітей завжди мають надавати перевагу рішенням, які залишать дитину яка перебуває у складних життєвих обставинах у біологічній сім'ї, або якщо це може зашкодити дитині – направити таку дитину до сім'ї патронатного вихователя (Кривачук, 2011).

Патронат як послуга що надає тимчасове сімейне виховання є необхідним інструментом екстреного втручання. Патронат як альтернатива інституційному догляду за дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах, в Україні є відносно новою формою сімейного виховання. Законодавчо він був закріплений ще у 2016 році, зокрема відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», а також змін до Сімейного кодексу та Закону України «Про охорону дитинства». Проте в умовах повномасштабної війни й численних надзвичайних ситуацій було виявлено низку інституційних прогалин, що суттєво ускладнюють ефективну реалізацію патронату.

Перш за все, варто відмітити що за період від першого нормативного закріплення в законодавстві України і дотепер, спостерігається значний прогрес. Особливу увагу було приділено грошовому забезпеченню патронатних вихователів та їх помічників. Це чітко простежується у змінах у Постанові Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною” де патронатному вихователю встановлено починаючи з 1 липня 2024 р. розмір грошового забезпечення патронатного вихователя за надану послугу патронату над дитиною становить три мінімальні заробітні плати на місяць. Що майже вдвічі більше у перерахунку ніж попередньо встановлені п'ять прожиткових мінімумів для працездатних осіб на місяць, а також у останній редакції додана норма, що встановлює розмір грошового забезпечення помічника патронатного вихователя за надану послугу патронату над дитиною, влаштованою до сім'ї патронатного вихователя, одну мінімальну заробітну плату на місяць (Постанова КМУ, 2024). Це дало неймовірний поштовх до створення нових сімей патронатних вихователів в Україні. Станом на травень 2025 року ми спостерігаємо майже двократне збільшення сімей з близько 250 сімей в перші місяці 2024 року до 500 сімей зараз.

Звісно цей прогрес дає сподівання на подальший ріст кількості таких сімей, але реформа деінституалізації яка впроваджується в Україні створює потребу в ще більшій кількості таких патронатних сімей.

На жаль, існують певні бар'єри які не дозволяють ефективно створювати патронатні сім'ї, вони продемонстровані в спільному звіті Міністерства соціальної політики України та громадських організацій “ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАТУ НАД ДИТИНОЮ В УКРАЇНІ”, серед яких основні: розуміння патронату над дитиною (часто виникають культурні перепони з “тимчасовим взяттям дитини у

сім'ю за кошти” інформаційна складова (недостатність інформаційних кампаній саме щодо патронату) реформа децентралізації (громада великою мірою відповідальна за створення і підтримку патронатної сім'ї) (ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАТУ НАД ДИТИНОЮ В УКРАЇНІ, 2021).

Незважаючи на всі перепони та труднощі, впевнено можна вважати, що Україна рухається в правильному напрямку щодо розвитку сімейного патронату, огляд змін до законодавства показує сприяння з боку держави до створення нових сімей, а громадський сектор допомагає знаходити недоліки та шукати шляхи їх вирішення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривачук, Л. Ф. (2011). Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Теорія та практика державного управління, (3), 197-203. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Trpu_2011_3_33.pdf

2. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною : Постанова Каб. Міністрів України від 30.05.2024 № 633. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-п#Text>

3. ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАТРОНАТУ НАД ДИТИНОЮ В УКРАЇНІ. Київ, 2021. 66 с. URL: https://www.msp.gov.ua/api/uploads/document_361937fc_b870_4691_8bf2_4d6fa95052b1_2dbec53ab1.pdf

Contact information:

Lys Volodymyr – student of the Sociology and Social Work Department of Lviv Polytechnic National University, volodymyr.v.lys@lpnu.ua

Chulkova E., Vitkovska I.

V. N. Karazin Kharkiv National University

Чулкова Є., Вітківська І.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

A CLIENT-CENTERED APPROACH TO SOCIAL WORK PRACTICE ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТА, В ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Background: The paper reveals the essence of the client-centered approach as one of the leading paradigms of modern social work. The main scientific sources devoted to the study of this approach are reviewed; its potential and challenges of implementation in the Ukrainian context are analyzed. The key methods of identifying client strengths are considered. The importance of professional training of social work specialists is emphasized to increase the efficiency, humanization and adaptability of social work in Ukraine, especially in the conditions of war and post-war reconstruction.

Purpose: To explore the possibilities and limitations of implementing a client-based strengths-based approach in social work practice in Ukraine.

Methods: To identify clients' strengths, social workers use a number of tools, including narrative interview, SWOT analysis, client resource map (eco-map); strengths assessment tools, and others.

Results: The advantages of the approach are to increase the effectiveness of social assistance, actively involve the client in the decision-making process, strengthen his responsibility, independence and autonomy. At the same time, the implementation of this approach is hindered by a number of barriers: insufficient professional training of specialists, the dominance of a paternalistic approach in the activities of social institutions, limited institutional, financial and human resources, as well as insufficient support for innovative practices from the state social policy.

Conclusion: For the full implementation of the client-centered approach, it is necessary to integrate its principles into social work educational programs, develop appropriate methodological tools, and ensure interdisciplinary interaction in the social services system.

Keywords: strengths, client, social work, resource approach, social worker.

У сучасній соціальній роботі дедалі більшого поширення набуває підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта (Strengths-Based Approach), який акцентує увагу не на виявленні проблем і дисфункцій особистості, а на активізації її внутрішніх і зовнішніх ресурсів, позитивного досвіду, мотивації до змін і розвитку. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності допомоги, активному залученню клієнта до процесу прийняття рішень, зміцненню його відповідальності, самостійності та автономії.

Підхід, орієнтований на сильні сторони, формується як гуманістична альтернатива традиційним проблемно-орієнтованим моделям соціальної роботи. Його основоположниками є Денніс Сейлбі та Чарльз Рапп (Rapp & Goscha, 2012), які запропонували нове бачення клієнта – не як пасивного об'єкта втручання, а як активного суб'єкта із власними ресурсами, досвідом і потенціалом до розвитку. Надалі підхід отримав розвиток у працях Т. Де Йонга, Д. Б. Матіаса, Е. Грея (Gray & Webb, 2013) а також у сучасних дослідженнях практиків з Канади, США, Австралії та інших країн.

В українському науковому дискурсі проблематика розвитку сильних сторін клієнтів у соціальній роботі висвітлюється в працях Т. В. Семігіної, О. В. Столярик (Семігіна та Столярик, 2024), О. В. Безпалько, І. І. Зверєвої, Л. Л. Шевченко та інших дослідників. У їхніх дослідженнях розкриваються концептуальні засади ресурсного підходу, особливості впровадження клієнтцентрованих моделей, а також проблеми та перспективи підготовка фахівців до практичного використання підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, у різних сферах соціальної роботи.

Основними принципами strengths-based підходу є:

- віра в здатність клієнта до змін;
- визнання цінності його життєвого досвіду;
- формування партнерських взаємин між клієнтом і фахівцем із соціальної роботи;
- орієнтація на майбутнє та розвиток;
- акцент на можливостях, а не на обмеженнях.

Центральним об'єктом професійної уваги стає не проблема, а потенціал особистості, її здатність долати труднощі, адаптуватися до нових умов і досягати життєвих цілей. Для виявлення сильних сторін клієнтів фахівці з соціальної роботи застосовують низку інструментів, зокрема:

- наративне інтерв'ю, яке дозволяє дослідити життєву історію клієнта, його досвід подолання криз;
- SWOT-аналіз, що допомагає ідентифікувати внутрішні сильні сторони та зовнішні можливості й загрози;
- ресурсну мапу клієнта (eco-map) для візуалізації його соціального оточення, підтримки й потенційних зв'язків;

- індивідуальні методики оцінки сильних сторін (strengths assessment tools), які адаптуються до індивідуальних потреб клієнта.

У вітчизняній практиці соціальної роботи strengths-based підхід може бути успішно застосований у роботі з внутрішньо переміщеними особами, особами, які постраждали від насильства, торгівлю людьми, учасниками бойових дій, особами з інвалідністю, підлітками та молоддю в складних життєвих обставинах. Елементи цього підходу вже інтегруються в програми психосоціальної підтримки, ресоціалізації, наставництва та соціального супроводу.

Разом з тим, широке впровадження підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта, в Україні стримується низкою чинників, зокрема:

- недостатньою професійною підготовкою фахівців;
- домінуванням патерналістського підходу в діяльності соціальних інституцій;
- обмеженими інституційними, фінансовими та кадровими ресурсами;
- недостатньою підтримкою інноваційних практик з боку державної соціальної політики.

Для ефективного впровадження цього підходу необхідними є:

- перегляд та оновлення змісту освітніх програм із соціальної роботи відповідно до принципів клієнтцентрованості;

- розвиток професійної культури фахівців, орієнтованої на партнерство, емпатію, повагу до клієнта;

- посилення ролі громадянського суспільства та підтримка міжнародних організацій у розбудові ресурсно-орієнтованих практик.

Таким чином, підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, має значний потенціал для підвищення ефективності, гуманізації та адаптивності соціальної роботи в Україні, особливо в умовах воєнного та поствоєнного відновлення.

Список використаних джерел та літератури:

Семігіна, Т., Столярик, О. (2024). Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи : посібник. Таллін : Teadmus.

Rapp, C., & Goscha, R. (2012). *The Strengths Model: A Recovery-Oriented Approach to Mental Health Services*. Oxford University Press.

Gray, M., & Webb, S. A. (2013). *Social Work Theories and Methods*. SAGE.

Contact information:

Chulkova Elizaveta – Student of Sociology of Management and Social Work Department, yelyzaveta.chulkova@student.karazin.ua

Vitkovska Inna – Senior Lecture Higher Education Institution of Sociology of Management and Social Work Department, i.vitkovskaja@karazin.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**«СОЦІОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:
РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ»**

Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції
15–16 травня 2025 року

Підп. до друку2025 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 14,7. Тираж 150 прим.

ПП «Магнолія 2006»
м. Львів-53, 79053, Україна, тел.+380503701957
e-mail: magnol06@ukr.net
<https://magnolia.lviv.ua>
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції:
серія ДК № 2534 від 21.06.2006 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавництва «Магнолія 2006»